

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

TARIX FALSAFASIDA TARIXIYLIK VA ZAMONAVIYLIK TENDENSIYALARI: TA'LIM, BILIM, METODLAR

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani
materiallari to'plami

smartquillpublishing.uz

20.05.2026

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

FALSAFIY VA TARIXIY FANLAR KAFEDRASI

**TARIX FALSAFASIDA TARIXIYLIK VA ZAMONAVIYLIK
TENDENSIYALARI: TA'LIM, BILIM, METODLAR**

**mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani
materiallari to'plami**

2026-yil 20-may

Namangan – 2026

TAHRIR HAY'ATI / EDITORIAL BOARD

Bosh muharrir:

- B.E. Xusanov – NamDPI rektori, falsafa fanlari doktori (DSc), professor.

Mas'ul muharrir:

- M.R. Qodirxonov – Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor

Mas'ul muharrir o'rinbosari:

- S. M. Botirova – Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasini mudiri

Tahrir hay'ati a'zolari:

- R.R. Zamilova – Pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
J.A. Yuldashev – Pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent
I.A. Isoqboyev – Tarix fanlari nomzodi, dotsent
Z. U. Xaydarov – Tarix fanlari nomzodi, dotsent
O.R. Topildiyev – Tarix fanlari nomzodi, dotsent
B.T. Ataxanov – Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent
R. M. Akbarov – Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v. b. dotsent
A.N. Abdullayev – Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent
A.B. Qambarov – Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent
N.I. Zaynabiddinova – Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent
K.G'. Kamolova – Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent
G'. M. Xolmatov – Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
N.N. Aliyev – Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
N.A. Valiyeva – Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasini dotsenti

Texnik muharrir: R. M. Akbarov

Mazkur Respublika ilmiy-amaliy konferensiya O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 16-yanvardagi 11-son buyrug'iga 1-ilova bilan tasdiqlangan "2026-yilda xalqaro miqyosida o'tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasi"ga muvofiq, 2026-yil 20-may kuni Namangan davlat pedagogika instituti Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasining tashabbusi bilan o'tkazildi.

Anjuman materiallari Namangan davlat pedagogika instituti Ilmiy-texnikaviy kengashining 2026-yil 10-iyundagi kengaytirilgan 6-sonli yig'ilish qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

To'plamdan o'rin olgan maqolalarning ilmiy saviyasi, ulardagi dalillar, keltirilgan ma'lumotlarning aniqligi va ko'chirmachilik holatlari (plagiat) uchun mualliflar shaxsan javobgar hisoblanadi.

KONFERENSIYA SHO'BALARI:

**TARIX FALSAFASINING METODOLOGIK MUAMMOLARI
VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR;**

**TARIXIY BILIMLAR TRANSFORMATSIYASI VA TA'LIM
TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR;**

**TARIXIY TADQIQOTLARDA TARIXIYLIK VA OBYEKTIVLIK
TAMOYILLARI;**

**RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN'IY INTELLEKTNING
TARIXIY TADQIQOTLAR VA TA'LIM JARAYONIDAGI
METODOLOGIK AHAMIYATI;**

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR INTEGRATSIYASIDA
TARIXIY XOTIRA MASALALARI;**

**MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING
TARIXIY-FALSAFIY TALQINI**

SO'Z BOSHI

Hurmatli anjuman ishtirokchilari, professor-o'qituvchilar, tadqiqotchilar va yosh izlanuvchilar!

E'tiboringizga havola etilayotgan ushbu ilmiy maqolalar to'plami Namangan davlat pedagogika instituti Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi tashabbusi bilan 2026-yil 20-may kuni tashkil etilgan "Tarix falsafasida tarixiylik va zamonaviylik tendensiyalari: ta'lim, bilim, metodlar" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallarini o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda tarixiy tafakkurni rivojlantirish, tarixiy jarayonlarni zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilish hamda ta'lim tizimida tarix falsafasining o'рни va ahamiyatini chuqur o'rganish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Tarixiylik va zamonaviylik o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni anglash, tarixiy bilimlarning metodologik asoslarini takomillashtirish hamda yangi ilmiy qarashlarni shakllantirish bugungi kun ilm-fanining muhim vazifalaridan hisoblanadi.

Mazkur anjuman mamlakatimizning turli hududlarida faoliyat yuritayotgan olimlar, professor-o'qituvchilar, mustaqil tadqiqotchilar hamda iqtidorli yoshlarning ilmiy izlanishlarini birlashtiruvchi samarali muloqot maydoniga aylandi. To'plamdan o'rin olgan maqolalarda tarix falsafasining nazariy va amaliy jihatlarini, tarixiy bilimlarning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari, zamonaviy ta'lim texnologiyalarining tarix fanini o'qitishdagi ahamiyati, shuningdek, tarixiy tadqiqot metodlarining bugungi taraqqiyot tendensiyalari yoritilgan.

Ishonchim komilki, ushbu ilmiy-amaliy anjuman materiallari tarix, falsafa, pedagogika va ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasida olib borilayotgan tadqiqotlarni yanada rivojlantirishga, ilmiy hamkorlikni mustahkamlashga hamda yosh avlodning ilmiy salohiyatini yuksaltirishga munosib hissa qo'shadi.

Fursatdan foydalanib, anjuman tashkilotchilariga, maqola mualliflariga hamda uning muvaffaqiyatli o'tkazilishiga o'z hissasini qo'shgan barcha hamkorlarga samimiy minnatdorlik bildiraman. Barchangizga mustahkam sog'liq, ilmiy faoliyatingizda ulkan yutuqlar va yangi zafarlar tilayman.

Xusanov Baxodir Ergashevich

Namangan davlat pedagogika instituti rektori,
falsafa fanlari doktori (DSc), professor

UDK-(47)

HARBIY XIZMATCHILAR ONGIDA MILLIY-AXLOQIY IDEALLARNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY-HUQUQIY MEXANIZMLARI

Mo'minov Fazliddin Qobil o'g'li

Samarqand shahri bo'yicha IIO FMB huzuridagi
Qo'riqlash xizmati boshlig'i o'rinbosari, katta leytenant.

ORCID: 0009-0003-1315-8990

E-mail: fazliddinmominov213@gmail.com

Tel: +998992446698

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20555622>

Annotatsiya: Mazkur tezisdan harbiy xizmatchilar ongida milliy-axloqiy ideallarni shakllantirishning ijtimoiy-huquqiy mexanizmlari falsafiy va nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda huquqiy normalar, intizomiy talablar va ma'naviy qadriyatlarning o'zaro aloqasi, shuningdek, ularning shaxs ichki dunyosiga ta'siri yoritilgan. Harbiy muhitda axloqiy barqarorlik, milliy ong va ijtimoiy mas'uliyatning uyg'unligi ijtimoiy barqarorlikning muhim omili sifatida asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: harbiy xizmat, milliy ong, axloqiy ideallar, ijtimoiy-huquqiy mexanizm, intizom, ma'naviy barqarorlik

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНО-МОРАЛЬНЫХ ИДЕАЛОВ В СОЗНАНИИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

Аннотация: В статье анализируются социально-правовые механизмы формирования национально-нравственных идеалов в сознании военнослужащих. Рассматривается взаимосвязь правовых норм, дисциплинарных требований и духовных ценностей, а также их влияние на внутренний мир личности. Обосновывается значение нравственной

устойчивости и национального сознания как факторов социальной стабильности в военной среде.

Ключевые слова: военная служба, национальное сознание, нравственные идеалы, социально-правовой механизм, дисциплина, духовная устойчивость

SOCIO-LEGAL MECHANISMS OF FORMING NATIONAL-MORAL IDEALS IN THE MIND OF MILITARY SERVANTS

Abstract: *The paper analyzes socio-legal mechanisms for shaping national and moral ideals in the consciousness of military personnel. It examines the interrelation between legal norms, disciplinary requirements, and moral values, as well as their impact on the individual's inner world. The study substantiates the importance of moral stability and national consciousness as key factors of social stability within the military environment.*

Keywords: *military service, national consciousness, moral ideals, socio-legal mechanism, discipline, spiritual stability*

Milliy-axloqiy ideallarni qaror toptirishning ijtimoiy-huquqiy mexanizmlarida huquqning roli alohida ahamiyatga ega bo'lsa-da, u axloqiy me'yorlarning o'z-o'zini mustahkamlashiga xizmat qiluvchi strukturaga aylanadi. Chunki harbiy muhitda qabul qilinadigan bitta buyruq ham, intizomiy talab ham aslida ma'naviy mazmunga ega bo'ladi: u tartibni emas, tartib orqali barqarorlikni; bo'ysunishni emas, bo'ysunish orqali mas'uliyatni; jismoniy tayyorgarlikni emas, tayyorgarlik orqali ruhiy qat'iyatni shakllantiradi. Shu tariqa huquqiy mexanizmlar harbiy xizmatchining axloqiy dunyosida tashqi tayanch emas, balki ichki intilishlarni uyg'otuvchi kuch sifatida amal qiladi. Ijtimoiy falsafa nuqtai-nazaridan bu jarayon milliy ongning qayta ishlab chiqarilishi sifatida ham qaraladi. Harbiy xizmatchi jamiyatning qat'iy intizomga asoslangan, ayni paytda oliy axloqiy maqsadlar bilan boshqariladigan segmenti bo'lib, unda milliy idealning eng aniq shakllangan ko'rinishi mujassam bo'ladi. Shu bois ijtimoiy-huquqiy mexanizmlar

faqat ierarxik tizimni emas, balki shaxsning ma'naviy dunyosini ham qayta quradi. Harbiy shaxs o'z faoliyatida jamiyatning qadriyatlar tizimini tashuvchiga aylandi — bu esa ijtimoiy barqarorlik va xavfsizlikning eng muhim falsafiy asosi sifatida namoyon bo'ladi.

Milliy-axloqiy ideallarni mustahkamlovchi mexanizmlar, shuningdek, harbiy muhitni jamiyatning umumiy ma'naviy makoni bilan bog'laydi. Chunki harbiy xizmat izolyatsiya qilingan hodisa emas — u jamiyatning eng yuksak axloqiy talablari aynan qaysi darajada hayotga tatbiq etilayotganini ko'rsatuvchi ijtimoiy indikator vazifasini bajaradi. Agar jamiyatda axloqiy qadriyatlar zaiflashsa, bu zaiflik avvalo harbiy xizmatchi ongida seziladi; aksincha, jamiyatning ma'naviy barqarorligi harbiy axloqiy ruhni ham mustahkamlaydi. Shu jihatdan ijtimoiy-huquqiy mexanizmlar jamiyat va harbiy tizimning o'zaro uyg'unlashuviga xizmat qilib, milliy birlikning mustahkamlanishiga falsafiy asos yaratadi. Harbiy xizmatchilar ongida milliy-axloqiy ideallarni qaror toptirishning ijtimoiy-huquqiy mexanizmlari shaxsning ichki dunyosini jamiyatning strategik maqsadlari bilan birlashtiruvchi murakkab ijtimoiy jarayon sifatida namoyon bo'ladi. U milliy ongning tayanch nuqtasini vujudga keltirib, harbiy xizmatni faqat kasbiy faoliyat emas, balki jamiyatning ma'naviy-axloqiy mavjudligi va barqarorligi uchun mas'ul bo'lgan ijtimoiy institut sifatida belgilaydi. R.R. Komilov nikoh munosabatlarini axloqiy-estetik nuqtai nazardan tahlil qilib, "axloqiy qadriyatlarning barqarorligi millat ma'naviy immunitetini mustahkamlaydi"¹ deya yozadi. Bu g'oya harbiy ijtimoiy muhit uchun ham o'ta dolzarb — axloqiy immunitet, ya'ni halollik, sadoqat, vijdonlilik singari fazilatlar harbiy intizomning asosi bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, Komilovning "barqarorlik" kategoriyasini mutlaq tushunishda muayyan xavf mavjud — harbiy-axloqiy ideallar har doim dinamik jarayondir, ular zamon va ijtimoiy ehtiyojlarga mos yangilanishni talab etadi. Shu sababli, falsafiy yondashuv axloqiy barqarorlikni doimiy yangilanish orqali qaror topuvchi ijtimoiy muvozanat

¹ Komilov R.R. O'zbek xalqi nikoh munosabatlarining axloqiy-estetik mohiyati va transformatsiyasi. – Samarqand: SamDU, 2023. – B. 12.

sifatida talqin etishi kerak. L.K.Axatov Jomiy falsafiy merosini tahlil qilar ekan, “axloqiy muhit — bu jamiyat barqarorligining ma’naviy poydevori, uni shakllantirish uchun inson qalbini tarbiyalash zarur”² deya yozadi. Bu fikr harbiy xizmatchilar tarbiyasida ayniqsa muhim: harbiy psixologiyada “axloqiy muhit” — bu birgalikdagi mas’uliyat va iymonli hamjihatlikdir. Biroq, ijtimoiy falsafa nuqtai nazaridan qaraganda, bunday yondashuv individual axloqni haddan tashqari ruhiylashtiradi. Zamonaviy harbiy ongda axloqiy muhit faqat “ruhiy birlik” emas, balki huquqiy va institutsional mexanizmlar (intizom qoidalari, kodekslar, motivatsion tizimlar) bilan boshqariladi. Shu sababli, Jomiyning axloqiy konsepsiyasini harbiy sharoitda amaliylashtirish uchun uni ijtimoiy-huquqiy modellashtirish talab etiladi.

D.T.Muxsimov tasavvufning insonparvarlik mohiyatini tahlil etib, “tasavvuf insonni ichki islohotga chorlaydi, bu esa jamiyatda tashqi adolat va tinchlikning manbai bo‘ladi”³ deya ta’kidlaydi. Harbiy xizmatchi ongida milliy-axloqiy ideallarni shakllantirishda bu g‘oya juda muhim — chunki harbiy etikada ichki poklik va tashqi tartib o‘zaro uyg‘unlikda bo‘lishi kerak. Shu bilan birga, tasavvufiy “ichki islohot” g‘oyasini zamonaviy harbiy tuzumda to‘liq qo‘llash mumkin emas: davlat armiyasi shaxsiy introspeksiya emas, balki ijtimoiy-huquqiy mas’uliyat mexanizmlariga asoslanadi. Shu nuqtada Muxsimovning g‘oyasi falsafiy jihatdan idealistik bo‘lib, uni modern ijtimoiy mexanizmlar bilan uyg‘unlashtirish lozim. M.N.Melikova Alisher Navoiy merosini tahlil qilib, “insonning ruhiy kamoloti — ijtimoiy hamjihatlik va adolatning manbai”⁴ deya ta’kidlaydi. Bu fikr falsafiy jihatdan universal bo‘lib, harbiy xizmatchilar ongida milliy-axloqiy ideallarni shakllantirishda Navoiy paradigmasi — “adolat orqali birlik” konsepsiyasiga asos bo‘ladi. Shu bilan birga, bu yondashuvni tanqidiy baholaganda, Navoiy falsafasi individual kamolotga yo‘naltirilgan, ammo harbiy institutda axloqiy ideallarni

² Axatov L.K. Abdurahmon Jomiyning ijtimoiy-axloqiy qarashlari. – Toshkent: O‘zMU, 2023. – B. 11.

³ Muxsimov D.T. Tasavvuf ta’limotining insonparvarlik mohiyati va yoshlar tarbiyasidagi o‘rni. – Buxoro: BuxDU, 2023. – B. 6–9.

⁴ Melikova M.N. Alisher Navoiy ma’naviy merosining ijtimoiy-falsafiy mohiyati. – Samarqand: SamDU, 2023. – B. 11.

shakllantirish ko'proq kollektiv ong mexanizmlariga tayanadi. Shu bois, ijtimoiy falsafa nuqtai nazaridan Navoiy g'oyalarini tizimli (davlat-harbiy) darajada uyg'unlashtirish zarur.

G.T.Kabulniyazova o'z tadqiqotida G'arb falsafasidagi "hayot falsafasi" konsepsiyasini tahlil qilib, "insonning ongidagi ijodiy kuch, iroda va axloqiy mas'uliyat — hayotning ma'naviy asosidir"⁵ deya yozadi. Bu fikr zamonaviy harbiy xizmatchi konsepsiyasiga hamohang — harbiy shaxsning iroda erkinligi, mas'uliyati va intellektual salohiyati jamiyat barqarorligining falsafiy asosi hisoblanadi. Biroq, tanqidiy nuqtai nazardan, "iroda" tushunchasini harbiy ijtimoiy tizimda haddan tashqari individuallashtirish xavfli — chunki harbiy tizimda iroda erkinligi kollektiv mas'uliyat bilan muvozanatli bo'lishi zarur. N.K.Ibotova Ibrohim Mo'minov merosini tahlil qilib, "ma'naviy jasorat — milliy ongni uyg'otuvchi intellektual kuchdir"⁶ deb yozadi. Bu g'oya harbiy ong uchun o'ta muhim: jasorat nafaqat jismoniy, balki axloqiy-intellektual hodisadir. Harbiy xizmatchining ongida Vatanga sadoqat va huquqiy burchni bajarayotgan paytda, uning axloqiy qarashlari milliy ongning aksi bo'lishi kerak. Shu bilan birga, Mo'minovning "ma'naviy jasorat" konsepsiyasi ko'proq ziyolilik paradigmasida talqin qilingan; harbiy sohaga tatbiq etilganda, bu jasoratni huquqiy sadoqat va xizmat etika tizimi bilan birlashtirish lozim.

Milliy-axloqiy ideallarni qaror toptirishning ijtimoiy-huquqiy mexanizmlarida huquqning roli alohida ahamiyatga ega. Harbiy muhitda qabul qilinadigan buyruq va intizom talablari nafaqat tashkiliy tartibni, balki ma'naviy mas'uliyatni ham shakllantiradi. Huquqiy mexanizmlar harbiy xizmatchining axloqiy dunyosida tashqi nazorat vositasi emas, balki ichki intizom va mas'uliyatni mustahkamlovchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

⁵ Kabulniyazova G.T. Fridrix Nitsshe va Anri Bergson "Hayot falsafasi"da inson muammosi. – Toshkent: O'zMU, 2023. – B. 9.

⁶ Ibotova N.K. Ibrohim Mo'minov ilmiy-falsafiy merosining umuminsoniy ahamiyati. – Buxoro: BuxDU, 2023. – B. 7–9.

Harbiy xizmat jamiyatning ma'naviy barqarorligini aks ettiruvchi ijtimoiy indikator hisoblanadi. Jamiyatdagi axloqiy qadriyatlarning holati harbiy muhitda ham o'z ifodasini topadi. Shu sababli ijtimoiy-huquqiy mexanizmlar nafaqat harbiy tizimni, balki shaxsning ma'naviy dunyosini ham shakllantiradi.

Milliy-axloqiy barqarorlikni mustahkamlashda ilmiy-falsafiy meros muhim ahamiyat kasb etadi. Axloqiy qadriyatlarning barqarorligi jamiyatning ma'naviy immunitetini kuchaytiradi. Shu bilan birga, axloqiy ideallar statik emas, ular zamon talablari asosida yangilanib boruvchi dinamik jarayondir.

Tasavvuf, Sharq falsafasi va klassik mutafakkirlar merosi insonning ichki kamoloti orqali jamiyat barqarorligiga erishish g'oyasini ilgari suradi. Biroq zamonaviy harbiy tizim sharoitida axloqiy tarbiya faqat individual ruhiy yondashuv bilan cheklanib qolmasdan, institutsional va huquqiy mexanizmlar bilan uyg'unlashgan holda amalga oshirilishi zarur.

Shu nuqtai nazardan, harbiy xizmatchilar ongida milliy-axloqiy ideallarni shakllantirish jarayoni shaxsiy kamolot, huquqiy mas'uliyat va ijtimoiy burchning integratsiyalashgan tizimi sifatida talqin etiladi.

XULOSA

Harbiy xizmatchilar ongida milliy-axloqiy ideallarni shakllantirish ijtimoiy barqarorlik va milliy xavfsizlikning muhim omilidir. Mazkur jarayonda huquqiy normalar, intizom tizimi va ma'naviy qadriyatlar o'zaro uyg'un holda faoliyat yuritishi zarur. Ijtimoiy-huquqiy mexanizmlar harbiy xizmatchining shaxsiy mas'uliyatini kuchaytirib, uning milliy ong va jamiyat qadriyatlariga sadoqatini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Komilov R.R. O'zbek xalqi nikoh munosabatlarining axloqiy-estetik mohiyati va transformatsiyasi. – Samarqand: SamDU, 2023. – B. 12.
- [2] Axatov L.K. Abdurahmon Jomiyning ijtimoiy-axloqiy qarashlari. – Toshkent: O'zMU, 2023. – B. 11.

[3] Muxsimov D.T. Tasavvuf ta'limotining insonparvarlik mohiyati va yoshlar tarbiyasidagi o'rni. – Buxoro: BuxDU, 2023. – B. 6–9.

[4] Melikova M.N. Alisher Navoiy ma'naviy merosining ijtimoiy-falsafiy mohiyati. – Samarqand: SamDU, 2023. – B. 11.

[5] Kabulniyazova G.T. Fridrix Nitshe va Anri Bergson “Hayot falsafasi”da inson muammosi. – Toshkent: O'zMU, 2023. – B. 9.

[6] Ibotova N.K. Ibrohim Mo'minov ilmiy-falsafiy merosining umuminsoniy ahamiyati. – Buxoro: BuxDU, 2023. – B. 7–9.

O'ZBEKISTONDA DAVLAT VA DIN MUNOSABATLARIGA OID QONUN XUJJATLARI

Sotiboldiyeva Kamola Mahmudjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti 2-kurs talabasi

E-mail: Sotiboldiyvak@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20555692>

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda davlat va din munosabatlarini tartibga soluvchi qonun hujjatlarining mazmun-mohiyati, ularning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni hamda diniy bag'rikenglikni ta'minlashdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, mamlakatda vijdon erkinligini kafolatlash, fuqarolarning diniy huquqlarini himoya qilish hamda dunyoviy davlat tamoyillarini mustahkamlashga qaratilgan normativ-huquqiy asoslar yoritilgan. Maqolada davlat va diniy tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlarning huquqiy mexanizmlari, amaldagi qonunchilikning o'ziga xos jihatlari hamda sohada olib borilayotgan islohotlar ilmiy jihatdan tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: davlat, din, vijdon erkinligi, diniy tashkilot, qonunchilik, dunyoviylik, huquqiy tizim, bag'rikenglik, Konstitutsiya, diniy munosabatlar.

Аннотация: В данной статье анализируются нормативно-правовые документы, регулирующие отношения государства и религии в Узбекистане, их значение в развитии общества и обеспечении религиозной толерантности. Освещаются правовые основы обеспечения свободы совести, защиты религиозных прав граждан и укрепления принципов светского государства. В статье также рассматриваются правовые механизмы взаимоотношений между государством и религиозными организациями, особенности действующего законодательства и проводимые реформы в данной сфере.

Ключевые слова: государство, религия, свобода совести, религиозная организация, законодательство, светскость, правовая система, толерантность, Конституция, религиозные отношения.

Abstract: *This article analyzes the legal documents regulating relations between the state and religion in Uzbekistan, their role in social development, and their importance in ensuring religious tolerance. The study highlights the legal foundations aimed at guaranteeing freedom of conscience, protecting citizens' religious rights, and strengthening the principles of a secular state. The article also examines the legal mechanisms governing relations between the state and religious organizations, the specific features of current legislation, and ongoing reforms in this sphere.*

Keywords: *state, religion, freedom of conscience, religious organization, legislation, secularism, legal system, tolerance, Constitution, religious relations.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborot almashinuvi jadallashgan davrda davlat va din munosabatlarini huquqiy jihatdan tartibga solish masalasi har bir mamlakat uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni saqlash, fuqarolarning vijdon erkinligini ta'minlash hamda diniy bag'rikenglik muhitini mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, turli millat va diniy konfessiyalar vakillari yashaydigan davlatlarda ushbu munosabatlarni qonuniy asosda tartibga solish jamiyat taraqqiyoti va tinchligini ta'minlashning muhim omillaridan biri sanaladi [1].

O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida davlat va din munosabatlarini demokratik tamoyillar asosida rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. Mamlakat Konstitutsiyasida fuqarolarning vijdon erkinligi kafolatlanib, har bir insonning istalgan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqi mustahkamlangan. Shu bilan birga, diniy tashkilotlarning qonun oldida tengligi, davlatning dunyoviylik prinsipi asosida faoliyat yuritishi ham milliy qonunchilikning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida shakllangan [2].

So'nggi yillarda mamlakatda diniy bag'rikenglikni mustahkamlash, fuqarolarning diniy huquqlarini himoya qilish hamda diniy tashkilotlar faoliyatini takomillashtirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan,

“Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi qonunning yangi tahrirda qabul qilinishi davlat va din munosabatlarini zamonaviy demokratik tamoyillar asosida rivojlantirishda muhim qadam bo‘ldi. Ushbu qonun fuqarolarning diniy erkinliklarini ta‘minlash bilan bir qatorda, jamiyatda millatlararo totuvlik va bag‘rikenglik muhitini yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda [3].

Davlat va din munosabatlarini huquqiy tartibga solish masalasi bugungi kunda nafaqat huquqshunoslik, balki siyosatshunoslik, sotsiologiya va dinshunoslik sohalarining ham dolzarb tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Chunki din jamiyat ma‘naviy hayotining ajralmas qismi bo‘lib, uning erkin faoliyat yuritishi bilan bir qatorda qonuniy nazoratning mavjudligi ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli davlat tomonidan diniy bag‘rikenglikni qo‘llab-quvvatlash, noqonuniy diniy faoliyatning oldini olish hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan normativ-huquqiy asoslarni takomillashtirish masalasi doimo e‘tibor markazida bo‘lib kelmoqda.

Mazkur maqolada O‘zbekistonda davlat va din munosabatlariga oid qonun hujjatlarining mazmun-mohiyati, ularning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni hamda sohada amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlarning ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

O‘zbekiston Respublikasida davlat va din munosabatlari mustaqillik yillaridan boshlab izchil ravishda takomillashtirib borildi. Mamlakatda demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida diniy erkinlikni ta‘minlash, fuqarolarning vijdon erkinligini himoya qilish hamda diniy tashkilotlarning qonuniy faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratishga alohida e‘tibor qaratildi. Shu bilan birga, davlatning dunyoviylik tamoyiliga amal qilishi, diniy tashkilotlarning davlat ishlariga aralashmasligi hamda barcha konfessiyalarga teng munosabatda bo‘lish prinsiplari qonunchilikning asosiy yo‘nalishlari sifatida shakllandi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida vijdon erkinligi insonning asosiy huquqlaridan biri sifatida belgilangan. Konstitutsiyaga ko'ra, har bir fuqaro istalgan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Hech kim diniy qarashlarini majburan singdirishga yoki o'zgartirishga majbur qilinishi mumkin emas [4]. Mazkur norma fuqarolarning diniy huquqlarini himoya qilish bilan bir qatorda, jamiyatda bag'rikenglik muhitini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Chunki diniy erkinlik mavjud bo'lgan jamiyatda turli e'tiqod vakillari o'rtasida o'zaro hurmat va hamjihatlik kuchayadi.

Davlat va din munosabatlarini tartibga solishda "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonun alohida ahamiyatga ega. Ushbu qonunda diniy tashkilotlarni ro'yxatdan o'tkazish, ularning faoliyatini tashkil etish, fuqarolarning diniy ta'lim olish huquqlari hamda diniy marosimlarni amalga oshirish bilan bog'liq masalalar huquqiy jihatdan belgilab qo'yilgan. Qonunning asosiy maqsadi fuqarolarning vijdon erkinligini ta'minlash bilan bir qatorda, diniy ekstremizm va noqonuniy diniy faoliyatning oldini olishdan iboratdir [5]. Chunki ayrim hollarda diniy tushunchalardan noto'g'ri foydalanish jamiyat barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

O'zbekistonda diniy tashkilotlarning faoliyat yuritishi uchun keng imkoniyatlar yaratilgan. Bugungi kunda mamlakat hududida turli diniy konfessiyalarga mansub tashkilotlar erkin faoliyat olib bormoqda. Masjidlar, cherkovlar, sinagogalar va boshqa diniy muassasalarning qonuniy faoliyat yuritishi davlat tomonidan kafolatlangan. Bu esa mamlakatda diniy bag'rikenglik muhitining shakllanganidan dalolat beradi. Ayniqsa, turli millat va din vakillarining o'zaro hamjihatlikda yashashi O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy barqarorligini mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

So'nggi yillarda davlat va din munosabatlarini yanada takomillashtirish maqsadida qator islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, diniy sohada ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash, fuqarolarning diniy bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirishga katta e'tibor qaratildi.

Mamlakatda diniy ta'lim muassasalari faoliyatining kengayishi, diniy adabiyotlarni chop etish va tarqatish bo'yicha yaratilgan imkoniyatlar ham ana shunday islohotlarning amaliy natijasidir [6].

Davlatning diniy siyosatida yoshlar masalasi ham muhim o'rin egallaydi. Chunki bugungi axborot asrida turli yot g'oyalar va diniy ekstremistik qarashlarning internet orqali tez tarqalishi yoshlarning ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli mamlakatda yoshlarda diniy bag'rikenglik, milliy qadriyatlarga hurmat va sog'lom dunyoqarashni shakllantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarning kuchaytirilishi, diniy savodxonlikni oshirishga qaratilgan tadbirlarning o'tkazilishi ham ana shu maqsadlarga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasining qonunchiligida diniy ekstremizm, terrorizm va aqidaparastlikka qarshi kurashish masalalari ham muhim o'rin egallaydi. Chunki diniy niqob ostida amalga oshiriladigan noqonuniy faoliyat jamiyat xavfsizligiga jiddiy tahdid tug'dirishi mumkin. Shu sababli mamlakat qonunchiligida noqonuniy diniy tashkilotlar faoliyatiga chek qo'yish, fuqarolar xavfsizligini ta'minlash hamda diniy adovat kelib chiqishining oldini olishga qaratilgan huquqiy normalar mustahkamlangan [7]. Bunda asosiy maqsad diniy erkinlikni cheklash emas, balki jamiyat tinchligi va fuqarolar xavfsizligini ta'minlashdan iboratdir.

Bugungi kunda O'zbekiston xalqaro maydonda diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlayotgan davlat sifatida e'tirof etilmoqda. Mamlakatda turli din vakillarining o'zaro hurmat asosida yashashi, diniy erkinlikning qonun bilan himoyalaniishi hamda diniy tashkilotlarning erkin faoliyat yuritishi xalqaro hamjamiyat tomonidan ham ijobiy baholanmoqda. Ayniqsa, diniy bag'rikenglikni mustahkamlashga qaratilgan xalqaro konferensiyalar, forumlar va ilmiy anjumanlarning tashkil etilishi O'zbekistonning bu boradagi siyosatini namoyon etadi [8].

Davlat va din munosabatlarini huquqiy tartibga solish jarayonida dunyoviylik tamoyili muhim ahamiyat kasb etadi. Dunyoviy davlat deganda dinni inkor etuvchi

emas, balki barcha dinlarga bir xil munosabatda bo'luvchi va fuqarolarning diniy erkinligini kafolatlovchi davlat tushuniladi. O'zbekistonda ham aynan shu prinsip asosida davlat va diniy tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlar yo'lga qo'yilgan. Bu esa jamiyatda diniy murosani ta'minlash, turli qarashdagi insonlarning birgalikda tinch yashashiga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, mamlakatda diniy merosni asrash va uni targ'ib qilishga ham katta e'tibor berilmoqda. Tarixiy obidalar, qadimiy masjid va madrasalarning restavratsiya qilinishi, buyuk allomalar merosining o'rganilishi ham davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu nafaqat diniy qadriyatlarni asrashga, balki yosh avlodni milliy va ma'naviy ruhda tarbiyalashga ham xizmat qiladi.

Umuman olganda, O'zbekistonda davlat va din munosabatlariga oid qonun hujjatlari fuqarolarning vijdon erkinligini ta'minlash, diniy bag'rikenglikni mustahkamlash hamda jamiyat xavfsizligini ta'minlashga qaratilganligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur qonunchilik tizimi mamlakatda turli diniy konfessiyalar vakillarining erkin va tinch faoliyat yuritishi uchun mustahkam huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda davlat va din munosabatlarini huquqiy jihatdan tartibga solish masalasi mustaqillik yillarida izchil ravishda takomillashtirib borildi. Mamlakatda fuqarolarning vijdon erkinligini ta'minlash, diniy bag'rikenglik muhitini shakllantirish hamda turli diniy konfessiyalar vakillarining erkin faoliyat yuritishi uchun mustahkam huquqiy asos yaratildi. Davlat va din o'rtasidagi munosabatlarning qonuniy me'yorlar asosida tashkil etilishi jamiyatda barqarorlik, millatlararo totuvlik va ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonun hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar davlat va din munosabatlarini tartibga solishda asosiy huquqiy manba

ekanligi aniqlandi. Ushbu hujjatlar orqali fuqarolarning diniy e'tiqod erkinligi kafolatlanishi bilan bir qatorda, diniy tashkilotlarning qonuniy faoliyat yuritishi uchun zarur sharoitlar yaratilganligi kuzatildi. Shu bilan birga, davlatning dunyoviylik tamoyiliga amal qilishi barcha diniy konfessiyalarga teng munosabatda bo'lish imkonini bermogda.

Maqolada shuningdek, diniy ekstremizm, aqidaparastlik va noqonuniy diniy faoliyatga qarshi kurashish masalalari ham davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri ekanligi ta'kidlandi. Chunki jamiyat xavfsizligini ta'minlash, yoshlarni turli yot g'oyalardan asrash hamda mamlakatda tinchlik va osoyishtalikni saqlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu sababli diniy erkinlik bilan bir qatorda qonuniy nazoratning mavjudligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda O'zbekiston xalqaro miqyosda diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlayotgan davlatlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Turli millat va din vakillarining o'zaro hurmat va hamjihatlik asosida yashashi mamlakatda olib borilayotgan oqilona siyosat natijasi hisoblanadi. Ayniqsa, diniy qadriyatlarni asrash, tarixiy merosni tiklash hamda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni rivojlantirishga qaratilgan islohotlar jamiyat ma'naviy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Umuman olganda, O'zbekistonda davlat va din munosabatlariga oid qonun hujjatlari fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, diniy bag'rikenglikni mustahkamlash hamda jamiyat barqarorligini ta'minlashda muhim huquqiy asos vazifasini bajarmoqda. Mazkur sohada amalga oshirilayotgan islohotlar mamlakatning demokratik taraqqiyotini yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2021.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlashga oid normativ-huquqiy hujjatlari. – Toshkent, 2022.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
5. O'zbekiston Respublikasining “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2021.
6. O'zbekiston Respublikasida diniy sohani rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. – Toshkent, 2022.
7. O'zbekiston Respublikasining “Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2000.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti materiallari. – Toshkent, 2023.

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI DARSLARINI
ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL
ETISH (3-SINFLAR MISOLIDA)**

Rahimjonova Oltinoy

Uchqo'rg'on tumani 45-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi

E-mail: oltinoyrahimjanova83@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20555777>

Annotatsiya: Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishning nazariy-metodik asoslari va amaliy imkoniyatlari yoritiladi. Xususan, 3-sinf ona tili darslarida interfaol metodlar, didaktik o'yinlar, hamkorlikda o'qitish, muammoli ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, klaster, "Aqliy hujum", "Insert", "Sinkveyn" kabi pedagogik texnologiyalardan foydalanish yo'llari misollar bilan ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ona tili darsi, 3-sinf, zamonaviy pedagogik texnologiya, interfaol metod, didaktik o'yin, nutq o'stirish, savodxonlik, hamkorlikda o'qitish.

Аннотация: Освещаются теоретико-методические основы и практические возможности организации уроков родного языка в начальных классах на основе современных педагогических технологий. В частности, на примере уроков родного языка в 3 классе показаны способы использования интерактивных методов, дидактических игр, технологии сотрудничества, проблемного обучения, информационно-коммуникационных технологий, а также таких педагогических технологий, как кластер, «Мозговой штурм», «INSERT», «Синквейн».

Ключевые слова: начальное образование, урок родного языка, 3 класс, современные педагогические технологии, интерактивный метод, дидактическая игра, развитие речи, грамотность, обучение в сотрудничестве.

Abstract: *This article highlights the theoretical and methodological foundations and practical opportunities for organizing native language lessons in primary education based on modern pedagogical technologies. In particular, it demonstrates ways of applying interactive methods, didactic games, cooperative learning, problem-based learning, information and communication technologies, as well as pedagogical techniques such as Cluster, “Brainstorming,” “INSERT,” and “Cinquain” in 3rd-grade native language classes through practical examples.*

Keywords: *primary education, native language lesson, 3rd grade, modern pedagogical technology, interactive method, didactic game, speech development, literacy, cooperative learning.*

Zamonaviy ta'lim tizimida boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitish faqat grammatik qoidalarni yod oldirish bilan cheklanmaydi. Aksincha, ona tili darslari o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, savodxonligini oshirish, fikrni aniq, izchil va mantiqiy ifodalashga o'rgatish, matnni tushunish va yaratish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilishi lozim. Boshlang'ich sinf ona tili metodikasida ona tili o'qitish savod o'rgatish, grammatika, imlo, nutq o'stirish, sinfda va sinfdan tashqari o'qish kabi yo'nalishlar bilan uzviy bog'liq ekani ta'kidlanadi. Bugungi kunda ta'limda shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan va kompetensiyaviy yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa boshlang'ich sinf o'qituvchisidan darsni an'anaviy “o'qituvchi tushuntiradi - o'quvchi tinglaydi” shaklida emas, balki o'quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb qiluvchi texnologiyalar asosida tashkil etishni talab qiladi. Pedagogik texnologiya ta'lim jarayonini aniq maqsad, oldindan belgilangan natija, samarali metod va izchil baholash asosida tashkil etish tizimi sifatida qaraladi. Ayniqsa, 3-sinf ona tili darslari bu jarayonda muhim bosqich hisoblanadi. Chunki bu sinfda o'quvchilar so'z turkumlari, gap, matn, so'z ma'nosi, imlo qoidalari va bog'lanishli nutq kabi muhim mavzularni o'zlashtiradilar. Shu sababli ona tili darslarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish o'quvchilarning mavzuni ongli o'zlashtirishi va uni amaliy nutqda qo'llay olishiga yordam beradi. Ona tili darslarini zamonaviy

pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish bugungi boshlang'ich ta'lim metodikasining dolzarb masalalaridan biridir. An'anaviy darslarda o'quvchi ko'pincha tayyor bilimni qabul qiluvchi sifatida ishtirok etadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar esa o'quvchini izlanishga, savol berishga, fikr bildirishga, muhokama qilishga, xulosa chiqarishga va o'z bilimini amalda qo'llashga yo'naltiradi. Konstruktivistik yondashuvga ko'ra, bilim o'quvchiga tayyor holda berilmaydi, balki u o'quvchining faol tajribasi, muloqoti va amaliy harakati orqali shakllanadi.

3-sinf o'quvchilari yosh xususiyatiga ko'ra ko'rgazmalilik, harakat, o'yin, musobaqa, rasm, savol-javob va guruhli faoliyat orqali tezroq o'rganadilar. Shuning uchun ona tili darslarini quruq nazariy tushuntirish shaklida emas, balki interfaol mashqlar, didaktik o'yinlar va ijodiy topshiriqlar bilan boyitish zarur. Ona tili darslarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bir necha metodik imkoniyatlarni yaratadi. Birinchidan, o'quvchilar mavzuni tayyor qoida sifatida emas, balki amaliy faoliyat jarayonida o'zlashtiradilar. Ikkinchidan, o'quvchilar darsda faol muloqotga kirishadilar. Ular savol beradi, javobni asoslaydi, guruhda fikr almashadi, bir-birining javobini tinglaydi. Uchinchidan, interfaol metodlar o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. To'rtinchidan, didaktik o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatiga mos keladi. O'yin orqali berilgan bilim o'quvchida ijobiy emotsiya uyg'otadi va mavzuni mustahkam eslab qolishga yordam beradi

3-sinf ona tili darslarida interfaol metodlardan foydalanish

3-sinf ona tili darslarida interfaol metodlarni tanlashda mavzu mazmuni, o'quvchilar yoshi, dars maqsadi va kutilayotgan natija hisobga olinishi kerak. Quyida ayrim mavzular misolida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash yo'llarini ko'rsatib o'tamiz.

“Aqliy hujum” metodi

“Aqliy hujum” metodi o‘quvchilarning mavzu yuzasidan mavjud bilimlarini faollashtirish, ularni tez fikrlashga va fikr bildirishga undash uchun samarali hisoblanadi. Bu metod, ayniqsa, yangi mavzuni boshlashda qo‘l keladi.

Mavzu: Sifat so‘z turkumi. Sinf: 3-sinf. Dars bosqichi: yangi mavzuga kirish.

O‘qituvchi doskaga “olma” so‘zini yozadi va savol beradi: “Olma qanday bo‘ladi?” O‘quvchilar: qizil olma, shirin olma, katta olma, nordon olma, dumaloq olma kabi javoblarni aytadilar. Shundan so‘ng o‘qituvchi ularning javobini umumlashtiradi: “Qizil, shirin, katta, nordon, dumaloq so‘zlari predmetning belgisini bildiriyapti. Predmetning belgisini bildirgan so‘zlar sifat deyiladi.” Bu usulda o‘quvchi qoidani tayyor holda emas, balki o‘z javoblari asosida tushunib oladi.

Ot	Mos sifatlar
gul	chiroyli, qizil, xushbo‘y
daftar	yangi, toza, qalin
suv	tiniq, sovuq, toza
bola	aqli, odobli, tirishqoq

Klaster metodi

O‘quvchilarning mavzu yuzasidan tushunchalarini tizimlashtirish, so‘z boyligini kengaytirish va mantiqiy bog‘lanishlarni ko‘rishga yordam beradi. Masalan, “Fe’l” mavzusida doska markaziga “Fe’l” so‘zi yoziladi. Atrofida “Nima qildi?”, “Nima qilyapti?”, “Nima qiladi?” savollari joylashtiriladi. O‘quvchilar o‘qidi, yozdi, yugurdi, chizdi, kuyladi, gapirdi, o‘ynayapti, keladi kabi fe’llarni aytadilar. Keyin ushbu fe’llar ishtirokida gap tuzadilar: “Dilnoza kitob o‘qidi”, “Akmal rasm chizdi”, “Bolalar hovlida o‘ynayapti”. Bu topshiriq orqali o‘quvchilar fe’lning harakat bildiruvchi so‘z ekanini amaliy misollar yordamida anglaydilar.

“Insert” texnologiyasi

“Insert” texnologiyasi matn bilan ishlash jarayonida o‘quvchilarning faol o‘qish, tushunish, savol berish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. 3-sinfda bu texnologiyani soddalashtirilgan shaklda qo‘llash maqsadga muvofiq.

Matn namunasi: Bahor keldi. Daraxtlar kurtak chiqardi. Qushlar issiq o‘lkalardan qaytdi. Bolalar maktab bog‘iga gullar ekishdi. Tabiat yanada go‘zallashdi.

O‘quvchilar matnni o‘qib, “+” - bilaman, “?” - tushunmadim, “!” - qiziqarli ma’lumot belgilarini qo‘yadilar. Masalan, o‘quvchi “Bahor keldi” gapiga “+”, “kurtak chiqardi” iborasiga “?”, “Bolalar maktab bog‘iga gullar ekishdi” gapiga “!” belgisini qo‘yishi mumkin. Bu usul o‘quvchini matnni shunchaki o‘qishga emas, balki o‘qiganini tahlil qilishga yo‘naltiradi. Ona tili metodikasida matn ustida ishlash o‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirishning asosiy vositalaridan biri sifatida qaraladi.

Didaktik o‘yin texnologiyasi

Boshlang‘ich sinflarda didaktik o‘yinlar o‘quvchining diqqatini jamlash, mavzuga qiziqishini oshirish va bilimni mustahkamlashga xizmat qiladi. Didaktik o‘yin ta’limiy maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lishi, mavzu mazmuniga mos kelishi va darsning aniq bosqichida qo‘llanishi kerak.

O‘yin nomi: “So‘zni top va guruhla”. Mavzu: Ot, sifat, fe‘l.

Ot	Sifat	Fe‘l
kitob	yashil	yugurdi
bola	chiroyli	yozdi
maktab	shirin	o‘qidi

Bu o‘yin orqali o‘quvchilar so‘z turkumlarini farqlashni o‘rganadilar. Bunday o‘yinlar o‘quvchining xotirasi, kuzatuvchanligi va mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi.

Muammoli ta’lim texnologiyasi

Muammoli ta'limda o'qituvchi tayyor javobni bermaydi, balki o'quvchini muammoni hal qilishga yo'naltiradi. Bunda o'quvchi kuzatadi, taqqoslaydi, xulosa chiqaradi. Masalan, "So'z ma'nosi" mavzusida o'qituvchi quyidagi muammoli savolni beradi: "Nega shirin olma deyish mumkin, ammo shirin daftar deyish har doim ham to'g'ri emas?" O'quvchilar fikr bildiradilar. O'qituvchi ularni so'zlarning ma'nosi va mos qo'llanishini tushunishga yo'naltiradi. Bu topshiriq o'quvchilarni so'z tanlashga, ma'noni farqlashga va nutqda so'zlarni o'rinli ishlatishga o'rgatadi.

AKT vositalaridan foydalanish

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ona tili darslarini ko'rgazmali, qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi. Multimedia, slayd, interaktiv doska, elektron test, audio diktant va rasmlar topshiriqlar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ayniqsa qulaydir. Mayerning multimedia o'rganish nazariyasiga ko'ra, o'quvchi ma'lumotni so'z va tasvir birgalikda berilganda samaraliroq qabul qiladi.

Mavzu: Imlo qoidalari. Topshiriq: nuqtalar o'rniga kerakli harfni qo'ying: mak...ab, kito..., do'...t, dara...t, sa...ar. Javoblar: maktab, kitob, do'st, daraxt, safar. Bu topshiriqni interaktiv doskada bajarish o'quvchilarning diqqatini oshiradi va imlo ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Biroq AKT vositalaridan foydalanishda asosiy maqsad texnik vositani ko'rsatish emas, balki o'quvchining til bilimini amaliy mustahkamlash bo'lishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda ona tili darslarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. 3-sinf ona tili darslarida interfaol metodlar, didaktik o'yinlar, guruhli ishlash, muammoli ta'lim, AKT vositalari va ijodiy topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi, nutqiy faolligini kuchaytiradi va mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Ona tili darslarida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning grammatik bilimlarini mustahkamlash bilan birga, ularni hayotiy nutqiy vaziyatlarda to'g'ri va o'rinli qo'llashga o'rgatadi. Ayniqsa, 3-sinf o'quvchilari uchun rasm, o'yin, savol-javob, matn, guruhli topshiriq

va ijodiy yozuv elementlari darsni samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Demak, boshlang'ich sinf ona tili darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni maqsadli va tizimli qo'llash o'quvchilarda savodxonlik, muloqot madaniyati, ijodiy tafakkur va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axatova D.A. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. O'quv-uslubiy majmua. Navoiy davlat pedagogika instituti.
2. Boboqulova M.M. "Boshlang'ich sinflarning ona tili darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash usullari." Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya ilmiy konferensiyasi materiallari.
3. Kukiyeva R.U. "Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish."
4. Mayer R.E. Multimedia Learning. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
5. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: Noshir, 2009.
6. Umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturi. III sinf - Ona tili.

1-SINFLARDA “KELAJAK SOATI” MASHG‘ULOTLARIDA “XOTIRA VA QADRLASH” KUNI MAVZUSINI YORITISHNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Abdullayeva Dildora

Namangan viloyati Uchqo‘rg‘on tuman 45-umumiy o‘rta ta‘lim maktabi
boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Email: dildoraabdullayeva699@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20555943>

Annotatsiya: Maqolada 1-sinflarda “Kelajak soati” mashg‘ulotlari orqali Xotira va qadrlash kuni mavzusini o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos tarzda yoritish masalasi tahlil qilinadi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda tinchlikni qadrlash, Vatanga muhabbat, tarixiy xotira, kattalarga hurmat va minnatdorlik tuyg‘ularini shakllantirishda tarbiyaviy mashg‘ulotlarning o‘rni ochib beriladi. Maqolada suhbat, savol-javob, rasmga qarab hikoya tuzish, maqollar bilan ishlash va ijodiy topshiriqlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Kalit so‘zlar: Xotira va qadrlash kuni, 1-sinf, Kelajak soati, boshlang‘ich ta‘lim, tarbiya, vatanparvarlik, tinchlik, tarixiy xotira

Аннотация: В статье анализируются вопросы освещения темы Дня памяти и почестей на занятиях «Час будущего» в 1-х классах с учетом возрастных особенностей учащихся. Раскрывается роль воспитательных занятий в формировании у младших школьников чувства уважения к миру, любви к Родине, исторической памяти, уважения к старшим и благодарности. Также рекомендуется использование беседы, вопросов и ответов, составления рассказа по рисункам, работы с пословицами и творческих заданий.

Ключевые слова: День памяти и почестей, 1 класс, Час будущего, начальное образование, воспитание, патриотизм, мир, историческая память.

Abstract: *The article analyzes the issue of teaching the theme of the Day of Remembrance and Honor in 1st-grade “Future Hour” activities in accordance with the age characteristics of pupils. It reveals the role of educational activities in developing young learners’ appreciation of peace, love for the Motherland, historical memory, respect for elders, and feelings of gratitude. The article also recommends the use of conversations, question-and-answer methods, storytelling based on pictures, working with proverbs, and creative tasks.*

Keywords: *Day of Remembrance and Honor, 1st grade, Future Hour, primary education, upbringing, patriotism, peace, historical memory.*

“Kelajak soati” mashg‘ulotlari umumta’lim maktablarida 2025/2026-o‘quv yilidan boshlab yo‘lga qo‘yildi. Xususan, 2025-yil 2-sentabr kuni yangi o‘quv yilining ilk dars soatlarida “Vatan uchun, millat uchun, xalq uchun!” shiori ostida “Kelajak soati” darslari tashkil etilishi belgilandi. Keyinchalik ushbu mashg‘ulotlar maktablarda har haftaning dushanba kuni birinchi soatda o‘tkaziladigan ma’naviy-ma’rifiy dars sifatida amaliyotga kiritildi. “Kelajak soati”ning asosiy maqsadi o‘quvchilarda Vatanga muhabbat, milliy qadriyatlarga hurmat, tarixiy xotira, ijtimoiy faollik va kelajakka ishonch tuyg‘ularini shakllantirishdan iboratdir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Kelajak - zamonaviy bilim bilan qurollangan kasb-hunar egalarinikidir”, shu bois yosh avlodni davr bilan hamnafas, ma’naviy yetuk va raqobatbardosh insonlar etib tarbiyalash bugungi ta’limning muhim vazifasidir. Xotira va qadrlash kuni mavzusini “Kelajak soati” orqali yoritish esa 1-sinf o‘quvchilarida tinchlikni qadrlash, keksalarni hurmat qilish va ajdodlar xotirasiga ehtirom ko‘rsatish kabi ezgu fazilatlarni erta yoshdan shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan mazkur mavzu boshlang‘ich ta’limda ma’naviy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi

Boshlang‘ich ta’lim bola shaxsining ma’naviy, axloqiy va ijtimoiy shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ayniqsa, 1-sinf o‘quvchilari maktab hayotiga endigina kirib kelgan bo‘lib, ularda oila, maktab, Vatan, tinchlik, kattalarga hurmat, mehr-oqibat kabi tushunchalar dastlabki tasavvurlar orqali shakllanadi. Shu

sababli “Kelajak soati” mashg‘ulotlari bolalarda nafaqat bilim, balki insoniy fazilatlarni rivojlantirishda ham muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. “Xotira va qadrlash” kuni o‘z mazmuniga ko‘ra o‘tganlarni yod etish, bugungi tinch hayotimizga hissa qo‘shgan insonlarni qadrlash, keksalarga hurmat ko‘rsatish va yosh avlod qalbida tinchlikka mehr uyg‘otish bilan bog‘liqdir. 1-sinf o‘quvchilari uchun ushbu mavzuni murakkab tarixiy ma’lumotlar orqali emas, balki sodda, hayotiy va tarbiyaviy mazmundagi tushunchalar orqali tushuntirish maqsadga muvofiqdir. “Xotira va qadrlash” kuni mavzusini 1-sinf o‘quvchilariga tushuntirishda bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Kichik maktab yoshidagi bolalar mavhum tushunchalarni to‘liq anglab yetmasligi mumkin. Shu bois “xotira”, “qadrlash”, “tinchlik”, “jasorat”, “hurmat” kabi tushunchalar bolalarga ularning kundalik hayoti bilan bog‘lab tushuntirilishi kerak.

Masalan, “xotira” so‘zini bolalarga “yaxshi insonlarni eslash”, “ular qilgan ezgu ishlarni unutmaslik” deb tushuntirish mumkin. “Qadrlash” esa “kattalarni hurmat qilish”, “ota-ona, buvi-bobo va ustozlarga mehr ko‘rsatish”, “yaxshi insonlarning mehnatini bilish” tarzida izohlanadi. Bunday yondashuv 1-sinf o‘quvchilari uchun mavzuni tushunarli va ta’sirchan qiladi.

Tarbiyaviy nuqtayi nazardan Xotira va qadrlash kuni o‘quvchilar ongida uchta muhim tushunchani shakllantirishga xizmat qiladi. Birinchisi - tarixiy xotira, ya’ni o‘tgan avlodlar hayoti va mehnatini unutmaslik. Ikkinchisi - qadrlash madaniyati, ya’ni yonimizdagi insonlarga mehr, hurmat va e’tibor ko‘rsatish. Uchinchisi - tinchlikni asrash, ya’ni osoyishta hayotning qadriga yetishdir.

“Kelajak soati” fani haftada bir marotaba bir soat, ya’ni 45 daqiqaga mo‘ljallangan. 1-sinflarda “Xotira va qadrlash” kuni mavzusini o‘tishda mashg‘ulot bolalarga og‘ir tarixiy ma’ruza shaklida emas, balki samimiy suhbat, tarbiyaviy hikoya va amaliy topshiriqlar asosida tashkil etilishi lozim.

Suhbat metodi. Suhbat metodi 1-sinf o‘quvchilari uchun eng qulay metodlardan biridir. O‘qituvchi bolalar bilan erkin muloqot qiladi, ularga savollar beradi va javoblarini rag‘batlantiradi. Suhbat davomida bolalar o‘z fikrini aytishga,

boshqalarni tinglashga va mavzuga munosabat bildirishga o'rganadilar. O'qituvchi quyidagi savollar bilan suhbat boshlashi mumkin:

- Tinchlik deganda nimani tushunasiz?
- Buvi va bobolarimizni nima uchun hurmat qilamiz?
- Kattalarga qanday yordam berish mumkin?
- Xotira deganda nimani tushunasiz?
- Qadrlash deganda nima tushuniladi?

Barcha o'quvchilardan o'z fikrlarini eshitiladi va har bir fikr uchun o'qituvchi tomonidan rag'batlantiriladi.

Rasmga qarab hikoya tuzish metodi. Rasmga qarab hikoya tuzish 1-sinf o'quvchilari nutqini rivojlantirish, tasavvurini kengaytirish va mavzuni obrazli idrok etishiga yordam beradi. O'qituvchi doskaga yoki ekranga "Xotira va qadrlash" kuni mazmuniga mos rasm ilishi mumkin. Rasmda maktab o'quvchilari nuroniy boboga gul berayotgani, o'qituvchi bolalar bilan suhbatlashayotgani, gullar, tinch osmon va bayramona muhit tasvirlangan bo'lishi mumkin.

O'qituvchi rasm asosida quyidagi savollarni beradi:

- Rasmda kimlarni ko'ryapsiz?
- Bolalar kimga gul bermoqda?
- Nuroniylar insonlar nima uchun hurmat qilinadi?
- Bolalarning yuzida qanday kayfiyat bor?
- Siz bu rasmlarga qanday nom qo'ygan bo'lardingiz?

Shundan so'ng o'quvchilar rasm asosida 3-4 ta sodda gapdan iborat hikoya tuzadilar.

Maqollar bilan ishlash metodi. “Tinchlik - eng katta boylik”, “Keksasi bor uyning fayzi bor”, “Odobli bola elga manzur”, “Kattaga hurmat, kichikka izzat” kabi maqollar o'quvchilarga sodda misollar orqali tushuntiriladi. Bunday maqollar bolalarda hurmat, odob, mehr va tinchlikni qadrlash tuyg'ularini shakllantiradi. O'quvchilarning o'zidan ham qanday maqollar bilishlari so'raladi.

Ijodiy ish metodi. Ijodiy ishlar bolalarning mustaqil fikrlashi va tasavvurini rivojlantiradi. “Xotira va qadrlash” kuni mavzusida rasmga nom qo'yish, rasmga qarab hikoya tuzish, “Men qadrlayman” jumlasini davom ettirish va “Mehr maktubi” kabi topshiriqlardan foydalanish mumkin. Masalan:

- “Men bobomni qadrlayman, chunki ...”

- “Men buvimni qadrlayman, chunki ...”

- “Men tinchlikni qadrlayman, chunki ...”.

Sinfning barcha o'quvchilaridan fikrlari o'qituvchi tomonidan so'rab chiqiladi va so'nggida barcha fikrlar umumlashtiriladi.

Eng zaruri biror bir metoddan foydalanishdan oldin, 1-sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olish kerak. 1-sinf o'quvchilari murakkab tarixiy voqealarni chuqur tushunishga hali tayyor bo'lmaydi. Ularning tafakkuri asosan obrazli, hissiy va amaliy faoliyat bilan bog'liq bo'ladi. Shu sababli mavzu sodda va tushunarli tilda bayon qilinishi, og'ir tarixiy tafsilotlar berilmasligi, asosiy e'tibor tinchlik, mehr, hurmat, minnatdorlik va Vatanga muhabbat kabi ijobiy tushunchalarga qaratilishi kerak.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, “Xotira va qadrlash” kuni mavzusini 1-sinflarda “Kelajak soati” mashg'ulotlari orqali yoritish o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Ushbu darsda faqat ma'ruza qilish maqsadga muvofiq bo'lmaydi. Bu mavzu orqali bolalarda tinchlikni qadrlash, kattalarga hurmat, Vatanga muhabbat, mehr-oqibat, minnatdorlik va insoniylik kabi fazilatlar shakllanadi. 1-sinf o'quvchilari uchun ushbu mavzuni hayotiy misollar, rasmga qarab hikoya tuzish, suhbat, maqol, she'r va ijodiy topshiriqlar orqali tushuntirish samarali hisoblanadi. Iloji bo'lsa o'quvchilar bilan amaliy mashg'ulotlar o'tkazilsa yana ham dars qiziqarli bo'ladi, bizningcha. “Ona Haykal” poyiga gullar qo'yish yoki maktabga yaqinroq keksa nuroniylarni ziyorat qilish o'quvchilar ongiga ijobiy ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, Sh. A. Pedagogika. Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.
2. Hasanboyev, J., To'raqulov, X., Haydarov, M., Hasanboyeva, O. Pedagogika fanidan izohli lug'at. Toshkent: Fan va texnologiya, 2009.
3. Mavlonova, R., To'rayeva, O., Xoliqberdiyev, K. Pedagogika. Toshkent: O'qituvchi, 2001.

4. Mavlonova, R. A., Rahmonqulova, N. H. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. Toshkent: Voris-nashriyot, 2013.
5. Nishonova, S. Komil inson tarbiyasi. Toshkent: Istiqlol, 2003.
6. Kun.uz. Maktablarda har hafta dushanba kuni birinchi soati "Kelajak soati" darslari sifatida o'qitiladi. <https://kun.uz/changelang/uz?c=%2F65422266>
7. Gazeta.uz. Maktablarda har haftaning dushanba kuni "Kelajak soati" darslari o'tiladi. <https://www.gazeta.uz/oz/2025/08/27/kelajak-soati/>
8. President.uz. O'zbekiston o'qituvchi va murabbiylariga bayram tabrigi. <https://president.uz/oz/lists/view/8541>

ADABIYOT DARSLARIDA, “DAXSHAT” HIKOYASINI INTERFAOL USULLARDA O‘QITISH METODIKASI

Tursunboyeva Nixola O‘ktamjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti ijtimoiy fanlar fakulteti

O‘zbek tili va adabiyot yo‘nalishi talabasi

E-mail: tursunboyevanixola@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20556096>

Annotatsiya: “Daxshat” hikoyasi zamonaviy pedagogik usullar — “Bahsmunozara” va “Klaster” metodlari asosida tahlil qilindi. Hikoyadagi qo‘rquv, vahima, jaholat va inson ruhiyati bilan bog‘liq g‘oyalar ochib berildi. Mazkur metodlar orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish qobiliyati hamda mavzuni chuqur anglash ko‘nikmalari rivojlantiriladi.

Kalit so‘zlar: Daxshat, hikoya, qo‘rquv, vahima, jaholat, inson ruhiyati, bahsmunozara, klaster metodi, tahlil, tarbiyaviy ahamiyat.

Аннотация: В данной работе рассказ «Дахшат» анализируется с использованием современных педагогических методов — «Дискуссия» и «Кластер». В произведении раскрываются идеи страха, паники, невежества и внутреннего состояния человека. Эти методы помогают развивать у учащихся самостоятельное мышление, аналитические способности и глубокое понимание темы.

Ключевые слова: Дахшат, рассказ, страх, паника, невежество, внутренний мир человека, дискуссия, метод кластера, анализ, воспитательное значение.

Annotation: This work analyzes the story “Daxshat” using modern pedagogical methods such as “Discussion” and “Cluster”. The story reveals ideas related to fear, panic, ignorance, and human psychology. These methods help students develop independent thinking, analytical skills, and a deeper understanding of the topic.

Keywords: *Daxshat, story, fear, panic, ignorance, human psychology, discussion, cluster method, analysis, educational significance.*

Abdulla Qahhor 1907-yili 17 senyabrda Farg'ona viloyatining Qo'qon shahrida tug'ilgan. Uning otasi Abduqahhor temirchi bo'lgan. Lekin bu kasbdan oladigan daromad tirikchilik uchun kifoya qilmagani sababli u doim ish izlab qishloqqa qishloq ko'chib yurardi. Shu tufayli Abdullaning bolaligi Yaypan, Nursuh, Kudash, Buvayda, Tolliq, Olqor, Yulg'unzor, Oqqo'rg'on kabi Qo'qon atrofidagi qishloqlarda kechadi. Kechqurunlari otasi Abdullaga suratli eski kitoblardan hikoyalar o'qib bergan. Qiyinchiliklarga qaramay, otasi Abduqahhor Jalilov va onasi Rohat aya o'g'liga boshlang'ich ta'limni bera olishgan. U o'n yoshga to'lganda Buvaydadagi eski maktabga o'qishga kiradi, biroq ko'p o'tmay oila Oqqo'rg'onga ko'chadi. Oqqo'rg'on maktabida Abdulla qo'qonli Muhammadjon qorining usuli savtiya maktabida tahsil ko'rdi. Muhammadjon qori ilg'or fikrli ma'rifatparvar odam edi. U geografiya, matematika kabi ilmlarni ham o'qitgan. Ayniqsa, shogirdlarida sharq adabiyotiga qiziqish uyg'otishga uringan. Ehtimol shu bois bo'lsa kerak, Abdulla Qahhor umrining ohirigacha Sa'diy va Xayyom, Hofiz va Bedil, Lutfiy va Navoiy, Bobur va Nodira asarlarini qo'ldan qo'ymay mutolaa qilar, ularning ancha-munchasini yod bilar va o'rni kelganda ulardan parchalar keltirib, fikrini dalillar edi. Shundan so'ng Abdulla Qo'qonda yangi ochilgan "Istiqbol" maktab internatida o'qiy boshlaydi, bu internat Abdullaning zehni yanada o'tkirlashtirdi. 1922-1924 yillarda Abdullada adabiyotga qiziqish avj ola boradi. Bu yillarda u Qo'qon pedtexnikumida o'qidi, umrida birinchi marta Pushkin, Gogol, Turgenev, Tolstoy asarlaridan xabardor bo'ldi. Texnikumda chiqadigan "Bilim yurti" devoriy gazetasiga she'rlari va maqolalari bilan tez-tez qatnashib turdi. Abdulla Qahhor 1926-yilda ishchilar fakultetiga o'qishga kiradi va uni tugatib yana jurnalistik faoliyat bilan shug'ullanadi. U 1934-yilda O'rta Osiyo davlat universitetining pedagogika fakultetida tahsil oladi.

Abdulla Qahhor adabiyot olamiga hikoya janrining tengsiz ustasi bo'lib kirdi. Yozuvchini hatto o'zbek Chexovi deb ham atashadi. Xalqimizning mehnatdagi jonbozligi, yuksak vatanparvarligi ifodalangan. Abdulla Qahhor nomi Toshkent va Qo'qondagi bir necha ko'cha va maktab, shuningdek, madaniyat uylari va respublika Satira teatriga berilgan. Poytaxtda Abdulla Qahhor uy-muzeyi ochilgan va haykali o'rnatilgan. Uning ijodi o'zbek hikoyachiligini yangi bosqichga olib chiqqan va ko'plab asarlari bugungi kunda ham sevib o'qiladi. Uning hikoyalaridan biri bu "Daxshat" hikoyasi Abdulla Qahhor tomonidan yozilgan bo'lib, u yozuvchining XX asr o'rtalaridagi ijodiy faoliyati davriga mansub asarlardan biridir. Aniq yozilgan yili ko'rsatilmagan bo'lsa-da, hikoya taxminan 1930-1940-yillarda yaratilgan. Ushbu hikoya inson ruhiyati, qo'rquv va jamiyatdagi muammolarni yoritishga bag'ishlangan. Asarda voqealar orqali insonning ichki kechinmalari, ayniqsa qo'rquv hissi qanday paydo bo'lishi va uning inson xatti-harakatlariga qanday ta'sir qilishi ochib beriladi. Hikoya qahramonlari orqali o'sha davrdagi ijtimoiy muhit, odamlar o'rtasidagi munosabatlar hamda ayrim toifa vakillarining og'ir hayoti tasvirlanadi. Ayniqsa, ayollar taqdiri va ularning jamiyatdagi o'rnini bilan bog'liq muammolar ham muhim o'rin egallaydi. "Daxshat" hikoyasi maktab o'quv dasturida 9-sinf adabiyot darsliklarida beriladi. Bu asar o'quvchilarga nafaqat badiiy matnni tushunish, balki inson ruhiyatini tahlil qilish, voqealarga chuqurroq yondashish ko'nikmalarini shakllantirish uchun ham muxim hisoblanadi. Ushbu "Daxshat" hikoyasini dars jarayonida to'g'ri va samarali tashkil etish o'quvchilarning nafaqat badiiy tafakkurini balki mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Avvalo, darsni motivatsion kirish bilan boshlash muhim. O'qituvchi o'quvchilarga „Qo'rquv nima?“, „Inson nimadan qo'rqadi?“ kabi savollar berib, ularni mavzuga ruhiy jihatdan tayyorlashi mumkin. Bu usul o'quvchilarni faollikka undaydi va hikoya mazmunini chuqurroq anglashga yordam beradi. Keyingi bosqichda „Klaster“ metodidan foydalanish samarali hisoblanadi. Ya'ni o'quvchilar „daxshat“ hikoyasi tushunchasi atrofida fikrlar yozib, uni turli jihatlar bilan bog'laydilar. Bu usul orqali ular hikoya g'oyasini

oldindan his qilishadi va matnni o'qishda faolroq bo'lishadi. Asarni o'rganishda rollarga bo'lib o'qish {dramatizatsiya} usuli juda foydali hisoblanadi. U shunday usulki, o'quvchilar qahramonlar roliga kirib, turli xil voqealarni jonlantiradilar. Bu nafaqat matnni yaxshi o'zlashtirishga, balki ularning nutqi va ifoda qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Yana bir metodlardan biri shuki, u interfaol usullar orqali o'qitish o'quvchilarning faolligini oshiradi.

Misol uchun, "Aqliy hujum" metodikasi:

1-savol: "Daxshat" hikoyasida asosiy voqea nima haqida?

Javob: Hikoyada oddiy odamlarning urush davridagi qo'rquvi, vahima va psixologik holati tasvirlanadi.

2-savol: Asarda "daxshat" so'zi nimani anglatadi?

Javob: "Daxshat" bu yerda urush, zo'ravonlik va odamlar boshidan kechirgan qo'rquvli vaziyatni ifodalaydi.

3-savol: Hikoyadagi qahramonlar qanday muhitda yashaydi?

Javob: Ular urush va notinchlik hukm surgan, xavf-xatarli muhitda yashashadi.

4-savol: Abdulla Qahhor bu hikoya orqali nimani ko'rsatmoqchi bo'lgan?

Javob: U insonlarning ichki qo'rquvi, urushning dahshati va oddiy hayotga ta'sirini ko'rsatgan.

5-savol: Hikoyaning asosiy g'oyasi nima?

Javob: Asosiy g'oya — urushning inson ruhiyatiga salbiy ta'siri va tinchlikning qadriga yetish zarurligi.

"Bahs-munozara" metodi

Bahs uchun savollar:

1. Hikoyadagi daxshatning asosiy sababi nima?
2. Qo'rquv insonni ojiz qiladimi?
3. Jamiyatdagi jaholat va vahima odamlar ongiga qanday ta'sir ko'rsatadi?
4. Hikoya bugungi hayot bilan bog'lanadimi?

O'qituvchi sinfni 2 guruhga bo'ladi.

1-guruh fikri:

- Qo'rquv insonni o'zligini yo'qotishga olib keladi.
- Hikoyadagi voqealar odamlarning vahimaga tez berilishini ko'rsatadi.
- Daxshat inson tafakkurini cheklaydi.

2-guruh fikri:

- Ba'zan qo'rquv insonni ehtiyotkor qiladi.
- Har qanday daxshat ortida sabab bo'ladi.
- Odamlar bilimsizlik sabab vahimaga tushadi.

Oxirida o'qituvchi barcha fikrlarni umulashtiradi: Hikoya inson ruhiyati, qo'rquv va jaholatning salbiy oqibatlarini ochib beradi. Muallif odamlarni aql bilan ish tutishga chaqiradi. Guruhlarda ishlash, muhokama, savol-javob va tahlil metodlari orqali o'quvchilar asar mazmunini chuqurroq anglaydilar. Ayniqsa, qahramonlarning ichki holatini tahlil qilish ularda empatiya va fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ushbu hikoya o'quvchida voqealarga yuzaki emas, balki chuqurroq qarash zarurligini anglatadi. Undagi tasvirlar orqali hayotda har bir holat ortida yashirin ma'no bo'lishi mumkinligi seziladi. Asar insonning ichki dunyosidagi o'zgarishlarni sezgirlik bilan ifodalab, tasavvur va tafakkurni faollashtiradi. O'qish jarayonida paydo bo'ladigan hissiyotlar esa matnning ta'sir kuchini yanada oshiradi. Shu bois, hikoya nafaqat badiiy, balki ma'naviy jihatdan ham o'quvchini boyitadi.

“Klasster” metodi

DAXSHAT

| | | |

Qo'rquv Jaholat Vahima Ruhiy bosim

| | | |

Inson Bilimsizlik Mish-mishlar Azob

ojizligi Ishtonchsizlik Qo'rquv Tushkunlik

kuchayishi tarqalishi

“Daxshat” hikoyasi asosida tuzilgan klaster orqali asardagi asosiy g‘oyalar — qo‘rquv, vahima, jaholat va ruhiy bosim o‘zaro bog‘liq holda yoritildi. Klaster metodi voqealar va tushunchalarni tartibli ravishda tahlil qilishga yordam berdi. Natijada hikoya insonni har qanday vaziyatda aql bilan ish tutishga, mish-mish va asossiz qo‘rquvlarga berilmaslikka undashi aniqlandi. Bu metod o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va mavzuni chuqur anglashida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, “Daxshat” hikoyasini interfaol metodlar asosida o‘qitish o‘quvchilarning badiiy asarni chuqur anglashiga, mustaqil va erkin fikrlashiga katta yordam beradi. An’anaviy dars usullaridan farqli ravishda interfaol metodlar o‘quvchini faqat tinglovchi emas, balki darsning faol ishtirokchisiga aylantiradi. Bu esa o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ularning adabiyot faniga mehrini kuchaytiradi. “Daxshat” hikoyasi o‘zining mazmuni, ruhiy tasvirlari va hayotiy voqealari bilan o‘quvchilar tafakkuriga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Asarni interfaol usullar orqali tahlil qilish davomida o‘quvchilar qahramonlarning ichki kechinmalarini his etadilar, voqealarga mustaqil munosabat bildiradilar hamda yaxshilik va yomonlik, qo‘rquv va jasorat kabi tushunchalar mohiyatini chuqurroq anglay boshlaydilar. Bu esa ularda ma’naviy-axloqiy sifatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, “Aqliy hujum”, “Bahs-munozara”, “Klaster”, “Rolli o‘yin” kabi metodlardan foydalanish o‘quvchilarning nutq madaniyati, muloqot qilish qobiliyati va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘quvchilar dars jarayonida o‘z fikrlarini erkin bayon etishga o‘rganadilar, tengdoshlari fikrini tinglash va hurmat qilish madaniyatini egallaydilar. Bu esa ularning nafaqat adabiyot fanidagi, balki kundalik hayotdagi kommunikativ kompetensiyalarini ham mustahkamlaydi. Interfaol metodlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Hikoya voqealarini tahlil qilish jarayonida o‘quvchilar turli xil xulosalar chiqaradilar, qahramonlar xatti-harakatiga baho beradilar va muammoli vaziyatlarga o‘z yechimlarini taklif etadilar. Natijada o‘quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish hamda hayotiy vaziyatlarga ongli yondashish malakalari shakllanadi. Bundan tashqari, zamonaviy pedagogik

texnologiyalar asosida tashkil etilgan adabiyot darslari ta'lim samaradorligini oshiradi. O'quvchilar dars davomida faol qatnashganlari sababli mavzu uzoq vaqt xotirada saqlanib qoladi. Ayniqsa, badiiy asarlarni sahnalashtirish, guruhli ishlash va muammoli vaziyatlar yaratish orqali o'qitish o'quvchilarning hissiy olamiga kuchli ta'sir etadi. Umuman olganda, "Daxshat" hikoyasini interfaol metodlar yordamida o'qitish o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Shu bois adabiyot darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalar va interfaol yondashuvlardan keng foydalanish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Qahhor {1983}. Asarlar. 6-jild: Hikoyalar. Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti
2. [https://uz.wikipedia.org/wiki/ AbdullaQahhor](https://uz.wikipedia.org/wiki/AbdullaQahhor)
3. <https://n.ziyouz.com/>
4. Olimova S. {2018}. xx asr o'zbek adabiyotida ayol obrazi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti
5. O'zbek xalq maqollariva afsonalari {2012}. Toshkent: SHarq nashriyoti.
<https://share.google/DgF86DLXDAUFC4XAe>

AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINING TA'LIM
TIZIMIDAGI HOLATI VA TARAQQIYOT ISTIQBOLLARI

Kamolova Munojot Jaloldinovna

ADPI tayanch doktoranti

E-mail: kmj@gmail.ru

Tel: +998 90 625 63 82

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20556187>

Annotatsiya: XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining shiddatli taraqqiyoti inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib borib, shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarni tubdan o'zgartirmoqda. Ommaviy axborot vositalarining raqamli platformalarga transformatsiyasi, ijtimoiy tarmoqlarning keng qamrovli tarqalishi, sun'iy intellekt va biosensor texnologiyalarining rivojlanishi sharoitida talabalar nafaqat axborotni iste'mol qiluvchilar, balki uni yaratuvchilar, tarqatuvchilar va tanqidiy baholovchilar sifatida namoyon bo'lmoqda. Bunday sharoitda talabalarning axborotni tanqidiy idrok etish, media mahsulotlarining ontologik va gnoseologik asoslarini anglash, media orqali yot mafkuraviy ta'sirlarga qarshi ma'naviy immunitet hosil qilishga oid kompleks kompetensiyasini shakllantirish – ya'ni mediafalsafiy madaniyatni rivojlantirish bugungi oliy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biriga aylandi. Maqolada Zamonaviy raqamli axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining shiddatli taraqqiyoti ijtimoiy-tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Zamonaviy raqamli axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, mobil ta'lim, zamonaviy pedagogik tadqiqotlar, ommaviy axborot vositalari.

Аннотация: В современную цифровую эпоху стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий проникло во все сферы человеческой жизни, радикально изменив отношения между индивидом, обществом и государством. В контексте трансформации средств массовой информации в цифровые платформы, широкого распространения социальных

сетей, развития искусственного интеллекта и биосенсорных технологий студенты становятся не только потребителями информации, но и её создателями, распространителями и критическими оценщиками. В таких условиях формирование у студентов комплексной компетенции в критическом восприятии информации, понимании онтологических и эпистемологических основ медиапродуктов и формировании духовного иммунитета к чуждым идеологическим влияниям через средства массовой информации – то есть развитие медиафилософской культуры – стало одной из приоритетных задач современной системы высшего образования. В статье анализируется стремительное развитие современных цифровых информационно-коммуникационных технологий с социально-исторической точки зрения.

Ключевые слова: *Современные цифровые информационно-коммуникационные технологии, мобильное образование, современные педагогические исследования, средства массовой информации.*

Abstract: *In the modern digital age, the rapid development of information and communication technologies has penetrated into all spheres of human life, radically changing the relationship between the individual, society and the state. In the context of the transformation of mass media into digital platforms, the widespread use of social networks, the development of artificial intelligence and biosensor technologies, students are emerging not only as consumers of information, but also as its creators, distributors and critical evaluators. In such conditions, the formation of students' complex competence in critical perception of information, understanding the ontological and epistemological foundations of media products, and the formation of spiritual immunity against alien ideological influences through the media - that is, the development of media-philosophical culture - has become one of the priority tasks of today's higher education system. The article analyzes the rapid development of modern digital information and communication technologies from a socio-historical perspective.*

Keywords: *Modern digital information and communication technologies, mobile education, modern pedagogical research, mass media.*

Pedagogik tadqiqotlar ko'rsatmoqdaki, an'anaviy va raqamli ta'lim vositalarining o'zaro integratsiyalashuvi talabalarning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini kuchaytirib, bilimlarning mustahkam o'zlashtirilishiga yordam beradi. Chunki, ayni paytda bugungi kunda global miqyosda faoliyat ko'rsatayotgan va ta'sir doirasi katta bo'lgan telekanallar va axborot agentliklari borligini ham ta'kidlash zarur [1, 125]. Tadqiqotlarda aniqlanganidek, integrativ yondashuvlar orqali talabalarda nazariy bilimlar bilan birga amaliy ko'nikmalar ham rivojlanadi. Raqamli vositalardan foydalanib o'qitiladigan kurslarda talabalarning kognitiv yukini to'g'ri taqsimlash, bilimlarni tezkor o'zlashtirish va aniqlashtirish imkoniyatlari pedagogik jihatdan samarali ekanligi ko'rsatilgan. Buning natijasida talabalarda kompleks fikrlash va murakkab muammolarni yechish qobiliyati rivojlanadi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ta'kidlanadiki, elektron ta'lim texnologiyalaridan foydalanish talabalarning axborot bilan ishlash qobiliyatini yaxshilab, ularning axborot manbalarini tanqidiy baholash ko'nikmasini ham shakllantiradi. Elektron resurslarning ta'lim jarayoniga integratsiya qilinishi, ta'limning shaxsiylashtirilgan shakllarini rivojlantirishga va o'quv materiallarini talabalarning individual ehtiyojlariga muvofiqlashtirishga imkon beradi.

Didaktik ta'minotning samarali tashkil etilishi pedagogik jarayondagi eng muhim vazifalardan biridir. An'anaviy va zamonaviy ta'lim vositalarining pedagogik tadqiqotlar asosida to'g'ri integratsiya qilinishi ta'lim sifatini oshirib, talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu jarayonda zamonaviy pedagogik nazariyalar va innovatsion metodikalar muhim o'rin tutadi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida ommaviy axborot vositalari (OAV) va ijtimoiy tarmoqlarning o'rni beqiyosdir. Shu bilan bir qatorda axborot urushi deb yanada raqib ustidan axboriy hukmronlikka erishish va shuning evaziga unga moddiy,

mafkuraviy yoki boshqacha zarar yetkazish uchun davlatning harbiy kuchlari, hukumati hamda xususiy tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladigan tadbirlar va operatsiyalar majmuasiga aytiladi" [2, 203]. "Bunday mafkuraviy hurujlar milliy va diniy tomirlarimizga bolta urishini, ulardan bizni butunlay uzib tashlashdek yovuz maqsadlarni ko'zlashini, o'ylaymanki, yurtimizda yashaydigan sog'lom fikrli har bir odam yaxshi tushunadi" [3, 14]. Bu vositalar pedagogik amaliyotda talaba yoshlarning media savodxonligini oshirish, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va jamiyatda sodir bo'layotgan voqealarni chuqurroq tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Ommaviy axborot vositalari ta'lim jarayonida turli xil pedagogik vazifalarni amalga oshirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Pedagogik tadqiqotlarga ko'ra, OAV talabalarning tahlil qilish, kritik fikrlash va ma'lumotlarni xolis baholash qobiliyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Televidenie, radio, gazetalar va internet resurslar orqali olingan axborotni talabalar tahlil qilib, uning ishonchliligini tekshirish va axborot manipulyatsiyalarini aniqlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, OAV orqali ta'lim jarayonini tashkil qilish talabalarning zamonaviy ijtimoiy-siyosiy muammolarni to'g'ri tushunishlari va bu muammolarga nisbatan o'z munosabatlarini ilmiy asoslab berishlari uchun muhimdir. Buning natijasida talabalar ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirokchiga aylanib, o'zlarining shaxsiy mas'uliyat hissini kuchaytiradilar.

Ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi pedagogik amaliyot uchun yangi imkoniyatlarni ochib berdi. "Bugungi dunyoda mislsiz ilmiy kashfiyotlar, ulkan texnikaviy imkoniyatlar, universal texnologiyalar, axborot tarqatishning globallashuvi, ya'ni ularning butun kurrai zaminni qamrab olish jarayoni shiddat bilan bormoqda. Masalan, Internet tizimi orqali axborot almashuv, binobarin, g'oyaviy ta'sir o'tkazish imkoniyatlari ham tobora kengayyapti. Aslida axborot sohasidagi globallashuv insoniyat uchun, dunyoning barcha hududlaridagi odamlarning o'zaro muloqoti uchun, ilm-fan va madaniy boyliklarni o'zlashtirish uchun ulkan imkoniyatlar yaratadigan jarayondir" [4, 23]. Facebook, Instagram,

Twitter, Telegram kabi ijtimoiy tarmoqlar pedagogik jarayonda talaba yoshlarning bir-biri bilan hamkorligini kuchaytirish va interaktiv o'quv muhitini yaratishda samarali vosita hisoblanadi. Pedagogik tadqiqotlarga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlar orqali talabalarga o'quv materiallarini yetkazish, talaba-tadqiqotchi loyihalarini tashkil etish va o'zaro muloqotni amalga oshirish o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar talabalarda ijtimoiy faollikni va ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar OAV va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning bir qator metodikalarini tavsiya etadi. Ulardan biri – media kontentni tanqidiy tahlil qilish usulidir. Talabalar OAVda tarqatilayotgan xabarlarining haqiqat yoki soxtaligini, manfaatdorlik darajasini va manipulyativ elementini aniqlashni o'rganadilar. Bu ko'nikmalar talabalarda axborotni xolis va tanqidiy baholash qobiliyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Yana bir pedagogik usul – ijtimoiy tarmoqlarda jamoaviy o'quv loyihalarini tashkil qilishdir. Talabalar guruhlarda ishlash orqali ijtimoiy tarmoqlardagi bilim va ma'lumotlarni tarqatish, muhokama qilish va tahlil qilish ko'nikmalarini o'zlashtiradilar. Pedagogik tadqiqotlarga ko'ra, bu metodika talabalarning o'quv motivatsiyasini oshirib, ularda muloqot madaniyatini ham rivojlantiradi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ko'rsatilishicha, OAV va ijtimoiy tarmoqlardan pedagogik maqsadlarda foydalanish ta'lim jarayonida talabalarning mediasavodxonligini oshirishda, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda samarali ekanligi tasdiqlangan. Shu bilan birga, pedagoglarga bu vositalarni to'g'ri va maqsadli qo'llash, talabalarga axborotning haqiqiy va soxta ekanligini farqlashni o'rgatish muhimdir.

Shu o'rinda tak'kidlab o'tish kerakki, hozirgi kunda ayrim g'arb davlatlaridan kirib kelayotgan, bizning milliy qadriyatimizga butkul yot bo'lgan axborotlar va qarashlar hamda insonlar ongini zaharlovchi ma'lumotlar-internet tarmog'i orqali yosharning ongiga salbiy ta'sir ko'rsatishi xavfi tobora ortmoqda" [5, 260]. OAV va ijtimoiy tarmoqlarning pedagogik jihatdan to'g'ri foydalanilishi talabalarda

axborotni tanqidiy baholash, ijtimoiy faollik va mas'uliyat hissini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning tavsiyalariga muvofiq ushbu vositalardan pedagogik amaliyotda keng foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Smartfonlar, planshetlar va boshqa elektron gadjetlar orqali ta'lim jarayoniga raqamli kontentni integratsiya qilish talabalarning kundalik hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularning mediafalsafiy bilimlarini shakllantirishga yordam beradi:

- Mobil ilovalar orqali ta'limiy kontentni tarqatish.
- Gadjetlar orqali o'zaro hamkorlik va hamjamiyatni rivojlantirish imkoniyati.
- Raqamli matnlar va mobil ta'lim muhiti talabalarning kognitiv va hissiy idrokini o'zgartirib, ularning raqamli media bilan munosabatini yanada chuqurlashtirib boradi.

1946 yil AQShning Sent-Luis shahrida radiotelefon aloqa tizimi ham, u hozirgi mobil aloqaning ilk ko'rinishi bo'lgan dastlabki uyali aloqa ham AQShda (1972 y.) paydo bo'ldi. Aynan ana shu kashfiyotlar keyinchalik axborot va axborotlashtirish sohasidagi olamshumul voqea-1986 yil Internetning paydo bo'lishiga olib keldi" [6, 13]. Zamonaviy ta'lim jarayonida elektron gadjetlar va mobil qurilmalardan keng foydalanish yangi pedagogik imkoniyatlarni ochib bermoqda. Pedagogik tadqiqotlar natijalari ko'rsatishicha, smartfon, planshet va boshqa mobil qurilmalardan o'quv jarayonida foydalanish talabalarda o'quv motivatsiyasini oshirish, tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Mobil ta'lim (m-learning) – bu pedagogik jarayonda mobil qurilmalar yordamida amalga oshiriladigan ta'lim shaklidir. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ko'rsatilishicha, mobil ta'lim talabalarga mustaqil ta'lim olish, o'z vaqti va o'rnini erkin tanlash imkoniyatini beradi, shuningdek, talabalarning o'quv jarayonidagi faolligini va motivatsiyasini oshiradi. Mobil qurilmalar pedagogik jarayonni personallashtirishga imkon berib, talabalarning individual o'quv

ehtiyotlarini hisobga oladi. Zamonaviy tadqiqotlarga ko'ra, personallashtirilgan ta'lim muhitida talabalar o'zlashtirish samaradorligi sezilarli darajada oshadi va o'zlashtirilgan bilimlar amaliyotda qo'llash uchun ham qulay bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mediafalsafiy bilimlarini shakllantirish metodikasining didaktik ta'minotiga an'anaviy va zamonaviy o'qitish usullari, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va elektron gadgetlar hamda semantik va ontologik yondashuvlarni integratsiya qilish kerak. Bu yondashuvlar talabalarning zamonaviy jamiyatda o'z o'rnini topish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishlariga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Назаров Қ., Очилов А. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар, тамойиллар ва атамалар. -Тошкент: Янги аср авлоди, 2002. -Б. 125-126.
2. Манойло А.В., Петренко А.И., Фролов Д.Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. 2-нашр. М.: Горячая линия - Телеком. 2006. -Б.203.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. -Тошкент: Маънавият, 2008. -Б.14.
4. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т., Ўзбекистон, 2000, 23-бет.
5. Муҳаммад Амин Яхё “Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя” Ёрдамчи ўқув қўланма-Тошкент: Movarounnahr, 2016.260-261.
6. Чернов А.А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы. -Москва: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003. с 13.

MENTORLIKNING IJTIMOYIY-PEDAGOGIK HODISA SIFATIDA VUJUDGA KELISHI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI: TARIXIY- ANALITIK YONDASHUV

Raximov Xasanboy Kamoliddin o'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti

Jismoniy madaniyat kafedrası o'qituvchisi.

Tel: (93) 449-14-24

E-mail: rahimovxasanboy25@gmail.com.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20556369>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mentorlikning ijtimoiy-pedagogik fenomen sifatida shakllanishi va rivojlanish tarixi tarixiy-tahliliy yondashuv asosida o'rganiladi. Tadqiqotda mentorlikning kelib chiqishi, qadimgi ustoz–shogird an'analari hamda turli davrlardagi rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Shuningdek, Sharq va G'arb mutafakkirlarining qarashlari qiyosiy jihatdan ko'rib chiqilib, mentorlikning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni aniqlanadi. Natijalar mentorlikning individual tajriba uzatishdan tizimli pedagogik jarayonga aylanganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: mentorlik, ijtimoiy-pedagogik fenomen, tarixiy rivojlanish, tarixiy-tahliliy yondashuv, ustoz-shogird an'anasi, ta'lim tizimi, qiyosiy tahlil

Аннотация. В данной статье на основе историко-аналитического подхода исследуются процессы становления и развития менторства как социально-педагогического феномена. В исследовании анализируются происхождение менторства, древние традиции отношений «учитель–ученик», а также этапы его развития в различные исторические периоды. Кроме того, в сравнительном аспекте рассматриваются взгляды мыслителей Востока и Запада, определяется место менторства в современной системе образования. Результаты исследования показывают,

что менторство трансформировалось от передачи индивидуального опыта к системному педагогическому процессу.

Ключевые слова: *менторство, социально-педагогический феномен, историческое развитие, историко-аналитический подход, традиция «учитель–ученик», система образования, сравнительный анализ.*

Abstract: *This article examines the formation and historical development of mentoring as a socio-pedagogical phenomenon based on a historical-analytical approach. The study analyzes the origins of mentoring, ancient teacher–student traditions, and the stages of its development across different historical periods. In addition, the views of Eastern and Western thinkers are comparatively analyzed, and the role of mentoring in the modern education system is identified. The findings show that mentoring has evolved from the transfer of individual experience into a systematic pedagogical process.*

Keywords: *mentoring, socio-pedagogical phenomenon, historical development, historical-analytical approach, teacher–student tradition, education system, comparative analysis.*

Ustoz - shogird munosabatlari turli tarixiy davrlarda ta'lim va tarbiya jarayonining asosiy shakllaridan biri sifatida namoyon bo'lgan. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ushbu munosabatlar ko'pincha mentorlik tushunchasi bilan bog'lab izohlanadi, biroq uning tarixiy ildizlari ancha qadimgi davrlarga borib taqaladi.

Eng qadimgi manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, bilim uzatish jarayoni insoniyat taraqqiyotining dastlabki bosqichlaridanoq mavjud bo'lgan. Xususan, Qur'on matnida bilim berish jarayoni ilk inson - Odam (a.s.) misolida aks ettiriladi. Unda quyidagicha bayon etiladi: “Va u Odamga ismlarning barchasini o'rgatdi, so'ngra ularni farishtalarga ro'baro' qildi. Keyin “Agar rostgo'ylardan bo'lsangiz, anavilarning ismlarini menga aytib bering”, [11;34 b.] - dedi. Ushbu holatni zamonaviy mentorlik bilan to'liq tenglashtirish murakkab bo'lsa-da, uni bilim beruvchi va oluvchi o'rtasidagi dastlabki ijtimoiy-pedagogik munosabat hamda ustoz-shogird tizimining ibtidoiy modeli sifatida talqin qilish mumkin.

Shuningdek, Qadimgi Yunon falsafiy maktablarida bilim berish jarayoni tizimli tus ola boshladi. Ayniqsa, Suqrot tomonidan qo'llanilgan savol-javob (Socratic method) usuli o'quvchini mustaqil fikrlashga undovchi muhim pedagogik yondashuv sifatida namoyon bo'ladi. Bu usul haqida Plato o'zining "*Theaetetus*" asarida quyidagicha ta'kidlaydi: "Men doyaga o'xshayman - boshqalarning g'oyalari tug'ilishiga ko'maklashaman"[3;24-25 b] (Plato, *Theaetetus*). Ushbu yondashuvda ustoz tayyor bilim beruvchi emas, balki o'quvchining ichki salohiyatini ochib beruvchi va mustaqil fikrlashini rag'batlantiruvchi yo'naltiruvchi sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur qarash konstruktivistik pedagogika tamoyillariga mos bo'lib, bilimning o'quvchi tomonidan faol o'zlashtirilishini asoslaydi

Mentorlik (ustoz shogird) atamasining ildizi esa Odyssey asariga borib taqaladi. Homer tomonidan yaratilgan Mentor obrazi dono maslahatchi va yo'l ko'rsatuvchi sifatida tasvirlanib, yosh avlodni hayotiy tajriba orqali tarbiyalovchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu obraz mentorlik atamasining shakllanishiga asos bo'lgan dastlabki konseptual manbalardan biri sifatida talqin etiladi.[5;48 b]

Ustoz shogird tushunchalari Abu Nasr Farobiy qarashlarida xam aks ettirilgan bo'lib unda: "Inson baxt-saodatga faqat ilm va fazilat orqali erishadi" [2;56-58 b] degan g'oya ilgari suriladi. Bu yerda ta'lim faqat bilim berish emas, balki axloqiy kamolot bilan bog'lanadi.

Keyingi bosqichda Abu Ali Ibn Sino ta'lim mohiyatini quyidagicha ifodalaydi: "Ta'lim insonning aqliy va axloqiy quvvatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi lozim" [10;5-20 b.]. Ushbu yondashuv ta'limni kompleks rivojlanish jarayoni sifatida ko'rsatadi.

Ustoz - shogird munosabatlarida tarbiyaviy ta'sirning samaradorligi masalasi Sharq mutafakkirlari tomonidan alohida e'tibor bilan yoritilgan. Xususan, Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad G'azzoliy ta'limotida ustoz - shogird munosabatlari muhim pedagogik jarayon sifatida talqin etilib, unda axloqiy tarbiya va shaxsiy namuna ustuvor omil sifatida qaraladi. U o'zining *Ihya Ulum al-Din* asarida quyidagicha ta'kidlaydi: "Bilimga ega bo'lib, ammo unga muvofiq amal

qilmaydigan kishi boshqalarga foyda keltiradigan, ammo o'zida ilm bo'lmagan daftarga o'xshaydi.”[1;257-258 b.] deb takidlaydi. Ushbu fikr ustoz faoliyatida nazariy bilim bilan amaliy harakat o'rtasidagi uyg'unlikning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Ustoz–shogird munosabatlari esa ota–farzand munosabatiga qiyoslanib: “Albatta, men sizlar uchun farzandlariga nisbatan ota kabiman.”[1;257-259 b.] deb tariflanadi. Bu yerda ustozning shogirdga bo'lgan munosabati faqat bilim berish bilan cheklanmasdan, balki tarbiya, g'amxo'rlik va ma'naviy yo'l-yo'riq ko'rsatish kabi jihatlarni ham qamrab olishi lozimligi anglashiladi.

Ustozning shaxsiy namunasi masalasi alohida o'rin tutadi. Agar ustozning o'z amali so'zlayotgan gapiga muvofiq bo'lmasa: “... amal bilimga zid kelsa, insonning o'zini ham, boshqalarni ham tarbiya qilish jarayoni izdan chiqadi.”[1;259 b.] deb takidlaydi. Bu yondashuv tarbiya jarayonida shaxsiy namuna va amaliy faoliyatning ustuvor ahamiyatga ega ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Zamonaviy tadqiqotchilardan Tetiana Shvets va hammualliflar mentorlikning o'qituvchilar kasbiy faoliyatidagi ahamiyatini tahlil qilib, “Mentor ta'lim oluvchi bilan faol hamkorlik qilish orqali uning ichki imkoniyatlari va salohiyatini yuzaga chiqarishga yordam beradi.” [8;7-8 b.]. Bu yondashuv zamonaviy mentorlikning faqat bilim uzatish emas, balki shaxsning ichki salohiyatini rivojlantirish va mustaqil fikrlashini shakllantirishga qaratilganligini ko'rsatadi. Shu bois ustoz–shogird munosabatlarida individual qo'llab-quvvatlash, psixologik hamkorlik, o'zaro ishonch va samimiylilik muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur omillar ta'lim oluvchining motivatsiyasi hamda shaxsiy va kasbiy rivojlanishining muhim metodologik asosi hisoblanadi.

Salsabila Sh. va hammualliflar elektron mentorlikning (e-mentoring) professional rivojlanishdagi o'rnini bibliometrik tahlil asosida o'rgangan. Tadqiqotda 2005–2024 yillarda Scopus bazasida chop etilgan 335 ta ilmiy manba tahlil qilinib, mentorlik sohasidagi asosiy tendensiyalar va dolzarb mavzular aniqlangan. Mualliflar elektron mentorlikning ta'lim va kasbiy rivojlanishdagi

ahamiyati, onlayn qo'llab-quvvatlash hamda raqamli texnologiyalar ta'sirida mentorlikning yangi shakllari rivojlanayotganini ta'kidlaydi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, elektron mentorlik raqamli muhitda ta'lim va kasbiy rivojlanishni samarali qo'llab-quvvatlovchi muhim vosita hisoblanadi. [7;11-12 b]. Bu kabi zamonaviy yondashuv vaqt tejamkorligi, masofaviy muloqot imkoniyatlari hamda ta'lim jarayonining moslashuvchanligini ta'minlashi bilan ahamiyatli hisoblanadi.

Biroq masalaning ijtimoiy-pedagogik jihatlari tahlil qilinganda, an'anaviy yuzma-yuz muloqot shakli ham o'z ahamiyatini saqlab qolishi kuzatiladi. Chunki ustoz va shogird o'rtasidagi bevosita muloqot jarayonida nafaqat bilim almashinuvi, balki axloqiy tarbiya, shaxsiy namuna, emotsional qo'llab-quvvatlash va ma'naviy ta'sir kabi omillar ham shakllanadi. Pedagogik nuqtai nazardan, aynan shu ma'naviy-psixologik yaqinlik tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Shu bois elektron mentorlikning mavjudligi an'anaviy mentorlik samaradorligini inkor etmaydi. Aksincha, zamonaviy ta'limda ushbu ikki yondashuvning o'zaro integratsiyasi - raqamli texnologiyalar imkoniyatlarini jonli pedagogik muloqot bilan uyg'unlashtirish - ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida qaralmoqda.

Bagai R. va xammualiflar tomonidan xam mentorlikni zamonaviy yondovi tadqiqot doirasida o'rganilgan va: "Sun'iy intellekt asosidagi mentorlik real vaqt rejimida individual yo'l-yo'riq va qo'llab-quvvatlashni ta'minlashga intiladi." [4;6-7 b.] deb takidlashgan va ular tomonidan olib borilgan tadqiqotda sun'iy intellekt asosida ishlovchi "MentorAI" raqamli mentorlik platformasining konseptual modeli tahlil qilingan. Mualliflar ushbu platformani kasbiy rivojlanish jarayonini individuallashtirishga xizmat qiluvchi innovatsion tizim sifatida baholaydilar. Tadqiqotda MentorAI platformasining asosiy vazifasi foydalanuvchilarning shaxsiy ehtiyojlari, kasbiy maqsadlari va kompetensiyalarini tahlil qilish orqali ularga mos tavsiyalar, o'quv resurslari hamda real vaqtda maslahatlar taqdim etishdan iborat ekanligi ta'kidlangan. Shuningdek, tizim sun'iy intellekt (AI), mashinali o'qitish

(Machine Learning) va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) texnologiyalari asosida ishlashi qayd etilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ilm egallash va ilmiy tadqiqotlar olib borish jarayoni qadimdan ustoz–shogird munosabatlari asosida shakllangan muhim pedagogik tizim hisoblangan. Sharq olimlarining ilmiy ishlari esa ustozning ilmiy rahnamoligi va ma'naviy qo'llab-quvvatlashi muhim ahamiyat kasb etganini ko'rsatadi. Xususan, Mirzo Ulug'bekning Samarqand ilmiy maktabi Sharqdagi mentorlikning yorqin namunasi bo'lib, unda yosh olimlar mustaqil fikrlash va ilmiy izlanishga yo'naltirilgan [9;224 b.].

Mirzo Ulug'bekning Zij-i Jadid-i Guragoni asari o'z davrining eng aniq astronomik manbalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Olim o'z ilmiy faoliyatida shogirdlarning mustaqil tadqiqot olib borishiga katta e'tibor qaratgan. Uning eng mashhur shogirdlaridan biri Ali Qushji bo'lib, u ustozining ilmiy ishlarini davom ettirgan va astronomiya hamda matematika sohalarida muhim asarlar yaratgan. [9;256].

Shu nuqtai nazardan, ustoz–shogird an'alarini saqlash va rivojlantirish jamiyatda ilm-fan taraqqiyotini ta'minlash, intellektual salohiyatni oshirish hamda barkamol shaxsni tarbiyalashning muhim metodologik asoslaridan biri sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad al-Ghazali. *Ihya Ulum al-Din*. -B. 257–259.
2. Abu Nasr Forobiy. *Fozil odamlar shahri (Al-Madina al-Fadila)* / tarj. M. Mahmudov. — Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. — B. 56–58.
3. Aristotle. (2011). *Nicomachean Ethics* (R. C. Bartlett & S. D. Collins, Trans.). Chicago: University of Chicago Press.
4. Bagai, R., & Mane, V. (2023). Development of an AI-Based Mentorship Platform for Professional Growth: Opportunities and Challenges //

International Journal of Computer Trends and Technology. -Vol. 71(4). -P. 108–114. DOI: 10.14445/22312803/IJCTT-V71I4P114.

5. Homer. (1996). *Odyssey* (R. Fagles, Trans.). New York: Penguin Books.
6. Qur'oni karim. Saf surasi, 61:2-oyat // *Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri* / tarjimon Abdulaziz Mansur. -Toshkent: Toshkent islom universiteti nashriyoti, 2018. -B. 551.
7. Salsabila, S., Kustandi, C., & Nurjannah. (2024). A Bibliometric Review of E-Mentoring for Professional Development: A Scopus Database Study // *Journal of Science and Education*. -Vol. 5, No. 1. -P. 225–233. DOI: 10.58905 / jse. v5i1.420.
8. Shvets, T., Kuzmenko, D., Motuz, T., Moiseienko, I., & Pasichnyk, L. (2024). The Role of Mentoring in the Professional Development of Teachers // *Multidisciplinary Science Journal*. -Vol. 6. DOI: 10.31893/multiscience.2024ss0201.
9. Ахмедов Б. А. *Мирзо Улугбек*. -Тошкент: Фан, 1994. -224 б.
10. Ибн Сино Абу Али Хусайн ибн Абдуллох. *Китоб аш-шифо: Ан-нафс*. -Қоҳира: Дор ал-Кутуб ал-Мисрийя, 1952. -Б. 5–20.
11. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. *Тафсири Ҳилол*. Биринчи жуз. -Тошкент: “Мовароуннахр”, 2005. -Бақара сураси, 31-оят. -Б.

YOSHLAR SIYOSATINING NAZARIY KONTSEPTSIYALARI VA IJTIMOIY AHAMIYATI

Jo'rayeva Muhlisa Murodullayeva

Fan va texnologiyalar universiteti

E-mail: jurayevamuhlisa674@gmail.com

Ilmiy rahbar: f.f.f.d., (PhD), dotsent. v.b., R.O.Rasulov

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20556391>

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada yoshlik siyosatining nazariy kontsepsiyalari va uning ijtimoiy ahamiyati tahlil qilingan. Xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan asosiy yondashuvlar, xususan United Nations va UNESCO konsepsiyalari asosida yoshlar siyosatining barqaror rivojlanishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, World Bank tadqiqotlari asosida yoshlar bandligining iqtisodiy ahamiyati tahlil qilingan. Milliy darajada esa Islom Karimov va Shavkat Mirziyoyev tomonidan olib borilgan yoshlar siyosati islohotlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar. Yoshlar siyosati, barqaror rivojlanish, ijtimoiy faollik, inson kapitali, ta'lim tizimi, yoshlar bandligi, davlat siyosati, innovatsion salohiyat, ma'naviy tarbiya, global konsepsiyalar

Аннотация. В данной научной статье проанализированы теоретические концепции молодежной политики и её социальная значимость. На основе основных подходов, разработанных международными организациями, в частности концепций United Nations и UNESCO, раскрыта роль молодежной политики в обеспечении устойчивого развития. Также на основе исследований World Bank проанализировано экономическое значение занятости молодежи. На национальном уровне рассмотрены реформы в сфере молодежной политики, проводимые Исламом Каримовым и Шавкатом Мирзиёевым.

Ключевые слова. молодежная политика, устойчивое развитие, социальная активность, человеческий капитал, система образования,

занятость молодежи, государственная политика, инновационный потенциал, духовное воспитание, глобальные концепции.

Annotation. *This scientific article analyzes the theoretical concepts of youth policy and its social significance. Based on the main approaches developed by international organizations, particularly the concepts of the United Nations and UNESCO, the role of youth policy in sustainable development is highlighted. In addition, the economic importance of youth employment is analyzed on the basis of World Bank research. At the national level, the reforms in youth policy implemented by Islam Karimov and Shavkat Mirziyoyev are examined.*

Keywords. *youth policy, sustainable development, social activity, human capital, education system, youth employment, state policy, innovative potential, spiritual education, global concepts.*

Kirish. Yoshlik siyosati zamonaviy jamiyat taraqqiyotida muhim strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Har qanday davlatning kelajak rivoji yosh avlodning bilim darajasi, ijtimoiy faolligi va salohiyati bilan bevosita bog'liqdir. Shu sababli yoshlar siyosati nafaqat ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi, balki inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan muhim davlat siyosati sifatida qaraladi.

Globalashuv sharoitida bu yo'nalish xalqaro darajada ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. United Nations va UNESCO yoshlarni jamiyatning innovatsion kuchi sifatida e'tirof etib, ularning ta'lim va ijtimoiy jarayonlardagi ishtirokini kengaytirish zarurligini ta'kidlaydi.

Milliy darajada esa yoshlar siyosati davlat rivojlanishining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Islom Karimov va Shavkat Mirziyoyev tomonidan bu yo'nalishda olib borilgan islohotlar yoshlarning ta'limi, bandligi va ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Asosiy ism. United Nations tomonidan ishlab chiqilgan *World Youth Report* va *Youth 2030 Strategy* hujjatlarida yoshlar jamiyat rivojlanishining transformatsion kuchi sifatida konseptuallashtiriladi [1]. Ushbu yondashuvda yoshlar oddiy demografik guruh emas, balki ijtimoiy tizimlarning yangilanishini ta'minlovchi

strategik resurs sifatida talqin etiladi. Shu nuqtai nazardan, yoshlar siyosati davlat rivojlanish strategiyasining yordamchi yo'nalishi emas, balki uning institutsional asoslaridan biri sifatida shakllanadi.

Nazariy jihatdan, yoshlar siyosati uch funksional komponent asosida tahlil qilinadi: inson kapitalini shakllantirish (ta'lim), iqtisodiy integratsiya (bandlik) va ijtimoiy ishtirok (fuqarolik faolligi). Ushbu komponentlar o'zaro tizimli bog'langan bo'lib, ulardan birining zaiflashuvi butun model samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli yoshlar siyosati fragmentar emas, balki kompleks va ko'p darajali boshqaruv modeli sifatida ko'riladi.

UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan *Education for All Global Monitoring Report 2012* ta'lim tizimini ijtimoiy tenglikni ta'minlovchi va iqtisodiy rivojlanishni tezlashtiruvchi institutsional mexanizm sifatida baholaydi [2]. Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim sifati past bo'lgan jamiyatlarda ijtimoiy stratifikatsiya kuchayadi va mehnat bozori nomutanosibligi ortadi. Bu esa yoshlar salohiyatining to'liq realizatsiyasiga to'sqinlik qiladi.

Shu jihatdan, ta'lim siyosati yoshlar siyosatining markaziy elementi sifatida qaraladi. U nafaqat bilim berish, balki kompetensiyalarni shakllantirish, innovatsion fikrlashni rivojlantirish va mehnat bozoriga moslashuvchanlikni oshirish vazifasini ham bajaradi.

World Bank tomonidan tayyorlangan *World Development Report 2013: Jobs* tadqiqotida yoshlar bandligi makroiqtisodiy barqarorlikning muhim indikatori sifatida ko'rsatiladi [3]. Yoshlar ishsizligi nafaqat iqtisodiy resurslardan foydalanish darajasini pasaytiradi, balki ijtimoiy risklarni (migratsiya, norasmiy iqtisodiyot, ijtimoiy norozilik) kuchaytiruvchi omil sifatida ham baholanadi. Shu sababli bandlik siyosati mehnat bozori regulyatsiyasidan tashqari, inson kapitalini optimal taqsimlash funksiyasini ham bajaradi.

Milliy yondashuvda Islom Karimov o'zining “*Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch*” asarida ma'naviyatni jamiyat barqarorligini ta'minlovchi asosiy omil sifatida asoslaydi [4]. Ushbu konsepsiyada ma'naviy tarbiya shaxsning ichki

barqarorligini shakllantiruvchi va ijtimoiy muvozanatni saqlovchi mexanizm sifatida talqin etiladi.

Biroq zamonaviy globallashuv sharoitida ushbu yondashuvni kengaytirish zarurati yuzaga kelmoqda. Ya'ni ma'naviy tarbiya bilan bir qatorda raqamli kompetensiyalar, innovatsion tafakkur va global moslashuvchanlik ham yoshlar siyosatining tarkibiy qismi bo'lishi lozim.

Shavkat Mirziyoyev rahbarligida yoshlar siyosati institutsional darajada qayta shakllantirildi [5]. Bu jarayonda yoshlar davlat siyosatining passiv obyekti emas, balki rivojlanish jarayonining faol subyekti sifatida tan olinmoqda. Natijada ta'lim, bandlik va ijtimoiy faollikni qamrab oluvchi kompleks davlat dasturlari ishlab chiqildi.

O'zbekiston Yoshlar ishlari agentligi yoshlar siyosatini amalga oshiruvchi asosiy institutsional aktor sifatida faoliyat yuritadi [6]. Ushbu institut yoshlar tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, ularni ijtimoiy loyihalarga integratsiya qilish va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish orqali siyosatni amaliy natijaga yo'naltiradi.

Ilmiy adabiyotlarda yoshlar siyosati ko'pincha sotsiologik va ta'limiy yondashuvlar kesishmasida tahlil qilinadi. Smith (2021) tadqiqotida yoshlarning ta'lim tizimidagi ishtiroki ularning ijtimoiy integratsiya darajasini belgilovchi asosiy determinant sifatida ko'rsatiladi [7]. Ushbu yondashuv yoshlar siyosatini davlat siyosati bilan bir qatorda kompleks ijtimoiy tizim sifatida tahlil qilish zarurligini asoslaydi.

Umumiy tahlil shuni ko'rsatadiki, yoshlar siyosati ko'p darajali va interdisipliner tizim bo'lib, u global konseptual yondashuvlar, iqtisodiy determinantlar va milliy institutsional mexanizmlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik asosida shakllanadi.

Xulosa. Yoshlar siyosati zamonaviy jamiyat taraqqiyotining murakkab, ko'p darajali va interdisipliner tizimi sifatida shakllanadi. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, ushbu siyosatning nazariy asoslari global konseptual yondashuvlarga

tayanadi va yoshlarni jamiyat rivojining transformatsion resursi sifatida talqin etadi. United Nations va UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiyalar yoshlar siyosatini barqaror rivojlanish, ta'lim sifati va ijtimoiy integratsiya bilan uzviy bog'laydi. Shu bilan birga, World Bank tadqiqotlari yoshlar bandligini iqtisodiy barqarorlikning muhim omili sifatida asoslaydi va mehnat bozori bilan bog'liq muammolarni tizimli yondashuv asosida hal etish zarurligini ko'rsatadi. Milliy darajada esa Islom Karimov tomonidan ilgari surilgan ma'naviy yondashuv yoshlar tarbiyasining ijtimoiy barqarorlikdagi rolini asoslab bergan bo'lsa, Shavkat Mirziyoyev rahbarligida amalga oshirilgan islohotlar yoshlar siyosatini institutsional va amaliy darajaga olib chiqdi.

Umuman olganda, yoshlar siyosatining samaradorligi global konseptual yondashuvlar, iqtisodiy determinantlar va milliy institutsional mexanizmlar o'rtasidagi uyg'unlikka bevosita bog'liqdir. Ushbu uyg'unlik yoshlar salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish va ularni jamiyatning faol subyektiga aylantirishda asosiy ilmiy-amaliy omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. United Nations. *World Youth Report: Youth and the 2030 Agenda for Sustainable Development*. — New York, 2018.
2. United Nations. *Youth 2030 Strategy*. — New York, 2018.
3. UNESCO. *Education for All Global Monitoring Report 2012: Youth and Skills*. — Paris: UNESCO Publishing, 2012.
4. World Bank. *World Development Report 2013: Jobs*. — Washington, DC: World Bank, 2013.
5. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. *Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida* (O'RQ-406-son). — Toshkent, 2016-yil 14-sentabr.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. *"Yoshlar – kelajagimiz" davlat dasturi to'g'risida* (PF-5466-son). — Toshkent, 2018-yil 27-iyun.

7. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch.* — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

8. O'zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi. *Yoshlar siyosati bo'yicha hisobotlar (2020–2025).*

TEOLINGVISTIKADA DINIY DISKURSNING PRAGMATIK VA KOGNITIV XUSUSIYATLARI: RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA SHAROITIDA YANGI YONDASHUV

Nurullayeva Zulhumor Sidamatovna

University of Business and Science Toshkent filiali “Ijtimoiy-gumanitar fanlar”
kafedrasi dotsenti v.b., falsafa fanlari doktori (PhD).

Alimova Sevara Alimovna

University of Business and Science Toshkent filiali
Davolash ishi yo‘nalishi 24\05 guruhi talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20556503>

Annotatsiya: Mazkur maqolada teolingvistika doirasida diniy diskursning pragmatik va kognitiv xususiyatlari raqamli kommunikatsiya sharoitida tahlil qilinadi. Tadqiqotda diniy nutqning ta'sirchanlik mexanizmlari, ma'no hosil qilish usullari hamda auditoriyaga yo'naltirilganlik jihatlari yoritilgan. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar va interaktiv media ta'sirida diniy diskursning qisqarish, soddalashish, vizuallashish va interaktivlashish kabi yangi xususiyatlari ochib berilgan. Natijada diniy diskursda baholash, undash, ishontirish va identitetni mustahkamlashga xizmat qiluvchi kommunikativ strategiyalar ustuvor ekani asoslandi.

Kalit so'zlar: teolingvistika, diniy diskurs, pragmatika, kognitiv tahlil, raqamli kommunikatsiya, diniy metafora, diskurs strategiyasi, diniy identitet, media nutq, auditoriya

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda teolingvistika til va din o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganadigan fanlararo yo'nalish sifatida tobora muhimlashib bormoqda. Bu soha diniy tajriba, e'tiqod, marosim, muqaddaslik va diniy identitetning til orqali qanday ifodalanishini tahlil qiladi. So'nggi yillarda diniy tilni

faqat matn yoki terminologiya doirasida emas, balki diskurs, kommunikatsiya va kognitiv model sifatida o'rganishga qiziqish kuchaydi.

Diniy diskurs o'z mohiyatiga ko'ra oddiy axborot almashinuvi emas. U baholash, yo'naltirish, undash, taskin berish, qadriyat shakllantirish va jamoaviy ongni mustahkamlash vazifalarini bajaradi. Shu bois diniy nutqning pragmatik qatlami, ya'ni uning tinglovchi yoki o'quvchiga qanday ta'sir ko'rsatishi, qanday kommunikativ niyatni amalga oshirishi, qanday pozitsiyani mustahkamlashi alohida ilmiy ahamiyatga ega. Rus tilshunosligidagi diniy diskurs bo'yicha metodologik tadqiqotlar ham diniy nutqni qadriyatlar, janrlar va strategiyalar tizimi sifatida ko'rib chiqadi.[1]

Bundan tashqari, diniy diskursning kognitiv tomoni ham muhimdir. Chunki diniy ma'no ko'pincha bevosita emas, balki metafora, ramz, konseptual tasvir va mental modellar orqali shakllanadi. "Nur", "yo'l", "qalb", "poklanish", "haqiqat", "sabr" kabi birliklar ko'plab diniy an'analarda faqat lug'aviy ma'no bermaydi, balki butun bir ma'naviy-kognitiv maydonni tashkil etadi. Kognitiv lingvistika doirasida diniy tilni o'rganish bo'yicha zamonaviy adabiyotlar aynan shu qatlamni asosiy tahlil obyekti sifatida ilgari suradi.[2]

Muammoning yana bir dolzarb tomoni raqamli kommunikatsiya bilan bog'liq. Internet va ijtimoiy tarmoqlar diniy muloqotning yangi maydonini yaratdi. Bugun diniy mazmun post, storis, reel, podkast, onlayn ma'ruza, savol-javob platformasi va kommentariya shaklida tarqalmoqda. Bu esa diniy tilning strukturasi, auditoriyaga moslashuvi, uslubiy shakli va pragmatik yukini o'zgartirmoqda. Shunday sharoitda teolingvistika diniy diskursning yangi media makonidagi xususiyatlarini qayta ko'rib chiqishi zarur.

Mazkur maqolaning maqsadi teolingvistik nuqtai nazardan diniy diskursning pragmatik va kognitiv xususiyatlarini tahlil qilish hamda raqamli kommunikatsiya sharoitida yuzaga kelayotgan yangi diskursiv belgilarni aniqlashdan iborat.

Metodlar

Tadqiqotda bir necha metodologik yondashuv uyg'un holda qo'llanildi. Birinchi metod sifatida diskurs tahlili tanlandi. Mazkur metod diniy nutqning faqat til birliklarini emas, balki uning ijtimoiy vaziyati, kommunikativ maqsadi, adresant va adresat o'rtasidagi munosabati, janr xususiyatlari hamda institutsional yoki noinstitutsional tabiatini aniqlash imkonini beradi. Diniy diskursni metodologik jihatdan tavsiflovchi ishlarda aynan shu ko'p qatlamlilik uning muhim belgisi sifatida ko'rsatiladi.

Ikkinchi metod sifatida pragmatik yondashuv qo'llandi. U orqali diniy nutqdagi murojaat shakllari, buyruq va undov konstruktsiyalari, baholovchi birliklar, presuppozitsiyalar, implikaturalar va ishontirish strategiyalari tahlil qilindi. Pragmatik yondashuv diniy diskursning faqat "nima deyilyapti" emas, balki "nima maqsadda deyilyapti" degan savolga javob topishga yordam beradi. Diniy diskursdagi undovchanlik, nasihat va da'vat unsurlari haqidagi tadqiqotlar bu metodning samaradorligini ko'rsatadi.

Uchinchi metod sifatida kognitiv-semantik tahlil tanlandi. Ushbu yondashuv diniy nutqda konseptual metaforalar, ramziy birliklar, freymlar, konseptlar va mental sxemalarning ishlash mexanizmini aniqlashga qaratildi. Kognitiv lingvistika doirasida diniy tilni o'rganish bo'yicha zamonaviy manbalar diniy ma'noning ko'pincha tanaviy tajriba, ijtimoiy tasavvur va madaniy modellarga tayangan holda qurilishini ko'rsatadi.

To'rtinchi metod sifatida qiyosiy-tahliliy yondashuvdan foydalanildi. Bunda an'anaviy diniy nutq shakllari bilan raqamli diniy kommunikatsiya shakllari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar umumlashtirildi. Mazkur metod yordamida diniy diskursning media muhiti ta'sirida qanday o'zgarayotgani nazariy asosda talqin qilindi.

Natijalar

Tahlil natijalari diniy diskursning pragmatik jihatdan kuchli yo'naltirilgan nutq shakli ekanini ko'rsatdi. Diniy muloqotda axborot berish vazifasi ko'pincha baholash, ogohlantirish, taskin berish, da'vat qilish, ezgulikka undash va jamoaviy

birdamlikni mustahkamlash bilan birga kechadi. Shuning uchun diniy nutqni neytral yoki faqat tasvirlovchi diskurs deb bo'lmaydi; u deyarli har doim ma'lum aksiologik va kommunikativ pozitsiyani ilgari suradi.

Pragmatik tahlil shuni ko'rsatdiki, diniy diskursda presuppozitsiya juda faol ishlaydi. Nutq subyekti ko'pincha umumiy e'tiqodiy yoki axloqiy bilim fondi mavjudligini taxmin qiladi va shu asosda murakkab dalillashsiz ham kuchli ta'sirchanlikka erishadi. Masalan, sabr, tavba, rahmat, hidoyat, gunoh kabi birliklar ko'p hollarda izohsiz qo'llanadi, chunki ular jamoaviy xotirada oldindan tanish va qabul qilingan konseptlar sifatida mavjud bo'ladi. Bu holat diniy diskursda semantik iqtisod va pragmatik zichlikni kuchaytiradi.[4]

Kognitiv tahlil natijalariga ko'ra, diniy diskursning markazida konseptual metaforalar turadi. Diniy mazmunning katta qismi abstrakt bo'lgani sababli u ko'pincha seziladigan, tasavvur qilinadigan va tajribada uchraydigan obrazlar orqali ifodalanadi. "Hayot yo'l", "haqiqat nur", "gunoh yuk", "qalb makon", "poklanish tozalanish" kabi kognitiv modellar diniy fikrni idrok etishni osonlashtiradi. Bu holat diniy diskursning kognitiv tashkil topishida metafora va ramzlarning markaziy o'rin tutishini ko'rsatadi.

Natijalar diniy diskursning identitet yaratish funksiyasi ham kuchli ekanini ko'rsatdi. Diniy nutq ko'pincha "biz" va "ular" oppozitsiyasini, jamoaga mansublik hissini, e'tiqodiy birdamlikni va umumiy qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Institutsional diniy diskursda bu jihat marosimiy va normativ shaklda namoyon bo'lsa, ommabop media diskursda u ko'proq motivatsion, hissiy va qisqa formulalar orqali ifodalanadi.

Raqamli kommunikatsiya sharoitida diniy diskursning bir necha yangi belgisi aniqlandi. Birinchidan, diskurs qisqa va segmentlashgan shaklga o'tadi. Ikkinchidan, vizual komponentlar – rasm, video, subtitrlar, emoji, dizayn – matnning ma'nosini to'ldiradi. Uchinchidan, interaktivlik kuchayadi, ya'ni tinglovchi yoki o'quvchi bir vaqtning o'zida sharhlovchi, savol beruvchi va baholovchi subyektga aylanadi. To'rtinchidan, diniy nutq auditoriya yoshiga, platforma formatiga va

media tezligiga mos ravishda soddalashadi. Bu esa diniy diskursning yangi pragmatik formatlarini shakllantiradi.[3]

Shuningdek, raqamli muhitda diniy diskursning emotsionallik darajasi ortishi kuzatiladi. Qisqa mediaformalar ko'pincha kuchli baholash, tezkor undash, hissiy murojaat va sarlavhali ta'sirchan iboralarni talab qiladi. Natijada diniy nutqda chuqur talqin o'rini ayrim hollarda tez qabul qilinadigan, oson esda qoladigan, lekin qisqa formulalar egallashi mumkin. Bu esa diniy ma'noning ommaviylashuvi bilan birga uning soddalashuvi xavfini ham yuzaga keltiradi.

Muxokama

Olingan natijalar teolingvistika doirasida diniy diskursni faqat leksik yoki terminologik hodisa sifatida emas, balki ko'p qatlamli kommunikativ tizim sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi. Diniy nutqning pragmatik tomoni uning maqsadga yo'naltirilganligida, ya'ni ishontirish, baholash, nazorat qilish, tasalli berish yoki birdamlik yaratish funksiyalarida namoyon bo'ladi. Shu ma'noda diniy diskurs boshqa institutsional diskurs turlari bilan mushtaraklikka ega bo'lsa-da, muqaddaslik va aksiologik yadro mavjudligi bilan ulardan farqlanadi.

Kognitiv nuqtai nazardan diniy diskursni o'rganish diniy tilning chuqur ma'no mexanizmlarini ochishga yordam beradi. Chunki diniy mazmun ko'pincha formal ta'riflar orqali emas, balki tasavvur uyg'otuvchi konseptual modellar orqali ongga kiradi. Shu bois diniy tilni tahlil qilishda metafora, freym, konsept va mental makonlar nazariyasi juda samarali bo'lishi mumkin. Zamonaviy kognitiv lingvistika bo'yicha manbalar diniy tilda tajriba, agency, embodied cognition va symbolization kabi tushunchalarning keng qo'llanayotganini ko'rsatadi.

Raqamli kommunikatsiya diniy diskursning tabiiy rivojiga yangi omil sifatida ta'sir qilmoqda. An'anaviy va'z yoki diniy matn odatda izchil, ketma-ket va batafsil shaklda tuzilgan bo'lsa, raqamli diniy nutq ko'proq fragmentar, reaksiyon, tezkor va ko'p kodli bo'ladi. Bu yerda matn, tasvir, audio va emoji birgalikda ma'no hosil qiladi. Shuning uchun raqamli diniy diskursni o'rganishda klassik filologik

yondashuv yetarli bo'lmay, multimodal va media-diskurs tahlili ham zarur bo'ladi.[5]

Yana bir muhim jihat shundaki, raqamli muhitda diniy nutqning ommaboplashuvi uning normativligi va talqinlar xilma-xilligini bir vaqtning o'zida kuchaytiradi. Bir tomondan, bu diniy bilimlarning keng auditoriyaga tez yetib borishini ta'minlaydi. Ikkinchi tomondan, qisqalik va soddalashtirish tufayli chuqur ma'no qatlamlari yo'qolishi, kontekstdan uzilish yoki noto'g'ri pragmatik talqinlar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli teolingvistik tadqiqotlar kelgusida raqamli diniy kommunikatsiyaning sifat mezonlari, ta'sirchanlik usullari va interpretatsion xavflarini yanada chuqur o'rganishi lozim.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, teolingvistika diniy diskursni tushunishda samarali fanlararo platforma hisoblanadi. Diniy diskursning pragmatik xususiyatlari uning baholovchi, undovchi, ishontiruvchi va birdamlik yaratuvchi tabiatida namoyon bo'ladi. Kognitiv xususiyatlari esa metafora, ramz, konsept va presuppozitsiyalar asosida diniy ma'no qanday qurilishini ko'rsatadi. Raqamli kommunikatsiya esa diniy nutqqa yangi tezlik, yangi janr, yangi format va yangi auditoriya modeli olib kirdi. Bu holat teolingvistik tadqiqotlarda diniy diskursni media, pragmatika va kognitiv yondashuvlar kesishmasida o'rganish zarurligini kuchaytiradi.

Kelgusida teolingvistika doirasida diniy diskursning multimodal xususiyatlari, qisqa videoformatlardagi diniy nutq, yoshlar auditoriyasiga moslashgan diniy til, onlayn savol-javob janrlarining pragmatik modeli va sun'iy intellekt vositalarida diniy matnlarning talqin qilinishi kabi yo'nalishlar alohida ilmiy izlanishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кожемякин Е. А. Религиозным дискурс: методология исследования //Nomothetika: Философия. Социология. Право. – 2011. – Т. 15. – №. 2 (97). – С. 32-47.

2. Richardson, P. Cognitive Linguistics and Religious Language: An Introduction / P. Richardson, Ch. M. Mueller, S. Pihlaja. – 1st ed. – Routledge, 2021. – 172 p.
3. The Routledge Handbook of Language and Religion / ed. by Stephen Pihlaja, Helen Ringrow. – 1st ed. – London; New York: Routledge, 2024. – 448 p.
4. Кондратенко Е. Н. Прагматический аспект религиозно-идеологической лексики //Теория языка и межкультурная коммуникация. – 2020. – №. 3 (38). – С. 11.
5. Казиева А. М. Концептуализация дискурса ислама в современной России: когнитивно-прагматический аспект //Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2024. – Т. 17. – №. 11. – С. 4186-4191.

BUGUNGI ZAMONAVIY DUNYODA PEDAGOGNING IMIJI

Sotvoldiyev Mansurbek Muxammadali o'g'li

NamDPI Ijtimoiy fanlar fakulteti 3-bosqich talabasi

Tel: +998 88 255 0719

E-mail: sotvoldiyevmansurbek525@xmail.ru

Ilmiy rahbar: Qambarov Abdujabbor Boxroliyevich

NamDPI dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20556702>

Annotatsiya. Mazkur maqolada bugungi zamonaviy dunyoda pedagog imijining mazmuni, tarkibiy qismlari va ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati ijtimoiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Pedagog imiji faqat tashqi ko'rinish bilan cheklanmasligi, balki kasbiy kompetensiya, axloqiy mas'uliyat, kommunikativ madaniyat, raqamli savodxonlik, innovatsion fikrlash va shaxsiy namuna bilan uyg'un holda shakllanishi asoslanadi. Maqolada pedagog maqomining huquqiy mustahkamlanishi, xalqaro tajribada o'qituvchi nufuzi va zamonaviy ta'limda pedagogga qo'yilayotgan yangi talablar yoritiladi.

Kalit so'zlar: pedagog imiji, kasbiy kompetensiya, pedagogik mahorat, raqamli savodxonlik, pedagog maqomi, kommunikativ madaniyat, zamonaviy ta'lim.

Аннотация. В статье рассматриваются содержание, структурные компоненты и социально-педагогическое значение имиджа педагога в современном мире. Подчеркивается, что имидж педагога определяется не только внешним видом, но и профессиональной компетентностью, нравственной ответственностью, культурой общения, цифровой грамотностью, инновационным мышлением и личным примером. Также анализируются правовые основы статуса педагога, международные подходы к престижу учительской профессии и новые требования современного образования.

Ключевые слова: *имидж педагога, профессиональная компетентность, педагогическое мастерство, цифровая грамотность, статус педагога, коммуникативная культура, современное образование.*

Abstract. *This article examines the meaning, components and socio-pedagogical significance of the teacher's image in the modern world. It emphasizes that the teacher's image is determined not only by appearance, but also by professional competence, ethical responsibility, communication culture, digital literacy, innovative thinking and personal example. The article also discusses the legal basis of the teacher's status, international approaches to the prestige of the teaching profession and new requirements of modern education.*

Keywords: *teacher image, professional competence, pedagogical mastery, digital literacy, teacher status, communication culture, modern education.*

Kirish. XXI asr ta'lim tizimi inson kapitalini rivojlantirish, raqobatbardosh mutaxassis tayyorlash va jamiyatning ma'naviy-intellektual salohiyatini oshirish bilan bevosita bog'liq. Bunday sharoitda pedagog shaxsining ijtimoiy mavqei, kasbiy obro'si va jamoatchilik ongidagi qiyofasi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki pedagog nafaqat bilim beruvchi mutaxassis, balki tarbiyachi, maslahatchi, tashkilotchi, innovator va shaxsiy namuna bo'luvchi ijtimoiy subyektdir. Shu bois pedagog imiji ta'lim muassasasining nufuzi, ta'lim sifatiga bo'lgan ishonch va o'quvchi-talabalar motivatsiyasini belgilovchi muhim mezonlardan biriga aylandi.

O'zbekiston Respublikasining "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonunida pedagog ta'lim va tarbiya sohasida kasbiy faoliyatni amalga oshiruvchi, tegishli ma'lumot, kasbiy tayyorgarlik va ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan shaxs sifatida belgilangan [2]. Bu yondashuv pedagog imijining huquqiy, kasbiy va axloqiy asoslari bir-biri bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatadi. Demak, pedagog imiji faqat individual odoq-axloq masalasi emas, balki davlat ta'lim siyosati, kasbiy standartlar, pedagogning ijtimoiy himoyasi va jamiyatdagi qadriyatlar tizimi bilan ham uzviy aloqadordir.

Jahon miqyosida ham o'qituvchilik kasbining nufuzi va pedagoglarning mehnat sharoitlari dolzarb masala sifatida ko'rilmogda. UNESCO tavsiyalarida o'qituvchilarni hurmat qilinadigan, qo'llab-quvvatlanadigan va yuqori malakali kasbiy kuch sifatida rivojlantirish zarurligi ta'kidlanadi [3]. OECD tadqiqotlarida esa o'qituvchilarning kasbiy avtonomiyasi, yetakchiligi, ishdagi qoniqishi va farovonligi ta'lim natijalari bilan bog'liq omillar sifatida baholanadi [5]. Maqolaning maqsadi bugungi zamonaviy dunyoda pedagog imijining mohiyati, tarkibiy unsurlari va ta'lim-tarbiya jarayoniga ta'sirini tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism. Pedagog imiji tushunchasi keng ma'noli kategoriya bo'lib, u pedagog shaxsining jamiyat, ta'lim oluvchilar, ota-onalar, hamkasblar va ta'lim muassasasi jamoasi tomonidan qanday qabul qilinishini ifodalaydi. Imij inglizcha "image" so'zidan kelib chiqib, qiyofa, tasavvur, obraz ma'nolarini bildiradi. Pedagogik nuqtayi nazardan esa pedagog imiji o'qituvchining kasbiy mahorati, nutq madaniyati, axloqiy fazilatlar, tashqi madaniyati, pedagogik takt, ijtimoiy faollik va shaxsiy namunasi asosida shakllanadigan yaxlit ijtimoiy qiyofadir.

Pedagog imijining birinchi muhim tarkibiy qismi kasbiy kompetensiyadir. Zamonaviy pedagog o'z fanini chuqur bilishi, o'quv materialini hayotiy misollar bilan tushuntira olishi, ta'lim oluvchilarning yosh, psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olishi, dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanishi lozim. O'quvchi yoki talaba pedagogning ilmiy tayyorgarligi, masalaga mas'uliyat bilan yondashuvi va doimiy izlanishda ekanini his qilsa, unda o'qituvchiga nisbatan ishonch va hurmat kuchayadi.

Ikkinchi tarkibiy qism pedagogning ma'naviy-axloqiy qiyofasidir. O'qituvchi kasbi jamiyatda yuksak mas'uliyat talab qiladigan kasblardan biri hisoblanadi. Chunki pedagogning har bir so'zi, harakati, baholashi va munosabati ta'lim oluvchining shaxsiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Adolat, halollik, bag'rikenglik, mehribonlik, talabchanlik va mas'uliyat pedagog imijining axloqiy asosini tashkil etadi. Agar pedagog barcha o'quvchilarga bir xil hurmat bilan yondashsa, u tarbiyaviy kuchga ega shaxs sifatida qabul qilinadi.

Uchinchi muhim unsur kommunikativ madaniyatdir. Zamonaviy pedagog o'quvchilar, ota-onalar, hamkasblar va rahbariyat bilan samarali muloqot qila olishi zarur. Pedagogik muloqotda so'z tanlash, tinglash madaniyati, savolga hurmat bilan javob berish, tanqidni to'g'ri ifodalash, nizoli vaziyatlarda bosiqlikni saqlash kabi jihatlar katta ahamiyatga ega. Pedagogning nutqi ravon, tushunarli va ta'sirchan bo'lsa, u ta'lim oluvchilarda ijobiy taassurot uyg'otadi.

To'rtinchi tarkibiy qism tashqi madaniyat va kasbiy etikadir. Pedagogning kiyinish uslubi, o'zini tutishi, vaqtga rioya qilishi, ish joyini tartibli saqlashi ham uning imijini shakllantiradi. Biroq tashqi qiyofa pedagog imijining faqat ko'rinadigan qatlami, xolos. U ichki madaniyat, kasbiy mas'uliyat va insoniy fazilatlar bilan uyg'un bo'lgandagina haqiqiy ijobiy imijga aylanadi. Zamonaviy ta'lim muhitida pedagogning tashqi madaniyati sodda, rasmiy, didli va ta'lim muassasasi qadriyatlariga mos bo'lishi maqsadga muvofiq.

Bugungi davr pedagog imijiga yangi talablarni ham qo'yimoqda. Ulardan biri raqamli savodxonlikdir. Masofaviy ta'lim, elektron resurslar, sun'iy intellekt vositalari, onlayn platformalar va ijtimoiy tarmoqlar pedagog faoliyatining ajralmas qismiga aylanmoqda. Shuning uchun zamonaviy pedagog raqamli texnologiyalardan dars jarayonini boyitish, mustaqil ta'limni tashkil etish, baholashni shaffof yuritish va o'quvchilar bilan samarali aloqa o'rnatishda foydalanishi lozim.

Ijtimoiy tarmoqlar davrida pedagogning onlayn imiji ham alohida ahamiyatga ega. Pedagogning internetdagi sahifalari, joylashtirgan fikrlari, izohlari, foto va videolari uning umumiy kasbiy qiyofasiga ta'sir qiladi. Shuning uchun pedagog ijtimoiy tarmoqlarda ham kasbiy etika va madaniyatga rioya qilishi, shaxsiy fikr bildirayotganda hurmat, xolislik va mas'uliyat mezonlarini saqlashi zarur. Bugungi o'quvchi pedagogni faqat sinf yoki auditoriyada emas, balki virtual makonda ham kuzatadi.

Pedagog imiji ta'lim oluvchining motivatsiyasi bilan bevosita bog'liq. O'quvchi o'z o'qituvchisida bilimdonlik, mehr, adolat, qat'iyat va hayotiy tajribani

ko'rsa, unda fanga nisbatan qiziqish ortadi. Pedagog shaxsining ijobiy qiyofasi dars mazmunining samarali o'zlashtirilishiga yordam beradi. Aksincha, befarqlik, tayyorgarliksizlik, adolatsiz baholash yoki muloqotdagi qo'pollik o'quvchida nafaqat muayyan o'qituvchiga, balki fanning o'ziga nisbatan ham salbiy munosabat shakllantirishi mumkin.

Pedagogning ijobiy imiji ota-onalar bilan hamkorlikda ham namoyon bo'ladi. Zamonaviy maktab yoki oliy ta'lim muassasasida ota-onalar ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanmoqda. Pedagog ota-onalar bilan muloqotda ochiqlik, xolislik, hamkorlik va pedagogik madaniyatni saqlashi lozim. Ota-onaga faqat muammo haqida xabar berish emas, balki muammoni birgalikda hal etish yo'lini ko'rsatish pedagogning ijobiy qiyofasini mustahkamlaydi.

Pedagog imijining yana bir jihatini innovatsion fikrlashdir. Zamonaviy ta'limda tayyor bilimni uzatishdan ko'ra, o'quvchini mustaqil fikrlashga, savol berishga, tahlil qilishga va ijodiy yechim topishga o'rgatish dolzarbdir. Innovatsion pedagog darsni monologga emas, muloqotga aylantiradi, o'quvchilarning faolligini qo'llab-quvvatlaydi. OECDning "New Professionalism and the Future of Teaching" loyihasida ham kelajak o'qituvchisi uchun hamkorlik, kasbiy avtonomiya va manfaatdor tomonlar bilan birga rivojlanish muhim yo'nalish sifatida ko'rsatiladi [7].

Pedagog imiji faqat individual xatti-harakatlar natijasi emas, balki ta'lim muassasasi madaniyati bilan ham bog'liq. Agar ta'lim muassasasida o'qituvchiga hurmat, akademik halollik, hamkorlik, ochiq muloqot va kasbiy rivojlanish muhiti mavjud bo'lsa, pedagoglarning ijobiy imiji tabiiy ravishda mustahkamlanadi. Aksincha, ortiqcha byurokratiya, asossiz bosim, adolatsiz baholash va kasbiy o'sish imkoniyatlarining cheklanishi pedagog imijiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekistonda pedagog maqomining qonuniy jihatdan mustahkamlanishi pedagog imijini yuksaltirish yo'lidagi muhim qadamdir. "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonunda pedagoglarning huquqlari, majburiyatlari va faoliyatining asosiy kafolatlari belgilangan [2]. Qonunda pedagogning ijtimoiy himoyasi, mehnat

sharoitlari va kasbiy faoliyatini amalga oshirish kafolatlari yoritilishi pedagog kasbining jamiyatdagi nufuzini oshirishga xizmat qiladi. Huquqiy maqom mustahkam bo'lgan joyda pedagog o'zini himoyalangan, qadrlangan va mas'uliyatli kasb egasi sifatida his qiladi.

Xalqaro hujjatlarda ham o'qituvchi maqomi keng tushuncha sifatida talqin qilinadi. ILO/UNESCOning 1966-yildagi tavsiyasida o'qituvchilar maqomi ularning jamiyatdagi qadri, kasbiy kompetensiyasi, mehnat sharoitlari, moddiy ta'minoti va boshqa kasbiy guruhlariga nisbatan tutgan o'rni bilan bog'liq ekani ko'rsatilgan [4]. Bu ta'rifdan ko'rinadiki, pedagog imiji shaxsiy xulq-atvor bilan bir qatorda tizimli qo'llab-quvvatlash va kasbiy rivojlanish imkoniyatlariga ham tayanadi.

Zamonaviy dunyoda pedagog imijini zaiflashtiruvchi omillar ham mavjud. Ularga kasbiy charchash, ortiqcha ish yuklamasi, darsdan tashqari hujjatbozlik, axborot bosimi, ota-onalar va jamiyat tomonidan haddan tashqari biryoqlama talablar kiradi. OECDning TALIS 2024 natijalarida o'qituvchilarning ishdagi farovonligi, ishga qoniqishi va kasbda qolish niyatlari ta'lim tizimi uchun muhim ko'rsatkich sifatida o'rganiladi [6]. Shu sababli pedagogning ruhiy farovonligi va kasbiy motivatsiyasi imij masalasining ajralmas qismidir.

Pedagog imijini shakllantirishda uzluksiz kasbiy rivojlanish alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagog doimiy o'qishi, metodik yangiliklarni kuzatishi, malaka oshirish kurslarida qatnashishi, ilmiy-amaliy konferensiyalar, seminarlar va kasbiy hamjamiyatlarda faol bo'lishi zarur. O'qituvchi o'zini rivojlantirgan sari uning darslari mazmunan boyiydi, metodik yondashuvi yangilanadi va o'quvchilar bilan ishlash samaradorligi oshadi.

Umuman olganda, bugungi zamonaviy dunyoda pedagog imiji ko'p qirrali hodisa sifatida namoyon bo'ladi. U tashqi ko'rinish, nutq, muomala va kasbiy etika bilan boshlanadi, biroq chuqur bilim, axloqiy mas'uliyat, raqamli madaniyat, innovatsion tafakkur, huquqiy himoya va ijtimoiy e'tirof bilan to'liq mazmun kasb etadi. Pedagogning ijobiy imiji ta'lim tizimining obro'sini oshiradi, o'quvchi-

talabalarda bilimga ishonch uyg'otadi va jamiyatda ma'rifatparvarlik muhitini kuchaytiradi.

Xulosa. Bugungi zamonaviy dunyoda pedagogning imiji ta'lim sifati, tarbiyaviy ta'sir va jamiyatning ta'lim tizimiga bo'lgan ishonchi bilan bevosita bog'liq bo'lgan muhim ijtimoiy-pedagogik hodisadir. Pedagog imiji tashqi qiyofa yoki muomala madaniyati bilan cheklanmaydi; u pedagogning kasbiy bilimdonligi, metodik mahorati, axloqiy mas'uliyati, kommunikativ madaniyati, raqamli savodxonligi, innovatsion fikrlashi va shaxsiy namunasi bilan belgilanadi.

Maqolada ko'rib chiqilganidek, ijobiy pedagog imijini shakllantirish uchun individual va tizimli omillar uyg'un bo'lishi zarur. Individual darajada pedagog o'z ustida doimiy ishlashi, kasbiy etikaga rioya qilishi, o'quvchi-talabalar va ota-onalar bilan hurmatga asoslangan muloqot olib borishi kerak. Tizimli darajada esa pedagog maqomini huquqiy himoya qilish, mehnat sharoitlarini yaxshilash, kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish va ta'lim muassasasida sog'lom pedagogik muhit yaratish muhimdir.

Shu asosda aytish mumkinki, pedagogning zamonaviy imiji bilim, tarbiya, madaniyat, innovatsiya va insoniylik uyg'unligida shakllanadi. Ijobiy imijga ega pedagog o'z fani orqali bilim beradi, shaxsiy namunasi orqali tarbiyalaydi, muloqoti orqali ruhlantiradi va kasbiy mas'uliyati orqali jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 23.09.2020. Lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasining "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-901-son, 01.02.2024. Lex.uz.
3. UNESCO. UN recommendations on the teaching profession: What you need to know. 2024.
4. ILO/UNESCO. Recommendation concerning the Status of Teachers. 1966.
5. OECD. Results from TALIS 2024: Teacher leadership and autonomy. 2025.
6. OECD. Results from TALIS 2024: Sustaining the teaching profession. 2025.

7. OECD. New Professionalism and the Future of Teaching. OECD Education project materials.
8. Fullan M. The New Meaning of Educational Change. 5th ed. New York: Teachers College Press, 2016.
9. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: TDPU, 2006.

ГУМАНИТАРНОЕ И КУЛЬТУРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКИ В 2017- 2026 гг.

Юлдашева Ш. Ю.

Магистрант 2 курса кафедры “Всемирная история”

Национальный Университет Узбекистана.

E-mail: yu.shohsanam95@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20556780>

Аннотация: Данная статья посвящена комплексному изучению гуманитарного и культурного сотрудничества Республики Узбекистан и Турецкой Республики в период с 2017 по 2026 гг. Актуальность исследования обусловлена тем, что в указанный период Узбекистан и Турция вступили в качественно новый этап развития. Рассматриваются процессы активизации взаимодействия в сферах образования, науки, культуры, туризма и деятельности международных организаций тюркского мира. Особое внимание уделяется соглашениям, подписанным между двумя государствами, а также практическим результатам сотрудничества. Исследуется деятельность агентства ТИКА, организации ТЮРКСОЙ, совместных образовательных проектов и культурной дипломатии.

Ключевые слова: Узбекистан, Турция, гуманитарное сотрудничество, культурная дипломатия, ТЮРКСОЙ, ТИКА, образование, Outdoor factory, тюркский мир.

Annotatsiya: Ushbu maqola 2017-2026-yillar oralig'ida O'zbekiston Respublikasi va Turkiya Respublikasi o'rtasidagi gumanitar va madaniy hamkorlikni kompleks o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, ko'rsatilgan davrda O'zbekiston va Turkiya rivojlanishning sifat jihatidan yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Ta'lim, fan, madaniyat, turizm va turkiy dunyo xalqaro tashkilotlari faoliyati sohalarida o'zaro hamkorlikni faollashtirish

jarayonlari ko'rib chiqiladi. Ikki davlat o'rtasida imzolangan kelishuvlarga, shuningdek, hamkorlikning amaliy natijalariga alohida e'tibor qaratiladi. TIKa agentligi, TURKSOY tashkiloti, qo'shma ta'lim loyihalari va madaniy diplomatiya faoliyati o'rganiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, Turkiya, gumanitar hamkorlik, madaniy diplomatiya, TURKSOY, TIKa, ta'lim, Outdoor factory, turkiy dunyo.

Abstract: This article is devoted to a comprehensive study of humanitarian and cultural cooperation between the Republic of Uzbekistan and the Republic of Turkey in the period from 2017 to 2026. The relevance of the study is due to the fact that during this period, Uzbekistan and Turkey entered a qualitatively new stage of development. The article examines the processes of intensifying cooperation in the fields of education, science, culture, tourism and the activities of international organizations of the Turkic world. Special attention is paid to the agreements signed between the two countries, as well as the practical results of cooperation. The article examines the activities of the TIKa agency, the TURKSOY organization, joint educational projects and cultural diplomacy.

Keywords: Uzbekistan, Turkey, humanitarian cooperation, cultural diplomacy, TURKSOY, TIKa, education, Outdoor factory, Turkic world.

ВВЕДЕНИЕ

После обретения независимости Республикой Узбекистан Турецкая Республика стала первым государством, официально признавшим ее независимость. И с 1992 года между двумя странами были установлены прочные дипломатические отношения в культурной и социальной сфере. Основными элементами, формирующими эти связи, являются общая история, язык, религия и культурное наследие.

После 2017 года отношения между Республикой Узбекистан и Турецкой Республикой вступили в качественно новый этап развития. Политика открытости и реформ, проводимая руководством Узбекистана, способствовала активизации внешнеполитических связей страны, в том числе с Турцией.

Гуманитарное сотрудничество стало важной составляющей узбекско-турецкого стратегического партнерства. Особое значение имели визиты на высшем уровне. Государственный визит Президента Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев в Турцию в октябре 2017 года стал поворотным моментом в развитии двусторонних отношений. По итогам переговоров был подписан ряд соглашений, касающихся образования, культуры, туризма и научного сотрудничества [1].

ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Новый этап гуманитарного сотрудничества Узбекистана и Турции начался после подписания Совместного заявления о стратегическом партнерстве в 2017 году. В ходе визита Президента Узбекистана в Турцию было подписано более двадцати документов, включая соглашения в сфере культуры, образования и туризма [2]. В феврале 2020 года в ходе визита Президента Турции Реджеп Тайип Эрдоган в Узбекистан стороны вновь подтвердили курс на развитие гуманитарного взаимодействия. Были подписаны соглашение о сотрудничестве в области культуры, программа сотрудничества в сфере туризма, соглашение между высшими учебными заведениями двух стран и документы о развитии молодежной политики и науки [3]. В 2022 году Узбекистан официально активизировал участие в Организации тюркских государств. Это также способствовало расширению гуманитарных отношений.

Одним из наиболее динамичных направлений сотрудничества стало образование. После 2017 года значительно увеличилось количество соглашений между вузами Узбекистана и Турции. Важную роль сыграли совместные образовательные программы, академические обмены и грантовые проекты. Среди соглашений стоит отметить Протокол о сотрудничестве между Министерствами образования Узбекистана и Турции, межуниверситетские меморандумы между Национальным университетом Узбекистана, Ташкентским государственным университетом востоковедения

и турецкими вузами и программы обмена студентами и преподавателями [4]. Особое значение имела государственная программа Türkiye Bursları, предоставляющая узбекским студентам гранты на обучение в Турции. Ежегодно Турция выделяет для граждан Узбекистана около 230 грантов по этой программе. По данным 2025 года, ежегодная квота для граждан Узбекистана составляет около 230 грантов, а общее число выпускников программы из Узбекистана превысило 3200 человек [5]. В 2026 году стороны договорились увеличить квоту до 250 мест [6].

В 2025 году было принято Постановление Президента Республики Узбекистан № PQ-24 «О создании Международного университета тюркских государств». Данный проект стал важным шагом в формировании общего образовательного пространства тюркского мира [7].

Важную роль в гуманитарном сотрудничестве играет Турецкое агентство по сотрудничеству и координации - ТИКА. Организация действует в Узбекистане с 1990-х годов, однако после 2017 года ее деятельность значительно активизировалась. Особое внимание уделялось реставрации объектов культурного наследия в Самарканде, Бухаре и Хиве. Агентство участвовало в восстановлении исторических комплексов, оснащении библиотек и музеев современным оборудованием. В 2019 году ТИКА подписала соглашения с рядом узбекских министерств о сотрудничестве в области профессионального образования и реставрации исторических объектов [8]. Еще одним поворотным событием стало принятие распоряжения Кабинета Министров Республики Узбекистан от 3 июня 2024 года №352 [9] были начаты ремонтно-восстановительные работы в Государственном музее истории Узбекистана. В рамках реконструкции были привлечены зарубежные специалисты, включая турецкую компанию Outdoor Factory, участвовавшую в разработке современных музейных и мультимедийных решений [10].

Также стоит отметить, что существенное место в развитии гуманитарного сотрудничества занимает Международная организация

тюркской культуры — ТЮРКСОЙ. После 2017 года участие Узбекистана в деятельности организации стало более активным. В рамках ТЮРКСОЙ проводились международные фестивали, научные конференции, выставки и культурные форумы. Особое внимание уделялось популяризации творчества Алишер Навои, Захириддин Мухаммад Бабур и Юнус Эмре. Благодаря совместным культурным проектам усилился интерес к историческому наследию Узбекистана среди стран тюркского мира. Исходя из этого, в 2022 году Шавкат Мирзиёев подписал закон о ратификации соглашения: “О структуре и принципах деятельности ТЮРКСОЙ” (Алма-Ата, 12 июля 1993 года) [11].

По мнению турецкого исследователя Salim Ezer, ТЮРКСОЙ является одним из ключевых инструментов культурной дипломатии Турции и способствует формированию общего культурного пространства тюркских народов [12].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Подводя итог, можно сказать, что гуманитарное и культурное сотрудничество между Республикой Узбекистан и Турецкой Республикой 2017-2026 гг. достигло высокого уровня развития и стало важной составляющей стратегического партнерства двух государств. В рассматриваемый период были подписаны многочисленные соглашения в сфере образования, культуры, туризма и науки. Значительную роль сыграли деятельность ТИКА, организация ТЮРКСОЙ, образовательные программы и культурная дипломатия. Практическими результатами сотрудничества стали расширение академических обменов, развитие туристической сферы, реализация совместных культурных проектов и укрепление связей между обществами двух стран. Гуманитарное сотрудничество стало одним из наиболее устойчивых направлений узбекско-турецких отношений и продолжает играть важную роль в интеграционных процессах тюркского мира.

Список использованных источников и литературы:

1. Министерство иностранных дел Республики Узбекистан // Официальный визит Президента Республики Узбекистан в Турцию. — Ташкент, 2017. — С. 2–4.
2. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Türkiye–Özbekistan İlişkileri. — Ankara, 2018. — С. 5–7.
3. Ministry of Foreign Affairs of Türkiye. Uzbekistan–Türkiye High Level Strategic Cooperation Council. — Ankara, 2020. — С. 3–6.
4. Bayraktar Z. Socio-Cultural Relations Between Turkey and Central Asia. — Ankara, 2020. — С. 41–45.
5. O'zbekistonliklar uchun "Türkiye Burslari" stipendiya dasturi doirasidagi kvotalar oshiriladi | UZA.uz @Mi Браузер | https://uza.uz/uz/posts/ozbekistonliklar-uchun-turkiye-burslari-stipendiya-dasturi-doirasidagi-kvotalar-oshiriladi_785678
6. Die Quoten für Bürger Usbekistans im Rahmen des Programms "Türkiye Burslari" werden erhöht | UZA.uz @Mi Браузер | https://uza.uz/de/posts/die-quoten-fur-burger-usbekistans-im-rahmen-des-programms-turkiye-burslari-werden-erhoht_785876
7. Постановление Президента Республики Узбекистан № PQ-24 «О создании Международного университета тюркских государств». — Ташкент, 2025. — С. 1–3
8. TIKA Annual Report 2021. — Ankara, 2021. — С. 112–118.
9. Музейные проекты в Ташкенте. <https://tr.linkedin.com/company/outdoorfactory>
10. 150 yoshli O'zbekiston tarixi davlat muzeyi bu yil ochiladimi? | UZA.uz @Mi Браузер | https://uza.uz/uz/posts/150-yoshli-ozbekiston-tarixi-davlat-muzeyi-bu-yil-ochiladimi_810904
11. Закон Республики Узбекистан «О ратификации Соглашения о структуре и принципах деятельности Международной организации тюркской

культуры (ТЮРКСОЙ)» // Lex.uz. — 7 декабря 2022 г. — № ЗРУ-808. — URL:
<https://lex.uz/docs/6395474>

12. Ezer S. Cultural Diplomacy as a Foreign Policy Tool of Turkey: The Case of Turksoy. — Ankara, 2019. — С. 67–74

GLOBALLASHUV VA RAQAMLI JAMIYAT SHAROITIDA MILLIY HAMDA DINIY QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASI

Yusupova D.D.

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti
professori v.b. falsafa fanlari doktori (DSc).

E-mail: yu.dildorahon@gmail.com

Do'stmurodov B.B.

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti talabasi

E-mail: bexnurdustmurodov@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20562648>

Annotatsiya: Mazkur maqolada globallashuv va raqamli jamiyat sharoitida milliy hamda diniy qadriyatlar transformatsiyasining asosiy yo'nalishlari tahlil qilinadi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi milliy madaniyat, an'ana va diniy qadriyatlarga ta'sir ko'rsatayotganligi hamda ularning yangi sharoitga moslashish jarayoni o'rganiladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, raqamli jamiyat, milliy qadriyatlar, diniy qadriyatlar, transformatsiya, madaniy meros, identiklik.

ТРАНСФОРМАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ И РЕЛИГИОЗНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ЦИФРОВОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация: В данной статье анализируются основные направления трансформации национальных и религиозных ценностей в условиях глобализации и цифрового общества. Исследуется влияние интернета, социальных сетей и цифровых технологий на национальную культуру, традиции и религиозные ценности, а также процесс их адаптации к новым условиям.

Ключевые слова: глобализация, цифровое общество, национальные ценности, религиозные ценности, трансформация, культурное наследие, идентичность.

TRANSFORMATION OF NATIONAL AND RELIGIOUS VALUES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION AND DIGITAL SOCIETY

Abstract: *This article analyzes the main directions of transformation of national and religious values in the context of globalization and digital society. The influence of the internet, social networks and digital technologies on national culture, traditions and religious values, as well as the process of their adaptation to new conditions, are examined.*

Keywords: *globalization, digital society, national values, religious values, transformation, cultural heritage, identity.*

O'zbek xalqi diniy va milliy qadriyatlari asrlar davomida uzoq tarixiy taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tgan. Bu jarayonda xalqimizning milliy qadriyatlari sayqallanib, ijtimoiy va madaniy jihatdan boyib bordi hamda zamonaviy davrda yangi mazmun va shakl kasb etmoqda. Milliy urf-odatlar, an'analar va udumlar xalqning mental xususiyatlarini o'zida mujassam etgan holda, bugungi kunda ham jamiyat hayotida muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, globallashuv va raqamlashuv sharoitida mazkur qadriyatlar zamonaviy ijtimoiy muhit ta'sirida muayyan transformatsiya jarayonlarini boshdan kechirmoqda. Shu bilan birga, o'zbek xalqi milliy qadriyatlarining shakllanishi va rivojlanishida islom dini va madaniyati muhim ahamiyat kasb etgan. Chunki xalqimizning milliy va diniy qadriyatlari o'zaro uyg'unlashgan holda taraqqiy etib kelmoqda. Insoniyat tarixida diniy qadriyatlar inson axloqiy fazilatlarini shakllantiruvchi muhim tarbiyaviy omil sifatida namoyon bo'lgan. Xususan, islom dini xalqimizda mehr-oqibat, bag'rikenglik, insonparvarlik, hamjihatlik va o'zaro hurmat kabi yuksak axloqiy fazilatlarni qaror toptirish va rivojlantirishga xizmat qilib kelmoqda.

Biroq bugungi globallashuv jarayonlari va axborot oqimining keskin kuchayishi milliy hamda diniy qadriyatlarga ta'sir etuvchi yangi omillarni yuzaga keltirmoqda. Ayrim holatlarda ommaviy madaniyat, virtual muhit va yot g'oyalar milliy-ma'naviy qadriyatlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois jamiyatda, ayniqsa yoshlar ongida milliy va diniy qadriyatlarga tayangan holda mustaqil

fikrlash, ma'naviy immunitet va tanqidiy tafakkurni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa Vatan, millat, oila va jamiyat oldidagi mas'uliyatni anglash, yurt tarixi va kelajagiga ongli munosabatni qaror toptirishga xizmat qiladi [1].

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, bugungi raqamlashuv jarayonlari milliy va diniy qadriyatlarni saqlash hamda ularni zamon talablariga mos ravishda rivojlantirish masalasini yanada dolzarblashtirmoqda. Zero, zamonaviy axborot makoni inson ongi va dunyoqarashiga kuchli ta'sir o'tkazayotgan sharoitda ma'naviy merosni asrash, uni yosh avlod ongiga singdirish muhim vazifalardan biriga aylanmoqda.

Ayniqsa, XXI asr globallashuv va raqamli texnologiyalar taraqqiyoti bilan xarakterlanuvchi murakkab davr sifatida insoniyat hayotining barcha sohalariga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Internet, sun'iy intellekt, mobil kommunikatsiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning jadal rivojlanishi axborot almashinuvini tezlashtirib, xalqlar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarni yangi bosqichga olib chiqdi. Natijada, raqamli makon insonning dunyoqarashi, fikrlashi va ijtimoiy munosabatlariga bevosita ta'sir etuvchi muhim omilga aylandi. Bu esa, milliy va diniy qadriyatlarning mazmuni, ularning namoyon bo'lish shakllari hamda avloddan-avlodga uzatilish mexanizmlarida ham sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Shu jihatdan qaraganda, milliy va diniy qadriyatlarni saqlash, ularni zamonaviy axborot muhitida yoshlar ongiga singdirish masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, raqamli makonda turli g'oya va mafkuralarning kuchayishi yoshlarda mustaqil fikrlash va ma'naviy immunitetni shakllantirish zaruratini oshirmoqda.

A. Ergashev ta'kidlaganidek, globallashuv jarayoni milliy-ma'naviy xavfsizlikka bevosita ta'sir ko'rsatib, jamiyat qadriyatlari tizimida yangi o'zgarishlarni yuzaga keltiradi [2]. Bu fikr bugungi raqamli jamiyat sharoitida yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki internet va ijtimoiy tarmoqlar bir tomondan xalqlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik va madaniy aloqalarni kuchaytirsa, ikkinchi tomondan ommaviy madaniyat, standartlashuv hamda nazoratsiz axborot

oqimi ta'sirida ayrim an'anaviy qadriyatlarning zaiflashishiga ham sabab bo'lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, globallashuvni faqat xavf yoki faqat taraqqiyot omili sifatida baholash biryoqlama yondashuv hisoblanadi. Zero, mazkur jarayon murakkab va ko'p qirrali xususiyatga ega bo'lib, uning jamiyatga ta'siri avvalo ma'naviy muhit, ta'lim tizimi hamda milliy o'zlikni anglash darajasi bilan uzviy bog'liqdir. Shu bois milliy va diniy qadriyatlar jamiyatning tarixiy xotirasi va ma'naviy tayanchi sifatida zamonaviy sharoitga mos ravishda rivojlanib borishi zarur. Aks holda, qadriyatlar va taraqqiyot o'rtasida sun'iy qarama-qarshilik yuzaga kelishi mumkin.

Bugungi asosiy vazifa globallashuvdan chekinish emas, balki zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan oqilona foydalanish orqali milliy va diniy qadriyatlarni mustahkamlashdan iboratdir. Chunki raqamli makon faqat ma'naviy tahdid manbai emas, balki milliy madaniyat, tarixiy meros va ma'rifiy qadriyatlarni targ'ib qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadigan muhim ijtimoiy maydon ham hisoblanadi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda raqamli texnologiyalar hayotning barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Internet va mobil aloqa vositalarining ommalashuvi natijasida axborot almashinuvi tezlashdi, ta'lim, iqtisodiyot va madaniyat sohalarida yangi imkoniyatlar vujudga keldi. Yoshlar internet orqali turli madaniyatlar, qarashlar va turmush tarzlari bilan tanishmoqda. Bu holat tabiiy ravishda ularning qadriyatlar tizimiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. M.A.Yo'ldosheva ta'kidlaganidek, globallashuv va texnologik taraqqiyot milliy qadriyatlarning saqlanishi hamda yoshlar tarbiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda [3]. Shu ma'noda, bugungi asosiy vazifa zamonaviy taraqqiyotdan ortda qolmagan holda milliy o'zlikni asrab-avaylashdan iboratdir.

Qadriyat tushunchasi inson va jamiyat uchun muhim bo'lgan ma'naviy, axloqiy va madaniy mezonlarni anglatadi. Inson aynan qadriyatlar orqali yaxshilik va yomonlikni farqlaydi, o'zining hayotiy pozitsiyasi hamda ijtimoiy mas'uliyatini shakllantiradi. N.Raximova fikricha, diniy qadriyatlar bilan dunyoviy tamoyillar

o'rtasidagi muvozanat jamiyat barqarorligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir [4]. Milliy qadriyatlar ma'lum bir xalqning tili, tarixi, urf-odatlari va an'analari bilan chambarchas bog'liq bo'lsa, diniy qadriyatlar insonning e'tiqodi, halolligi, bag'rikengligi va axloqiy qarashlarida namoyon bo'ladi.

Bugungi raqamli jamiyat sharoitida qadriyatlarning transformatsiyasi tabiiy jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda. Transformatsiya qadriyatlarning butunlay yo'qolishi emas, balki ularning yangi ijtimoiy va texnologik sharoitlarga moslashuvi sifatida tushunilishi lozim. Masalan, ilgari oila, mahalla yoki ta'lim muassasalari orqali shakllangan ko'plab qarashlar bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar va virtual kommunikatsiya vositalari orqali ham shakllanmoqda. Natijada? yoshlarning dunyoqarashi ko'p manbali axborot ta'siri ostida rivojlanmoqda.

R.B.Hojiyev qayd etganidek, inson sha'ni, qadr-qimmati va erkinligi jamiyatdagi eng muhim qadriyatlardan biri hisoblanadi [5]. Shu sababli milliy va diniy qadriyatlarni zamonaviy taraqqiyot bilan uyg'unlashtirish bugungi davrning dolzarb vazifalaridan biridir. Ayrim hollarda xorijiy madaniyatlarning kirib kelishi yoshlarning milliy an'analarga qiziqishini kamaytirishi mumkin. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda ommaviy madaniyatning faol targ'ib qilinishi ba'zi yoshlarning dunyoqarashiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq bu jarayonni faqat xavf sifatida baholash yetarli emas, chunki aynan shu platformalar orqali milliy qadriyatlarni targ'ib qilish imkoniyati ham kengaymoqda.

M.Bekmurodov va N.Yusupovalar ma'naviy qadriyatlarning uzoq yashovchanligini alohida ta'kidlaydi [6]. Haqiqatan ham, texnologiyalar va ijtimoiy sharoitlar o'zgarishi bilan ma'naviy ehtiyojlar shakli yangilanishi mumkin, biroq xalqning tarixiy xotirasi va madaniy ildizlari saqlanib qoladi. Menimcha, aynan shu jihat milliy qadriyatlarning bardavomligini ta'minlaydi. Chunki tarixiy xotira va ma'naviy meros xalqni birlashtiruvchi eng muhim omillardan biridir.

O.Musurmonova ma'naviyatni avlodlarni bir-biri bilan bog'lab turuvchi muhim omil sifatida baholaydi [7]. Mazkur fikr bugungi raqamli jamiyat sharoitida yanada dolzarbroq ahamiyat kasb etmoqda. Chunki yosh avlodni milliy va diniy

qadriyatlar ruhida tarbiyalash faqat an'anaviy vositalar orqali emas, balki zamonaviy raqamli platformalar yordamida ham amalga oshirilishi zarur. Elektron kutubxonalar, onlayn ta'lim resurslari va ma'naviy-ma'rifiy kontentlar yoshlarning milliy meros bilan yaqindan tanishishiga xizmat qilishi mumkin. Shu nuqtai nazardan qaraganda, globallashuv va raqamli jamiyat sharoitida milliy hamda diniy qadriyatlarni saqlash passiv himoya emas, balki faol va zamonaviy yondashuvni talab etadi. Milliy madaniyat, til, urf-odat va ma'naviy merosni raqamli makonda faol targ'ib qilish, yoshlarni tanqidiy fikrlash va axborotni saralash ko'nikmalariga o'rgatish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, globallashuv va raqamli texnologiyalar taraqqiyoti milliy hamda diniy qadriyatlarga murakkab va ko'p qirrali ta'sir ko'rsatmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar insonlarning dunyoqarashi, turmush tarzi va ma'naviy qarashlarini shakllantiruvchi muhim omillardan biriga aylandi. Ayniqsa, yoshlar hayotining virtual makon bilan chambarchas bog'lanib borayotgani milliy o'zlik va an'anaviy qadriyatlar masalasini yanada dolzarb holga keltirmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, globallashuv jarayoni nafaqat muayyan xavflarni, balki yangi imkoniyatlarni ham yuzaga chiqarmoqda. Bir tomondan, ommaviy madaniyat va nazoratsiz axborot oqimi ayrim yoshlarning qadriyatlarga bo'lgan munosabatini zaiflashtirishi mumkin bo'lsa, boshqa tomondan esa, raqamli texnologiyalar milliy madaniyat, tarixiy meros va diniy-ma'rifiy qadriyatlarni keng targ'ib qilish uchun qulay maydon yaratmoqda.

Umuman olganda, milliy va diniy qadriyatlarni zamonaviy taraqqiyot bilan uyg'unlashtirish, ularni yosh avlod ongiga zamonaviy usullar orqali singdirish hamda raqamli makonda milliy o'zlikni mustahkamlash bugungi jamiyat oldidagi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мадаева Ш., Юсупова Д. Ўзбек халқи диний ва миллий қадриятларининг тарихий-фалсафий таҳлили. Монография. – Тошкент: “Innovatsiya ziyo”, 2022. – Б. 67-68.

2. Ergashev A. Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik. Toshkent: Ziyonet kutubxonasi, 2018. -B.12,18.
3. Yo'ldosheva M.A. Milliy qadriyatlar va uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni // Scientific Approach to the Modern Education System. - 2025. - Vol. 3. - No 33. B. 19–21.
4. Raximova N. O'zbekistonda diniylik va dunyoviylik munosabatlari. - 2025. -Vol. 83. - No 7. - B. 114-120.
5. Hojiyev R.B. Jamiyat hayotida diniy va dunyoviy qadriyatlarning o'rni. - Toshkent: "Mahalla va oila" ilmiy-tadqiqot instituti, 2024. - moiti.uz/oz/press-center/news/739. -B. 22-27.
6. Bekmurodov M., Yusupova N. Madaniyat sotsiologiyasi: o'uv qo'llanma. -Toshkent: Yangi nashr, 2010. – B.16,40.
7. Musurmonova O. Ma'naviy tarbiya asoslari. - Toshkent: O'zbekiston, 2001. -B. 8-12

ABDULLA AVLONIY POETIKASINI O'RGATISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Usmonjonova Sevinch

Namangan davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20562735>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Avloniy poetikasini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari yoritiladi. Maqolada adib ijodidagi ma'rifatparvarlik, axloqiy tarbiya, didaktik ruh, xalqona ifoda va publitsistik ohang kabi xususiyatlar uch metod - konseptual xarita, muammoli ta'lim va loyiha texnologiyasi asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, poetika, jadid adabiyoti, innovatsion texnologiya, konseptual xarita, muammoli ta'lim, loyiha texnologiyasi, adabiyot o'qitish metodikasi.

Аннотация: В данной статье освещаются возможности использования инновационных технологий в обучении поэтике Абдуллы Авлони. Такие особенности творчества писателя, как просветительство, нравственное воспитание, дидактический дух, народное выражение и публицистический тон, анализируются на основе трех методов: концептуальной карты, проблемного обучения и проектной технологии.

Ключевые слова: Абдулла Авлони, поэтика, джадидская литература, инновационная технология, концептуальная карта, проблемное обучение, проектная технология, методика преподавания литературы.

Abstract: This article highlights the possibilities of using innovative technologies in teaching the poetics of Abdulla Avloniy. Features of the writer's creativity, such as enlightenment, moral education, didactic spirit, folk expression, and journalistic tone, are analyzed through three distinct methods: conceptual mapping, problem-based learning, and project technology.

Keywords: *Abdulla Avloniy, poetics, Jadid literature, innovative technology, conceptual map, problem-based learning, project technology, methodology of teaching literature.*

Abdulla Avloniy o'zbek jadid adabiyoti, milliy pedagogika va ma'rifatparvarlik harakatining yirik namoyandalaridan biridir. U o'z ijodida xalqni ilmga, tarbiyaga, axloqiy poklikka, milliy uyg'onishga va zamonaviy tafakkurga da'vat etdi. Avloniy faqat shoir yoki yozuvchi emas, balki muallim, darslik muallifi, teatr arbobi, jurnalist va jamoat ziyolisi sifatida ham faoliyat olib bordi. Shuning uchun uning poetikasini o'rganish faqat adabiy tahlil masalasi emas, balki pedagogik, axloqiy va ma'rifiy tarbiya masalasi bilan ham bevosita bog'liqdir.

Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq", "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", "Maktab gulistoni", "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" kabi asarlari jadid maktablari, yangi usul ta'limi va milliy tarbiya g'oyalariga xizmat qilgan. Ayniqsa, "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida adib ilm, odob, tarbiya, axloqiy fazilat va illatlar masalasini sodda, ta'sirchan va o'quvchiga yaqin uslubda yoritadi. Bu asarlar o'z davrida maktab o'quvchilari, muallimlar va keng xalq ommasi uchun tarbiyaviy qo'llanma vazifasini bajargan. Avloniy poetikasining asosida ma'rifat, axloq, millat kelajagi va inson kamoloti g'oyalari turadi. Uning badiiy ifodasida didaktik ruh, xalqona ohang, publitsistik keskinlik, hayotiy misollar, pand-nasihat va ijtimoiy uyg'otish maqsadi uyg'unlashadi. Shu bois Avloniy asarlarini o'qitishda faqat muallif hayoti yoki asarlar mazmunini bayon qilish bilan cheklanib bo'lmaydi. O'quvchi matndagi poetik belgilarni ko'rishi, muallifning g'oyaviy pozitsiyasini anglashga harakat qilishi va badiiy fikrning tarbiyaviy mohiyatini tushunishi kerak. Bugungi adabiyot ta'limida innovatsion texnologiyalar o'quvchini faol fikrlashga, matn bilan mustaqil ishlashga, dalil topishga, baholashga va ijodiy xulosa chiqarishga yo'naltiradi. Innovatsion texnologiya deganda faqat kompyuter, slayd yoki internetdan foydalanish emas, balki o'qitish jarayonini yangicha tashkil etish, o'quvchini faol subyektga aylantirish, matnni tahlil qilishda zamonaviy metodlardan

foydalanish tushuniladi. Abdulla Avloniy poetikasini o'rgatishda konseptual xarita, muammoli ta'lim va loyiha texnologiyasi ayniqsa samarali hisoblanadi.

Konseptual xarita metodi asosida Avloniy poetikasini o'rgatish

Konseptual xarita metodi murakkab mavzuni tizimli, ko'rgazmali va mantiqiy tarzda o'zlashtirishga yordam beradigan innovatsion yondashuvdir. Bu metodda markaziy tushuncha belgilanadi va unga bog'liq asosiy g'oyalar tarmoqlar orqali ochib boriladi. Abdulla Avloniy poetikasini o'qitishda bu metod juda qulay, chunki adib ijodida ilm, tarbiya, axloq, vatan, millat, maktab, jaholat, ma'rifat, muallim va yosh avlod kabi tushunchalar o'zaro bog'langan holda namoyon bo'ladi. Dars jarayonida o'qituvchi doska, interaktiv ekran yoki elektron platformada "Avloniy poetikasi" degan markaziy tushunchani joylashtiradi. So'ng o'quvchilar bilan birgalikda asosiy yo'nalishlar aniqlanadi: "ma'rifatparvarlik g'oyasi", "axloqiy tarbiya", "didaktik ruh", "xalqona til", "publitsistik ohang" va "ijtimoiy tanqid". Har bir yo'nalish Avloniy asarlaridan olingan misollar bilan izohlanadi. Natijada o'quvchilar Avloniy poetikasini alohida-alohida belgilar yig'indisi emas, yaxlit badiiy-ma'rifiy tizim sifatida angelaydilar. Masalan, "Turkiy guliston yoxud axloq" asarini o'rganishda markazga "axloq" tushunchasi qo'yiladi. Undan "yaxshi xulq", "yomon xulq", "tarbiya", "ilm", "hayo", "sabr", "g'ayrat", "jaholat" kabi tarmoqlar chiqariladi. O'quvchilar har bir tushunchaning mazmunini izohlaydi va matndan misollar topadi. Bu jarayonda Avloniy uchun axloq oddiy nasihat emas, balki inson va jamiyat taraqqiyotining asosiy sharti ekani ochiladi.

Konseptual xarita metodi Avloniy ijodidagi qarama-qarshi tushunchalarni ham ko'rsatishga imkon beradi. Masalan, "ilm - jaholat", "tarbiya - tarbiyasizlik", "ma'rifat - qoloqlik", "mehnat - dangasalik", "vatanparvarlik - loqaydlik" kabi juftliklar orqali adib poetikasidagi ma'naviy ziddiyatlar aniqlanadi. Bu ziddiyatlar Avloniy asarlarida faqat axloqiy tushuncha sifatida emas, balki davrning ijtimoiy muammosi sifatida talqin qilinadi. Ushbu metodda o'quvchi tayyor ma'lumotni yodlamaydi, balki tushunchalar o'rtasidagi aloqani o'zi topadi. Masalan, "ilm" tushunchasi "maktab", "muallim", "tarbiya", "millat kelajagi" va "taraqqiyot" bilan

bog'lanadi. "Jaholat" esa "qoloqlik", "bexabarlik", "tarbiyasizlik" va "milliy inqiroz"ga ulanadi. Shunday qilib, o'quvchi Avloniy poetikasida har bir tushuncha umumiy ma'rifiy g'oyaga xizmat qilishini tushunadi. Konseptual xarita metodidan foydalanish uchun dars quyidagi tartibda tashkil etiladi: avval matn o'qiladi; keyin asosiy tushunchalar ajratiladi; so'ng ular guruhlariga bo'linadi; har bir tushuncha matndan olingan dalil bilan izohlanadi; oxirida xarita asosida umumiy xulosa yoziladi. Masalan, dars yakunida "Avloniy ijodida ilm va axloq qanday bog'langan?" mavzusida qisqa yozma topshiriq berish mumkin. Bu topshiriq o'quvchini tahlil qilish, dalil keltirish va xulosa chiqarishga o'rgatadi.

Bu metodning asosiy afzalligi shundaki, u Avloniy poetikasini ko'rgazmali va tushunarli qiladi. O'quvchi matnni faqat o'qib chiqmaydi, balki undagi badiiy va tarbiyaviy qatlamlarni mantiqiy tizimda ko'radi. Bu esa adabiyot darsida nazariy tushunchalarni osonroq anglashga yordam beradi.

Muammoli ta'lim metodi orqali Avloniy asarlarining g'oyaviy-badiiy mohiyatini ochish

Muammoli ta'lim metodi o'quvchini tayyor javobni qabul qiluvchi emas, balki savol beruvchi, izlovchi va mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllantiradi. Abdulla Avloniy poetikasini o'qitishda bu metod juda muhim, chunki adib asarlarining markazida doimo muammo turadi: ilm va jaholat, tarbiya va tarbiyasizlik, millat taqdiri, maktab masalasi, axloqiy inqiroz, yosh avlod kelajagi, oila va jamiyat mas'uliyati. Avloniy ijodida badiiylik ko'pincha ijtimoiy-ma'rifiy maqsad bilan bog'lanadi. U biror tushunchani shunchaki ta'riflab qo'ymaydi, balki uni hayotiy zarurat sifatida tushuntiradi. Masalan, ilm shaxsiy manfaat uchun emas, xalq va millat taraqqiyoti uchun zarur hodisa sifatida talqin qilinadi. Tarbiya esa inson kamoloti, jamiyatning ma'naviy sog'lomligi va yosh avlodning kelajagi bilan bog'lanadi. Darsda o'qituvchi Avloniy asari asosida muammoli savollar beradi. Masalan: "Avloniy nima uchun ilmni inson saodati bilan bog'laydi?", "Uning asarlarida jaholat qanday muammo sifatida tasvirlanadi?", "Avloniy poetikasida nasihat kuchlimi yoki badiiylik?", "Adibning axloq haqidagi qarashlari bugungi

yoshlar uchun ham ahamiyatlimi?” Bunday savollar o‘quvchini matnga qayta murojaat qilishga, dalil topishga va shaxsiy fikr bildirishga undaydi. Muammoli ta’lim metodida javob o‘qituvchi tomonidan tayyor holda berilmaydi. O‘quvchi asardan dalil topadi, uni sharhlaydi va o‘z xulosasini bildiradi. Masalan, “Avloniy poetikasida axloqiy tarbiya qanday ifodalangan?” degan savolga o‘quvchi umumiy gap bilan cheklanmasligi kerak. U asardagi muayyan tushuncha, ibora, badiiy misol yoki muallif murojaatini ko‘rsatib, shu orqali xulosa chiqarishi zarur. Bu metodda savollar uch bosqichda berilishi maqsadga muvofiq. Birinchi bosqich - tushunish savollari: “Asarda qaysi axloqiy tushunchalar yoritilgan?” Ikkinchi bosqich - tahlil savollari: “Muallif yaxshi va yomon xulqni qanday qarama-qarshi qo‘yadi?” Uchinchi bosqich - baholash savollari: “Avloniyning bu fikrlari bugungi ta’lim-tarbiya jarayoni uchun qanday ahamiyatga ega?” Shu tartib o‘quvchini oddiy mazmunni qayta aytishdan chuqur tahlilga olib boradi. Muammoli ta’lim guruhli ish shaklida ham tashkil etilishi mumkin. Birinchi guruh Avloniy asarida ilm tushunchasini tahlil qiladi. Ikkinchi guruh axloqiy tushunchalarni ajratadi. Uchinchi guruh muallif uslubini o‘rganadi. To‘rtinchi guruh asardagi g‘oyalarning bugungi hayot bilan bog‘liqligini izohlaydi. Har bir guruh o‘z fikrini matnga tayangan holda himoya qiladi. Bu jarayon o‘quvchilarda dalillash, bahslashish, tinglash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Muammoli ta’lim metodi Avloniy poetikasini o‘qitishda ikki asosiy vazifani bajaradi. Birinchidan, u o‘quvchining adabiy tahlil ko‘nikmasini rivojlantiradi. Ikkinchidan, Avloniy asarlaridagi ma’rifiy va axloqiy g‘oyalarni hayotiy muammo sifatida anglashga yordam beradi. Natijada Avloniy ijodi quruq nasihatlar majmui sifatida emas, balki o‘quvchini fikrlashga undaydigan badiiy-ma’rifiy meros sifatida qabul qilinadi.

Loyiha texnologiyasi asosida Avloniy poetikasini zamonaviy talqin qilish

Loyiha texnologiyasi o‘quvchilarning mustaqil izlanishi, ijodiy fikrlashi va amaliy natija yaratishiga asoslanadi. Abdulla Avloniy poetikasini o‘rgatishda bu metod samarali, chunki Avloniy ijodi bugungi ta’lim, tarbiya, axloq va ma’naviyat bilan bevosita bog‘lab talqin qilinadigan boy manbadir. Loyiha texnologiyasi orqali

o'quvchi matnni faqat o'qimaydi, balki uni zamonaviy shaklda qayta anglaydi va taqdim etadi. Loyiha mavzulari Avloniy poetikasining asosiy yo'nalishlariga mos tanlanadi. Masalan, "Avloniy va bugungi yoshlar", "Turkiy guliston yoxud axloq - zamonaviy tarbiya manbai", "Avloniy poetikasida ilm va jaholat qarama-qarshiligi", "Avloniy asarlarida muallim obrazi", "Avloniy fikrlarini raqamli posterda ifodalash" kabi mavzular o'quvchilar uchun qiziqarli va amaliy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Loyiha ishi bir necha bosqichda olib boriladi. Birinchi bosqichda o'qituvchi loyiha mavzusini belgilaydi va o'quvchilarni guruhlariga ajratadi. Ikkinchi bosqichda guruhlar Avloniy asarlaridan kerakli parchalarni tanlaydi. Uchinchi bosqichda tanlangan parchalar poetik jihatdan tahlil qilinadi: mavzu, g'oya, til, uslub, badiiy vosita va muallif pozitsiyasi aniqlanadi. To'rtinchi bosqichda loyiha mahsuloti tayyorlanadi. Bu mahsulot taqdimot, elektron poster, infografika, sahna ko'rinishi, audio chiqish yoki yozma tahlil bo'lishi mumkin. Masalan, "Avloniy poetikasida ilm va jaholat" mavzusidagi loyiha quyidagicha tashkil qilinadi. Guruh a'zolari Avloniy asarlaridan ilm, maktab, tarbiya va jaholat haqidagi fikrlarni tanlaydi. So'ng bu tushunchalarni qarama-qarshi jadvalda beradi. Keyin har bir tushunchaning badiiy va tarbiyaviy vazifasini izohlaydi. Yakunda "Avloniy qarashlari bugungi ta'lim uchun qanday ahamiyatga ega?" degan savolga javob tayyorlaydi. Loyiha texnologiyasida raqamli vositalardan foydalanish ham mumkin. Masalan, PowerPoint, Canva, Padlet yoki boshqa ta'limiy platformalarda Avloniy poetikasiga oid vizual materiallar tayyorlanadi. Bunday ishlar o'quvchilarda nafaqat adabiy bilimni, balki raqamli savodxonlikni ham rivojlantiradi. Ammo raqamli vosita asosiy maqsadga aylanmasligi kerak. Asosiy maqsad - Avloniy asarini tushunish, tahlil qilish va zamonaviy talqin qilishdir.

Sun'iy intellekt vositalaridan ham ehtiyotkorlik bilan foydalanish mumkin. Masalan, o'quvchilar AI yordamida Avloniy asaridagi murakkab so'zlarga izoh olishlari, taqdimot rejasini tuzishlari yoki o'z yozgan xulosasiga fikr-mulohaza olishlari mumkin. Biroq matn tahlili to'liq sun'iy intellektga topshirilmasligi kerak.

O'qituvchi har bir fikrni asar matni asosida isbotlashni talab qilishi zarur. Shunda AI yordamchi vosita bo'lib qoladi, o'quvchining mustaqil fikrini almashtirmaydi.

Loyiha texnologiyasi Avloniy ijodini hayot bilan bog'laydi. Adib ilgari surgan ilm, axloq, tarbiya, muallim mas'uliyati, milliy ong va vatanparvarlik g'oyalari bugungi ta'lim tizimida ham dolzarbdir. O'quvchilar loyiha davomida Avloniy asarlari faqat tarixiy meros emas, balki bugungi yoshlar tarbiyasi uchun ham muhim manba ekanini anglaydilar. Loyiha ishini baholashda matnga tayanish, poetik tahlilning aniqligi, g'oyaviy xulosaning asoslanganligi, ijodiy yondashuv, guruh hamkorligi va taqdimot sifati kabi mezonlardan foydalanish mumkin. Bu mezonlar o'quvchining adabiy, kommunikativ, ijodiy va raqamli kompetensiyalarini baholashga imkon beradi.

Abdulla Avloniy poetikasini o'rgatish bugungi adabiyot ta'limida muhim ahamiyatga ega. Chunki Avloniy ijodi o'zbek jadid adabiyoti, milliy pedagogika, axloqiy tarbiya va ma'rifatparvarlik g'oyalarini o'zida mujassam etgan. Uning asarlarida ilm, tarbiya, axloq, vatan, millat, maktab va yosh avlod kamoloti asosiy mavzu sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois Avloniy ijodini o'qitish faqat adib hayoti yoki asarlar mazmunini tushuntirish bilan cheklanmasligi kerak. Abdulla Avloniy poetikasini o'rgatishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish dars samaradorligini oshiradi. Konseptual xarita metodi o'quvchilarga Avloniy ijodidagi asosiy tushunchalarni tizimli anglashga yordam beradi. Muammoli ta'lim metodi o'quvchini mustaqil savol berishga, matn asosida tahlil qilishga va xulosa chiqarishga o'rgatadi. Loyiha texnologiyasi esa Avloniy asarlarini zamonaviy hayot bilan bog'lash, ijodiy talqin qilish va amaliy natija yaratish imkonini beradi.

Bu uch metodning umumiy jihati shundaki, ular o'quvchini passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi. O'quvchi Avloniy asarlarini o'qiydi, tahlil qiladi, savol beradi, izlanadi, guruhda ishlaydi, taqdimot qiladi va o'z xulosasini bildiradi. Natijada Avloniy poetikasi quruq nazariy mavzu emas, balki tirik ma'naviy, badiiy va tarbiyaviy hodisa sifatida anglashiladi. Shunday qilib, Abdulla Avloniy poetikasini innovatsion texnologiyalar asosida o'qitish

o'quvchilarda adabiy-estetik tafakkur, axloqiy ong, milliy qadriyatlarga hurmat, tanqidiy fikrlash va mustaqil tahlil ko'nikmalarini shakllantiradi. Avloniy merosini bugungi ta'lim jarayonida zamonaviy metodlar bilan o'rgatish yosh avlodni ma'rifat, tarbiya va ijtimoiy mas'uliyat ruhida kamol toptirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. - Toshkent: O'qituvchi, 1992.
2. Avloniy A. Tanlangan asarlar: 2 jildlik. Nashrga tayyorlovchi B. Qosimov. - Toshkent: Ma'naviyat, 1998.
3. Avloniy A. Tanlangan asarlar. 1-jild. She'rlar, ibratlar. - Toshkent: Ma'naviyat, 2009.
4. Avloniy A. Birinchi muallim. - Toshkent: O'qituvchi, turli nashrlar.
5. Avloniy A. Maktab gulistoni. - Toshkent: O'qituvchi, turli nashrlar.
6. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. - Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
7. To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.
8. Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. - Toshkent: O'qituvchi, 1996.

ILMIY TADQIQOTDA RATSIOANLLIK VA IRRATSIONALLIKNING O'RNI

Qambarov Abdujabbor Boxroliyevich

Namangan davlat pedagogika instituti
Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası dotsenti

Abdullajonova Dilrabo Hayrullo qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-bosqich magistri

abdullajonovadilrabo@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20562781>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ratsionallik va irratsionallik tushunchalarining ilmiy tadqiqot jarayonidagi mazmun-mohiyati, bog'liqligi hamda ilmiy bilimlarni rivojlantirishdagi chuqur mohiyati yoritilgan. Yana qo'shimcha qilib ilmoy tafakkurda irratsional omillarning o'rni nilan bir qatorda mantiqiy fikrlash, intuitsiya hamda ijodkorlikning o'rni tahlil qilinadi. Bu maqolada ratsionallik va irratsional fikrlashning dolzarbligi va bu orqali ilmiy ishda ulkan yangiliklarni ochib berish mumkunligi isbotlab beriladi.

Kalit so'zlar: ilmiy tadqiqot, ratsionallik, irratsionallik, ilmiy tafakkur, intuitsiya, ijodkorlik, mantiqiy fikrlash, ilmiy bilish.

Abstract: This article examines the essence of the concepts of rationality and irrationality in the process of scientific research, their interrelation, and their significance in the development of scientific knowledge. In addition, the role of irrational factors in scientific thinking, along with logical reasoning, intuition, and creativity, is analyzed. The article substantiates the relevance of rational and irrational thinking and proves that they can contribute to achieving major innovations and discoveries in scientific activity.

Keywords: scientific research, rationality, irrationality, scientific thinking, intuition, creativity, logical reasoning, scientific cognition.

***Аннотация:** В данной статье раскрываются сущность понятий рациональности и иррациональности в процессе научного исследования, их взаимосвязь, а также значение в развитии научного знания. Кроме того, анализируется роль иррациональных факторов в научном мышлении наряду с логическим мышлением, интуицией и творчеством. В статье обосновывается актуальность рационального и иррационального мышления, а также доказывается, что они способствуют достижению значительных инноваций и открытий в научной деятельности.*

***Ключевые слова:** научное исследование, рациональность, иррациональность, научное мышление, интуиция, творчество, логическое мышление, научное познание.*

Kirish

Insoniyat taraqqiyotida ilmiy tadqiqot asosiy omillardan biri hisoblanadi. Har qanday ilmiy izlanish o'ziga xos metodologiya, nazariy asos va mantiqiy tahlilga tayanga holda amalga oshiriladi. Shu tarafdin ratsionallik ilmiy tadqiqotning asosiy bir yirik bo'g'ini hisoblanadi. Ammo tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak ko'plab yirik kashfiyotlar faqat mantiqiy fikrlash bilangina emas, balki tasaffur, intuitsiya hamda ijodiy yondashuv natijasida dunyo yuziga kelganligini ko'rishimiz mumkin. Bu albatta ilmiy tadqiqotda irratsionallikning ham o'ri juda ham muhimligini ko'rsatadi.

Bugungi innovatsiyalar davrida ratsional va irratsional omillarning o'zaro ta'sirini tahlil qila olish hamda ilmiy bilish jarayonini chuqur anglash dolzarb masalalardan biridir.

Adabiyotlar tahlili va metodlari

Ilmiy tadqiqotda ratsionallik va irratsionallik masalasi falsfa, metodologiya va ilmiy bilish nazariyasida muhim o'rin egallaydi. Ushbu mavzu yuzasidan ko'plab olimlar tomonidan ilmiy qarashlar ilgari surilgan.

Qadimgi yunon faylasufi Aristotel ilmiy tafakkurda mantiqiylik va ratsional fikrlashning asoslarini yaratgan. U bilish jarayonida dalillik va izchil fikrlash

muhumligini ta'kidlagan. Uning mantiqiy qonunlari keyingi ilmiy tadqiqot metodologiyasining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Yangi davr falsafasida Rene Dekartes ratsionalizm nazariyasini rivojlantirib, ilmiy bilishda aql va mantiqning ustuvorligini asoslab bergan. Olimning fikricha, haqiqiy bilim aniq va ravshan fikrlash orqali hosil bo'ladi.

Zamonaviy ilmiy metodologiyada Karl Poppening falsifikatsiya nazariyasi muhim o'rin tutadi. Olim ilmiy nazariyalar doimo tekshirilishi va inkor etilishi mumkunligini qayd etgan. Bu qarsh ratsional tafakkurning tanqidiy xarakterini ochib beradi.

Mahalliy olimlar tomonidan ham ilmiy bilish, ratsional tafakkur va metodologiya masalalari o'rganilgan. Xususan, O'zbekistonlik faylasuf va pedagog olimlarning ilmiy tadqiqot metodologiyasiga oid ishlari ratsional yondashuvning nazariy asoslarini ochib beradi.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

1. Tahlil va sintez metodi: ushbu metod orqali ratsionallik va irratsionallik tushunchalarining mohiyati alohida o'rganilib, ularning o'zaro bog'liqligi umumlashtirildi.
2. Tarixiy-qiyosiy metod: ilmiy tafakkurning tarixiy rivojlanishi va turli olimlarning qarashlari qiyosiy tarzda tahlil qilindi.
3. Mantiqiy tahlil metodi: ratsional tafakkurning asosiy xususiyatlari- obyektivlik, mantiqiylik, izchillik, dalillilik va tizimlilik ilmiy jihatdan tahlil etildi.
4. Falsafiy metodologik yondashuv- ilmiy tadqiqotning nazariy asoslari yoritishda falsafaning bilish nazariyasi va metodologik tamoyillaridan foydalanildi.

Xulosa, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ilmiy tadqiqotda ratsionallik va irratsionallik bir birini to'ldiruvchi omillar hisoblanadi. Ratsional yondashuv ilmiy bilimlarning aniqligi va ishonchliligini ta'minlasa, irratsional tafakkur yangi g'oya va innovatsiyalar yuzaga kelishiga xizmat qiladi. Tadqiqot metodlari esa mazkur masalani chuqur va tizimli o'rganishga imkon yaratadi.

Natijalar va muhokama

Ratsionallik lotincha soʻz boʻlib “ratio” – “aql”, “mantiq” degan maʼnoni anglatadi. U ilmiy tadqiqotda voqelikni mantiqiy asosda tushuntirish, dalillarga asoslangan holda aniq xulosa chiqarish va nazariyalarni isbotlash jarayonini ifodalaydi. Ratsional yondashuv xususiyatlari bilan tanishib chiqamiz:

Obyektivlik – bu ratsional tafakkurning eng muhim xususiyatlaridan biridir. Obyektivlik deganda voqea-hodisa, jarayon yoki ilmiy muammoni shaxsiy hissiyot, subyektiv qarash va manfaatlardan holi holda, haqiqiy holatda baholash tushuniladi. Bunda tadqiqotchining faqat aniq dalillar, kuzatish va isbotlarga tayanga holda xulosa chiqarishni anglatadi. Bu degani olim oʻzining shaxsiy fikri yoki hissiyotlariga emas, balki faktlarga asoslanishi kerak.

Masalan, Galileo Galileo osmon jismlarini kuzatishda diniy yoki shaxsiy qarashlardan emas, teleskop orqali olingan aniq kuzatuvlardan foydalangan. Bu ilmiy obyektivlikka yorqin misol boʻla oladi.

Mantiqiylik – bunda fikrlarni asosli, izchil va tartibli ravishda bayon qilinishi tushuniladi. Mantiqiylik insonning voqea va hodisalarni aql orqali tahlil qilishi, sabab va oqibat bogʻlanishlarini aniqlashi va toʻgʻri xulosa chiqarilishini taʼminlaydi. Shuning uchun ratsional tafakkur mantiqiy fikrlashsiz mavjud boʻla olmaydi.

Masalan, Aristotel mantiq fanining asoschilaridan biri sifatida fikrlash qonuniyatlarini ishlab chiqqan. Uning qarashlari ilmiy tafakkur rivojiga ulkan taʼsir koʻrsatgan.

Izchillik – bu degani fikr, gʻoya va xulosalarning bir-biri bilan uzviy bogʻlangan holda ketma-ket rivojlanishi tushuniladi. Ilmiy tadqiqotda har bir fikr oldingi fikrning davomi boʻlib xizmat qiladi va umumiy maqsadga yoʻnaltiriladi.

Dalillilik-har qanday gʻoya, fikr yoki ilmiy xulosaning aniq faktlar, isbotlar va asoslar orqali tasdiqlanishi tushuniladi. Ilmiy tadqiqotda hech bir fikr asossiz yoki shunchaki taxmin sifatida qabul qilinmaydi. Har bir xulosa dalillar bilan mustahkamlanishi kerak.

Tizimlilik-bunda ilmiy bilimlar, fikrlar va tadqiqot jarayonining o'zaro bog'langan yagona tizim asosida tashkil etilishi tushuniladi. Ya'ni tadqiqotning barcha qismlari bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lib, tadqiqotning barcha qismlari yagona ilmiy tizimni tashkil etadi.

Maqsadga yo'naltirilganlik- bu tushuncha inson faoliyati, fikrlashi va ilmiy tadqiqotning aniq maqsad asosida tashkil etilishini anglatadi. Ya'ni har qanday ratsional faoliyat oldindan belgilangan natijaga erishishga qaratiladi.

Ilmiy tadqiqotlarda ratsionallik eksperiment, kuzatish, tahlil va sintez kabi metodlar orqali namoyon bo'ladi. Olimlar muammoni o'rganishda faktlarga asoslanib, ilmiy metodologiyadan foydalanadilar. Aynan ratsioanalyondashuv ilmiy bilimlarning ishonchliligini va aniqliligini ta'minlaydi.

Irratsionallik- inson tafakkurining mantiqiy izoh bilan to'liq tushuntirib bo'lmaydigan jihatidir. U ko'proq sezgi, intuitsiya, ilhom, tasavvur va ijodkorlik bilan bog'liq bo'ladi. Ayrim hollarda inson yangi g'oyani ildindan aniq isbotlarsiz his etadi yoki sezadi.

Ilm -fan tarixida ko'plab buyuk kashfiyotlar irratsional omillar ta'sirida yuzaga kelgan. Masalan, Albert Enshiteyn nisbiylik nazariyasini yaratishda tasavvur va fikriy tajribalardan foydalangan. Dmitriy Mendeleyev esa kimyoviy elementlar davriy jadvalining tuzilishini tush orqali tasavvur qilgani haqida ma'lumotlar mavjud.

Bu misollar ilmiy ijod jarayonida intuiitsiya va irratsional tafakkurning muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Ratsionallik va irratsionallik o'zaro bog'liq hodisa, ilmiy tadqiqot jarayonida ratsionallik va irratsionallik bir-birini inkor etmaydi; aksincha o'zaro to'ldiradi. Ratsional tafakkur ilmiy g'oyakarni tekshirish, asoslash va tizimlashtirishga xizmat qilsa, irratsional tafakkur yangi g'oyalar va innavatsion qarashlarning paydo bo'lishiga yordam beradi.

Hozirgi davrda sun'iy intellekt, nanotexnologiya, biotexnologiya kabi murakkab sohalarning rivojlanishi olimlardan nafaqat qat'iy mantiqiy fikrlashni,

balki kreativ yondashuvni ham talab qilmoqda. Innovatsion g'oyalar ko'pincha standart tafakkur chegarasidan chiqish orqali yuzaga keladi. Pedagogika, psixologiya hamda ijtimoiy fanlarda ham irratsional omillarning roli katta. Chunki inson tafakkuri, hissiyotlari va ruhiy holatini faqat mantiq bilan to'liq tushuntirib bo'lmaydi. Shu sababli ilmiy tadqiqotlarda kompleks yondashuv muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Ilmiy tadqiqotda ratsionallik, ilmiy tadqiqotda ratsionallik va irratsionallik bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan muhim omillardir. Ratsionallik ilmiy bilimlarning aniqligi, izchilligi va ishonchliligini ta'minlasa, irratsionallik va innovatsion tafakkurning shakllanishiga xizmat qiladi. Ilm-fan taraqqiyoti aynan ushbu ikki yondashuvning uyg'unligi orqali rivojlanadi.

Zamonaviy tadqiqotchi nafaqat mantiqiy fikrlashga, balki intuisiya va ijodiy tafakkurga ham ega bo'lishi zarur. Bu esa ilmiy yangiliklar yaratish hamda jamiyat taraqqiyotini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedova M. Falsafa asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
2. Baratov Sh. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
3. Fayzullayev O. Falsafa va fan metodologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
4. G'ulomov S. Bilish nazariyasi va mantiq. – Toshkent: Universitet, 2019.
5. Jo'rayev R. Zamonaviy ilmiy tadqiqot metodlari. – Toshkent: Tafakkur, 2020.
6. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
7. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.

8. Musurmonova O. Pedagogik tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Fan, 2016.
9. Nazarov Q. Falsafa asoslari. – Toshkent: Sharq, 2015.
10. Rasulov A. Ilmiy bilish falsafasi. – Toshkent: Universitet, 2019.
11. To'xtayev N. Mantiq va ilmiy tafakkur. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
12. Tulenov J. Falsafiy tafakkur taraqqiyoti. – Toshkent: O'zbekiston, 2017.
13. Xayrullayev M. Mantiq. – Toshkent: O'qituvchi, 2014.
14. Yo'ldoshev S. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Fan, 2020.
15. Zunnunov A. Pedagogika nazariyasi. – Toshkent: Aloqachi, 2016.

RAQAMLI ASRDA INSON VA JAMIYAT O'RTASIDAGI MUNOSABAT

Abdurahmonova Muslima Toxirjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

E-mail: muslimam1609@icloud.com

Ilmiy rahbar: Kamolova Kimyoxon G'ulomjonovna

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20562851>

Annotatsiya: Ushbu maqolada falsafaning fundamental masalalaridan biri bo'lgan inson va jamiyat o'rtasidagi dialektik aloqadorlik, insonning ijtimoiy mohiyati faylasuf mutafakkirlar hamda olimlarning qarashlari orqali yoritilgan. Bundan tashqari globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida yuzaga kelayotgan ijtimoiy yakkalanish, ommaviy madaniyat ta'siri, virtual muloqotning inson ongi va ma'naviyatiga ko'rsatayotgan ta'siri tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Inson, jamiyat, dialektika, shaxs, ijtimoiy taraqqiyot, ijtimoiy ong, komil inson, antropogenez, ijtimoiy muhit.

Аннотация: В данной статье рассматривается один из фундаментальных вопросов философии – диалектическая взаимосвязь человека и общества, а также социальная сущность человека – с точки зрения философов и ученых. Кроме того, анализируются социальная изоляция, возникающая в контексте глобализации и цифровой трансформации, влияние массовой культуры и воздействие виртуальной коммуникации на человеческое сознание и духовность.

Ключевые слова: Человек, общество, диалектика, личность, социальное развитие, социальное сознание, совершенный человек, антропогенез, социальная среда.

Abstract: This article examines one of the fundamental issues of philosophy, the dialectical relationship between man and society, and the social essence of man

through the views of philosophers and scientists. In addition, the social isolation that occurs in the context of globalization and digital transformation, the influence of mass culture, and the impact of virtual communication on human consciousness and spirituality are analyzed.

Keywords: *Man, society, dialectics, personality, social development, social consciousness, perfect man, anthropogenesis, social environment.*

Falsafada borliq, materiya, tabiat, olam kabi kategoriyalar qatorida inson va jamiyat, ular o'rtasidagi munosabatlar, taraqqiyoti masalalari falsafiy tafakkurning o'zagi bo'lib, qadimdan faylasuf va olimlarni qiziqtirib kelmoqda.

Ma'lumki, har qanday shaxs o'zligini anglash jarayonida ijtimoiy muhitga ehtiyoj sezadi, chunki **“Inson borlig‘ining ijtimoiy mohiyati uning faoliyatida, muloqotida va ijtimoiy munosabatlar tizimida namoyon bo‘ladi”**[1]. Bu nazariyada faylasuf Qiyomiddin Nazarov, insonning ichki dunyosi, tili, muloqaot darajasi va hatto tuyg‘ulari ham jamiyatda yarailgan poydevor ustiga qurilishini nazarda tutadi. Inson tug‘ilishidan boshlab ijtimoiy munosabatlar ichiga kiradi va hayoti davomida ushbu normalarni o‘zgartirishga yoki boyitishga intiladi. Jamiyat inson uchun nafaqat yashash joyi, balki uning insoniylik darajasini belgilaydigan eng oliy o‘lchovdir. Biz boshqa insonlar bilan o‘zaro hamkorlik qilganimizdagina asosan yaxshi fazilatlarni – mehribonlik, adolat va fidoyilikni kashf etishga intilamiz. Insonning individual ongi va jamiyatning jamoaviy ongi o‘rtasida doimiy muloqot madaniyati yuzaga keladi. Shaxs jamiyatdan o‘zlashtirgan bilimlari asosida yangi g‘oyalar yaratadi, bu g‘oyalar esa vaqt o‘tishi bilan ijtimoiy qadriyatga aylanadi. Shuningdek, ijtimoiy munosabatlar insonning biologik tabiatini ijtimoiy-ma'naviy mohiyatga aylantiradi. Insonning shaxs sifatida kamol topishi u a'zo bo'lgan guruhlar, jamoalar va butun bir xalqning ma'naviy dunyosi bilan chambarchas bog'liqdir.

Insonning jamoaviy hayotga bo'lgan moyilligi uning tabiatidagi eng asosiy xususiyatdir. Buni buyuk faylasuf Arastu **“Inson o‘z tabiatiga ko‘ra ijtimoiy-siyosiy mavjudotdir, jamiyatdan tashqarida yashaydigan mavjudot yo hayvon**

yoki xudodir”[2], – deya ta’riflagan edi. Darhaqiqat, bizning barcha yutuqlarimiz – fan, san’at, texnologiya – hammasi boshqa insonlar bilan o‘zaro hamkorlik va muloqot mahsulidir. Yolg‘iz inson buyuk ishlar qilishi mumkin, lekin uning ma’nosi va natijasi faqat jamiyat ichida qadr topadi. Insonning nutqi ham, tafakkuri ham faqat boshqalar bilan muloqot qilish ehtiyojidan kelib chiqqan. Shuning uchun ham insonning kamoloti faqatgina shaxsiy boylik yoki bilim bilan emas, balki uning o‘zi yashayotgan jamoa uchun qanchalik foydali ekanligi bilan o‘lchanadi.

Inson va jamiyat o‘rtasidagi uyg‘unlikka erishish uchun birinchi navbatda ta’lim va tarbiya jarayoniga alohida e’tibor berish lozim. Jamiyat shunday muhit yaratishi kerakki, unda har bir shaxs o‘zining yashirin iste’dodlarini namoyon qila olsin. Insonning jamiyatdan uzilib qolishi uning ma’naviy tanazzuliga, nutq va tafakkurining zaiflashishiga olib keladi. Ijtimoiy borliq insonni o‘rab turgan passiv muhit emas, balki uning rivojlanishini ta’minlovchi faol maydon sifatida ko‘rinishi lozim. Har bir davrning o‘z ijtimoiy talablari bo‘lib, inson ushbu talablarga javob berish orqali o‘zligini namoyon etadi. Insonning jamiyat bilan bog‘liqligi uning erkinligini cheklamaydi, aksincha, haqiqiy erkinlikka erishish uchun imkoniyat yaratadi.

Tarix sahnasida guvoh bo‘lamizki, insoniyatning har bir bosqichida jamiyat shaxsga nisbatan ma’lum bir talablar qo‘yadi va uni amalga oshirish uchun imkoniyatlar yaratadi. Inson baxtga va kamolotga erishishi uchun ma’lum bir muhitga muhtoj ekanligini birinchi renessans namoyondalaridan bo‘lgan Farobiy shunday izohlaydi: **“Har bir inson o‘z tabiati bilan shunday tuzilganki, u yashashi va oliy darajadagi yetuklikka erishishi uchun ko‘p narsalarga muhtoj bo‘ladi, u bunday narsalarni bir o‘zi qo‘lga kirita olmaydi va ularga ega bo‘lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj sezadi”**[3].

Hozirgi davrda bu bog‘liqlik yanada yaqqol ko‘zga tashlanmoqda. Jamiyatni bir butun organizm deb tasavvur qilinsa, undagi har bir shaxs o‘z sohasidan kelib chiqib, mas’uliyatini his qilishi, vatani uchun daxldorlik hissini tuyushi jamiyatning barqarorligini ta’minlaydi.

Jamiyatdagi ijtimoiy adolat, hamkorlik va o'zaro yordam tamoyillari insonning ruhiy xotirjamligini ta'minlaydi. Inson o'z iste'dod va qobiliyatlarini faqat boshqalar bilan raqobatda yoki hamkorlikda namoyon qila olishi mumkin. Jamoaviy mehnat va ijod natijasida yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklar insonning yashash sifatini yaxshilaydi va unga kelajakka ishonch beradi. Insonning yuksak maqsadlari doimo ijtimoiy yo'nalishga ega bo'ladi, ya'ni u o'zidan keyin jamiyatga naf keltiradigan meros qoldirishni istaydi.

Zamonaviy jamiyatda insonning individualligi va ijtimoiy bosim o'rtasida jiddiy ziddiyatlar ham yuzaga kelmoqda. Texnologik taraqqiyot insonni tashqi tomondan erkinlashtirgandek ko'rinsa-da, ichki dunyosida yangi zanjirlarni paydo qilmoqda. Masalan, **“Zamonaviy inson tashqi erkinlikka erishgan bo'lsa-da, u o'zini jamiyatda yolg'iz va ojiz his qilmoqda, bu esa uni ozodlikdan qochishga majbur qilmoqda”**. Raqamli olam odamlarni butun dunyo bilan bog'ladi, fan va texnologiyaning rivojlanishiga sabab bo'ldi, lekin tan olish kerakki, yon-atrofdagi eng yaqin insonlardan uzoqlashtirdi. Virtual muloqot avj oldi, ammo u, real hayotdagi samimiyatning o'rnini bosa olmaydi. Insonning jamiyat ichidagi yolg'izlanishi ma'naviy inqirozlarni keltirib chiqarmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va virtual makon insonning o'zligi haqidagi tasavvurlarini sun'iy lashtirib yubormoqda. Ommaviy madaniyatning ta'siri ostida shaxs o'zining mustaqil fikrini yo'qotib, ko'pchilikning oqimi bilan yurishga odatlanib qolmoqda. Bu esa insonning ijodiy tabiatini bo'g'ib, uni ijtimoiy tizimning oddiy bir detaliga aylantirib qo'yishi mumkin. Bunday sharoitda insonning o'zligini saqlab qolishi va haqiqiy ijtimoiy aloqalarni qadrlashi har qachongidan ham muhimroqdir.

Hozirgi Yangi O'zbekiston sharoitida inson omiliga bo'lgan e'tibor tubdan o'zgardi. Jamiyat va davlat endi inson uchun xizmat qilishi kerakligi asosiy qoida sifatida belgilandi. Bu strategiya shuni anglatadiki, **“Inson qadri biz uchun har qanday narsadan ustundir, jamiyatning rivoji har bir fuqaroning erkin va farovon yashashi bilan o'lchanadi”** [6]. Inson qadri – bu faqat moddiy boylik

emas, balki uning ilm olishi, erkin fikrlashi va jamiyat hayotida daxldorlik hissi bilan yashashidir.

Biz qachonki jamiyat muammolarini o'z muammomiz deb qabul qilsak va bu muammalarning yechimini topishga harakat qilsak, har bir islohotda o'z hissamizni qo'shsak, o'shandagina chinakam taraqqiyotga erishamiz, yangi renessansga asos sola olamiz. Insonning huquq va erkinliklari jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun zamin yaratadi. Shaxsning ma'naviy yuksalishi jamiyatning umumiy madaniy darajasini ko'taradi va davlatning xalqaro maydondagi nufuzini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, inson va jamiyat o'rtasidagi munosabat falsafaning eng muhim va doimiy dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Inson biologik mavjudot sifatida tug'ilsa-da, uning shaxs sifatida shakllanishi, ma'naviy kamoloti, dunyoqarashi va qadriyatlari ijtimoiy muhit ta'sirida vujudga keladi. Jamiyat inson uchun nafaqat yashash makoni, balki uning intellektual, axloqiy va ma'naviy rivojlanishini ta'minlaydigan muhim ijtimoiy institutdir. Shu bilan birga, jamiyat taraqqiyoti ham faol, tashabbuskor va mas'uliyatli insonlar faoliyati bilan belgilanadi. Demak, inson va jamiyat o'rtasidagi munosabat ikki tomonlama, uzviy hamda dialektik xarakterga ega.

Zamonaviy globallashtirish va raqamli transformatsiya sharoitida inson va jamiyat munosabatlarining yangi mazmun kasb etishi, bir tomondan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari inson imkoniyatlarini kengaytirayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ijtimoiy yakkalanish, ommaviy madaniyat ta'siri va ma'naviy begonalashuv kabi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Bunday sharoitda insonning mustaqil fikrlashi, ma'naviy immuniteti va milliy qadriyatlarga sodiqligini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida inson qadri va inson manfaatlarini ta'minlash ustuvor yo'nalish sifatida belgilanganligi inson va jamiyat munosabatlarining yangi bosqichga ko'tarilganidan dalolat beradi. Insonning erkin fikrlashi, bilim olishi, o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun yaratilayotgan imkoniyatlar nafaqat shaxs kamolotiga, balki

jamiyatning barqaror rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Shunday ekan, inson va jamiyat uyg'unligini ta'minlash, ma'naviy yetuk, ijtimoiy mas'uliyatli hamda vatanparvar shaxslarni tarbiyalash Yangi O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartlaridan biri bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qahhor Nazarov tahriri ostida. Falsafa: O'quv qo'llanma. – Toshkent: Noshir, 2010.
2. Arastu. Siyosat (Politics). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
4. Immanuel Kant. Amaliy aql tanqidi. – Toshkent: O'zbekiston, 2011.
5. Erix Fromm. Ozodlikdan qochish. – Toshkent: Akademnashr, 2022.
6. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

TARIXIY TARAQQIYOT KONSEPSIYALARINING ZAMONAVIY TALQINLARI

Akramov G'iyosiddin Najmiddino'g'li

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

University of Business and Science, Ijtimoiy fanlar kafedrası katta
o'qituvchisi,

giyosiddinakramov22@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20562884>

Annotatsiya: Maqolada tarix falsafasining markaziy masalalaridan biri – tarixiy taraqqiyot konsepsiyalari va ularning zamonaviy talqinlari qiyosiy-tahliliy nuqtai nazardan o'rganiladi. Klassik chiziqli-progressiv yondashuvlar, tarixning siklik va sivilizatsion talqinlari, shuningdek XX–XXI asrlardagi zamonaviy konsepsiyalar tahlil qilinadi. Mazkur konsepsiyalarning metodologik asoslari, o'zaro farqlari hamda tarix fani va ta'limi uchun ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: tarix falsafasi, tarixiy taraqqiyot, progress, chiziqli konsepsiya, siklik nazariya, sivilizatsion yondashuv, tarixiylik, jahon-tizimlari, postmodernizm, metodologiya

Аннотация. В статье с сравнительно-аналитической точки зрения рассматривается одна из центральных проблем философии истории — концепции исторического развития и их современные интерпретации. Анализируются классические линейно-прогрессивные подходы, циклические и цивилизационные трактовки истории, а также современные концепции XX–XXI веков. Раскрываются методологические основы данных концепций, их различия и значение для исторической науки и системы образования.

Ключевые слова: философия истории, историческое развитие, прогресс, линейная концепция, циклическая теория, цивилизационный подход, историзм, мир-системы, постмодернизм, методология

Abstract. *This article examines one of the central issues of the philosophy of history — the concepts of historical development and their modern interpretations from a comparative and analytical perspective. It analyzes classical linear-progressive approaches, cyclical and civilizational interpretations of history, as well as contemporary concepts of the twentieth and twenty-first centuries. The methodological foundations of these concepts, their differences, and their significance for historical science and education are revealed.*

Keywords: *philosophy of history, historical development, progress, linear concept, cyclical theory, civilizational approach, historicism, world-systems, postmodernism, methodology*

Tarix falsafasining markaziy masalalaridan biri – tarixiy jarayonning mohiyati, yo‘nalishi va ma’nosini anglashdir. Insoniyat o‘z o‘tmishini idrok etishga uringan har bir davrda tarix qanday rivojlanadi, uning harakatlantiruvchi kuchlari nimadan iborat, u muayyan maqsadga yo‘naltirilganmi yoki tasodifiy hodisalar zanjiridan iboratmi degan savollar dolzarb bo‘lib kelgan. Tarixiy taraqqiyot konsepsiyalari ana shu fundamental savollarga turli davrlar va falsafiy maktablar tomonidan berilgan javoblar majmuasini tashkil etadi. Ushbu konsepsiyalar nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki tarixni o‘rganish metodologiyasini, o‘tmishni talqin qilish usullarini va hatto jamiyatning kelajakka qarashini ham belgilab beradi.

1. Klassik chiziqli-progressiv konsepsiyalar. Tarixiy taraqqiyot g‘oyasi o‘zining tugal falsafiy ko‘rinishini Yevropa Maorifparvarlik davrida topdi. Bu davr mutafakkirlari (J. A. Kondorse, A. R. J. Tyurgo va boshqalar) insoniyat tarixini aql, ilm-fan va ma’rifatning uzluksiz o‘sib borishi sifatida, ya’ni quyidan yuqoriga, oddiydan murakkabga qarab harakatlanuvchi yagona chiziqli jarayon sifatida talqin qildilar. Ushbu yondashuvga ko‘ra, tarix ma’lum bir mukammallik holatiga intiluvchi, izchil va qonuniy taraqqiyotdan iboratdir.

Tarixiy taraqqiyotning eng yirik nazariy tizimlaridan birini G. V. F. Hegel yaratdi. U tarixni Mutlaq ruhning o‘z-o‘zini anglash va erkinlikni ro‘yobga chiqarish jarayoni sifatida tushundi. Hegel fikricha, jahon tarixi – bu “erkinlik ongining

taraqqiyoti”idir: u dialektik qonuniyatlar (tezis–antitezis–sintez) asosida bosqichma-bosqich rivojlanadi va har bir tarixiy davr umumiy aqliy taraqqiyotning zaruriy bo‘g‘ini hisoblanadi [1]. U “aql ayyorligi” tushunchasi orqali alohida shaxslarning xususiy maqsadlari ham, pirovardida, umumtarixiy maqsadga xizmat qilishini izohlagan. Hegelning bu g‘oyalari keyingi barcha tarix falsafasiga, jumladan dialektik va materialistik konsepsiyalarga kuchli ta’sir ko‘rsatdi.

Pozitivizm asoschisi O. Kont tarixiy taraqqiyotni insoniy tafakkurning uch bosqichli rivojlanishi qonuni orqali izohladi. Uning fikricha, inson ongi va shu bilan birga jamiyat o‘z taraqqiyotida teologik (diniy), metafizik (falsafiy) va pozitiv (ilmiy) bosqichlarni izchil bosib o‘tadi [2]. Bu konsepsiya ham tarixni ilmiy bilimning g‘alabasi sari yo‘naltirilgan chiziqli jarayon sifatida ko‘rsatadi.

Tarixiy taraqqiyotning materialistik talqinini K. Marks ishlab chiqdi. Tarixiy materializm nazariyasiga ko‘ra, jamiyat taraqqiyotining asosini ishlab chiqarish usuli, ya’ni iqtisodiy munosabatlar tashkil etadi. Marks insoniyat tarixini ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalarning (ibtidoiy jamoa, quldorlik, feodalizm, kapitalizm va kommunizm) qonuniy almashinuvi sifatida tasavvur qildi [3]. Ushbu formatsion yondashuv XX asrda jahon tarixshunosligiga, ayniqsa sovet tarix faniga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi, biroq keyinchalik uning bir chiziqli va determinik xususiyati tanqidga uchradi.

Klassik chiziqli-progressiv konsepsiyalar insoniyat tarixiga yagona maqsad va ma’no baxsh etishi, uni izchil va tushunarli qilib ko‘rsatishi bilan katta jozibaga ega bo‘ldi. Biroq ularning umumiy zaif tomoni – barcha xalqlar va madaniyatlarni asosan Yevropa tajribasiga asoslangan yagona rivojlanish chizig‘iga bo‘ysundirish, tarixiy taraqqiyotning xilma-xilligi va o‘ziga xosligini yetarlicha hisobga olmaslik edi. Aynan shu cheklovlar tarix falsafasida muqobil – siklik va sivilizatsion yondashuvlarning rivojlanishiga turtki berdi.

2. Tarixning siklik va sivilizatsion talqinlari. Chiziqli-progressiv konsepsiyalarga muqobil ravishda tarix falsafasida siklik (davriy) yondashuv ham rivojlandi. Uning ilk yirik vakili italiyalik mutafakkir J. Viko bo‘lib, u “Yangi fan”

asarida har bir xalq o'z taraqqiyotida uch bosqichni – “xudolar asri”, “qahramonlar asri” va “insonlar asri”ni bosib o'tishini, so'ngra esa yangidan boshlanuvchi davriy harakat sodir bo'lishini asoslab berdi [4]. Viko shu tariqa tarixni takrorlanuvchi sikllar majmuasi sifatida talqin qildi.

Sharq tafakkurida tarixiy taraqqiyotning siklik talqiniga buyuk arab mutafakkiri Ibn Xaldun salmoqli hissa qo'shdi. U o'zining mashhur “Muqaddima” asarida jamiyatning yuksalishi va tanazzulini “asabiya” (ijtimoiy birdamlik, guruh hamjihatlik) tushunchasi orqali izohladi. Ibn Xaldun fikricha, davlatlar va sulolalar asabiyaning kuchayishi natijasida yuksaladi, farovonlik davrida esa bu birdamlik zaiflashib, muqarrar tanazzulga yuz tutadi; shu tariqa tarix taxminan to'rt avlod davom etadigan davriy bosqichlardan o'tadi [5]. Ko'plab tadqiqotchilar Ibn Xaldunni ijtimoiy fanlar va tarix sotsiologiyasining ilk asoschilaridan biri sifatida e'tirof etadilar.

XIX–XX asrlarda tarixning sivilizatsion talqini shakllandi. Rus mutafakkiri N. Ya. Danilevskiy “Rossiya va Yevropa” asarida yagona umumbashariy tarix g'oyasini rad etib, har biri o'ziga xos taraqqiyot yo'liga ega bo'lgan “madaniy-tarixiy tiplar” haqidagi nazariyani ilgari surdi [6]. Nemis faylasufi O. Shpengler esa “Yevropaning tanazzuli” asarida madaniyatlarni tug'ilish, gullash, yetuklik va so'lish bosqichlaridan o'tuvchi tirik organizmlarga qiyosladi. Uning fikricha, har bir madaniyat muayyan hayot davriga ega bo'lib, o'z so'nggi bosqichida jonsiz “sivilizatsiya”ga aylanadi va tanazzulga yuz tutadi [7].

Ingliz tarixchisi A. Toynbi “Tarixni o'rganish” nomli ko'p jildli asarida sivilizatsion yondashuvni yanada rivojlantirdi. U tarixiy tadqiqotning asosiy birligi sifatida alohida davlat yoki millatni emas, balki sivilizatsiyani tanladi va jami yigirmadan ortiq sivilizatsiyani ajratib ko'rsatdi. Toynbining markaziy g'oyasi “da'vat va javob” (challenge and response) tamoyili bo'lib, unga ko'ra sivilizatsiyalar tabiiy va ijtimoiy sinovlarga ijodiy javob bera olgan taqdirda yuksaladi, bu qobiliyatni yo'qotgach esa, ijodkor ozchilik o'z mavqeyini boy berishi bilan, inqirozga uchraydi [8].

Tarixiy taraqqiyotning sivilizatsion-siklik talqiniga rus-amerikalik sotsiolog P. Sorokin ham muhim hissa qo'shdi. U "Ijtimoiy va madaniy dinamika" asarida madaniyatni uch tipdagi – "ideatsion" (ma'naviy qadriyatlarga yo'naltirilgan), "sensitiv" (moddiy-hissiy qadriyatlarga asoslangan) va ularni uyg'unlashtiruvchi "idealistik" madaniy supertizimlarga ajratdi. Sorokin fikricha, tarix ana shu madaniy tiplarning davriy almashinuvidan, ya'ni ma'naviy va moddiy yo'nalishlar o'rtasidagi uzluksiz tebranishlardan iborat [9].

Tarixiy taraqqiyotning o'ziga xos talqinini nemis faylasufi K. Yaspers taklif etdi. U "Tarixning kelib chiqishi va maqsadi" asarida miloddan avvalgi taxminan VIII–III asrlarni qamrab oluvchi "o'q davri" (Achsenszeit) tushunchasini kiritdi. Yaspers fikricha, aynan shu davrda bir-biridan mustaqil ravishda turli madaniyatlarda (Xitoy, Hindiston, Eron, Falastin, Yunoniston) buyuk ma'naviy-falsafiy yuksalish ro'y berdi va bu insoniyatning ma'naviy birligi uchun umumiy zamin yaratdi [10]. Bu konsepsiya chiziqli va sivilizatsion yondashuvlar o'rtasidagi o'ziga xos ko'priklar vazifasini bajaradi.

3. XX–XXI asrlardagi zamonaviy konsepsiyalar. XX asr o'rtalarida fransuz "Annal" maktabi tarixiy taraqqiyotni tushunishga yangicha metodologik yondashuv olib kirdi. Uning yirik vakili F. Brodel tarixiy zamonni uch qatlamga – voqealar (qisqa muddatli), kon'yunkturalar (o'rta muddatli) va "uzoq davomiylik" (longue durée) ga ajratdi. Brodelning fikricha, tarixning chuqur mohiyatini geografik muhit, iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmalar kabi sekin o'zgaruvchi omillar belgilaydi, alohida siyosiy voqealar esa uning faqat yuza qatlamini tashkil etadi [11]. Bu yondashuv tarixni o'rganishda strukturaviy tahlilning ahamiyatini kuchaytirdi.

Amerikalik sotsiolog I. Vallersteyn "jahon-tizimlari" nazariyasini ishlab chiqdi. Unga ko'ra, zamonaviy dunyoni alohida davlatlar emas, balki XVI asrdan boshlab shakllangan yagona kapitalistik jahon-iqtisodiyoti tushuntiradi. Vallersteyn bu tizim ichida "markaz", "yarim-chekka" va "chekka" mintaqalarni ajratib ko'rsatdi va tarixiy taraqqiyotni ana shu mintaqalar o'rtasidagi iqtisodiy

munosabatlar va nomutanosiblik orqali izohladi [12]. Bu nazariya tarixga global va tizimli miqyosda yondashishni taqozo etadi.

XX asr o'rtalarida tarixiy taraqqiyot g'oyasiga muhim metodologik e'tiroz K. Popper tomonidan bildirildi. U "Tarixshunoslikning qashshoqligi" asarida "tarixiylik" (historitsizm), ya'ni tarix muqarrar qonunlar bilan boshqariladi va shu sababli uning kelajagini ilmiy bashorat qilish mumkin degan qarashni tanqid qildi. Popper fikricha, tarixning yagona, oldindan belgilangan yo'nalishi mavjud emas; inson bilimining o'sishi va erkin tanlovi tarixiy jarayonni ochiq va oldindan to'liq aytib bo'lmaydigan qiladi. Bu tanqid Hegel va Marks kabi mutafakkirlarning determinik konsepsiyalariga qarshi qaratilgan bo'lib, tarix falsafasidagi muhim burilish nuqtalaridan biri hisoblanadi.

XX asrning so'nggi choragida postmodernizm tarixiy taraqqiyot g'oyasiga tub tanqidiy munosabat bildirdi. Fransuz faylasufi J.-F. Liotar "Postmodern holat" asarida "buyuk metabayonlar" (grands récits), jumladan progress, ozodlik va aqlning umumbashariy g'alabasi haqidagi yirik tarixiy rivoyatlarga nisbatan ishonchsizlikni postmodern davrning asosiy belgisi sifatida ta'rifladi [13]. Bu yondashuv tarixning yagona, universal va maqsadga yo'naltirilgan ekanligi haqidagi tasavvurlarni shubha ostiga oldi va ko'p ovozlilik, lokal tarixlar hamda turli talqinlarning teng huquqliligi g'oyasini ilgari surdi.

Sovuq urush tugagach, amerikalik olim F. Fukuyama "Tarixning oxiri va so'nggi inson" asarida o'ziga xos chiziqli konsepsiyani qayta ilgari surdi. Uning fikricha, mafkuraviy taraqqiyot liberal demokratiya va bozor iqtisodiyotining g'alabasi bilan o'zining mantiqiy yakuniga yetdi, bu esa "tarixning oxiri", ya'ni yirik mafkuraviy kurashlar davrining nihoyasi degani edi. Ushbu g'oya keng munozaralarga sabab bo'ldi va ko'plab tadqiqotchilar tomonidan tanqid qilindi.

Fukuyama qarashlariga muqobil ravishda S. Hantington "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi" konsepsiyasini taklif etdi. Unga ko'ra, Sovuq urushdan keyingi davrda jahon siyosatidagi asosiy ziddiyatlar mafkuraviy yoki iqtisodiy emas, balki madaniy-sivilizatsion tafovutlar zaminida yuzaga keladi. Hantington zamonaviy

dunyoni bir necha yirik sivilizatsiyaga bo'lib, kelajakdagi to'qnashuvlar aynan ularning chegaralarida ro'y berishi mumkinligini ta'kidladi. Bu konsepsiya sivilizatsion yondashuvni zamonaviy geosiyosat bilan bog'lab, keng e'tirof va e'tirozlarga sazovor bo'ldi.

So'nggi o'n yilliklarda "global tarix" va "katta tarix" (Big History) yo'nalishlari rivojlanmoqda. Global tarix milliy chegaralardan chiqib, savdo, migratsiya, g'oyalar va texnologiyalar almashinuvi orqali xalqlar hamda sivilizatsiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganadi. "Katta tarix" esa insoniyat tarixini koinot, Yer va hayot evolyutsiyasining yagona, qamrovli jarayoni doirasida ko'rib chiqib, tabiiy va ijtimoiy fanlarni birlashtirishga intiladi. Ushbu yo'nalishlar tarixiy taraqqiyotni global va fanlararo miqyosda talqin qilishning zamonaviy namunalari hisoblanadi.

4. Zamonaviy metodologik munozaralar va tarix ta'limidagi ahamiyati.

Yuqorida ko'rib o'tilgan konsepsiyalar tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy tarix falsafasida tarixiy taraqqiyotning birorta universal modeli mutlaq ustunlikka ega emas. Hozirgi metodologik munozaralar markazida bir necha asosiy masala turibdi: tarix chiziqlimi, siklikmi yoki spiralsimon harakatlanadimi; uning rivojlanishi qat'iy qonuniyatlar bilan belgilanadimi (determinizm) yoki inson irodasi va tasodif muhim rol o'ynaydimi (kontingentlik). Zamonaviy tadqiqotchilarning aksariyati ushbu yondashuvlarni bir-biriga qarama-qarshi qo'ymaslik, balki ularning kuchli jihatlarini uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlamoqda.

Zamonaviy fanda keng tarqalgan yondashuvlardan biri tarixiy taraqqiyotni "spiralsimon" harakat sifatida tushunishdir. Bu qarash chiziqli va siklik modellarni uyg'unlashtiradi: tarix ma'lum bosqichlarni takrorlagandek ko'rinsa-da, har safar yangi va yuqoriroq sifat darajasida amalga oshadi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotchilar tarixiy jarayonda umumiy qonuniyatlar bilan bir qatorda tasodif, alohida shaxslarning roli va muqobil rivojlanish yo'llari (alternativlik) muhim ahamiyatga ega ekanligini tan olmoqda. Bu esa o'tmishni qat'iy determinik emas, balki ko'p variantli va ochiq jarayon sifatida idrok etishga olib keladi. Zamonaviy

talqinlarning yana bir muhim yo'nalishi yevrosentrizm, ya'ni jahon tarixini faqat Yevropa taraqqiyoti nuqtai nazaridan baholash an'anasini qayta ko'rib chiqishdir. "Ko'p qirrali zamonaviylik" (multiple modernities) g'oyasi, global tarix va qiyosiy sivilizatsiyashunoslik turli xalqlar va madaniyatlarning taraqqiyotdagi o'ziga xos yo'llarini tan oladi.

Xulosa. Tarixiy taraqqiyot konsepsiyalarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, tarixiy jarayonlar turli davrlarda turlicha talqin qilingan: chiziqli-progressiv yondashuvlar taraqqiyotni uzluksiz yuksalish sifatida, siklik va sivilizatsion nazariyalar esa takrorlanuvchi yoki o'ziga xos sivilizatsiyalar rivoji sifatida izohlaydi. Zamonaviy konsepsiyalar tarixni murakkab va ko'p qirrali hodisa sifatida baholaydi. Shu bois bugungi tarix fani turli nazariyalarning ilmiy asoslangan jihatlarini uyg'unlashtiruvchi, metodologik jihatdan moslashuvchan yondashuvga tayanmoqda. Bu merosni o'rganish tarixiy tafakkurni rivojlantirish va ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Kelgusida raqamli metodlar va fanlararo yondashuvlar ushbu sohada yangi tadqiqot imkoniyatlarini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hegel G.W.F. Lectures on the Philosophy of History / Trans. by J. Sibree. – London: G. Bell and Sons, 1914. (Asl nashri: Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, 1837.)
2. Comte A. Cours de philosophie positive. En 6 vol. – Paris, 1830–1842.
3. Marx K. Zur Kritik der politischen Ökonomie (Siyosiy iqtisod tanqidiga doir). – Berlin, 1859.
4. Vico G. La Scienza Nuova (Yangi fan). – Napoli, 1725 (qayta ishlangan nashri – 1744).
5. Ibn Xaldun. Al-Muqaddima (Muqaddima). – 1377.
6. Danilevsky N.Ya. Rossiya i Yevropa (Rossiya va Yevropa). – Sankt-Peterburg, 1869.
7. Spengler O. Der Untergang des Abendlandes (Yevropaning tanazzuli): 2 jildda. – München, 1918–1922.

8. Toynbee A.J. A Study of History: 12 vol. – Oxford: Oxford University Press, 1934–1961.
9. Sorokin P.A. Social and Cultural Dynamics: 4 vol. – New York: American Book Company, 1937–1941.
10. Jaspers K. Vom Ursprung und Ziel der Geschichte (Tarixning kelib chiqishi va maqsadi). – München, 1949.
11. Braudel F. La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. – Paris: Armand Colin, 1949.
12. Wallerstein I. The Modern World-System. Vol. 1. – New York: Academic Press, 1974.
13. Popper K. The Poverty of Historicism (Tarixshunoslikning qashshoqligi). – London: Routledge, 1957.
14. Lyotard J.-F. La condition postmoderne (Postmodern holat). – Paris: Minuit, 1979.

MUSTAQILLIK YILLARIDA MILLIY TARIXIY MEROSNI QAYTA BAHOLASH VA TARIXIY XOTIRANI TIKLASH JARAYONI

Sultonov Fayozbek Erkinboy o'g'li

Tarix yo'nalishi magistranti

University of Business and Science

Sultonovf033@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20562938>

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston mustaqilligi yillarida milliy tarixiy merosni qayta baholash va tarixiy xotirani tiklash jarayoni tarix fani nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Sovet davri mafkurasi ta'sirida bir tomonlama yoritilgan tarixiy voqealar, davlat arboblari va allomalar merosining xolis o'rganilishi, tarixshunoslikdagi yangi yondashuvlar masalalari yoritiladi. Shuningdek, moddiy va nomoddiy madaniy merosning muhofazasi, yodgorlik majmualari hamda muzeylarning tarixiy xotirani moddiylashtirishdagi roli, tarix ta'limining milliy ong shakllanishidagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: tarixiy meros, tarixiy xotira, mustaqillik, tarixshunoslik, milliy ong, madaniy meros, yodgorlik, tarix ta'limi, milliy qadriyatlar

Аннотация. В статье с точки зрения исторической науки анализируется процесс переоценки национального исторического наследия и восстановления исторической памяти в годы независимости Узбекистана. Рассматриваются новые подходы в историографии, объективное изучение наследия выдающихся государственных деятелей и учёных, а также роль памятников и музеев в сохранении исторической памяти.

Ключевые слова: историческое наследие, историческая память, независимость, историография, национальное сознание, культурное наследие, памятник, историческое образование

Abstract. The article analyzes the process of reassessing the national historical heritage and reviving historical memory during the years of Uzbekistan's

independence from the perspective of historical science. It examines the objective study of historical events, the legacy of statesmen and scholars previously interpreted one-sidedly under Soviet ideology, and new approaches in historiography. The study also reveals the protection of tangible and intangible cultural heritage, the role of memorial complexes and museums in materializing historical memory, and the importance of history education in shaping national consciousness.

Keywords: *historical heritage, historical memory, independence, historiography, national consciousness, cultural heritage, monument, history education, national values*

1991-yilda O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligiga erishuvi xalqimiz hayotining barcha jabhalarida tub o'zgarishlarga zamin yaratdi. Ushbu o'zgarishlar ayniqsa tarix fani va tarixiy ong sohasida sezilarli namoyon bo'ldi. Sovet hokimiyati davrida hukmron mafkura ta'sirida milliy tariximiz ko'p hollarda bir tomonlama, sinfiylik nuqtai nazaridan yoritilgan, ayrim davrlar va tarixiy shaxslar esa atayin chetlab o'tilgan yoki noxolis baholangan edi. Mustaqillik tufayli xalqimiz o'zining haqiqiy tarixini, boy madaniy merosini va jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga qo'shgan ulkan hissasini erkin va xolis o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldi. Milliy o'zlik, madaniy meros va qadriyatlarni asrash zarurati O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham o'z ifodasini topgan [1]. Tarixiy xotirani tiklash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, I.A. Karimovning «Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q» asari ushbu jarayonning mafkuraviy asoslarini belgilab berishda muhim rol o'ynadi [2].

Milliy tarixiy merosni qayta baholash va tarixiy xotirani tiklash mustaqillik davri tarix fanining markaziy vazifalaridan biriga aylandi. Bu jarayon nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega edi, zero o'z tarixini chuqur biluvchi xalqgina kelajagini ishonch bilan qura oladi. Mazkur maqolada mustaqillik yillarida milliy tarixiy merosni qayta baholash, allomalar va davlat arboblari xotirasining tiklanishi,

madaniy yodgorliklarning muhofazasi hamda tarix ta'limining rivojlanishi masalalari tarix fani nuqtai nazaridan tahlil qilinadi.

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq tarix fani oldida o'tmishni mafkuraviy qoliplardan xoli holda, ilmiy-tanqidiy asosda qayta o'rganish vazifasi qo'yildi. Avval "qoloqlik" yoki "feodal tarqoqlik" davri sifatida bir yoqlama talqin qilingan tarixiy bosqichlar yangidan tadqiq etila boshlandi. O'rta Osiyo xalqlarining qadimgi davlatchilik an'analari, ularning ilm-fan, savdo va madaniyat sohasidagi yutuqlari haqiqiy ilmiy bahosini topdi [3].

Bu davrda arxiv hujjatlari, qo'lyozma manbalar va arxeologik ma'lumotlar asosida ko'plab fundamental tadqiqotlar yaratildi. Manbashunoslik va matnshunoslik sohasida muhim ishlar amalga oshirildi: avval taqiqlangan yoki e'tibordan chetda qolgan tarixiy asarlar o'zbek tiliga tarjima qilinib, ilmiy muomalaga kiritildi. O'zbekiston Fanlar akademiyasi tarix instituti, sharqshunoslik instituti va boshqa ilmiy muassasalar tomonidan milliy tarixning turli davrlariga oid umumlashtiruvchi asarlar tayyorlandi. Tarixshunoslikda obyektivlik va tarixiylik tamoyillariga tayanish ustuvor yondashuvga aylandi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, tarixni qayta baholash jarayoni o'tmishni ideallashtirish yoki bir tomonlama ulug'lash bilan adashtirilmasligi lozim edi. Aksincha, ilmiy jamoatchilik oldida tarixiy voqealarni dalillar asosida, xolisona va ko'p qirrali yoritish vazifasi turardi. Bu esa tarix fanida yangi metodologik izlanishlarni, jahon tarixshunosligi yutuqlaridan foydalanishni taqozo etdi.

Milliy tarixiy xotirani tiklashning eng yorqin yo'nalishlaridan biri ajdodlarimiz – buyuk allomalar, mutafakkirlar va davlat arboblari merosini qayta kashf etish bo'ldi. Muhammad al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Ahmad al-Farg'oniy, Mirzo Ulug'bek kabi qomusiy olimlarning ilmiy merosi jahon fani xazinasiga qo'shilgan bebaho hissa sifatida e'tirof etildi. Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Bahouddin Naqshband singari ulug' zotlarning ma'naviy merosi ham keng o'rganila boshlandi.

Davlatchilik tarixini tiklashda Amir Temur shaxsi va temuriylar davriga alohida e'tibor qaratildi. Sovet davrida "bosqinchi" sifatida soxta talqin qilingan bu buyuk davlat arbobi mustaqillik yillarida markazlashgan davlat asoschisi, ilm-fan va madaniyat homiysi sifatida o'zining haqqoniy tarixiy bahosini oldi. 1996-yilda Amir Temur tavalludining 660 yilligi YUNESKO doirasida xalqaro miqyosda keng nishonlandi, o'sha yili Toshkentda Amir Temur davlat muzeyi tashkil etildi [4].

Mustaqillik yillarida buyuk ajdodlarimiz xotirasiga bag'ishlangan ko'plab xalqaro va respublika miqyosidagi yubiley tadbirlari o'tkazildi. Bunday tadbirlar nafaqat ilmiy konferensiyalar va nashrlar bilan, balki yodgorlik majmualarini bunyod etish, ko'cha va muassasalarga ulug' zotlar nomini berish bilan ham hamohang olib borildi. Bu jarayon yosh avlodda o'z ajdodlari bilan faxrlanish, milliy iftixor tuyg'usini shakllantirishga xizmat qildi.

Tarixiy xotira tushunchasi zamonaviy tarix fanida atroflicha o'rganilgan. M. Halbwachs kollektiv xotira individual emas, balki ijtimoiy muhitda shakllanishini ilmiy asoslab bergan bo'lsa [5], J. Assmann madaniy xotira nazariyasini ishlab chiqib, uning jamoaviy o'zlikni saqlashdagi o'rnini ko'rsatib bergan [6]. Tarixiy xotirani moddiy shaklda saqlash va kelgusi avlodlarga yetkazishda moddiy madaniy meros – me'moriy obidalar, yodgorlik majmualari va muzeylar muhim o'rin tutadi. Fransuz tarixchisi P. Nora ta'biri bilan aytganda, bunday obyektlar "xotira joylari" (lieux de mémoire) bo'lib, jamiyatning o'tmish bilan ma'naviy aloqasini ta'minlaydi [7]. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda noyob tarixiy obidalarni ta'mirlash va muhofaza qilishga davlat darajasida katta e'tibor berildi [8].

Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabz shaharlaridagi qadimiy me'moriy yodgorliklar ta'mirlanib, asl ko'rkiga keltirildi. Mazkur tarixiy shaharlar va ularning obidalari YUNESKOning Jahon merosi ro'yxatiga kiritilib, xalqaro miqyosda muhofaza ostiga olindi. Bu nafaqat milliy tarixiy xotirani mustahkamladi, balki O'zbekistonning boy madaniy merosini butun dunyoga tanitishga xizmat qildi [9].

Muzeylar tizimining rivojlanishi ham tarixiy xotirani saqlashning muhim omiliga aylandi. Yangi muzeylar tashkil etilishi, mavjudlarining ekspozitsiyalari

milliy tarix ruhida qayta tuzilishi keng jamoatchilikning o'z tarixi bilan tanishishiga imkon yaratdi. Shuningdek, nomoddiy madaniy meros – milliy an'analar, urf-odatlar, hunarmandchilik, og'zaki ijod va milliy bayramlar (jumladan, Navro'z)ning qayta tiklanishi xalqning tarixiy ildizlari bilan bog'liqligini tiklashda alohida ahamiyat kasb etdi. E. Hobsbawm va T. Ranjer ko'rsatganidek, milliy an'analar jamoaviy o'zlik va tarixiy xotirani mustahkamlovchi muhim ramziy vosita vazifasini bajaradi [10].

Tarixiy xotirani tiklash va milliy ongni shakllantirishda tarix ta'limi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Mustaqillik yillarida umumta'lim maktablari, akademik litsey va oliy ta'lim muassasalari uchun tarix fanini o'qitishning yangi konsepsiyasi ishlab chiqildi. Yangi darsliklar va o'quv qo'llanmalari milliy tarixni xolis va ilmiy asosda yoritishga qaratildi.

Tarix ta'limining maqsadi yoshlarga shunchaki sana va voqealarni yodlatish emas, balki ularda tarixiy tafakkur, o'tmishni tahliliy idrok etish va undan saboq olish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat bo'ldi. O'quvchi va talabalarda o'z xalqi tarixiga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat va ayni paytda umuminsoniy qadriyatlarni anglash tuyg'ularini tarbiyalash dolzarb vazifaga aylandi. Bunda tarix fani vatanparvarlik tarbiyasining muhim vositasi sifatida namoyon bo'ldi.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga keng kirib kelishi tarixiy xotirani saqlash va o'rgatishning yangi imkoniyatlarini ochmoqda. Raqamlashtirilgan arxivlar, virtual muzeylar va elektron ta'lim resurslari tarixiy manbalarga keng jamoatchilik uchun qulay kirish imkonini yaratmoqda. Bu yo'nalish kelgusida alohida ilmiy tadqiqotlarni talab etadi.

Xulosa. Mustaqillik yillarida milliy tarixiy merosni qayta baholash va tarixiy xotirani tiklash jarayoni keng qamrovli, ko'p qirrali va izchil tarzda amalga oshirildi. Tarixshunoslikdagi mafkuraviy qoliplardan voz kechilib, obyektivlik va tarixiylik tamoyillariga asoslangan yangi yondashuvlar qaror topdi. Buyuk allomalar va davlat arboblari merosi haqqoniy bahosini topdi, madaniy yodgorliklar muhofaza ostiga olinib, muzeylar tizimi rivojlandi, tarix ta'limi esa yangi mazmun bilan boyidi.

Ushbu jarayonlar yagona maqsadga – xalqning tarixiy xotirasini tiklash, milliy ongini yuksaltirish va kelajak avlodlarga boy meros qoldirishga qaratilgan edi. Tarix fani nuqtai nazaridan bu o'tmish, hozir va kelajakni bog'lovchi uzluksiz ma'naviy jarayon bo'lib, milliy taraqqiyotning mustahkam poydevorini tashkil etadi. Kelgusi tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar va zamonaviy ilmiy metodlardan foydalanish tarixiy merosni o'rganish va asrashning yangi ufqlarini ochib berishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023. – 80 b.
2. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. – Toshkent: Sharq, 1998. – 32 b.
3. O'zbekistonning yangi tarixi: 3 jildda. – Toshkent: Sharq, 2000.
4. Amir Temur va temuriylar davri tarixi: ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent, 1996.
5. Halbwachs M. On Collective Memory / Edited and translated by Lewis A. Coser. – Chicago: University of Chicago Press, 1992. – 254 p.
6. Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 318 p.
7. Nora P. Les Lieux de mémoire: En 3 vol. – Paris: Gallimard, 1984–1992.
8. O'zbekiston Respublikasining «Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida»gi Qonuni. (Elektron resurs) – URL: <https://www.lex.uz>.
9. UNESCO Jahon merosi ro'yxati (Elektron resurs): Ichan qal'a (1990), Buxoro tarixiy markazi (1993), Shahrisabz tarixiy markazi (2000), Samarqand – madaniyatlar chorrahasi (2001). – URL: <https://whc.unesco.org>.
10. Hobsbawm E., Ranger T. (eds.) The Invention of Tradition. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 320 p.

MAFKURANING TARIXIY JARAYONLARGA TA'SIRI: FALSAFIY- METODOLOGIK TAHLIL

Hamidova Sadoqat Mirsoli qizi

University of Business and Science

Tarix yo'nalishi magistranti

xamidovasadoqat236@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20562971>

Annotatsiya: Ushbu maqolada mafkura tushunchasining falsafiy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Mafkuraning tarixiy jarayonlarga ta'siri, uning tarixshunoslikdagi o'rni va zamonaviy metodologik yondashuvlar nuqtai nazaridan ahamiyati ko'rib chiqiladi. K. Marks, K. Mannxaym, L. Altusser va boshqa olimlarning mafkura nazariyalari, shuningdek O'zbekiston tarixshunosligi misolida mafkuraviy paradigmalarning evolyutsiyasi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: mafkura, tarix falsafasi, metodologiya, tarixshunoslik, mafkuraviy paradigma, tarixiy jarayon, siyosiy mafkura, ijtimoiy ong

Аннотация: В данной статье анализируются философско-методологические основы понятия идеологии. Рассматривается влияние идеологии на исторические процессы, её место в историографии и значение с точки зрения современных методологических подходов. Изучаются теории идеологии К. Маркса, К. Мангейма, Л. Альтюссера, а также эволюция идеологических парадигм на примере историографии Узбекистана.

Ключевые слова: идеология, философия истории, методология, историография, идеологическая парадигма, исторический процесс, политическая идеология, общественное сознание

Abstract: This article analyzes the philosophical and methodological foundations of the concept of ideology. The influence of ideology on historical processes, its place in historiography, and its significance from the perspective of modern methodological approaches are examined. The ideological theories of K.

Marx, K. Mannxaym, L. Altusser and other scholars, as well as the evolution of ideological paradigms in Uzbekistan's historiography, are studied.

Keywords: *ideology, philosophy of history, methodology, historiography, ideological paradigm, historical process, political ideology, social consciousness*

Tarix falsafasi va metodologiyasining dolzarb muammolaridan biri – mafkuraning tarixiy bilish jarayoniga ta'siri masalasidir. Mafkura insoniyat jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq hodisa bo'lib, u nafaqat siyosiy hayotda, balki ilmiy tadqiqotlar, xususan tarixiy tadqiqotlarda ham muhim o'rin tutadi [1]. Tarix fanining obyektivligi va haqqoniyligi ko'p jihatdan tadqiqotchi yoki jamiyat ushlab turgan mafkuraviy pozitsiyaga bog'liqdir.

XX asrda mafkura tushunchasi falsafa, sotsiologiya va tarix fanlarining kesishmasida keng muhokama etila boshladi. K. Marks, K. Mannxaym, A. Gramshi, L. Altusser kabi mutafakkirlar mafkuraning ijtimoiy-tarixiy funksiyalarini turlicha talqin qildilar. Ushbu maqolada ushbu nazariyalar tahlil qilinib, mafkuraning tarix fanidagi metodologik ahamiyati ko'rsatib beriladi.

Maqolaning maqsadi – mafkura tushunchasining falsafiy asoslarini ochib berish va uning tarixiy tadqiqotlardagi metodologik rolini aniqlashdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: mafkura nazariyalarining qiyosiy tahlilini o'tkazish; tarixiy jarayonlarni talqin qilishda mafkuraviy omilning ta'sirini ko'rsatish; O'zbekiston tarixshunosligi misolida mafkuraviy paradigmalarning evolyutsiyasini o'rganish.

“Mafkura” (ideologiya) atamasi birinchi marta fransuz faylasufi Antuan Desti de Trasi tomonidan XVIII asrning oxirida g'oyalar haqidagi fan sifatida kiritilgan [2]. Keyinchalik bu tushuncha turlicha mazmunga ega bo'la boshladi. K. Marks va F. Engels "Nemis mafkurasi" asarida mafkurani hukmron sinfnin manfaatlarini ifodalovchi va ularga xizmat qiluvchi g'oyalar to'plami sifatida tavsiflaydi. Ularga ko'ra, “har bir davr hukmron sinfi hukmron g'oyalar muallifiga aylanadi”.

K. Mannxaymning “Mafkura va utopiya” (1929) asarida esa mafkura tushunchasi kengaytirildi. Mannxaym mafkurani faqat sinfiy tuzumni qo'llash

quroliga aylantirib qo'ymay, balki har qanday ijtimoiy guruhning o'z mavqeini qo'llash uchun shakllantirgan g'oyaviy tizimi sifatida ko'rdi [3]. Bu yondashuv mafkura tushunchasini neytrallashtirdi va uni keng metodologik vosita sifatida qo'llash imkonini berdi. L. Altusserning "Mafkuraviy davlat apparatlari" (1970) asarida mafkura yanada chuqurroq tahlil qilindi. Altusser mafkurani shaxsni ijtimoiy tizim ichida "subyektga" aylantiruvchi mexanizm sifatida ko'rdi. Bu nazariya tarix fanida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u tarixiy bilimning o'zi qanday qilib mafkuraviy jihatdan shakllanishi mumkinligini ko'rsatadi.

Mafkuraning tarixiy jarayonlarga ta'siri bir necha yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchidan, mafkura tarixiy voqelikni talqin qilish va tushuntirish uchun ma'lum bir "ko'zoynak" vazifasini o'taydi. Tarixchi doimo muayyan mafkuraviy muhit ta'sirida ijod qiladi va bu uning tadqiqot ob'ektini tanlashiga, manbalarga yondashuviga va xulosalar chiqarishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [4]. Ikkinchidan, mafkura tarixiy xotirani shakllantiradi va saqlaydi. Fransuz sotsiologi Moris Xalbvaks "jamoaviy xotira" nazariyasida jamiyatning o'z o'tmishini eslab qolishi va talqin qilishi bevosita ijtimoiy-mafkuraviy omillarga bog'liqligini asoslab berdi [5]. Natijada turli jamiyatlar bir xil tarixiy voqealarni o'z mafkuraviy prizmasi orqali farqli tarzda talqin qilishi mumkin. Uchinchidan, tarixiy faktlarni tanlash va ularga baho berish ham mafkuraviy jihatdan belgilanadi. Britaniyalik tarixshunos E.X. Karr ta'kidlaganidek, "tarixchi va tarixiy fakt bir-birini taqozo etadi; tarixchisiz fakt o'lik, befoyda; faktlarsiz tarixchi ildizlari yo'q, benasldir" [6]. Bu fikr tarixiy tadqiqotdagi subyektiv, jumladan mafkuraviy omilning muhimligini ta'kidlaydi.

O'zbekiston tarixshunosligi misolida mafkuraviy paradigmalarning o'zgarishi yaqqol ko'zga tashlanadi. Sovet davri tarixshunosligida markscha-lenincha mafkura ustuvor bo'lib, tarix sinf kurashi prizmasidan ko'rildi [7]. Bu davrda O'rta Osiyo tarixini yoritishda rus imperiyachiligining "sivilizatorlik missiyasi" konsepsiyasi va sovet internatsionalizmi g'oyalari hukmron edi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach (1991), milliy istiqlol mafkurasi tarixshunoslikka yangi paradigma olib kirdi. Birinchi Prezident I.A. Karimovning

“Tarixiy xotira” konsepsiyasi asosida milliy qahramon va buyuk ajdodlar – Amir Temur, Al-Xorazmiy, Ibn Sino, Ulug‘bek kabi shaxslarning tarixiy roli qayta baholandi [11]. Bu o‘zgarish nafaqat tarixiy faktlarning qayta talqin qilinishini, balki tarix metodologiyasining ham mafkuraviy transformatsiyasini anglatadi.

Zamonaviy O‘zbekiston tarixshunosligi “Yangi O‘zbekiston” tarixiy mafkurasi asosida rivojlanmoqda. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida tarix fani oldiga milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik tarbiyasi va xalqaro hamkorlikni mustahkamlashga hizmat qilish vazifalari qo‘yilgan [8]. Bu esa tarixiy metodologiya va mafkura o‘rtasidagi munosabatning davom etayotgan dinamikasini ko‘rsatadi. Zamonaviy tarix falsafasida mafkura muammosiga poststrukturalizm va diskurs tahlili metodlari orqali yondashilmoqda. M. Fuko‘ning “bilim-hokimiyat” konsepsiyasi asosida tarixiy bilimning o‘zi muayyan hokimiyat munosabatlari va mafkuraviy tuzilmalar mahsuli ekanligi ko‘rsatildi. Bu yondashuv tarixchilarni o‘z tadqiqotlarida mafkuraviy pozitsiyalarini refleksiya qilishga undaydi.

Zamonaviy metodologiyada “tarixiy ob'ektivlik” va “mafkuraviy ta’sir” o‘rtasidagi muvozanat masalasi markaziy o‘rinni egallaydi. T. Neygel, P. Novick va boshqa metodologlar tarixiy tadqiqotda to‘liq ob'ektivlikka erishib bo‘lmamasligi, ammo mafkuraviy ta’sirni minimallashtirish uchun aniq metodologik tamoyillar–manbalarni tanqidiy ko‘rib chiqish, ko‘p tomonlama tahlil va o‘z-o‘zini nazorat qilish–zarurligini ta’kidlaydi [9].

XULOSA. Yuqorida bayon etilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

Birinchidan, mafkura tushunchasi falsafiy-metodologik jihatdan murakkab va ko‘p qirrali hodisa bo‘lib, u tarixiy jarayonlarni ham shakllantirishda, ham talqin qilishda muhim rol o‘ynaydi. K. Marks, K. Mannxaym, L. Altusser va M. Fuko nazariyalari mafkuraning turli funksional tomonlarini yoritadi.

Ikkinchidan, tarixiy tadqiqotlar hech qachon mafkuraviy omildan mutlaqo xoli bo‘lmaydi. Tadqiqotchining dunyoqarashi, u mansub bo‘lgan jamiyatning

mafkurasi va mavjud hokimiyat munosabatlari tarixiy bilimning mazmuniga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Uchinchidan, O'zbekiston tarixshunosligi misolida ko'ringanidek, mafkuraviy paradigmalarning o'zgarishi tarixiy tadqiqotlarning yo'nalishini, usullarini va natijalarini tubdan o'zgartirishi mumkin. Shu sababli zamonaviy tarixchi mafkuraviy ta'sirni anglagan holda, uni hisobga oluvchi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqishi zarur.

To'rtinchidan, zamonaviy tarix falsafasi mafkura va ob'ektivlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash uchun aniq metodologik usullar–manba tanqidi, qiyosiy tahlil, interdistsiplinar yondashuv va refleksiv metodologiyani taklif etmoqda. Ushbu usullarni keng qo'llash O'zbekiston tarixshunosligi rivojiga muhim hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Altusser L. Ideology and Ideological State Apparatuses. — London: New Left Review, 1970. — 213 p.
2. Kennedy E. "Ideology" from Destutt de Tracy to Marx // Journal of the History of Ideas. — 1979. — Vol. 40, № 3. — P. 353–368.
3. Mannxaym K. Essays on the Sociology of Knowledge. — London: Routledge & Kegan Paul, 1952. — 327 p.
4. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. — Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973. — 448 p.
5. Halbwachs M. On Collective Memory / Trans. by L. Coser. — Chicago: University of Chicago Press, 1992. — 244 p.
6. Carr E.H. What is History? — London: Penguin Books, 1990. — 187 p.
7. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. — Toshkent: O'zbekiston, 1992. — 78 b.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston — 2030 strategiyasi" to'g'risidagi Farmoni. — Toshkent, 2023.

9. Novick P. That Noble Dream: The "Objectivity Question" and the American Historical Profession. — Cambridge: Cambridge University Press, 1988. — 648 p.

RAQAMLI JAMIYAT KONTEKSTIDA JAMOATCHILIK NAZORATINING FALSAFIY TAHLILI

Mamatov Obidxon Vaqqosovich

University of Business of Science nodavlat oliy ta'lim muassasasi dotsenti, falsafa
fanlari nomzodi

E-mail: mamatovofficial@gmail.com

Tel: +99894 505 50 60

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20563012>

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli jamiyat sharoitida jamoatchilik nazoratining mazmun-mohiyati, uning shakllanish omillari va rivojlanish tendensiyalari ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi natijasida fuqarolarning davlat va jamiyat hayotidagi ishtiroki yangi bosqichga ko'tarilgani yoritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli jamiyat, jamoatchilik nazorati, ijtimoiy falsafa, raqamli transformatsiya, fuqarolik jamiyati, shaffoflik, hisobdorlik, ijtimoiy tarmoqlar, axborot xavfsizligi, demokratik boshqaruv

Аннотация: В данной статье с социально-философской точки зрения анализируются сущность и содержание общественного контроля в условиях цифрового общества, а также факторы его формирования и тенденции развития. Освещается, что в результате широкого распространения цифровых технологий, интернета и социальных сетей участие граждан в жизни государства и общества вышло на качественно новый уровень.

Ключевые слова: цифровое общество, общественный контроль, социальная философия, цифровая трансформация, гражданское общество, прозрачность, подотчётность, социальные сети, информационная безопасность, демократическое управление

Abstract: *This article analyzes the essence and content of public oversight in the context of a digital society, as well as the factors influencing its formation and development trends from a socio-philosophical perspective. It highlights that the widespread adoption of digital technologies, the Internet, and social media has elevated citizens' participation in public and state affairs to a new level.*

Keywords: *digital society, public oversight, social philosophy, digital transformation, civil society, transparency, accountability, social media, information security, democratic governance*

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, davlat boshqaruvi tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari ochiqlik, shaffoflik va samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Bu esa jamoatchilik nazoratining yangi shakl va mexanizmlarini vujudga keltirib, fuqarolarning davlat va jamiyat ishlaridagi ishtirokini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, raqamli muhitda axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, soxta axborot tarqalishi kabi qator muammo va xavflar ham yuzaga kelmoqda. Demak, raqamli transformatsiya sharoitida jamoatchilik nazoratining imkoniyatlari bilan bir qatorda uning xavf va cheklovlarini tahlil qilish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Raqamli transformatsiya sharoitida jamoatchilik nazoratining mazmuni an'anaviy kuzatuv, murojaat va muhokama shakllaridan ancha kengayib, ma'lumotlar, platformalar, algoritmlar, sun'iy intellekt, elektron xizmatlar va onlayn muloqot maydonlarini qamrab oladigan murakkab ijtimoiy-huquqiy jarayonga aylanmoqda. "internet texnologiyalari siyosiy institut va jarayonlar transformatsiyasi va modernizatsiyasiga asos bo'ladi, davlat xizmatlarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi" [1]. Avvallari fuqaro davlat organi faoliyati haqida ma'lumot olish uchun idoraga borishi, yozma murojaat qoldirishi yoki mahalliy yig'ilishda ishtirok etishi kerak bo'lgan bo'lsa, hozir elektron murojaat, ochiq ma'lumotlar portali, ijtimoiy tarmoq, onlayn so'rovnoma, raqamli xarita, davlat xaridlari platformasi va elektron byudjet tizimlari orqali nazorat imkoniyati

kengaydi. Bu holat jamoatchilik nazoratini tezkor, ommaviy va dalillarga asoslangan jarayonga aylantiradi. Shu bilan birga, raqamli muhit yangi xavflarni ham keltirib chiqaradi: shaxsiy ma'lumotlar sizishi, algoritmik adolatsizlik, soxta axborot, kiberhujumlar, raqamli tengsizlik, onlayn ta'qib, platformalar monopoliyasi va davlat nazoratining haddan tashqari kuchayishi kabi muammolar jamoatchilik nazoratining sifatini jiddiy sinovdan o'tkazadi.

Raqamli transformatsiya jamoatchilik nazorati uchun eng avvalo axborotga yetishish imkoniyatini kuchaytiradi. Davlat organlari faoliyati, byudjet xarajatlari, davlat xaridlari, ijtimoiy dasturlar, qurilish loyihalari, litsenziyalar, statistik ko'rsatkichlar va xizmat ko'rsatish natijalari haqidagi ma'lumotlar ochiq e'lon qilinsa, fuqarolar va fuqarolik jamiyati institutlari ularni mustaqil tahlil qilishi mumkin bo'ladi. Bu jarayonda jamoatchilik nazorati taxmin va umumiy norozilikdan dalillar, raqamlar va taqqoslashlarga asoslangan faoliyatga o'tadi. Masalan, bir hududdagi maktab ta'miri uchun ajratilgan mablag', shartnoma qiymati va ishning haqiqiy natijasi solishtirilsa, mablag' sarfi qanchalik maqsadli bo'lgani ko'rinadi. Ochiq ma'lumotlar nazoratni faqat davlat tekshiruv organlari emas, balki mustaqil jurnalistlar, NNTlar, tadqiqotchilar, bloggerlar va fuqarolar ham amalga oshira oladigan umumiy maydonga aylantiradi.

Raqamli muhitda jamoatchilik ekspertizasi yangi va qulay shakllarda namoyon bo'lmoqda. Xususan, qonun va qarorlar loyihalarining internet orqali e'lon qilinishi, mutaxassislar tomonidan ularga izoh va takliflar berilishi, fuqarolarning har bir modda yuzasidan o'z fikrini bildirishi, tahlilchilarning esa hujjatning jamiyat hayotiga ta'sirini ma'lumotlar asosida baholashi jamoatchilik nazorati samaradorligini oshiradi. Bu jarayon qonunchilik sifatini yaxshilashga xizmat qiladi, chunki mavjud muammolar hujjat qabul qilingandan keyin emas, balki uni qabul qilishdan oldin aniqlanadi. Masalan, elektron mehnat munosabatlari, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, shaharsozlik, ekologik ruxsatnomalar yoki aholi turmushiga ta'sir ko'rsatuvchi boshqa qarorlar loyihalari keng jamoatchilik

muhokamasiga qo'yilsa, turli ijtimoiy guruhlar manfaatlarini hisobga olish imkoniyati ortadi.

“Bugungi kunda, raqamli dunyo bizning vaqtimizni qanday sarflashimizdan, pulni qanday boshqarishimizdan tortib hayotimizning har bir sohasiga kiritilgan. “Dijitalizatsiya”, ya’ni ma’lumotlarni kompyuter tiliga o‘g‘irish amaliyotining roli inson hayotida tobora dolzarblashib bormoqda” [2]. Raqamli jamoatchilik nazoratida axborotning haddan tashqari ko‘pligi ham yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Fuqarolar, jurnalistlar va nodavlat notijorat tashkilotlari katta hajmdagi hujjatlar, ijtimoiy tarmoqlardagi xabarlar, jadvallar, videolar va statistik ma’lumotlar orasidan eng muhim masalani ajratib olishda qiynalishi mumkin. Bunday vaziyatda tahlil qilish imkoniyati yuqori bo‘lgan yirik tashkilotlar ma’lumotlardan samarali foydalana oladi, ammo oddiy fuqaro axborot oqimida adashib qolishi ehtimoli kuchayadi. Shu bois raqamli jamoatchilik nazoratida ma’lumotlarni ko‘rgazmali shaklda taqdim etish, sodda va ravon tushuntirish, infografika, interaktiv xaritalar, qisqa tahliliy sharhlar hamda fuqaroga tushunarli tildan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Zero, ochiqlikning asosiy maqsadi fuqaroni ko‘p ma’lumot bilan charchatish emas, balki unga voqea-hodisalarni to‘g‘ri tushunish, baholash va munosabat bildirish imkonini berishdir. Shu ma’noda, raqamli ochiqlik inson manfaatiga xizmat qilishi, fuqaro esa ma’lumotlar to‘plami ichida yo‘qolib qolmasligi lozim.

Raqamli jamoatchilik nazoratining huquqiy asoslari aniq belgilanmasa, uning imkoniyatlari jamiyat uchun muayyan xavf-xatarlarga aylanishi mumkin. Shuning uchun qaysi ma’lumotlar jamoatchilik uchun ochiq bo‘lishi, qaysi axborotlar shaxsiy hayot daxlsizligi yoki davlat sirini himoya qilish maqsadida maxfiy saqlanishi, raqamli tizimlarda qo‘llaniladigan algoritmlar qanday ishlashi haqida fuqarolarga tushunarli izoh berilishi, elektron platformalar qanday mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishi, fuqarolarning elektron murojaatlari qaysi muddatlarda ko‘rib chiqilishi hamda shaxsiy ma’lumotlar tarqalgan yoki sizib chiqqan holatlarda kim javobgar bo‘lishi qonunchilikda aniq ko‘rsatilishi zarur [4]. Raqamli muhit tez sur’atlarda

o'zgarib borayotgani sababli huquqiy me'yorlar ham zamon talablariga mos ravishda muntazam takomillashtirilib borilishi lozim. Biroq bunday tartibga solish jarayoni so'z erkinligi, fuqarolik faolligi va jamoatchilik tashabbuslarini cheklash vositasiga aylanmasligi kerak. Aksincha, huquqiy tartib raqamli jamoatchilik nazoratini cheklash yoki susaytirish uchun emas, balki uni adolatli, ochiq, xavfsiz, mas'uliyatli va ishonchli tizim sifatida rivojlantirishga xizmat qilishi zarur.

Raqamli faollik jarayonida axloqiy mas'uliyat masalasi alohida ahamiyatga ega, chunki fuqaro biror ijtimoiy muammoni yoritishda faqat tezkorlikka emas, balki inson sha'ni, qadr-qimmati va shaxsiy hayot daxlsizligiga ham qat'iy rioya qilishi zarur. Zero A. Qambarov tabiri bilan aytganda "ilmiy va axloqiy qadriyatlar o'zaro uzviy bog'langan bo'lib, bir-birisiz rivojlana olmaydi. Fan kishilardan axloqiy poklikni, mehnatsevarlik, fidoiylilik, halollikni talaba etadi. Binobarin ilmiylik va odamiylik bir-birini taqazo etadigan tushunchalardir" [3]. Raqamli innovatsiyalar ham fan natijasi sifatida bundan mustasno emas. Jamoatchilik nazoratini amalga oshirish jarayonida boshqa shaxsning surati, shaxsiy ma'lumotlari, bolalar tasviri, tibbiy holati, oilaviy siri yoki shaxsiy hayotiga oid axborotlarni uning roziligisiz tarqatish axloqiy jihatdan ham, huquqiy jihatdan ham nomaqbul hisoblanadi. Ayniqsa, jurnalistlar, bloggerlar va faol fuqarolar jamoatchilik e'tiborini jalb qilish yoki shov-shuv ko'tarish maqsadida inson qadrini, obro'sini va ruhiy holatini qurbon qilmasligi lozim. Nodavlat notijorat tashkilotlari esa jamoatchilik ishonchiga sazovor bo'lish uchun ma'lumot yig'ish, tahlil qilish va tarqatishda ochiqlik, xolislik, asoslanganlik, rozilik olish, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va ehtimoliy zararni kamaytirish tamoyillariga amal qilishi kerak. Raqamli muhitning o'ziga xos xususiyati shundaki, internetga bir marta joylangan ma'lumotni keyinchalik to'liq o'chirish yoki nazorat qilish deyarli imkonsiz, shu sababli har bir axborotni e'lon qilishdan oldin uning oqibati, boshqa insonlar huquqlariga ta'siri va jamiyatda keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan ijtimoiy xavflar chuqur o'ylab ko'rilishi zarur [5]. Demak, jamoatchilik nazoratida tezkorlik qanchalik muhim bo'lsa, axloqiy mas'uliyat, huquqiy madaniyat va insonparvarlik ham shunchalik

muhimdir. Haqiqiy raqamli fuqarolik madaniyati faqat o'z huquqini talab qilish bilan cheklanmaydi, balki boshqalarning huquqi, shaxsiy hayoti, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishni ham o'z ichiga oladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli o'zgarishlar jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda keng imkoniyatlar bilan birga ayrim jiddiy xavf-xatarlarni ham yuzaga keltiradi. Bir tomondan, raqamli texnologiyalar fuqarolarga axborotni tez olish, ochiq ma'lumotlarni tahlil qilish, davlat idoralariga elektron murojaatlar yuborish, onlayn muhokamalarda ishtirok etish, byudjet mablag'lari sarfini kuzatish, davlat xizmatlari sifatiga baho berish hamda sun'iy intellekt yordamida muammo va xavflarni oldindan aniqlash imkonini beradi. Bu ayniqsa yoshlar, chekka hududlarda yashovchi aholi va faol fuqarolarning jamoatchilik nazoratidagi ishtirokini kengaytirishga xizmat qiladi. Ikkinchi tomondan, shaxsiy ma'lumotlarning oshkor bo'lishi, noto'g'ri axborot tarqalishi, raqamli tengsizlik, kiberhujumlar, onlayn ta'qib, sun'iy intellekt qarorlarida adolatsiz yondashuvlar va fuqarolar ishtirokining faqat rasmiy ko'rinishda qolib ketishi kabi xavflar ham mavjud. Shu sababli raqamli jamoatchilik nazorati samarali bo'lishi uchun faqat texnologiyalarni joriy etish yetarli emas. Bu jarayonda mustahkam huquqiy kafolatlar, axloqiy mas'uliyat, raqamli savodxonlik, mustaqil ommaviy axborot vositalari, faol fuqarolik jamiyati, xavfsiz axborot infratuzilmasi va davlat organlarining ochiq hisobdorligi uyg'un holda ta'minlanishi zarur. Ana shunda raqamli o'zgarishlar jamoatchilik nazoratini zaiflashtirmaydi, balki uni yanada samarali, dalillarga asoslangan, barcha uchun ochiq va demokratik mexanizmga aylantiradi.

Adabiyotlar:

1. Аллаяров О.Э. Ўзбекистон баркарор тараққиётини таъминлашда интернет технологияларидан самарали фойдаланиш механизмлари. Сиёсий фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2019. – Б. 13.

2. Иминова Н. Ўзбекистонда рақамлаштириш жараёнларининг ривожланиши. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” Ilmiy elektron jurnali, 2020. – № 2. – В. 1
3. Қамбаров А. Жамият маънавий янгилиниш жараёнида илмий кадриятларнинг роли. Фалсафа фанлари номзоди диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2006. – Б. 15.
4. Sattarov D. Y., Baxtiyorova N. O. Yoshlar huquqiy ongini oshirishda ta'lim muassasalarining roli. International Conference on Global Studies, 2025. – №. 4. – С. 88.
5. Жалилов А., Муҳаммадиев У., Жўраев Қ. ва бошқ. Фуқаролик жамияти асослари. – Т.: 2015. – Б. 95.

ILMIY TADQIQOT – INSON IJODIY FAOLIYATINING O'ZIGA XOS KO'RINISHI

Matvapayeva Robiya

Namangan davlat pedagogika institute

Pedagogika fakulteti pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalish 1-bosqich
magistranti

E-mail: robiyamatvapayeva@gmail.com

Ilmiy rahbar: Qambarov A.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20563042>

Annotatsiya: Mazkur ishda ilmiy tadqiqotning inson ijodiy faoliyatidagi o'rni va ahamiyati yoritiladi. Ilmiy tadqiqot yangi bilimlarni yaratish va ularni amaliyotga tatbiq etish jarayoni sifatida qaraladi. Tadqiqotda ilmiy izlanishning asosiy bosqichlari, metodlari va tamoyillari tahlil qilinadi. Shuningdek, ilmiy faoliyatning ijodkorlik bilan bog'liqligi va uning jamiyat rivojlanishiga ta'siri ko'rsatib beriladi. Natijada ilmiy tadqiqot insonning intellektual va ijodiy salohiyatini namoyon etuvchi muhim faoliyat turi ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Ilmiy tadqiqot, ijodiy faoliyat, gipoteza, metod, tahlil, tajriba, ilmiy bilish, obyektivlik, nazariya, ilmiy izlanish.

Аннотация: В данной работе освещается роль и значение научных исследований в творческой деятельности человека. Научные исследования рассматриваются как процесс создания новых знаний и их применения на практике. В исследовании анализируются основные этапы, методы и принципы научных исследований. Также показана связь научной деятельности с творчеством и ее влияние на развитие общества. В результате доказывается, что научные исследования являются важным видом деятельности, демонстрирующим интеллектуальный и творческий потенциал человека.

Ключевые слова: научные исследования, творческая деятельность, гипотеза, метод, анализ, эксперимент, научное знание, объективность, теория, научное исследование.

Annotation: This work highlights the role and importance of scientific research in human creative activity. Scientific research is considered as a process of creating new knowledge and applying it in practice. The study analyzes the main stages, methods and principles of scientific research. It also shows the connection of scientific activity with creativity and its impact on the development of society. As a result, it is proven that scientific research is an important type of activity that demonstrates the intellectual and creative potential of a person.

Keywords: Scientific research, creative activity, hypothesis, method, analysis, experiment, scientific knowledge, objectivity, theory, scientific research.

KIRISH

Ilmiy tadqiqot insoniyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Jamiyatning rivojlanishi, fan va texnikaning yuksalishi hamda inson tafakkurining kengayishi ilmiy izlanishlar bilan bog'liqdir. Inson qadim zamonlardan buyon tabiat sirlarini o'rganishga, voqea va hodisalarning sabablarini aniqlashga intilib kelgan. Ana shu ehtiyoj ilmiy tadqiqotning paydo bo'lishiga asos bo'lgan. Ilmiy tadqiqot oddiy kuzatish emas, balki maqsadga yo'naltirilgan, tizimli va ijodiy faoliyatdir. Tadqiqot davomida inson yangi bilimlarni yaratadi, mavjud qarashlarni boyitadi va yangicha xulosalarga keladi. Shu sababli ilmiy tadqiqot inson ijodiy faoliyatining eng yuksak ko'rinishlaridan biri sifatida baholanadi.

Ilmiy tadqiqotning mohiyati

Ilmiy tadqiqot — bu borliqdagi voqea va hodisalarni chuqur o'rganish, yangi bilimlarni yaratish hamda mavjud bilimlarni takomillashtirish jarayonidir. Har qanday ilmiy izlanish muayyan muammo asosida olib boriladi. Tadqiqotchi mavjud bilimlarni tahlil qiladi, muammolarni aniqlaydi va ularga yechim topishga harakat qiladi. Bu esa kuchli tafakkur, mantiqiy fikrlash va ijodkorlikni talab etadi. Ilmiy tadqiqotning asosiy belgilariga maqsadlilik, dalillarga asoslanganlik, obyektivlik,

izchillik va yangilik yaratishga intilish kiradi. Tadqiqot natijasida insoniyat uchun foydali bo'lgan yangi g'oyalar, nazariyalar va amaliy ishlanmalar yuzaga keladi. Ilmiy tadqiqot ijodiy faoliyatning muhim shaklidir. Chunki ilmiy izlanish jarayonida inson yangi fikr va g'oyalarni ilgari suradi. Tadqiqotchi tayyor bilimlarni takrorlamaydi, balki ularni boyitadi va yangicha yondashuvlarni ishlab chiqadi. Ilmiy ijodning asosiy xususiyati yangilik yaratishdir. Har bir ilmiy kashfiyot inson tafakkuri va mehnatining mahsuli hisoblanadi. Masalan, yangi texnologiyalar, tibbiyotdagi innovatsion usullar yoki zamonaviy pedagogik metodlar uzoq davom etgan ilmiy izlanishlar natijasida yaratilgan.

Ilmiy tadqiqot insonning mustaqil fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi. Tadqiqotchi muammolarni tahlil qiladi, sabab va oqibatlarni aniqlaydi, turli g'oyalarni taqqoslaydi hamda xulosalar chiqaradi. Shu jihatdan ilmiy faoliyat inson tafakkurini charxlaydi va intellektual salohiyatni oshiradi. Bundan tashqari, ilmiy tadqiqot sabr-toqat va katta mehnatni talab qiladi. Chunki haqiqiy ilmiy natijaga erishish uzoq izlanish va sinovlar orqali amalga oshadi.

Ilmiy tadqiqot bosqichlari

Har qanday ilmiy tadqiqot ma'lum bosqichlarda olib boriladi. Dastlab tadqiqotchi muammoni aniqlaydi va tadqiqot mavzusini belgilaydi. Keyin maqsad va vazifalar ishlab chiqiladi. Shundan so'ng ilmiy gipoteza yaratiladi. Gipoteza — bu tadqiqot davomida tekshiriladigan taxminiy fikrdir. Keyingi bosqichda tadqiqot metodlari tanlanadi. Tadqiqotda kuzatish, tajriba, tahlil, taqqoslash, anketa va statistik usullardan foydalaniladi. Olingan ma'lumotlar tahlil qilinib, umumlashtiriladi hamda ilmiy xulosalar chiqariladi. Yakunda esa tavsiyalar ishlab chiqiladi va tadqiqot natijalari amaliyotga tatbiq etiladi.

Ilmiy tadqiqot va jamiyat taraqqiyoti

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotini ilmiy tadqiqotlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Fan va texnika rivoji barcha sohalarning taraqqiyotiga xizmat qilmoqda. Tibbiyotdagi ilmiy izlanishlar inson salomatligini yaxshilashga yordam bermoqda. Texnologik tadqiqotlar esa zamonaviy texnika va axborot tizimlarining yaratilishiga

sabab bo'lmoqda. Ta'lim sohasidagi ilmiy tadqiqotlar yangi pedagogik metodlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Ekologik tadqiqotlar esa atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy tadqiqot jamiyatning iqtisodiy va ma'naviy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Innovatsion g'oyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, yangi ish o'rinlarini yaratadi va insonlarning turmush darajasini yaxshilaydi. Shu sababli rivojlangan davlatlar ilm-fan taraqqiyotiga katta e'tibor qaratadilar.

Yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish

Bugungi kunda yoshlarni ilmiy faoliyatga qiziqtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki kelajak taraqqiyoti bilimli va ijodkor yoshlar qo'lidadir. Yoshlarning ilmiy izlanishlarga jalb qilinishi ularning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, intellektual salohiyatini oshiradi va innovatsion g'oyalar yaratishga undaydi. Ta'lim muassasalarida ilmiy to'garaklar, konferensiyalar, olimpiadalar va tanlovlarning tashkil etilishi yoshlarning ilm-fanga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

Xulosa

Ilmiy tadqiqot inson ijodiy faoliyatining o'ziga xos va murakkab shaklidir. U yangi bilimlarni yaratishga, jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilishga va inson tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. Ilmiy tadqiqot jarayonida inson mustaqil fikrlaydi, yangilik yaratadi va muammolarga ilmiy yondashadi. Shu sababli ilmiy faoliyat jamiyat rivojining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ilm-fan taraqqiyoti barcha sohalarda muhim o'rin egallamoqda. Yosh avlodni ilmiy izlanishlarga jalb qilish esa kelajak taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". – Toshkent: Ma'naviyat, 2008, 45–52-b.
2. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". – Toshkent: O'zbekiston, 2017, 18–27-b.
3. G'oziev E. "Psixologiya". – Toshkent: O'qituvchi, 2010, 120–135-b.

4. Ochilov M. (mas'ul muharrir) Pedagogika (o'quv qo'llanma). – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012, 56–70-b.
5. Slastenin V.A., Isaev I.F., Shiyanov E.N. “Pedagogika”. – Moskva: Akademiya, 2014, 33–48-b.
6. Abu Rayhon Beruniy Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 1973, 10–22-b.
7. Abu Ali ibn Sino “Tib qonunlari” (qisqartirilgan nashr). – Toshkent: Abu Ali ibn Sino nomidagi nashriyot, 2005, 88–102-b.
8. Qodirov B. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2018, 5–20-b.
9. Ismailov N. Ilmiy ijod va tadqiqot asoslari. – Toshkent: Fan, 2020, 14–28-b.
10. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimi bo'yicha me'yoriy hujjatlar to'plami. – Toshkent, 2022, 60–75-b.

IJODIY FAOLIYATNING TURLARI

Samiyeva Malika

Namangan davlat pedagogika instituti pedagogika fakulteti pedagogika nazariyasi
va tarixi yo'nalish 1-bosqich magistranti

E-mail: malikasamiyeva842@gmail.com

Ilmiy rahbar: Qambarov A.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20563069>

Annotatsiya: Mazkur ishda ilmiy tadqiqotning inson ijodiy faoliyatidagi o'rni va ahamiyati yoritiladi. Ilmiy tadqiqot yangi bilimlarni yaratish va ularni amaliyotga tatbiq etish jarayoni sifatida qaraladi. Tadqiqotda ilmiy izlanishning asosiy bosqichlari, metodlari va tamoyillari tahlil qilinadi. Shuningdek, ilmiy faoliyatning ijodkorlik bilan bog'liqligi va uning jamiyat rivojlanishiga ta'siri ko'rsatib beriladi. Natijada ilmiy tadqiqot insonning intellektual va ijodiy salohiyatini namoyon etuvchi muhim faoliyat turi ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Ilmiy tadqiqot, ijodiy faoliyat, gipoteza, metod, tahlil, tajriba, ilmiy bilish, obyektivlik, nazariya, ilmiy izlanish

Аннотация: В данной работе освещается роль и значение научных исследований в творческой деятельности человека. Научные исследования рассматриваются как процесс создания новых знаний и их применения на практике. В исследовании анализируются основные этапы, методы и принципы научных исследований. Также показана связь научной деятельности с творчеством и ее влияние на развитие общества. В результате доказывается, что научные исследования являются важным видом деятельности, демонстрирующим интеллектуальный и творческий потенциал человека.

Ключевые слова: научные исследования, творческая деятельность, гипотеза, метод, анализ, эксперимент, научное знание, объективность, теория, научное исследование

Annotation: *This work highlights the role and importance of scientific research in human creative activity. Scientific research is considered as a process of creating new knowledge and applying it in practice. The study analyzes the main stages, methods and principles of scientific research. It also shows the connection of scientific activity with creativity and its impact on the development of society. As a result, it is proven that scientific research is an important type of activity that demonstrates the intellectual and creative potential of a person.*

Keywords: *Scientific research, creative activity, hypothesis, method, analysis, experiment, scientific knowledge, objectivity, theory, scientific research*

KIRISH

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti va inson faoliyatining barcha sohalarida ijodkorlik muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy dunyoda faqat tayyor bilimlarni egallash emas, balki yangilik yaratish, muammolarga noodatiy yechim topish ham muhim talab sifatida qaralmoqda. Shu sababli ijodiy faoliyat masalasi pedagogika, psixologiya, falsafa va boshqa fanlarda dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Ijod inson tafakkurining eng yuqori ko'rinishlaridan biri bo'lib, yangi g'oya, yangi mahsulot yoki yangi faoliyat usullarini yaratish jarayonini anglatadi. Ijodiy faoliyat natijasida inson nafaqat o'zining ichki imkoniyatlarini namoyon qiladi, balki jamiyat taraqqiyotiga ham hissa qo'shadi. Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, buyuk kashfiyotlar, ilmiy yutuqlar, san'at asarlari va texnologik yangiliklarning barchasi ijodiy faoliyat mahsuli ekanligini ko'rish mumkin.

Bugungi ta'lim tizimida ham ijodkor shaxsni tarbiyalash asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki ijodkorlik insonning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishi va yangicha qarorlar qabul qilishiga yordam beradi. Ayniqsa, yoshlarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyat qozonishida muhim omil hisoblanadi. Ijodiy faoliyatning turli ko'rinishlari mavjud bo'lib, ular inson faoliyatining deyarli barcha sohalarida namoyon bo'ladi. Jumladan, badiiy ijod, ilmiy ijod, texnik ijod, pedagogik ijod va

amaliy ijod insonning intellektual va ma'naviy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Har bir ijod turi o'zining maqsadi, vositalari va natijalari bilan farqlanadi.

Mazkur tezisda ijodiy faoliyatning mohiyati, asosiy xususiyatlari hamda turlari keng yoritiladi. Shuningdek, ijodiy faoliyatning inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotidagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Ijodiy faoliyat tushunchasi va uning mohiyati

Ijodiy faoliyat insonning yangi g'oyalar yaratishga, mavjud bilimlarni takomillashtirishga va yangicha mahsulot yoki faoliyat usullarini ishlab chiqishga qaratilgan faoliyatidir. Ijodkorlik inson tafakkurining yuqori bosqichi bo'lib, unda yangilik yaratish, noodatiy fikrlash va muammolarga o'ziga xos yondashuv asosiy o'rin egallaydi. Psixologiya fanida ijodiy faoliyat shaxsning ichki imkoniyatlarini namoyon qiluvchi murakkab jarayon sifatida talqin etiladi. Ijodkor inson doimo izlanishda bo'ladi, mavjud stereotiplardan chetga chiqishga harakat qiladi va yangilik yaratishga intiladi. Bunday faoliyat natijasida insonning tafakkuri, dunyoqarashi va ma'naviy olami boyib boradi.

Ijodiy faoliyatning muhim jihatlaridan biri uning mustaqillikka asoslanishidir. Inson ijod qilish jarayonida tayyor qoliplarga emas, balki o'z fikri va tasavvuriga tayanadi. Shu sababli ijodkorlik insonning individual xususiyatlarini namoyon qiladi.

Ijodiy faoliyat quyidagi asosiy xususiyatlarga ega:

yangilik yaratishga yo'naltirilganlik;

mustaqil fikrlash;

muammoli vaziyatlarga noodatiy yondashuv;

tasavvur va fantaziyaning kengligi;

intellektual faollik;

tashabbuskorlik va izlanuvchanlik.

Ijodiy faoliyat nafaqat san'at yoki ilm-fan bilan bog'liq sohalarda, balki kundalik hayotda ham namoyon bo'ladi. Masalan, insonning oddiy muammoga

yangicha yechim topishi yoki yangi g'oya ilgari surishi ham ijodiy faoliyatning bir ko'rinishi hisoblanadi.

Ijodiy faoliyatning asosiy turlari

Ijodiy faoliyat inson faoliyatining turli sohalarida namoyon bo'lishiga qarab bir necha turlarga bo'linadi. Har bir ijod turi o'ziga xos maqsad, vosita va natijaga ega.

Badiiy ijod

Badiiy ijod insonning estetik dunyoqarashi va hissiy kechinmalarini ifodalashga qaratilgan faoliyat turidir. Badiiy ijod orqali inson borliqni san'at vositasida aks ettiradi. Adabiyot, musiqa, tasviriy san'at, teatr va kino badiiy ijodning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi.

Badiiy ijodning asosiy xususiyati shundaki, unda insonning ichki his-tuyg'ulari, kechinmalari va dunyoqarashi estetik shaklda ifodalanadi. Shoir, yozuvchi, rassom yoki bastakor o'z asari orqali jamiyatdagi voqea-hodisalarni tasvirlaydi, inson qalbiga ta'sir ko'rsatadi.

Badiiy ijod jamiyat ma'naviyatining rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Chunki san'at asarlari insonlarni ezgulikka, go'zallikka va ma'naviy barkamollikka undaydi. Ayniqsa, yoshlar tarbiyasida badiiy ijodning ta'siri katta.

Ilmiy ijod

Ilmiy ijod yangi bilimlar yaratishga qaratilgan faoliyat hisoblanadi. Ilmiy izlanishlar natijasida tabiat, jamiyat va tafakkur qonuniyatlari o'rganiladi hamda yangi nazariyalar yaratiladi.

Ilmiy ijodning asosiy maqsadi haqiqatni izlash va yangi ilmiy natijalarga erishishdir. Olimlar ilmiy tadqiqotlar orqali mavjud bilimlarni boyitadilar va yangi kashfiyotlar yaratadilar. Masalan, matematika, fizika, kimyo, biologiya va boshqa fanlardagi kashfiyotlar ilmiy ijod mahsuli hisoblanadi.

Ilmiy ijod insondan chuqur bilim, kuzatuvchanlik va mantiqiy tafakkurni talab qiladi. Olimlar ilmiy muammolarni hal qilish jarayonida tajribalar o'tkazadilar, tahlil qiladilar va ilmiy xulosalar chiqaradilar.

Bugungi kunda ilmiy ijod jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar, tibbiyot yutuqlari va innovatsion ishlanmalar ilmiy ijod natijasidir.

Texnik ijod

Texnik ijod texnika va texnologiyalarni yaratish hamda takomillashtirish bilan bog'liq faoliyat turidir. Bu ijod turi insonning amaliy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi.

Texnik ijod natijasida yangi qurilmalar, mashinalar, dasturlar va texnologik tizimlar yaratiladi. Muhandislar va konstruktorlar texnik muammolarga yangicha yechim topish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga harakat qiladilar.

Texnik ijod zamonaviy jamiyat taraqqiyotida alohida ahamiyatga ega. Chunki bugungi raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar texnik ijod mahsuli hisoblanadi. Texnik ijod insondan nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko'nikmalarni ham talab qiladi. Yangi texnologiyalarni yaratishda mantiqiy fikrlash, tasavvur va muhandislik tafakkuri muhim o'rin tutadi.

Pedagogik ijod

Pedagogik ijod o'qituvchining ta'lim va tarbiya jarayonida yangicha metod va usullarni qo'llashiga asoslangan faoliyatdir. Zamonaviy ta'lim tizimida pedagogdan ijodkorlik talab etiladi. Chunki har bir o'quvchi individual xususiyatga ega bo'lib, ularning qiziqishi va ehtiyojlari turlicha bo'ladi. Pedagogik ijod o'qituvchining darsni samarali tashkil etishi, innovatsion texnologiyalardan foydalanishi va o'quvchilarning faolligini oshirishi bilan namoyon bo'ladi. Ijodkor o'qituvchi dars jarayonida noodatiy usullarni qo'llaydi, muammoli vaziyatlar yaratadi va o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi.

Pedagogik ijodning muhim jihatlaridan biri shundaki, u ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. O'qituvchining ijodiy yondashuvi o'quvchilarda bilim olishga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi.

Amaliy ijod

Amaliy ijod insonning kundalik faoliyatida namoyon bo'ladigan ijodiy faoliyat turidir. Bu turdagi ijod amaliy muammolarni hal qilish va hayotni qulaylashtirishga qaratiladi. Masalan, hunarmandchilik, dizayn, pazandachilik va boshqa ko'plab faoliyat turlari amaliy ijodga misol bo'la oladi. Inson kundalik hayotda oddiy vaziyatlarga yangicha yondashish orqali ham ijodkorlik namoyon qiladi. Amaliy ijodning asosiy xususiyati uning foydalilikka yo'naltirilganligidir. Bunday ijod natijasida insonning ehtiyojlarini qondiruvchi mahsulot yoki xizmat yaratiladi.

Ijodiy faoliyatning inson hayotidagi o'rni

Ijodiy faoliyat insonning shaxs sifatida rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ijodkor inson mustaqil fikrlash, muammolarni tahlil qilish va yangicha qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Ijodiy faoliyat insonning ma'naviy olamini boyitadi. San'at, adabiyot va ilm-fan bilan shug'ullanish inson tafakkurini rivojlantiradi, dunyoqarashini kengaytiradi. Ayniqsa, yoshlarning ijodiy faoliyat bilan shug'ullanishi ularning intellektual salohiyatini oshiradi. Ijodiy faoliyat insonning o'ziga bo'lgan ishonchini ham kuchaytiradi. Inson yangi g'oya yaratganida yoki muammoni muvaffaqiyatli hal qilganida o'z imkoniyatlariga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi.

Shuningdek, ijodkorlik insonning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantiradi. Jamoa bilan ishlash, fikr almashish va o'z g'oyasini himoya qilish jarayonida insonning muloqot madaniyati shakllanadi.

Ta'lim jarayonida ijodiy faoliyatni rivojlantirish

Bugungi ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri ijodkor shaxsni tarbiyalashdir. Zamonaviy jamiyatda faqat tayyor bilimlarni egallash yetarli emas, balki yangi g'oyalarni ilgari sura oladigan, muammolarga mustaqil yechim topa oladigan yoshlarni tarbiyalash muhim hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida ijodiy faoliyatni rivojlantirish uchun interfaol metodlardan foydalanish katta ahamiyatga ega. "Aqliy hujum", "Klaster", "Debat", "Loyiha metodi" kabi usullar o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Shuningdek,

axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham ijodiy faoliyatni rivojlantirishga yordam beradi. Elektron taqdimotlar, multimedia vositalari va internet resurslari o'quvchilarning mustaqil izlanishini rag'batlantiradi.

O'qituvchining ijodkorligi ham muhim omil hisoblanadi. Ijodkor pedagog o'quvchilar uchun qiziqarli va samarali dars tashkil etadi, ularda bilim olishga bo'lgan motivatsiyani oshiradi.

Ijodiy faoliyat va innovatsion rivojlanish

Hozirgi davrda innovatsion rivojlanishning asosiy omillaridan biri ijodiy faoliyat hisoblanadi. Innovatsiyalar yangi g'oya va ishlanmalarga asoslanadi. Shu sababli ijodkorlik iqtisodiyot, fan, texnologiya va ta'lim rivojida muhim o'rin tutadi. Raqamli texnologiyalar asrida ijodiy fikrlash insonning eng muhim kompetensiyalaridan biriga aylandi. Zamonaviy mehnat bozori kreativ fikrlovchi, tashabbuskor va yangilik yarata oladigan mutaxassislarni talab qilmoqda.

Xulosa

Ijodiy faoliyat insonning eng muhim intellektual va ma'naviy imkoniyatlarini namoyon etuvchi jarayon bo'lib, u jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Uning badiiy, ilmiy, texnik, pedagogik va ijtimoiy turlari har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lsa-da, umumiy maqsad — yangilik yaratish va mavjud muammolarga samarali yechim topishga qaratilgan. Ijodkorlik shaxsning mustaqil fikrlashi, tashabbuskorligi va innovatsion yondashuvini rivojlantiradi. Ayniqsa, zamonaviy globallashtirish sharoitida ijodiy fikrlash qobiliyati har bir sohada muvaffaqiyatga erishishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois ta'lim jarayonida ijodiy faoliyatni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Umuman olganda, ijodiy faoliyat inson hayotini boyitadi, jamiyatni rivojlantiradi va kelajak avlodning barkamol shaxs bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
2. G'oziev E. Psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 384 b.

3. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 312 b.
4. Ibragimov X.I. Ijodiy fikrlash va ta'lim jarayoni. – Toshkent: Noshir, 2021. – 240 b.
5. Pedagogika nazariyasi va tarixi: O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 420 b.
6. Saidov M. Zamonaviy pedagogika asoslari. – Toshkent: Fan, 2018. – 280 b.

REFLECTION OF NATIONAL AND UNIVERSAL VALUES IN ENGLISH AND UZBEK FAMILY DISCOURSE

Azimova Shahrinoz Ikromovna

Lecturer, Tashkent Institute of Technology, Management and Communication

E-mail: shahrinoz.8882@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20563144>

Abstract: *This article analyzes the reflection of national and universal values in English and Uzbek family discourse from a linguopragmatic and linguocultural perspective. The study comparatively examines aspects such as communication culture in family discourse, forms of address, the category of respect, individualism, and collectivism. The results show that collectivism, respect for elders, and kinship relations are dominant in Uzbek families, whereas individualism, personal freedom, and democratic communication play a leading role in English families.*

Keywords: *family discourse, pragmalinguistics, linguoculturology, national value, universal value, communication, individualism, collectivism*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ingliz va o'zbek oila diskursida milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning aks etishi lingvopragmatik va lingvokulturologik jihatdan tahlil qilinadi. Oila diskursida muloqot madaniyati, murojaat shakllari, hurmat kategoriyasi, individualizm va kollektivizm kabi jihatlar qiyosiy o'rganiladi. Tadqiqot natijasida o'zbek oilalarida kollektivlik, kattalarga hurmat va qarindoshlik aloqalari ustuvorligi, ingliz oilalarida esa individualizm, shaxsiy erkinlik va demokratik muloqot yetakchi o'rin tutishi aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *oila diskursi, pragmalingvistika, lingvokulturologiya, milliy qadriyat, umuminsoniy qadriyat, kommunikatsiya, individualizm, kollektivizm*

Аннотация: *В данной статье анализируется отражение национальных и общечеловеческих ценностей в английском и узбекском семейном дискурсе с лингвопрагматической и лингвокультурологической точек зрения. Сравнительно исследуются такие аспекты семейного*

дискурса, как культура общения, формы обращения, категория уважения, индивидуализм и коллективизм. В результате исследования установлено, что в узбекских семьях преобладают коллективизм, уважение к старшим и родственные связи, тогда как в английских семьях ведущую роль играют индивидуализм, личная свобода и демократическое общение.

Ключевые слова: *семейный дискурс, прагматическая лингвокультурология, национальные ценности, общечеловеческие ценности, коммуникация, индивидуализм, коллективизм*

In modern linguistics, the concept of discourse serves to study communicative processes in relation to social and cultural factors. Discourse is considered an important manifestation of human thinking, culture, and communicative behavior. In linguistics, discourse is interpreted as a “complex communicative phenomenon related to socio-cultural context” [4; 5]. N. Mironova interprets discourse as a linguistic phenomenon reflecting national, general, and personal mentality and culture [6; 12–13]. From this perspective, family discourse is an important communicative field reflecting national and spiritual values in society.

The family is the primary environment of socialization, where moral norms, national mentality, and communicative habits are formed. Sh. Safarov emphasizes that the main task of pragmalinguistics is to study the relationship between communicative intention and social factors [7]. These aspects are clearly manifested in family discourse.

In the era of globalization, comparative study of family communication among different peoples is one of the important directions of linguocultural research. A comparative analysis of English and Uzbek family discourse makes it possible to identify how national mentality and universal values are expressed through language.

Family discourse is a speech system that reflects daily communicative processes, emotional relations, and social roles within the family. It is a primary type of discourse formed naturally from childhood and includes not only linguistic units

but also intonation, forms of address, pragmatic goals, and cultural stereotypes [3; 5]. N. Mahmudov emphasizes the interrelation of language and culture, noting that national thinking is manifested through linguistic units [5]. Therefore, communicative behavior in the family reflects the mentality and values of a nation.

Although communicative styles in Uzbek and English families are different, both serve as important means of regulating human relationships. In studying these features, the concept of classifying Uzbek and English cultures into collectivist and individualist cultures is of great importance. Based on these concepts, cultures are divided into “I-oriented” cultures deriving from individualistic theory and “We-oriented” cultures deriving from collectivistic theory [2].

In individualistic cultures, personal independence, personal freedom, and individual interests are considered dominant. In such societies, individuals make decisions independently, personal success is important, the concept of “I” prevails over “We,” and expressing one’s opinion openly is valued. English culture, especially the cultures of the United Kingdom and the United States, is considered close to individualistic culture.

In English culture, manifestations of individualism include: emphasis on personal space, early encouragement of independent living, development of independent thinking in children, directness and openness in communication, and importance of the concept of “privacy.” For example, the frequent use of expressions such as “It’s my choice,” “I need personal space,” and “Be yourself” in English family discourse reflects individualistic values.

In collectivist cultures, however, community, family, and social unity are placed above individual interests. In such societies, individuals see themselves as part of a group, decisions are often made collectively, respect for elders and social harmony are important, and the most important aspect of this concept is the centrality of the notion of “we” in communicative relations.

Uzbek culture is considered a collectivist culture because collectivism is manifested in strong neighborhood and kinship relations, the importance of family

consultation, consideration of public opinion, hospitality, and mutual assistance. For example, frequently used expressions in Uzbek family discourse such as “What will people say?”, “There is blessing in unity”, and “Strength is in unity” reflect collectivist values.

Moreover, one of the most important values in Uzbek families is respect for elders. This is clearly manifested in forms of address and speech etiquette systems. For instance: addressing parents or elder family members with “siz,” not interrupting elders during conversation, not looking directly into their eyes while speaking, and the active use of the proverb “Respect elders, honor the young” are clear examples. These linguistic units represent Eastern etiquette and hierarchical relations.

In Uzbek family discourse, communicative distance based on age and social status plays an important role in expressing respect. That is, the age, family position, and social status of each participant in communication directly influence speech style and communicative relations. In Uzbek families, the words of older people are considered dominant. Younger members usually act as listeners, while elders take the role of advisors and guides. This situation shows the existence of authority and hierarchical relations in family discourse. Expressions such as “Do not interrupt when elders are speaking” and “Let’s first listen to father’s opinion” are considered national stereotypes defining communicative distance in the family.

Communicative distance is not only related to age but also to social status within the family. The status of father, mother, grandmother, and grandfather is expressed through special respectful linguistic units. Therefore, in Uzbek family discourse, in addition to emotional-expressive features of speech, national etiquette and principles of subordination also play an important role.

Thus, communicative distance based on age and social status in Uzbek families is an important linguocultural feature reflecting nationality in family discourse. It ensures the orderly organization of family relations, preservation of national values, and continuity of respect between generations.

In English families, politeness is considered an important element of communicative culture. Respect for personal space, individual freedom, and emotional state of the interlocutor are key communicative principles. Therefore, in English family discourse, polite, cautious, and diplomatic forms of speech are widely used. This is also explained by the individualistic nature of English society.

Linguists P. Brown and S. Levinson emphasize in their theory of politeness that maintaining the “face” of a person in communication is important [1]. According to them, every individual tries to protect their positive image and independent status in society. Therefore, forms of speech that do not exert pressure on the interlocutor and do not limit their freedom are used. Brown and Levinson interpret politeness as a means of maintaining communicative balance.

In English families, this is especially evident in situations of request, advice, or criticism. For example, parents address children not in an imperative tone but in a polite form of request: “Could you help me, please?”, “Would you mind cleaning your room?”, “I think it would be better if...”

Such expressions serve to respect the interlocutor’s independence and maintain psychological comfort in family communication. In addition, frequent use of etiquette expressions such as “please,” “thank you,” “sorry,” and “excuse me” is an important indicator of politeness strategy in English families. Even among family members, regular use of gratitude and apology forms is an integral part of communicative culture.

According to Brown and Levinson’s theory, negative politeness strategies dominate in English communicative culture, meaning careful respect for personal space and independence. Therefore, direct commands or harsh criticism are relatively rare in English family discourse; ideas are expressed in softer, indirect, and diplomatic forms.

It should be emphasized that politeness in English families is not only a moral norm but also an important linguocultural factor ensuring stability of family

communication. It helps maintain psychological balance, respect individual freedom, and ensure social harmony among family members.

Despite cultural differences, several universal values are common in both English and Uzbek family discourse. Concepts such as love, care, mutual support, respect, and loyalty serve to ensure family stability in both cultures. The analysis shows that national values in English and Uzbek family discourse are closely connected with historical-cultural experience and mentality. While collectivism, respect for elders, hospitality, and kinship relations are dominant in Uzbek families, individualism, privacy, and democratic communication are important in English families. Nevertheless, universal values such as love, loyalty, care, respect, and family unity remain the main spiritual foundation of both family discourses. This demonstrates communicative universality among different cultures.

References:

1. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press, 1987.
2. Hofstede, G. Cultures and Organizations: Software of the Mind. The McGraw-Hill Companies. 1991.
3. Karasik V.I. *O tipakh diskursa. // Yazykovaya lichnost: institutsionalnyy i personalnyy diskurs: sbornik nauchnykh trudov.* – Volgograd, 2000a.
4. Karasik V.I. *Yazikovoy krug: lichnost, konsepti, diskurs.* – Moskva, 2004.
5. Mahmudov N. *Til va madaniyat.* – Toshkent, 2013.
6. Mironova N. *Diskurs-analiz otsenochnoy semantiki.* – Moskva: Tezaurus, 1997.
7. Safarov Sh. *Pragmalingvistika.* Tashkent, 2008.
8. Wierzbicka A. *Cross-Cultural Pragmatics.* Berlin, 2003.

FANNING DIFFERENSIYASI VA INTEGRATSIYASI

Yusupova Gulmira

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalish 1-bosqich
magistranti

Ilmiy rahbar: Qambarov A.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20563187>

Annotatsiya: Mazkur tezisda fanlarning differensiyasi va integratsiyasi jarayonlari ilmiy taraqqiyotning muhim omili sifatida tahlil qilingan. Differensiiallashuv natijasida fanlar tor sohalarga ajralib, chuqur bilimlar shakllansa, integratsiya jarayoni esa turli fanlar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlab, kompleks muammolarni hal etishga xizmat qiladi. Shuningdek, zamonaviy ilm-fanda ushbu ikki jarayonning uyg'unligi innovatsion rivojlanish uchun muhim omil ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Fanlar differensiyasi, fanlar integratsiyasi, ilmiy taraqqiyot, ilmiy bilimlar, tarmoqlanish, interdisciplinar yondashuv, ilmiy integratsiya, kompleks muammolar, innovatsiya, ilm-fan rivoji

Аннотация: В данной работе анализируются процессы дифференциации и интеграции наук как важный фактор научного прогресса. В результате дифференциации науки делятся на узкие области и формируются глубокие знания, в то время как процесс интеграции укрепляет связи между различными науками и служит для решения сложных проблем. Также обосновывается, что гармония этих двух процессов в современной науке является важным фактором инновационного развития.

Ключевые слова: Дифференциация наук, интеграция наук, научный прогресс, научное знание, разветвление, междисциплинарный подход, научная интеграция, сложные проблемы, инновации, развитие науки

Annotation: *This thesis analyzes the processes of differentiation and integration of sciences as an important factor in scientific progress. As a result of differentiation, sciences are divided into narrow areas and deep knowledge is formed, while the integration process strengthens the connections between different sciences and serves to solve complex problems. It is also substantiated that the harmony of these two processes in modern science is an important factor for innovative development.*

Keywords: *Differentiation of sciences, integration of sciences, scientific progress, scientific knowledge, branching, interdisciplinary approach, scientific integration, complex problems, innovation, development of science*

KIRISH

Fan insoniyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri bo'lib, u doimiy rivojlanish va o'zgarish jarayonida shakllanadi. Jamiyat murakkablashgani sari ilmiy bilimlar ham kengayib, yangi sohalarga bo'linib boradi. Shu bilan birga, turli fanlar o'rtasida o'zaro bog'liqlik kuchayib, ular bir-biri bilan integratsiyalashadi. Ana shu ikki jarayon — fan differensiyasi va integratsiyasi — zamonaviy ilm-fan rivojining asosiy qonuniyatlaridan biridir. Differensiya fanlarning alohida sohalarga ajralishini bildirsa, integratsiya ularning o'zaro birlashishi va hamkorlikda rivojlanishini anglatadi. Ushbu ikki jarayon bir-birini inkor etmaydi, aksincha, bir-birini to'ldirib, ilm-fan taraqqiyotini tezlashtiradi.

Fan differensiyasi mohiyati

Fan differensiyasi — bu ilmiy bilimlarning kengayishi natijasida fanlarning alohida sohalarga bo'linish jarayonidir. Ilmiy bilimlar chuqurlashgani sari bir fan doirasida barcha masalalarni qamrab olish qiyinlashadi, shuning uchun u maxsus yo'nalishlarga ajraladi. Masalan, biologiya fanidan botanika, zoologiya, genetika kabi tarmoqlar ajralib chiqqan. Fizika esa mexanika, optika, kvant fizikasi kabi bo'limlarga bo'lingan. Fan differensiyasining asosiy sababi — bilimlarning hajmi va murakkabligining ortishidir. Har bir soha chuqur o'rganishni talab qiladi, bu esa ixtisoslashuvni keltirib chiqaradi. Differensiya natijasida aniq va tor sohalarda

chuqur ilmiy natijalarga erishiladi. Shu bilan birga, mutaxassislar o'z yo'nalishida yuqori darajadagi bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Fan integratsiyasi mohiyati

Fan integratsiyasi — bu turli fanlarning o'zaro yaqinlashuvi, hamkorligi va birlashishi jarayonidir. Zamonaviy ilm-fanda ko'plab muammolar faqat bitta fan doirasida hal etilishi mumkin emas. Shu sababli turli fanlar o'zaro hamkorlikda ishlaydi.

Masalan, biofizika biologiya va fizika, biokimyo esa biologiya va kimyo fanlarining integratsiyasi natijasida yuzaga kelgan. Informatika tibbiyot, iqtisodiyot, pedagogika kabi sohalar bilan birlashib, yangi yo'nalishlarni yaratmoqda. Integratsiya fanlar o'rtasida umumiy metodlar, tushunchalar va yondashuvlarni shakllantiradi. Bu esa murakkab muammolarni kompleks tarzda hal qilish imkonini beradi. Shuning uchun zamonaviy ilm-fan interdisiplinar yondashuvga asoslanadi.

Fan differensiyasi va integratsiyasi bir-biriga qarama-qarshi jarayonlar bo'lsa-da, ular birgalikda rivojlanadi. Differensiya fanlarni chuqurlashtirsa, integratsiya ularni birlashtiradi. Bu ikki jarayon ilm-fanning muvozanatli rivojlanishini ta'minlaydi.

Differensiyasiz fanlar yuzaki bo'lib qoladi, integratsiyasiz esa alohida fanlar o'rtasida uzilish paydo bo'ladi. Masalan, tibbiyotda anatomiya, fiziologiya va genetika alohida sohalar sifatida rivojlangan bo'lsa-da, ular birgalikda inson organizmini to'liq o'rganish imkonini beradi. Shu bois zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda kompleks yondashuv muhim ahamiyatga ega bo'lib, u turli fanlarning imkoniyatlarini birlashtiradi. Bugungi kunda fanlar o'rtasidagi integratsiya jarayoni juda tezlashgan. Axborot texnologiyalari bu jarayonni yanada kuchaytirdi. Sun'iy intellekt, biotexnologiya, nanofizika, geoinformatika kabi yangi sohalar turli fanlarning uyg'unlashuvi natijasida paydo bo'lmoqda.

Masalan, ekologiya muammolarini hal qilishda biologiya, kimyo, geografiya va iqtisodiyot fanlari birgalikda ishlatiladi. Ta'lim sohasida esa pedagogika, psixologiya va axborot texnologiyalari integratsiyasi zamonaviy o'qitish usullarini

yaratmoqda. Integratsiya ilmiy tadqiqotlarni samaraliroq qiladi, chunki u murakkab muammolarni keng qamrovli tahlil qilish imkonini beradi.

Fan differensiyasi va integratsiyasining ahamiyati

Fan differensiyasi ilmiy bilimlarni chuqurlashtirishga xizmat qiladi, integratsiya esa ularni kengaytiradi va umumlashtiradi. Bu jarayonlar ilm-fan rivojining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Differensiya natijasida yangi fanlar paydo bo'ladi, integratsiya natijasida esa yangi ilmiy yo'nalishlar shakllanadi. Bu esa jamiyat taraqqiyotini tezlashtiradi, innovatsion texnologiyalar rivojlanishiga zamin yaratadi. Shuningdek, bu jarayonlar ta'lim tizimida ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarga fanlarni alohida o'rgatish bilan birga ularni o'zaro bog'liq holda tushuntirish ham zarur. Bu esa ularning tizimli fikrlashini rivojlantiradi.

Xulosa

Fan differensiyasi va integratsiyasi ilm-fan rivojining muhim qonuniyatlaridir. Differensiya fanlarni chuqurlashtirsa, integratsiya ularni birlashtirib, yangi ilmiy yo'nalishlarni shakllantiradi. Bu ikki jarayon bir-birini to'ldirib, ilm-fanning kompleks rivojlanishini ta'minlaydi. Zamonaviy jamiyatda murakkab muammolarni hal qilish uchun aynan integratsiyalashgan yondashuv zarur bo'lib, u fanlararo hamkorlikni kuchaytiradi va innovatsion yechimlarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". – Toshkent: Ma'naviyat, 2008, 45–52-b.
2. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". – Toshkent: O'zbekiston, 2017, 18–27-b.
3. G'oziev E. "Psixologiya". – Toshkent: O'qituvchi, 2010, 120–135-b.
4. Slastenin V.A., Isaev I.F., Shiyanov E.N. "Pedagogika". – Moskva: Akademiya, 2014, 33–48-b.
5. Qodirov B. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2018, 5–20-b.

6. Ismailov N. Ilmiy ijod va fan rivoji. – Toshkent: Fan, 2020, 14–28-b.
7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimi bo‘yicha me’yoriy hujjatlar to‘plami. – Toshkent, 2022, 60–75-b.

ИСТОРИЯ В СТРУКТУРЕ МИРОВОЗЗРЕНИЯ МАХТУМКУЛИ

Мадаминов Илёрбек

преподаватель кафедры “Общепрофессиональные науки”

университета Маъмун

+998886838338

E-mail: ilyorbekmadaminov1@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20563244>

Аннотация. Ушбу мақолада мутафаккир шоир Махтумқулининг тарихга ва тарихий воқеаларга муносабати, шеъриятида тилга олиб ўтган тарихий шахслар ва уларнинг фаолияти асосида ёшларни тарихий шахслар воситасида тарбиялаш тарих фалсафасининг вазифаси эканлиги атрофлича таҳлил қилинган.

Аннотация. В данной статье подробно анализируется отношение поэта-мыслителя Махтумкули к истории и историческим событиям, исторические личности, упомянутые в его поэзии, и их деятельность, на основе которых задача философии истории заключается в воспитании молодежи посредством исторических личностей.

Abstract. This article analyzes in detail the attitude of the poet-thinker Mahtumkuli toward history and historical events, the historical figures mentioned in his poetry, and their activities, based on which the task of history philosophy is to educate youth through historical figures.

Калим сўзлар. Махтумқули, тарих, тарихий шахслар, тарих фалсафаси, креатсионистик тезис, ватанга муҳаббат, ватанпарварлик, мусулмон “космополитизми”, воқеликни эстетик англаш, экологик билиш, тарихий онг, тарихий тарбия.

Ключевые слова. Махтумкули, история, исторические личности, философия истории, креационистский тезис, любовь к родине, патриотизм,

мусульманский "космополитизм," эстетическое познание действительности, экологическое познание, историческое сознание, историческое воспитание.

Keywords. *Magtymguly, history, historical figures, philosophy of history, creationist thesis, love for the motherland, patriotism, Muslim "cosmopolitanism," aesthetic cognition of reality, ecological cognition, historical consciousness, historical education.*

В структуре мировоззрения Махтумкули отношение к истории и историческим событиям занимает особое место. Исторические события, происходящие в мусульманском мире с древнейших времен, вошли в общую систему художественного мировосприятия поэта, в его познавательную парадигму и приобрели статус некоторого художественно-познавательного принципа. Прошлое завораживает, притягивает, волнует его, вызывает интерес к поэтическому осмыслению и обобщению жизненных явлений своего времени. Когда обзереваешь все поэтическое творчество Махтумкули поражаешься широтой его историческим знанием. История явилась той гранью его поэтического творчества, в которой Махтумкули проявил себя как большим знатоком истории Ближнего и Среднего Востока среди своих современников. Он пытается поэтически осмыслить роль великих людей прошлого в контексте туркменской культуры своего времени.

Одним из недостатков исследователей творчества Махтумкули, как в советский период, особенно в 70 -80 годах XX столетия, как и в наше время, состоит в том, что они не заметили обширного исторического осмысления исторических фигур в его творчестве. Он для своего времени был хорошо осведомлен об истории ислама и христианства. Глубоко знал историю персидской и тюркской культуры. Он в своих стихах поэтически осмысливает ряд коранических и библейских образов, рассказов, нарративов, легенд и т.д. Например, рассказ о Юсупе (Иосифе), Якубе (Иакове), Юнусе (Ионе), Айюбе (Эйнупе), Рубыле (Равыле), Сулеймане (Соломоне), Довуде (Давиде), Ибн

Ямине (Вениамине), Ибраиме (Авраме), Ильясе (Ильсе), Идрисе (Енохе), и т. д., не говоря об исламских халифах (Абу Бакре, Усмани, Али и т.д.), пророке Мухаммаде и т. д. Его внимание привлекли образы исторических фигур и личностей как Шах Аббас, иранский шах (1587 -1629), Гарун ар-Рашид (763 – 809), Александр Македонский (356 -322 г. до н.э.), Сельман Парси (Сальмон Форси), Хосрав Парвиз 1 (531 -579), афганский правитель Ахмет Дуррани и т. д. Историческая заслуга Махтумкули заключается еще в том, что он дает реальную историческую информацию о великих суфиев (арифов) Хорасана и Мавероуннахра, таких как Харакани, Мансур Халладж, Баязид Бистами, Ходжа Ахмад Ясави, Амир Кулол, Бахоуддин Накшбанд и др. Трактаты этих суфиев, вероятно, лежали в его библиотеке, и имели определенные влияния на его историческое видение и поэтическое творчество.

Следует сказать, что в XVIII веке в Центральной Азии, в частности в Туркменистане, историческое мышление ограничивалось только рамками родов, племен, региона. Что касается исторического видения Махтумкули, то оно было своей широтой феноменальным явлением. Говоря об историческом видении Махтумкули, мы не склоны к тому, чтобы отождествлять историческое видение мыслителя с историзмом, как научное направление в философии и с исторической концептуализацией и принципами в истории. Историческое видение Махтумкули - это эмоциональное, поэтическое отношение к историческим фактам и явлениям. Но как самый образованный человек своего времени, он четко провел различие между историческими фактами, событиями и фантазиями различных рассказчиков исторических явлений. Известно и то, что на Ближнем и Среднем Востоке, особенно в Центральной Азии исторические описания на протяжении ряда столетий создавались вне каких-либо теоретических концепций и возникли либо по заказу того или иного правителя, чтобы фиксировать его деяния, идеализируя их, либо как художественная фантазия того или иного рассказчика в рамках обыденного сознания или личного опыта[1]. Даже в XVIII веке такая традиция

не подвергалась серьезному изменению. В Центральной Азии, в крупных городах, например, в Бухаре, Хиве, Самарканде, Герате, Мерве, Ходженте и т.д. на крупных базарах, площадях, на религиозных и светских праздниках всегда собралось огромное количество любителей исторических рассказов, легенд, небылицы и т.д. передавая из уст в уст разные события из частной и общественной жизни и т.д. В этих рассказах часто реальные исторические факты подвергались «художественной» обработке и преподносились как исторические реалии. Вероятно, Махтумкули, как путешественник, не раз был свидетелем таких рассказов и получил какие-то информации.

Основным моментом поэтических осмыслений Махтумкули исторических событий и фактов является, как это было принято в мусульманском мире его времени - креационистский тезис, согласно которому Бог создал мир и все живое и неживое в мире. Человечество, следовательно, постоянно развивается на основе законов, установленных Всевышним. Подобная трактовка мировой истории присуща всем мировым религиям. Однако в эпоху цифровизации, информатизации, компьютеризации всей общественной и индивидуальной жизни, явно у науки вызывает ряд серьезных возражений. Но в эпоху Махтумкули, точнее в XVIII веке, в Центральной Азии, подобные представления еще не вызвали сомнения и возражения. И служили в качестве философской основы для осмысления мира, человека и истории. Но для нас здесь важно не это, а важно отношение Махтумкули к историческим фактам и фигурам. Нам представляется, что большой интерес Махтумкули к прошлому, к истории продиктован стремлением найти в образах великих людей ушедших поколений не-что мудрого, достойного, высокой нравственности, как образец для духовного становления человека.

Другой важный аспект мировоззрения Махтумкули является глубочайшее чувство любви к родной земле, к родному месту Кара-Кале, к долине реки Артек, к горам Капет-Дага. Известно, что глубокое чувство к родной земле, в научной литературе называют патриотизмом. В этом смысле

Махтумкули можно называть основоположником патриотической традиции в туркменской литературе. Но патриотизм Матумкули состоит не только из чувства любви к родной земле, он охватывает и искреннее чувство любви к родным, братьям, сестрам, друзьям, к членам рода геркез, из племени гоклен, ко всему туркменскому народу. Отсюда высокое почитание родителей, старших и младших братьев и сестер, старших людей, соседей, односельчан. Можно сказать, что вся философия и этика, нравственные принципы туркменского народа строятся на почитание родных и близких. Махтумкули ярко фиксирует эти нравственные принципы в своих стихах: «Разговор с отцом», «Братья». «Разлука с братом», «Чодархан», «Смерть Овеза» «Сестра» и др.

Известно, что средневековым мыслителям мусульманского Востока был характерен своеобразный «космополитизм», то есть они себя считали «гражданами» всего мусульманского мира. В основу такого «космополитизма» они ставили единую веру, а не этнические, политические, национальные и государственные принципы. Мусульманский «космополитизм» - это не признание или осознание себя «гражданином» всего мира или признание идеологию «мирового гражданства», а сохранение идентичности того или иного народа, защиты интересы нравственных и иных ценностей народа, этноса на основе единой веры. В мусульманском «космополитизме» нет места ксенофобии, ненависти к другому этносу, безразличного отношения к отчизне, природе, отказа от исторически сложившихся обычаев и традиций, отчуждения от своего народа, отчизны. Мусульманский «космополитизм» - это толерантное отношение к другой нации, как божественное творение. Для Махтумкули, как мы подчеркивали выше, характерны высокое уважение и любви к Родине, к его горам, степям, рекам, озерам и т. д. Патриотизм Махтумкули - это чувство высокого долга перед отцом, братьев, сестер, перед всего туркменского народа. Собственно, как утверждают современные психологи, патриотизм начинается с чувства

высокой обязанности перед родным, Родиной, природой, в объятии которой родился поэт. Родина для Махтумкули – все: на родине он и хан, и султан, и Лукман, и рдьян, и море, и океан, и ятаган, и червонный чкан, и счастливый, и богач. Без Родины, далее пишет Мхтумкули, человек никто. Он или жалкий странник, или слепой, нищий, или просто изгнанник [2]. Патриотизм Махтумкули ярко выражен в стихотворении «Наставление», «на чужбине (человек - М.И.) не имеет грош цены». В стихотворении «Тоска по Родине» пишет: «В черный день одиночества сонные очи увядая, родную страну буду искать». Патриотизм Махтумкули – это обобщенное чувство, выраженное поэтическим языком любви ко всему туркменскому. Он нигде в своих стихах не высказывает неприязнь или враждебность к чужому народу и земле. Наоборот, он мечтает побывать во множестве странах, городах - Индии, Румистан (Византии), Египте, Азербайджане, Афганистане и т.д.

Патриотизм Махтумкули тесно связан с высоким чувством любви и уважения к родной природе. В этом плане Махтумкули можно называть певцом природных ценностей и красот Туркмении.

Не случайно и то, что в многочисленных его стихах традиционной образ восточной поэзии соловей (булбул) дополняется множеством других пернатых, которые выступают неотъемлемой частью человеческого бытия и эстетического созерцания. Современным ученым орнитологам, экологам следует обратить внимания на то, что Махтумкули довольно подробно перечисляет название множества птиц и растений своего времени и которые, к сожалению, исчезли к нашему время на Туркменской земле. Вот несколько конкретных примеров, из творчества Махтумкули, животные и пернатые, которые стали предметом поэтического видения поэта: голубы, дрозды, стрижи, аисты, угод, турухтан, ястреб, белый гусь, павлин, журавль, горлица, попугай, стрепень, из числа животных: джейран, волк, арабский конь, бурьян, осел, корова, носорог, даже бабочки и рыбы. Поэзия Махтумкули проникнута эстетическим отношением к природе и ее ценностям. Без всякого

преувеличения можно сказать, что одним из лейтмотивом поэтической деятельности Махтумкули явилось эстетическое и экологическое чувство природы, что в наше время является очень актуальным. Махтумкули, воспевая природу, воспевал и человека. Называя природу, как его предшественники в Хоросане и Мовароуннахре, учителем жизни, он указывал, что сам человек является наиболее ценным творением природы, а стало быть воспевание природы для Махтумкули, есть одновременно воспевание человека. До Махтумкули так искренно, так глубоко поэтически не раскрыл эстетические особенности «Новруза», и, выражаясь современной научной терминологией, его экологические ценности. Вот восемь строк из его большого стихотворения в оригинале и в русском переводе Ю. Гордиенко:

*Наступает Новруз. Мир прекрасен в великом и малом.
После вешней грозы одеваются горы туманом.
Каждый новый росток к солнцу гостем является званым.
Покрываются скалы полынью, плющом и бурьяном.
В скалах птицам раздолье – беспечным весенним горланам.
Там цветы, исходя ароматом и терпким и пряным.
Человека и зверя зовут к травянистым полянам [2].*

.....

Действительно, так чувствовать «Новруз» со всеми ее красотами и нюансами только великий человек. Такой глубины и широты описания природы и ее эстетической значимости, мы не находим, даже у известных поэтов газневидского круга Унсури, Фаррухи, Манучехри (XI в.), которые прославились воспеванием красоты природы, в частности «Новруза» [3, 323с.].

А вот другое видение пустыни иностранца, этнографа, путешественника Е. Л. Маркова (1835 -1930) ближе к видению Махтумкули: «Те же, кто родился среди песков, и вовсе любят их больше всего на свете, как другой любит

тенистый мир родных лесов - Даже если с детства пустыня была просто рядом, она уже не только не пугает, но и манит свободным дыханием своих просторов, изменчивостью теплых красок и горьковатым, немного грустным запахом кизячного дыма вечерних костров у редких колодцев»[4, 17 с.].

Исходя вышеизложенных мыслей можно сделать следующее выводы:

1. Мировоззрение Махтумкули имеет комплексный характер. В нем в тесной связи проявляются его социальные, исторические, художественно-эстетические, религиозные и нравственные представления.
2. История для Махтумкули не была пыльный архив древности, а способ осознать свое место в жизни и культуре. История, согласно Махтумкули, должна помочь человеку сохранить свою идентичность, свое достоинство и не утратить высоких нравственных ориентиров в период сложных социальных катаклизмов.
3. Эстетическое и экологическое видение природы занимает особое место в мировоззрении Махтумкули. В результате в его творчестве возникли ясные, чеканные и целостные поэтические образы, составившие классический фонд туркменской литературы

Использованная литература:

1. <https://coollib/ in/a/114594>
2. <https://coollibinreed>. Избранное[Махтумкули Фраги] (fb 2)
3. Марков Е. Россия в Средней Азии. Спб, 1901. – С. 323
4. Курбанмамадов А. Из истории эстетической мысли в Средней Азии. Ташкент, 2007. – 17.

УДК 165.12

СОКРАТИЧЕСКИЙ МЕТОД КАК ФИЛОСОФСКАЯ РЕАКЦИЯ НА КРИЗИС ИСТИНЫ В ЭПОХУ СОФИСТИЧЕСКОГО РЕЛЯТИВИЗМА

Раджапов Азиз Анарбаевич

Специалист отдела экспедирования АО «Temiryo'lkargo»

Независимый исследователь (PhD). 09.00.03 - История философии

Ташкентский государственный университет транспорта

E-mail: radjapov1301@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20566958>

Annotatsiya: Maqolada miloddan avvalgi V asr klassik Yunonistondagi haqiqat inqirozi muammosi tadqiq etiladi va sokratcha metod sofistlik relyativizmga falsafiy reaksiya sifatida tahlil qilinadi. Sofistikaning vujudga kelishining tarixiy shart-sharoitlari, Afina demokratiyasi sharoitida bilim haqidagi tasavvurlarning transformatsiyasi, shuningdek, polis ijtimoiy hayotida ritorika rolining o'zgarishi ko'rib chiqiladi. Sokrat faoliyati nafaqat sofistlarning ayrim qoidalariga, balki ob'ektiv bilim imkoniyatining parchalanishiga ham qarshi qaratilganligi ko'rsatib o'tilgan. Ziddiyatlarni aniqlash va bilim illyuziyasini bartaraf etishning intellektual mexanizmi sifatida Sokratning elenxos metodiga alohida e'tibor qaratilgan. Sokratcha metod ob'ektivlik inqiroziga qarshi turishdagi birinchi falsafiy urinishlardan biri bo'lganligi va antik falsafaning keyingi rivojlanishiga fundamental ta'sir ko'rsatganligi haqida xulosa qilingan.

Kalit so'zlar: Sokrat, sofistlar, relyativizm, haqiqat, ob'ektivlik, tarix falsafasi, metod, bilim, muloqot, elenxos.

Аннотация: В статье исследуется проблема кризиса истины в классической Греции V века до н.э. и анализируется сократический метод как философская реакция на софистический релятивизм. Рассматриваются исторические условия возникновения софистики, трансформация представлений о знании в условиях афинской демократии, а также изменение

роли риторики в общественной жизни полиса. Показывается, что деятельность Сократа была направлена не только против отдельных положений софистов, но и против разрушения самой возможности объективного знания. Особое внимание уделяется сократическому методу эленхоса как интеллектуальному механизму выявления противоречий и преодоления иллюзии знания. Делается вывод о том, что сократический метод стал одной из первых философских попыток противостояния кризису объективности и оказал фундаментальное влияние на дальнейшее развитие античной философии.

Ключевые слова: Сократ, софисты, релятивизм, истина, объективность, философия истории, метод, знание, диалог, эленхос.

Abstract: The article examines the problem of the crisis of truth in classical Greece of the 5th century BC and analyzes the Socratic method as a philosophical reaction to sophistic relativism. The historical conditions for the emergence of sophistry, the transformation of ideas about knowledge in the context of Athenian democracy, as well as the changing role of rhetoric in the social life of the polis are considered. It is shown that Socrates' activity was directed not only against individual propositions of the sophists, but also against the destruction of the very possibility of objective knowledge. Particular attention is paid to the Socratic method of elenchos as an intellectual mechanism for identifying contradictions and overcoming the illusion of knowledge. It is concluded that the Socratic method became one of the first philosophical attempts to withstand the crisis of objectivity and had a fundamental influence on the further development of ancient philosophy.

Keywords: Socrates, sophists, relativism, truth, objectivity, philosophy of history, method, knowledge, dialogue, elenchos

Введение

Проблема истины всегда занимала центральное место в философии, однако в отдельные исторические периоды она приобретала особенно острый характер. Одним из таких периодов стала классическая Греция V века до н.э.,

когда древнегреческий полис переживал одновременно политический расцвет и глубокий кризис представлений о знании, справедливости и объективности [1, с. 42].

После греко-персидских войн Афины превращаются в крупнейший интеллектуальный центр Эллады. Развитие демократии усиливает значение публичной речи, судебных процессов и народных собраний. В подобных условиях способность убеждать становится важнейшим инструментом политического влияния. Именно на этой почве возникает софистика — движение профессиональных учителей риторики и мудрости [2, с. 118].

Софисты отвечали запросу нового общества. Для успешного участия в политической жизни гражданину требовалось не столько знание истины, сколько умение защищать собственную позицию и воздействовать на аудиторию. Постепенно риторика начинает играть более важную роль, чем поиск объективного знания.

Данный период характеризуется парадигмальным сдвигом в античной гносеологии. Если ранние греческие философы стремились обнаружить устойчивые основания бытия, то софисты постепенно смещают внимание к относительности человеческих представлений. Наиболее ярко данная тенденция проявилась в тезисе Протагора: «Человек есть мера всех вещей» [7, с. 429]. Истина в подобном подходе оказывается зависимой от субъективного восприятия.

Еще более радикальную позицию занимал Горгий, утверждавший, что ничего не существует; если что-либо существует, то оно непознаваемо; а если даже познаваемо, то невыразимо посредством языка [4, с. 153]. Подобные идеи ставили под сомнение саму возможность достоверного знания.

Следует отметить, что софисты сыграли важную роль в развитии логики, риторики и критического мышления. Однако одновременно их деятельность способствовала формированию кризиса объективности. В условиях, когда любое положение могло быть одинаково убедительно доказано и

опровергнуто, возникала опасность подмены истины искусством манипуляции.

Проблема носила не только теоретический характер. Если истина становится относительной, то возникает вопрос: на чем должны основываться справедливость, законы и общественный порядок? В условиях демократии, где решения принимались посредством публичных дискуссий, подобный кризис приобретал особую остроту. Побеждать начинал не тот, кто прав, а тот, кто лучше владеет речью.

Именно в этой интеллектуальной атмосфере появляется Сократ. Его философия может рассматриваться как реакция на разрушение устойчивых критериев знания [3, с. 57].

Методы исследования

Методологическая установка Сократа базируется на принципе интеллектуального смирения и последовательного критического анализа суждений. Его знаменитое утверждение «Я знаю, что ничего не знаю» следует понимать не как отрицание истины, а как отказ от ложной уверенности в знании [5, с. 81]. Для Сократа философия начинается именно с осознания собственного незнания.

Главным инструментом философского поиска становится диалог. Однако сократический диалог не был обычной беседой или риторическим соревнованием. Посредством последовательных вопросов Сократ стремился выявить внутренние противоречия в рассуждениях собеседника. Подобный метод получил название эленхос [10, р. 112].

Особенность эленхоса заключалась в том, что он разрушал иллюзию знания. Собеседник, уверенный в том, что понимает сущность справедливости, мужества или добродетели, постепенно обнаруживал противоречивость собственных представлений. Тем самым Сократ фактически противопоставляет софистическому релятивизму требование логической непротиворечивости.

Результаты и обсуждение

Если для софистов важнейшим критерием становилась убедительность речи, то Сократ пытается вернуть философии задачу поиска истины. Особое значение в его философии приобретает проблема определения понятий. Он постоянно задает вопросы: что такое справедливость? что такое благо? что такое добродетель? Подобные вопросы имели принципиальный характер. Без устойчивого понимания данных категорий становится невозможным построение нравственной и политической жизни.

В этом смысле сократический метод можно рассматривать как интеллектуальный механизм сопротивления кризису объективности. Сократ стремится показать, что без признания существования истины невозможно различие между знанием и манипуляцией, мудростью и демагогией.

Именно поэтому деятельность Сократа вызывала столь противоречивую реакцию афинского общества. Его философия разрушала не традиции как таковые, а самодовольную уверенность людей в собственном знании. Сократ ставил под сомнение интеллектуальные основания общественной жизни Афин, что в конечном итоге привело к его обвинению и казни [2, с. 201].

После смерти Сократа проблема объективности знания не исчезает. Напротив, она становится центральной темой философии Платона. Теория идей во многом представляет собой попытку метафизически закрепить существование объективной истины, поиск которой Сократ осуществлял посредством диалога.

Проблема противостояния между релятивизмом и поиском истины сохраняет актуальность и в современную эпоху. Рост объема информации, развитие цифровых технологий и распространение манипулятивных практик вновь ставят вопрос о критериях объективности знания. Во многих случаях убедительность и эмоциональное воздействие оказываются важнее достоверности.

В этом отношении современная ситуация во многом напоминает интеллектуальную атмосферу классических Афин. Именно поэтому сократический метод сохраняет значение не только как историко-философское явление, но и как важный инструмент критического мышления.

В условиях проводимых в Узбекистане реформ, связанных с развитием концепции «Третьего Ренессанса», проблема формирования критического мышления и культуры рационального диалога приобретает особую значимость. Сократический метод в данном контексте может рассматриваться как важный интеллектуальный инструмент развития аналитического мышления в современной образовательной среде.

Заключение

Таким образом, сократический метод следует рассматривать как философскую реакцию на кризис истины, возникший в эпоху софистического релятивизма. Сократ выступает не просто оппонентом софистов, а мыслителем, стремившимся восстановить возможность объективного знания в условиях интеллектуальной нестабильности.

Его философия стала одной из первых попыток преодоления релятивизма посредством рационального анализа, логической непротиворечивости и критического диалога. Именно поэтому сократический метод оказал фундаментальное влияние на дальнейшее развитие европейской философской традиции.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Асмус В. Ф. Античная философия. – М.: Высшая школа, 2005. – 408 с.
2. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М.: Мысль, 1986. – 571 с.
3. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. – СПб.: Азбука, 2019. – 320 с.
4. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Софисты. Сократ. Платон. – М.: Искусство, 1969. – 716 с.

5. Платон. Апология Сократа // Собрание сочинений: в 4 т. – М.: Мысль, 1990. – Т. 1. – С. 70–96.
6. Платон. Горгий // Собрание сочинений: в 4 т. – М.: Мысль, 1990. – Т. 1. – С. 477–574.
7. Платон. Протагор // Собрание сочинений: в 4 т. – М.: Мысль, 1990. – Т. 1. – С. 203–274.
8. Guthrie W. K. C. The Sophists. – Cambridge: Cambridge University Press, 1971. – 352 p
9. Taylor C. C. W. Socrates // Routledge History of Philosophy. Vol. I. – London: Routledge, 1997. – P. 180–200.
10. Vlastos G. Socrates: Ironist and Moral Philosopher. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 334 p.

MENTORLIKNING IJTIMOYIY-PEDAGOGIK HODISA SIFATIDA VUJUDGA KELISHI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI: TARIXIY- ANALITIK YONDASHUV

Raximov Xasanboy Kamoliddin o'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti
jismoniy madaniyat kafedrası o'qituvchisi.

Tel.(93) 449-14-24

Email: rahimovxasanboy25@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20563328>

Annotatsiya: Ushbu maqolada mentorlikning ijtimoiy-pedagogik fenomen sifatida shakllanishi va rivojlanish tarixi tarixiy-tahliliy yondashuv asosida o'rganiladi. Tadqiqotda mentorlikning kelib chiqishi, qadimgi ustoz–shogird an'analari hamda turli davrlardagi rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Shuningdek, Sharq va G'arb mutafakkirlarining qarashlari qiyosiy jihatdan ko'rib chiqilib, mentorlikning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni aniqlanadi. Natijalar mentorlikning individual tajriba uzatishdan tizimli pedagogik jarayonga aylanganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: mentorlik, ijtimoiy-pedagogik fenomen, tarixiy rivojlanish, tarixiy-tahliliy yondashuv, ustoz-shogird an'anasi, ta'lim tizimi, qiyosiy tahlil

Аннотация: В данной статье на основе историко-аналитического подхода исследуются процессы становления и развития менторства как социально-педагогического феномена. В исследовании анализируются происхождение менторства, древние традиции отношений «учитель–ученик», а также этапы его развития в различные исторические периоды. Кроме того, в сравнительном аспекте рассматриваются взгляды мыслителей Востока и Запада, определяется место менторства в современной системе образования. Результаты исследования показывают,

что менторство трансформировалось от передачи индивидуального опыта к системному педагогическому процессу.

Ключевые слова: *менторство, социально-педагогический феномен, историческое развитие, историко-аналитический подход, традиция «учитель–ученик», система образования, сравнительный анализ*

Abstract: *This article examines the formation and historical development of mentoring as a socio-pedagogical phenomenon based on a historical-analytical approach. The study analyzes the origins of mentoring, ancient teacher–student traditions, and the stages of its development across different historical periods. In addition, the views of Eastern and Western thinkers are comparatively analyzed, and the role of mentoring in the modern education system is identified. The findings show that mentoring has evolved from the transfer of individual experience into a systematic pedagogical process.*

Keywords: *mentoring, socio-pedagogical phenomenon, historical development, historical-analytical approach, teacher–student tradition, education system, comparative analysis*

Ustoz - shogird munosabatlari turli tarixiy davrlarda ta'lim va tarbiya jarayonining asosiy shakllaridan biri sifatida namoyon bo'lgan. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ushbu munosabatlar ko'pincha mentorlik tushunchasi bilan bog'lab izohlanadi, biroq uning tarixiy ildizlari ancha qadimgi davrlarga borib taqaladi.

Eng qadimgi manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, bilim uzatish jarayoni insoniyat taraqqiyotining dastlabki bosqichlaridanoq mavjud bo'lgan. Xususan, Qur'on matnida bilim berish jarayoni ilk inson - Odam (a.s.) misolida aks ettiriladi. Unda quyidagicha bayon etiladi: “Va u Odamga ismlarning barchasini o'rgatdi, so'ngra ularni farishtalarga ro'baro' qildi. Keyin “Agar rostgo'ylardan bo'lsangiz, anavilarning ismlarini menga aytib bering”, [11;34 b.] - dedi. Ushbu holatni zamonaviy mentorlik bilan to'liq tenglashtirish murakkab bo'lsa-da, uni bilim beruvchi va oluvchi o'rtasidagi dastlabki ijtimoiy-pedagogik munosabat hamda ustoz-shogird tizimining ibtidoiy modeli sifatida talqin qilish mumkin.

Shuningdek, Qadimgi Yunon falsafiy maktablarida bilim berish jarayoni tizimli tus ola boshladi. Ayniqsa, Suqrot tomonidan qo'llanilgan savol-javob (Socratic method) usuli o'quvchini mustaqil fikrlashga undovchi muhim pedagogik yondashuv sifatida namoyon bo'ladi. Bu usul haqida Plato o'zining "*Theaetetus*" asarida quyidagicha ta'kidlaydi: "Men doyaga o'xshayman - boshqalarning g'oyalari tug'ilishiga ko'maklashaman"[3;24-25 b] (Plato, *Theaetetus*). Ushbu yondashuvda ustoz tayyor bilim beruvchi emas, balki o'quvchining ichki salohiyatini ochib beruvchi va mustaqil fikrlashini rag'batlantiruvchi yo'naltiruvchi sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur qarash konstruktivistik pedagogika tamoyillariga mos bo'lib, bilimning o'quvchi tomonidan faol o'zlashtirilishini asoslaydi

Mentorlik (ustoz shogird) atamasining ildizi esa Odyssey asariga borib taqaladi. Homer tomonidan yaratilgan Mentor obrazi dono maslahatchi va yo'l ko'rsatuvchi sifatida tasvirlanib, yosh avlodni hayotiy tajriba orqali tarbiyalovchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu obraz mentorlik atamasining shakllanishiga asos bo'lgan dastlabki konseptual manbalardan biri sifatida talqin etiladi.[5;48 b]

Ustoz shogird tushunchalari Abu Nasr Farobiy qarashlarida xam aks ettirilgan bo'lib unda: "Inson baxt-saodatga faqat ilm va fazilat orqali erishadi" [2;56-58 b] degan g'oya ilgari suriladi. Bu yerda ta'lim faqat bilim berish emas, balki axloqiy kamolot bilan bog'lanadi.

Keyingi bosqichda Abu Ali Ibn Sino ta'lim mohiyatini quyidagicha ifodalaydi: "Ta'lim insonning aqliy va axloqiy quvvatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi lozim" [10;5-20 b.]. Ushbu yondashuv ta'limni kompleks rivojlanish jarayoni sifatida ko'rsatadi.

Ustoz - shogird munosabatlarida tarbiyaviy ta'sirning samaradorligi masalasi Sharq mutafakkirlari tomonidan alohida e'tibor bilan yoritilgan. Xususan, Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad G'azzoliy ta'limotida ustoz - shogird munosabatlari muhim pedagogik jarayon sifatida talqin etilib, unda axloqiy tarbiya va shaxsiy namuna ustuvor omil sifatida qaraladi. U o'zining *Ihya Ulum al-Din* asarida quyidagicha ta'kidlaydi: "Bilimga ega bo'lib, ammo unga muvofiq amal

qilmaydigan kishi boshqalarga foyda keltiradigan, ammo o'zida ilm bo'lmagan daftarga o'xshaydi.”[1;257-258 b.] deb takidlaydi. Ushbu fikr ustoz faoliyatida nazariy bilim bilan amaliy harakat o'rtasidagi uyg'unlikning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Ustoz–shogird munosabatlari esa ota–farzand munosabatiga qiyoslanib: “Albatta, men sizlar uchun farzandlariga nisbatan ota kabiman.”[1;257-259 b.] deb tariflanadi. Bu yerda ustozning shogirdga bo'lgan munosabati faqat bilim berish bilan cheklanmasdan, balki tarbiya, g'amxo'rlik va ma'naviy yo'l-yo'riq ko'rsatish kabi jihatlarni ham qamrab olishi lozimligi anglashiladi.

Ustozning shaxsiy namunasi masalasi alohida o'rin tutadi. Agar ustozning o'z amali so'zlayotgan gapiga muvofiq bo'lmasa: “... amal bilimga zid kelsa, insonning o'zini ham, boshqalarni ham tarbiya qilish jarayoni izdan chiqadi.”[1;259 b.] deb takidlaydi. Bu yondashuv tarbiya jarayonida shaxsiy namuna va amaliy faoliyatning ustuvor ahamiyatga ega ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Zamonaviy tadqiqotchilardan Tetiana Shvets va hammualliflar mentorlikning o'qituvchilar kasbiy faoliyatidagi ahamiyatini tahlil qilib, “Mentor ta'lim oluvchi bilan faol hamkorlik qilish orqali uning ichki imkoniyatlari va salohiyatini yuzaga chiqarishga yordam beradi.” [8;7-8 b.]. Bu yondashuv zamonaviy mentorlikning faqat bilim uzatish emas, balki shaxsning ichki salohiyatini rivojlantirish va mustaqil fikrlashini shakllantirishga qaratilganligini ko'rsatadi. Shu bois ustoz–shogird munosabatlarida individual qo'llab-quvvatlash, psixologik hamkorlik, o'zaro ishonch va samimiylilik muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur omillar ta'lim oluvchining motivatsiyasi hamda shaxsiy va kasbiy rivojlanishining muhim metodologik asosi hisoblanadi.

Salsabila Sh. va hammualliflar elektron mentorlikning (e-mentoring) professional rivojlanishdagi o'rnini bibliometrik tahlil asosida o'rgangan. Tadqiqotda 2005–2024 yillarda Scopus bazasida chop etilgan 335 ta ilmiy manba tahlil qilinib, mentorlik sohasidagi asosiy tendensiyalar va dolzarb mavzular aniqlangan. Mualliflar elektron mentorlikning ta'lim va kasbiy rivojlanishdagi

ahamiyati, onlayn qo'llab-quvvatlash hamda raqamli texnologiyalar ta'sirida mentorlikning yangi shakllari rivojlanayotganini ta'kidlaydi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, elektron mentorlik raqamli muhitda ta'lim va kasbiy rivojlanishni samarali qo'llab-quvvatlovchi muhim vosita hisoblanadi. [7;11-12 b]. Bu kabi zamonaviy yondashuv vaqt tejamkorligi, masofaviy muloqot imkoniyatlari hamda ta'lim jarayonining moslashuvchanligini ta'minlashi bilan ahamiyatli hisoblanadi.

Biroq masalaning ijtimoiy-pedagogik jihatlari tahlil qilinganda, an'anaviy yuzma-yuz muloqot shakli ham o'z ahamiyatini saqlab qolishi kuzatiladi. Chunki ustoz va shogird o'rtasidagi bevosita muloqot jarayonida nafaqat bilim almashinuvi, balki axloqiy tarbiya, shaxsiy namuna, emotsional qo'llab-quvvatlash va ma'naviy ta'sir kabi omillar ham shakllanadi. Pedagogik nuqtai nazardan, aynan shu ma'naviy-psixologik yaqinlik tarbiya jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Shu bois elektron mentorlikning mavjudligi an'anaviy mentorlik samaradorligini inkor etmaydi. Aksincha, zamonaviy ta'limda ushbu ikki yondashuvning o'zaro integratsiyasi - raqamli texnologiyalar imkoniyatlarini jonli pedagogik muloqot bilan uyg'unlashtirish - ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida qaralmoqda.

Bagai R. va xammualiflar tomonidan xam mentorlikni zamonaviy yondovi tadqiqot doirasida o'rganilgan va: "Sun'iy intellekt asosidagi mentorlik real vaqt rejimida individual yo'l-yo'riq va qo'llab-quvvatlashni ta'minlashga intiladi." [4;6-7 b.] deb takidlashgan va ular tomonidan olib borilgan tadqiqotda sun'iy intellekt asosida ishlovchi "MentorAI" raqamli mentorlik platformasining konseptual modeli tahlil qilingan. Mualliflar ushbu platformani kasbiy rivojlanish jarayonini individuallashtirishga xizmat qiluvchi innovatsion tizim sifatida baholaydilar. Tadqiqotda MentorAI platformasining asosiy vazifasi foydalanuvchilarning shaxsiy ehtiyojlari, kasbiy maqsadlari va kompetensiyalarini tahlil qilish orqali ularga mos tavsiyalar, o'quv resurslari hamda real vaqtda maslahatlar taqdim etishdan iborat ekanligi ta'kidlangan. Shuningdek, tizim sun'iy intellekt (AI), mashinali o'qitish

(Machine Learning) va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) texnologiyalari asosida ishlashi qayd etilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ilm egallash va ilmiy tadqiqotlar olib borish jarayoni qadimdan ustoz–shogird munosabatlari asosida shakllangan muhim pedagogik tizim hisoblangan. Sharq olimlarining ilmiy ishlari esa ustozning ilmiy rahnamoligi va ma'naviy qo'llab-quvvatlashi muhim ahamiyat kasb etganini ko'rsatadi. Xususan, Mirzo Ulug'bekning Samarqand ilmiy maktabi Sharqdagi mentorlikning yorqin namunasi bo'lib, unda yosh olimlar mustaqil fikrlash va ilmiy izlanishga yo'naltirilgan [9;224 b.].

Mirzo Ulug'bekning Zij-i Jadid-i Guragoni asari o'z davrining eng aniq astronomik manbalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Olim o'z ilmiy faoliyatida shogirdlarning mustaqil tadqiqot olib borishiga katta e'tibor qaratgan. Uning eng mashhur shogirdlaridan biri Ali Qushji bo'lib, u ustozining ilmiy ishlarini davom ettirgan va astronomiya hamda matematika sohalarida muhim asarlar yaratgan. [9;256].

Shu nuqtai nazardan, ustoz–shogird an'alarini saqlash va rivojlantirish jamiyatda ilm-fan taraqqiyotini ta'minlash, intellektual salohiyatni oshirish hamda barkamol shaxsni tarbiyalashning muhim metodologik asoslaridan biri sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad al-Ghazali. *Ihya Ulum al-Din*. -B. 257–259.
2. Abu Nasr Forobiy. *Fozil odamlar shahri (Al-Madina al-Fadila)* / tarj. M. Mahmudov. — Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. — B. 56–58.
3. Aristotle. (2011). *Nicomachean Ethics* (R. C. Bartlett & S. D. Collins, Trans.). Chicago: University of Chicago Press.
4. Bagai, R., & Mane, V. (2023). Development of an AI-Based Mentorship Platform for Professional Growth: Opportunities and Challenges //

International Journal of Computer Trends and Technology. -Vol. 71(4). -P. 108–114. DOI: 10.14445/22312803/IJCTT-V71I4P114.

5. Homer. (1996). *Odyssey* (R. Fagles, Trans.). New York: Penguin Books.
6. Qur'oni karim. Saf surasi, 61:2-oyat // *Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri* / tarjimon Abdulaziz Mansur. -Toshkent: Toshkent islom universiteti nashriyoti, 2018. -B. 551.
7. Salsabila, S., Kustandi, C., & Nurjannah. (2024). A Bibliometric Review of E-Mentoring for Professional Development: A Scopus Database Study // *Journal of Science and Education*. -Vol. 5, No. 1. -P. 225–233. DOI: 10.58905/jse.v5i1.420.
8. Shvets, T., Kuzmenko, D., Motuz, T., Moiseienko, I., & Pasichnyk, L. (2024). The Role of Mentoring in the Professional Development of Teachers // *Multidisciplinary Science Journal*. -Vol. 6. DOI: 10.31893/multiscience.2024ss0201.
9. Ахмедов Б. А. *Мирзо Улугбек*. -Тошкент: Фан, 1994. -224 б.
10. Ибн Сино Абу Али Хусайн ибн Абдуллоҳ. *Китоб аш-шифо: Ан-нафс*. -Қоҳира: Дор ал-Кутуб ал-Мисрийя, 1952. -Б. 5–20.
11. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. *Тафсири Ҳилол*. Биринчи жуз. -Тошкент: “Мовароуннаҳр”, 2005. -Бақара сураси, 31-оят. -Б. 34.

YANGI O'ZBEKISTON YOSHLARI TARIXIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA MADANIY MEROS VA AN'ANAVIY QADRIYATLARNING O'RNI

Qambarov Abdujabbor Boxrolievich

Namangan davlat pedagogika instituti, "Falsafiy va tarixiy fanlar" kafedrası
dotsenti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20563371>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'tmishdan qolgan qadimiy yodgorliklarga bo'lgan qiziqish xalqimiz tomonidan shunchaki bir xavas emas, balki ota makonga, ona-vatanga bo'lgan mehr bilan o'lchanadi va izohlanadi. Milliy o'zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o'rganish, bu borada ilmiy tadqiqot ishlarini kuchaytirishimiz, tarixiy obidalar jamiyat ma'naviy hayotini yanada boyitib, Vatanga, xalqqa, ajdodlarga nisbatan hurmat va ehtirom hissini uyg'otishi xaqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: qadimiy obida, madaniy qadriyat, tarixiy tafakkur, millat, milliy madaniyat

РОЛЬ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ И ТРАДИЦИОННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В РАЗВИТИИ ИСТОРИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ МОЛОДЕЖИ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Аннотация: В этой статье интерес к древним памятникам прошлого измеряется и объясняется нашим народом не просто страстью, а любовью к отцовскому пространству, к Родине-матери. Будет дана информация о нашем национальном самосознании, изучении древней и богатой истории нашей Родины, усилении научно-исследовательской работы в этой области, о том, как исторические памятники обогащают духовную жизнь общества, вызывают чувство уважения и уважения к Родине, народу, предкам.

Ключевые слова: древний памятник, культурная ценность, историческое мышление, нация, национальная культура

THE ROLE OF CULTURAL HERITAGE AND TRADITIONAL VALUES IN THE DEVELOPMENT OF HISTORICAL THINKING OF YOUNG PEOPLE OF NEW UZBEKISTAN

Annotation: *In this article, the interest in ancient monuments left over from the past is measured and explained by our people not just a Khawas, but by the love of the father for space, mother-motherland. It is informed about the realization of our national identity, the study of the ancient and rich history of our Motherland, the strengthening of scientific research in this regard, the fact that historical monuments further enrich the spiritual life of society and arouse a sense of respect and respect for the motherland, people, ancestors.*

Keywords: *ancient monument, cultural value, historical thought, Nation, national culture*

O'tmishdan qolgan qadimiy yodgorliklarga bo'lgan qiziqish xalqimiz tomonidan shunchaki bir xavas emas, balki ota makonga, ona-vatanga bo'lgan mehr bilan o'lchanadi va izohlanadi. Tarixiy obidalar jamiyat ma'naviy hayotini yanada boyitib, Vatanga, xalqqa, ajdodlarga nisbatan hurmat va ehtirom hissini uyg'otadi. Jumladan, O'zbekiston ilk mustaqil bo'lgan yillarida, birinchi masala sifatida, milliy tarixni tiklash bilan birga mavjud madaniy qadriyatlarimizni yuksaltirish, tarixiy-madaniy obidalarimizni tiklash, asrab-avaylash borasida samarali ishlar amalga oshirila boshlandi. Taraqqiyotning bugungi bosqichida esa mamlakatimizda mavjud sakkiz mingdan ortiq tarixiy-madaniy yodgorliklarni nafaqat saqlab qolish, balki ichki va tashqi turizmni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu jumladan, har bir viloyatda nomi yo'qolib ketish arafasidagi madaniy ob'ektlarni saqlab qolish borasida qator loyihalarning amalga oshirilishi buning isbotidir.

Hozirgi globallashuv jarayonlari dunyo milliy tafakkurida qator ijtimoiy-madaniy muammolarni yuzaga keltirmoqda. Hozirga qadar amal qilib kelgan an'analar transformatsiyaga uchrab, mavjud axloq qoidalari, tumush tarzi, axloq-odob normalarini o'zgartirmoqda. Bu esa kelajak avlodning qadriyatlar asosida yashashiga yangicha yondashuvlarni keltirib chiqarmoqda. "Avlodlararo vorisiylik

asosini shaxsning ijtimoiylashuvi jarayoni tashkil etadi. Uning ikki vektorini farqlash zarur: a) vertikal – avval o'tgan avlodlar keyingi avlodlar sari; b) gorizontal – turli ijtimoiy, iqtisodiy, etnosiyosiy va ma'naviy-madaniy tizimlardagi zamondosh avlodlar” [1-B14].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2018 yil Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasida “Milliy o'zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o'rganish, bu borada ilmiy tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar olimlari faoliyatini har tamonlama qo'llab-quvvatlash lozim”[2.-B.272] ligini alohida ta'kidlab ko'rsatgan edi. Albatta, har bir xalq va millatning ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyotini uning tarixi, an'analari, hayotiy qadriyatlaridan ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi. Bugungi kun jamiyatimizda amalga oshirilayotgan jarayonlar “Ma'naviy-madaniy hayot ta'lim-tarbiya, madaniy meros, tarixiy tajriba, diniy, axloqiy, ma'rifiy qarashlar, turmush tarzi, rang-barang munosabatlar, ilm-fan, xalq bayramlari, sayllar, tomoshalar va udumlar, san'at, adabiyot kabi sohalarni o'z ichiga qamrab oladi.

Bu ko'hna yurtda milodgacha bo'lgan davrda va undan keyin qurilgan murakkab suv inshootlari, hali hanuz o'zining ko'rki-tarovatini saqlab kelayotgan osori atiqalarimiz qadim-qadimdan o'lkamizda dehqonchilik va hunarmandchilik madaniyati, me'morchilik va shaharsozlik san'ati yuksak darajada rivojlanganligidan darak beradi. Mamlakatimiz hududida mavjud bo'lgan to'rt mingdan ziyod moddiy-ma'naviy obidaning umumjahon merosining noyob namunasi sifatida YUNESKO ro'yxatiga kiritilgani ham bu fikrni tasdiqlaydi.

Ajdodlarimiz tafakkuri bilan yaratilgan eng qadimgi toshyozuv va bitiklar, xalq og'zaki ijodi namunalaridan tortib, bugungi kunda kutubxonalarimiz xazinasida saqlanayotgan ming-minglab qo'lyozmalar, ularda mujassamlashgan tarix, siyosat, axloq, falsafa, me'morchilik, adabiyot, dehqonchilik va boshqa sohalarga oid qimmatbaho asarlar ana shunday ma'naviy-moddiy boyliklarmizdir. Bunchalik katta merosga ega bo'lgan xalq kamdan-kam topiladi. Shu bois, yoshlarda tarixiy tafakkurni shakllantirish va ularda Vataniga tarixiy-ma'naviy va madaniy nuqtai

nazardan mansubligini his qilgan holda jamiyatda dahldorlik hissini rivojlantirish mumkin.

Hozirning ijtimoiy-madaniy muammolariga o'tmishdagi tajriba, ishlab chiqarish shakllari, turmush tarzi, axloq-odob normalarinigina emas, balki davr imkoniyatlari, talab va ehtiyojlarini hisobga olgan holda yondashmoq lozim. Boisi, shu davrgacha amal qilib kelgan tartib va an'analar globallashuv jarayonlari ta'sirida o'z ahamiyatini yangicha ko'rinishga olib kelmoqda. Mentalitetning g'oyaviy asosi bo'lgan axloqiy qadriyatlar qayta ko'rib chiqilmoqda, qayta baholanmoqda va u asosda o'zga ahloq shakllanmoqda. Bu tendentsiya hozirda dunyoning istalgan hududida ko'zga tashlanmoqda.

Bugungi g'oyaviy-mafkuraviy xurujlar avj olayotgan bir paytda tarixiy tafakkur insonda ushbu xurujlarga qarshi immunitet hosil qiladi hamda turli tarixiy da'volarning ijtimoiy-siyosiy, tarixiy sabablarini tahlil qilish funksiyasini shakllantiradi. Qolaversa, yoshlarda tarixiy tafakkurni rivojlantiruvchi uslublardan foydalangan holda, ularda Vatan tuyg'usi, muayyan millatga, xalqqa mansublik iftixori, tarixiy vatanparvarlik, o'z millati bilan identiklikni his etish salohiyati, milliy g'urur, milliy or-nomusni shakllantirish, rivojlantirish vazifasini ham bajaradi.

“Jamiyat taraqqiyoti jarayonida shakllangan har qanday hodisa o'tmishda ijobiy ahamiyat kasb etgani uchun emas, balki kelajak istiqboli uchun yangi imkoniyatlar yaratib berishga qodir bo'lganligi sababli ham qadriyat deb ataladi”.[3.-B.227] Yurtimizda Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy kabi buyuk ajdodlarimizning, xususan, hanafiy mazhabi ulamolarining merosini hamda moturidiylik aqidaviy ta'limotini o'rganish va targ'ib qilish markazlari faoliyatiga ham bejiz asos solinmadi.

Sir emaski, xalqimizning milliy madaniy merosi o'zining qadimiyligi, boyligi bilan alohida ajralib turadi. Markaziy Osiyo tarixida aql-idrok bilan ma'naviy jasoratni, diniy dunyoqarash bilan qomusiy bilimdonlikni o'zida mujassam etgan allomalar ko'p bo'lgan. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Xoja Bahovuddin

Naqshband, Xoja Ahmad Yassaviy, Al-Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Zahridin Muhammad Bobur va boshqa ko'plab buyuk ajdodlarimiz milliy madaniyatimizni rivojlantirishga ulkan hissa qo'shdilar, xalqimizning milliy iftixori bo'lib qoldilar. Ularning nomi, jahon tsivilizatsiyasi taraqqiyotiga qo'shgan buyuk hissasi hozirgi kunda butun dunyoga ma'lum. Ana shunday buyuk ajdodlar va ular qoldirgan merosni o'rganish orqali yoshlar ma'naviy qiyofasini shakllantirish mumkin. Shu ma'noda, bugun tarixiy-ma'naviy merosimiz to'g'risida yoshlarimizda bilim va tasavvurlarni hosil qilar ekanmiz, ularning qalbida tariximiz va undan o'tib kelayotgan madaniy merosimizga qanchalik haqqoniy, oqilona yondashsak, har birimizda unga nisbatan va shu merosni yaratgan insonlarga, shu meros bunyod bo'lgan yurtga nisbatan faxr va g'urur tuyg'usi jo'sh uradi.

Ko'p millatli O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, yurtimizda istiqomat qiluvchi millatlar o'rtasidagi tinch-totuvlikni qadrlab, juda ham nozik bo'lgan milliy his-tuyg'ular, milliy, madaniy, ma'naviy ehtiyojlarga har tamonlama nozik did, o'tkir farosat bilan yondashmoqda. Buning sababi, milliy madaniyatlarning o'zaro ta'siri va o'ziga xosligi, ularning bir-birini boyitishi va shu qatori birikishidir. O'zbekiston ko'p millatli davlat hisoblanib, har bir millatning milliy xususiyatlariga to'g'ri yondashilsa, bu davlatning ma'naviy, ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti uchun katta imkoniyatlarni vujudga keltiradi. Millat ichidagi shaxslar turli xil moddiy turmush tarzi va turmush sharoitiga, turli ruhiy kechinmalarga ega bo'ladilar va ular jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarga o'z manfaatlarini ifodalagan tarzda yondashadilar. Shuning uchun ham S. Mamashokirov ana shu nozik masalaga e'tibor berish zarurligini ta'kidlab "...hozirdanoq, bir millat o'z ehtiyojlari va manfaatlarini boshqa millatning yoki boshqa xalqlar vakillarining huddi shunday intilishlarini kamsitish hisobiga ro'yobga chiqarmasligi lozim"[4.-B.19]deydi. Shuningdek, ko'pgina millat vakillari biror millatning urf-odatlarini, an'analarini shu darajada o'zlashtirib oladilarki, bu urf-odatlar, an'analar ularning turmush tarziga aylanadi, ular shu

millat ravnaqi uchun haqiqiy jonkuyarga aylanadilar. Ular boshqa millat vakillari bo'lsalar ham, shu millatning qahramonlariga aylanadilar. Abduqahhor Ibrohimov ana shu masalaga e'tibor beradi: "Arman qizi Tamaraxonim o'zbek ashula va lapar san'atini butun dunyoga mashhur etdi. Boshqird qizi Galiya Izmaylova o'zbek balerinasini sifatida nom qozondi. Ozarbayjon farzandi Maqsud Shayxzoda, tatar o'g'loni Asqad Muxtor o'zbek adabiyotini o'zbekona xalqchil asarlar bilan boyitdilar. Buxoro yahudiylari – Sulaymon Yudakov o'zbek klassik operasi bo'lmish "Maysarani ishi"ni yaratdi, Manas Leviev "O'rik gullaganda" kabi o'nlab qo'shiqlari bilan xalqimizni maftun ayladi. Maryam Yoqubova "O'tkan kunlar" filmida haqiqiy O'zbekoyim bo'ldi" [5.-B.252]. Shundan bilishimiz mumkinki, yuqorida nomlari tilga olingan yozuvchi, san'atkorlar xalqimiz orasidagi mashhur va qadrli insonlar qatoridan o'rin egalladilar. Ko'pchilik xatto ularning millatini bilishmaydi va ularni haqiqiy o'zbek deb qabul qilishadi.

Yoshlar tarixiy tafakkurini rivojlantirishning muhim usullaridan biri badiiy-tarixiy adabiyotlar bo'lib, adabiyot kishining ongu tafakkurini o'stirish, kengaytirish, rivojlantirish, dunyoqarashini boyitishda samarali natija beradi. Alisher Azizxo'jaev qalamiga mansub "Chin o'zbeklar ishi" asari orqali kitobxon O'zbekistonning 1970-2002 yillar orlig'idagi tarixiy hodisalar mohiyatini anglab etadi. XX asrning 30-yillari ohiri va 40-yillari ohiri 50-yillar boshlarida mamlakatimiz boshiga kelgan qatag'onlik siyosatining dahshatlarini yoki Sobiq Ittifoq davrida kommunistik hukmron mafkuraning qurboni bo'lgan Botir firqa obrazi qaxramonining ongu tafakkuridagi kechinmalarni tushunishda, xalq afsonalari va tarixiy voqealarga asoslangan qahramonlik dostoni bo'lmish Homerning "Iliada"sida muhabbat va nafrat, sadoqat va intiqom, taqdir, vijdon kabi insoniy tuyg'ularni mazmunini tushunib etadi. Shu bilan birga, tarixiy manbalar bilan ishlash o'quvchida tarixiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantiribgina qolmay balki, unda o'zini butun bir katta millatning davomchisi ekanligini his etish uyg'usini shakllantiradi. Masalan, Ishoqxon To'ra Ibratning "Tarixi Farg'ona", Abu Bakr Narshaxiyning "Tarixi Buxoro", Mixail Ivaninning "Ikki buyuk sarkarda:

Chingizxon va Amir Temur” kabi asarlar yoshlarda o’sha davr ijtimoiy hayot, siyosiy muhit va boshqa jarayonlar tasavvurli dunyoqarashni shakllantiradi.

Jamiyat a’zolari tomonidan kitob o’qish, odamlarda mutolaa madaniyatini shakllantirish orqali shaxsning ma’naviy ongi mustahkamlanadi. To’g’ri, har doim ham kitob tarixiy bilimlar manbai bo’lib xizmat qilolmasligi mumkin. Shunga ko’ra, e’tibor qilinadigan narsani to’g’ri tanlash va tarixiy voqea-hodisalarni to’g’ri talqin qilish zarur.

Yoshlarda milliy vatanparvarlik e’tiqodi shaklanishiga ta’sir etadigan milliy qadriyatlar jumlasiga milliy, diniy bayramlar, marosimlar, oilaparvarlik, ota-onaga, qo’ni-qo’shniga, mahalla-ko’yga, oqsoqollarga hurmat, mehr-muruvvatlilik, rahm-shafqatlilik, poklik, insonparvarlik, halollik, iymonlilik, yurtimizning go’zal tabiatidan ilhom ola bilish va uni saqlash istagiga ega bo’lish kabi qadriyatlar kiradi. Vatanparvar insonlarni tarbiyalashda xalqimizning tarixiy merosi katta ahamiyatga egadir. “Tarixning vatanparvarlik tuyg’usini shakllantirishdagi bag’oyat buyuk hamda qudratli qurollardan biri ekanligini o’zingiz ham nihoyatda yaxshi bilasiz”. [6.-B.133]

Yoshlarni turli xil ma’naviy tahdidlardan himoya qilish uchun ularning qalbi va ongiga sog’lom hayot tarzini singdirish, milliy va umummilliy qadriyatlar hamda hurmat-ehtirom tuyg’usini bolalik paytidan boshlab shakllantirish, milliy qadriyatlarimiz, madaniy merosimizga ilmiy asosda to’g’ri yondashib, insonparvarlik, vatanparvarlik, taraqqiypavarlik mezonlariga ko’ra, milliylik, tarixiylik tamoyillari asosida jamiyatimiz oldidagi burch, vazifalarini davr va zamonaviy taraqqiyot talablariga mos ravishda amalga oshirishni kuchaytirish zarur.

Foydanilgan adabiyotlar:

1. С.М.Каланова. Авлодлар алмашинуви янги социомаданий қадриятлар шаклланишининг омили сифатида. Дисс авторефератию Тошкент. 2018. –Б.14.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси./ “Халқ сўзи”,2018 йил.29 декабрь,№271-272.

3. Фалсафа. Олий ўқув юртлари учун қўлланма. Тўлдирилган 2-нашр.
Тошкент: Ўқитувчи, 2005. –Б.227.
4. Мамашокиров С. Инсон, маънавият, зиддият// Мулоқот.№1.2001.-
Б.19.
5. Иброхимов А. Бизким ўзбеклар...-Тошкент: 1999.-Б.252
6. Исоқов Б. Тарих – тарбия таянчи. Наманган: Vodiу Media, 2019. –
Б.133.

МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА (НА ПРИМЕРЕ ВОЗДЕЛЫВАНИЯ ЗЕРНОВЫХ КУЛЬТУР)

Идирисова Севара Отабековна

аспирантка Ошского государственного университета,
Кыргызской Республики.

Эл.почта: sevaraidirisova@gmail.com

Абдрасулов Эрнис Анарбекович

Ошский технологический университет имени М.М.Адышева, преподаватель

Эл.почта: ernisabdrasyloff166@gmail.com

Сатыбалдиева Чыныхан Топчубаевна

доцент Ошского государственного университета, Кыргызской Республики.

Эл.почта: Satybaldieva@oshsu.kg

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20563533>

***Аннотация:** В данной статье рассматриваются место земледелия в традиционном хозяйстве кыргызского народа, этапы его исторического развития и значение зерновых культур в жизни кыргызов. На основе исторических источников анализируется, что кыргызы вели не только кочевой, но также полукочевой и оседлый образ хозяйствования. Освещаются процессы формирования земледельческой культуры кыргызов с древнейших времён до начала XX века, развитие ирригационных систем и способы обработки земли. В статье подробно описываются виды зерновых культур, особенности их выращивания, посева, уборки урожая, а также орудия труда, использовавшиеся при обработке и переработке зерна. Особое внимание уделяется национальным блюдам, приготовляемым из зерновых культур, их специфике и месту в традиционной культуре питания кыргызского народа. Кроме того, рассматриваются обычаи, обряды,*

народные представления и общественное значение, связанные с зерновыми культурами.

Целью исследования является научное освещение традиционной земледельческой культуры кыргызов, их хозяйственного и культурного наследия, связанного с выращиванием зерновых культур, а также определение его значения в современном обществе.

Ключевые слова: кыргызы, земледелие, зерновые культуры, традиционное хозяйство, ирригационная система, обработка земли, национальная кухня, обычаи, обряды, культурное наследие

WORLDVIEW AND AGRICULTURAL PRACTICES IN THE TRADITIONAL CULTURE OF THE KYRGYZ PEOPLE: A STUDY OF CEREAL CROP CULTIVATION

Sevara Otabekovna Idirisova

Postgraduate Student (PhD Candidate), Osh State University, Kyrgyz Republic.

E-mail: sevaraidirisova@gmail.com

Ernis Anarbekovich Abdrasulov

Lecturer, Osh Technological University named after M. M. Adyshev, Kyrgyz Republic.

E-mail: ernisabdrasyloff166@gmail.com

Chynykhan Topchubaevna Satybaldieva

Associate Professor, Osh State University, Kyrgyz Republic.

E-mail: Satybaldieva@oshsu.kg

Abstract: *This article examines the role of agriculture in the traditional economy of the Kyrgyz people, its historical stages of development, and the significance of grain crops in their everyday life. Based on historical sources, the study analyzes not only the nomadic way of life of the Kyrgyz but also their semi-nomadic and settled farming traditions. The article provides information on the formation of Kyrgyz agricultural culture, the development of irrigation systems, and methods of land cultivation from ancient times to the beginning of the twentieth*

century. Special attention is paid to the types of grain crops cultivated by the Kyrgyz, methods of sowing, harvesting, and the agricultural tools used in grain production and processing. The study also describes traditional Kyrgyz foods prepared from grain products, their specific features, and their place in the national food culture. In addition, customs, rituals, folk beliefs, and social practices associated with grain crops are analyzed. The main purpose of the article is to present, on a scientific basis, the traditional agricultural culture of the Kyrgyz people, as well as their economic and cultural heritage related to grain cultivation, and to determine its significance in contemporary society.

Keywords: Kyrgyz people, agriculture, grain crops, traditional economy, irrigation systems, land cultivation, traditional food, customs, rituals, cultural heritage

QIRG'IZ XALQINING AN'ANAVIY MADANIYATIDA DEHQONCHILIKNING DUNYOQARASH ASOSLARI: DONLI EKINLAR YETISHTIRISH MISOLI

Idirisova Sevara Otabekovna

Osh davlat universiteti aspiranti, Qirg'iz Respublikasi.

Elektron pochta: sevaraidirisova@gmail.com

Abdrasulov Ernis Anarbekovich

M.M. Adishev nomidagi Osh texnologiya universiteti o'qituvchisi.

Elektron pochta: ernisabdrasyloff166@gmail.com

Satybaldiyeva Chynykhan Topchubayevna

Osh davlat universiteti dotsenti, Qirg'iz Respublikasi.

Elektron pochta: Satybaldieva@oshsu.kg

Annotatsiya: Ushbu maqolada qirg'iz xalqining an'anaviy xo'jaligida dehqonchilikning o'rni, uning tarixiy rivojlanish bosqichlari hamda don ekinlarining qirg'izlar turmush tarzidagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda qirg'izlar nafaqat ko'chmanchi, balki yarim ko'chmanchi va o'troq xo'jalik yuritish

an'analariga ham ega bo'lganligi tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Qadimgi davrlardan XX asr boshlarigacha bo'lgan davrda qirg'izlarning dehqonchilik madaniyatining shakllanishi, sug'orish tizimlarining rivojlanishi va yerga ishlov berish usullari haqida ma'lumotlar beriladi. Maqolada don ekinlarining turlari, ularni yetishtirish, urug' sepish, hosil yig'ib olish hamda donni qayta ishlashda qo'llanilgan mehnat qurollari keng yoritilgan. Shuningdek, don mahsulotlaridan tayyorlangan milliy taomlarning turlari, ularning tayyorlanish xususiyatlari va xalqning ovqatlanish madaniyatidagi o'rni ko'rsatib berilgan. Bundan tashqari, don ekinlari bilan bog'liq urf-odatlar, marosimlar, xalqona tasavvurlar va ularning ijtimoiy ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi qirg'iz xalqining an'anaviy dehqonchilik madaniyatini, don ekinlari bilan bog'liq xo'jalik va madaniy merosini ilmiy asosda yoritish hamda ularning bugungi kundagi ahamiyatini aniqlashdan iborat.

Kalit so'zlar: *qirg'izlar, dehqonchilik, don ekinlari, an'anaviy xo'jalik, sug'orish tizimi, yerga ishlov berish, milliy taomlar, urf-odatlar, marosimlar, madaniy meros*

Для кыргызов земля являлась большим богатством. Право владения землёй передавалось по наследству от отца к сыну. Оставить землю, доставшуюся от предков, считалось большим позором. Земля воспринималась как наследие предков, основной источник благосостояния и жизнедеятельности семьи. Поэтому каждое поколение считало своим долгом сохранять полученную в наследство землю и передавать её следующим поколениям. Рациональное использование земли, сохранение её плодородия и приспособление для выращивания сельскохозяйственных культур являлись важной частью хозяйственной культуры кыргызов.

Несмотря на преобладание кочевого скотоводства, кыргызы занимались также и земледелием. Особенно широко зерновые культуры, такие как пшеница, ячмень и просо, выращивались в долинах рек, межгорных впадинах и районах, благоприятных для орошения. При обработке пахотных земель

большое внимание уделялось строительству ирригационных каналов и рациональному использованию водных ресурсов. В результате земля занимала важное место не только в экономической жизни кыргызского народа, но и в его социальных отношениях, традициях, обычаях и мировоззрении.

Не следует считать, что кыргызы были исключительно кочевым народом. Многочисленные археологические памятники, обнаруженные на территории Кыргызстана, свидетельствуют о том, что уже в древности здесь существовала богатая и всесторонне развитая культура, тесно связанная с культурой племён и народов, населявших междуречье Средней Азии и прилегающие к нему горно-степные районы. Потомки племён, населявших Тянь-Шань и Памиро-Алай в древности и средневековье, в той или иной степени вошли в состав кыргызского народа. Поэтому можно наблюдать определённую преемственность между хозяйственно-бытовыми и культурными традициями народов, ранее проживавших на этой территории, и современным кыргызским населением.

Хозяйство кыргызов не развивалось односторонне. Скотоводство сочеталось с земледелием и в определённой степени с охотой, то есть носило комплексный характер. Однако хозяйственная направленность различных групп кыргызов была неодинаковой. На территории современного расселения кыргызов земледельческая культура существовала с глубокой древности. Особенно высокого уровня развития она достигла в Фергане. Во второй половине I тысячелетия до н. э. земледельческая культура переживала период расцвета в Чуйской долине, чему способствовало влияние земледельцев, пришедших из Согда.

После монгольского периода земледелие в Северном Кыргызстане пришло в упадок. Долгое время существовало мнение, что возрождение земледелия в Иссык-Кульской котловине, Чуйской долине и других районах Северного Кыргызстана связано с переселением сюда русских и украинских крестьян, начавшимся в 60–70-х годах XIX века [1].

В Тогуз-Тороуской долине Тянь-Шаня, соседствующей с Ферганой, кыргызы уже на рубеже XVII–XVIII веков занимались орошаемым земледелием. Эти сведения подтверждаются китайскими источниками последней четверти XVIII века, а также трудами капитана И. Г. Андреева, написанными в конце XVIII века. Он отмечал: «Киргизы выращивают довольно много хлеба и ради этого трудятся всё лето» [1].

Более поздние источники убедительно свидетельствуют о широком распространении земледелия среди кыргызов, проживавших в Иссык-Кульской котловине, долинах рек Чу и Талас, Ферганской долине, Кетмен-Тюбинской котловине, а также в горных районах, где климатические условия позволяли заниматься сельским хозяйством, иногда даже на значительной высоте над уровнем моря (например, в высокогорной долине Ат-Башы).

Убедительные доказательства этому приводятся в трудах Зибберштейна (1825 г.) и Чокан Валиханов, который во второй половине 1850-х годов подробно описал развитие земледелия у кыргызов [1].

В начале XX века роль земледелия среди кыргызов стала возрастать. Это было связано с захватом родовых пастбищ представителями знати - манапами и баями, а также с сокращением поголовья скота у рядовых общинников-скотоводов. В результате расширялись посевные площади, увеличивалось число хозяйств, остававшихся на одном месте в течение всего лета, сокращались маршруты перекочёвок, изменялся состав стад: возрастала доля овец и увеличивалось количество молодняка. Полный цикл кочевого хозяйства сохраняли главным образом богатые скотоводы и группы их родственников, которые сопровождали их, занимаясь выпасом скота и переработкой продуктов животноводства под прикрытием традиционной родовой взаимопомощи.

Основной социально-экономической единицей у кыргызов являлась группа родственных семей, имевших личный скот при общей собственности на пастбища. Такие группы назывались «бир атанын балдары». Они

объединялись в более крупные родовые объединения - «айылы», которые номинально считались основными владельцами земли. Помимо родственников, в айыл могли входить и семьи, принадлежавшие к другим родам, но подчинявшиеся айыл башчы (главе аула) или манапу [3]. Таким образом, кыргызский айыл по своей сути был не строго родственной, а соседской территориальной общиной, сходной с общинами каракалпаков и кочевых узбеков. Феодалы стремились скрыть разрушение патриархально-родового равенства и единства айылно-родовой организации, активно поддерживая сложную систему родоплеменного деления. Они также использовали ислам, обычаи и патриархальный уклад жизни для усиления своего влияния. Ислам начал распространяться среди кыргызов сравнительно поздно - в XVII–XVIII веках - и не был глубоко усвоен населением.

В духовной жизни кыргызов продолжали играть важную роль древние культы и верования. Сохранялись представления о древнетюркском божестве Жер-Суу (Земля-Вода), о верховном божестве Тенгри и о покровительнице очага и женщин Умай-эне [4]. Также были сильны пережитки культа предков, духи которых, по представлениям кыргызов, непосредственно участвовали в делах семьи и рода. Зерновые культуры вызывают у человека ассоциации с миром и достатком. Недаром в благословениях говорится: «Пусть твой ток будет полон зерна». В данной статье кратко рассматриваются исчезающие традиции, связанные с зерновыми культурами у кыргызов, их земледелие и блюда из зерна.

Из-за природных условий, мало благоприятных для земледелия, вплоть до третьей четверти XIX века питание кыргызов определялось преобладанием скотоводческого хозяйства: основу рациона составляли молочные продукты и мясо. По историческим данным, в середине XIX века северные кыргызы, хотя и готовили кашу из проса, в основном питались молоком и мясом забитого скота.

В этот период, например, у кыргызов Памира и Каратегина понятие «мука» практически отсутствовало: даже если мука попадала к ним, из неё не пекли хлеб, а вместо этого готовили мучную болтушку - атала-жарма.

Для уборки урожая основными орудиями долгое время были два вида серпов - кыргызский серп с изогнутым лезвием и ручной серп, а также масгел, распространённый и в других районах Средней Азии [2]. По воспоминаниям информаторов, в более ранние времена для жатвы использовали даже кости овцы или ребра лошади [6]. На небольших участках колосья вырывали руками, срезали обычным ножом или выдёргивали с корнем. Позднее начал распространяться русский косой серп. Сжатый урожай сначала складывали в кучи прямо в поле или загружали на вьючных животных и доставляли на ток; лишь изредка использовали русские или украинские телеги.

Таким образом в итоге можно сделать следующий вывод: земледельческая культура кыргызов и традиции, связанные с зерновыми культурами, являются важным наследием, отражающим историю, быт и культурные ценности народа. Хотя в хозяйстве кыргызского народа основное место занимало скотоводство, земледелие также играло важную роль. Исторические данные показывают, что кыргызы с древних времён занимались обработкой земли и выращиванием зерновых культур. Земля рассматривалась как наследие предков и передавалась из поколения в поколение.

Список использованных источников и литератур:

1. С. М. Абрамзон, «Избранные труды по истории кыргызов и Кыргызстана», Бишкек, -1999.
2. Кеңеш Жусупов, «Кыргызы» (11-томное издание), стр. 71-80. Кыргыздардын байыркы маданияты: Публ. ил.-попул. ой толгоо. -Бийиктик, 2006.
3. «Кыргызстан» национальная энциклопедия, 2015. - Т. 8. - 643 с. .стр. 120-125.
4. «Кыргызы» (четырнадцатитомное издание), том XII, - Бишкек: 2011.

5. Жумабаев Б. М. Южный Кыргызстан глазами российских путешественников (вторая половина XIX – начало XX вв.). - Бишкек : Гос. дирекция «Ош-3000» при Правительстве КР, 1999. - 133 с.
6. А. В. Гадло, «Этнография народов Средней Азии и Закавказья», Санкт-Петербургский университет, -1998. - 96 с.
7. Кыргызы. Т. 4: Генеалогия, история, наследие и традиции кыргызов в Китае / сост. Кенеш Жусупов. - Бишкек : Учкун, 2004. - (Кыргызы : сборник в 10 томах).

TURK XOQONLIGINING KLASSIK RUS TARIXSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHI (XVIII ASR – 1917-YILGACHA)

Fayzullayev Dilshod Farxod o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti Tarix yo'nalishi 3-bosqich talabasi

E-mail: fayzullayevdilshod409@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-1054-9096>

Ilmiy rahbar: Z.U. Xaydarov

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20575251>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turk xoqonligining klassik rus tarixshunosligida o'rganilish jarayoni XVIII asrdan XX asr boshlarigacha bo'lgan davr doirasida tahlil qilinadi. Tadqiqotda rus sharqshunosligining shakllanishi, dastlabki sinologik yondashuvlar, shuningdek, turkologiyaning mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida rivojlanishi yoritilgan. Nikita Yakovlevich Bichurin, Vasiliy Vasilevich Radlov hamda Vasiliy Vladimirovich Bartold kabi olimlarning ilmiy merosi asosida Turk xoqonligi tarixini o'rganishdagi metodologik o'zgarishlar ochib beriladi. Ayniqsa, O'rxun-Yenisey bitiklarining ilmiy muomalaga kiritilishi tarixshunoslikda muhim burilish nuqtasi sifatida baholanadi. Maqolada klassik rus tarixshunosligining yutuqlari bilan bir qatorda uning metodologik cheklovlari ham tanqidiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Turk xoqonligi, rus tarixshunosligi, sharqshunoslik, turkologiya, O'rxun bitiklari, Bichurin, Radlov, Bartold

ТЮРКСКИЙ КАГАНАТ В КЛАССИЧЕСКОЙ РУССКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ (XVIII ВЕК – 1917 ГОД)

Аннотация: В данной статье анализируется процесс изучения Тюркского каганата в классической русской историографии в период с XVIII века до начала XX века. Рассматриваются формирование российской ориенталистики, ранние синологические подходы, а также становление тюркологии как самостоятельного научного направления. На основе трудов

Никита Яковлевич Бичурин, Василий Васильевич Радлов и Василий Владимирович Бартольд раскрываются методологические изменения в изучении истории Тюркского каганата. Особое внимание уделяется значению орхоно-енисейских надписей как важнейшего источника, изменившего научные представления о тюркской истории. Также в статье проводится критический анализ достижений и ограничений классической русской историографии.

Ключевые слова: Тюркский каганат, русская историография, ориенталистика, тюркология, орхоно-енисейские надписи, Бичурин, Радлов, Бартольд

THE TURKIC KHAGANATE IN CLASSICAL RUSSIAN HISTORIOGRAPHY (XVIII CENTURY – 1917)

Abstract: *This article examines the study of the Turkic Khaganate within classical Russian historiography from the eighteenth century to the early twentieth century. It explores the formation of Russian Oriental studies, early Sinological approaches, and the emergence of Turkology as an independent academic discipline. Drawing on the works of Nikita Yakovlevich Bichurin, Vasiliy Vasilevich Radlov, and Vasiliy Vladimirovich Bartold, the article highlights key methodological shifts in the study of the Turkic Khaganate. Particular attention is given to the role of the Orkhon-Yenisei inscriptions as a turning point in historiography, enabling a reassessment of Turkic history based on internal sources. The paper also provides a critical evaluation of both the achievements and limitations of classical Russian historiography.*

Keywords: *Turkic Khaganate, Russian historiography, Oriental studies, Turkology, Orkhon inscriptions, Bichurin, Radlov, Bartold*

KIRISH. Turk xoqonligi (552-744) tarixini o'rganish jarayoni turli tarixshunoslik maktablarida turlicha shakllangan bo'lsa-da, klassik rus tarixshunosligi bu yo'nalishda alohida o'rin egallaydi. XVIII asrdan boshlab

Rossiya imperiyasida sharqshunoslik fanining rivojlanishi turkiy xalqlar tarixini ilmiy asosda o'rganish uchun zarur manbaviy va metodologik bazani shakllantirdi. Mazkur davrda Turk xoqonligining o'rganilish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Xususan, dastlab sinologik (xitoyshunoslik) yondashuvlar, xitoy tilidagi manbalarni o'rganishilishi va ilmiy muomalaga kiritilishi, keyinchalik esa mavjud ma'lumotlar asosida turkiy xalqlar tarixi xususan, Turk xoqonligi tarixini alohida o'rgana boshlandi.

Rus sharqshunosligining shakllanishi va N.Ya. Bichurin faoliyati.

XVIII asr oxiri – XIX asr boshlarida Rossiyada sharqshunoslik fanining shakllanishi imperiyaning geosiyosiy kengayishi bilan bevosita bog'liq bo'ldi. Bu jarayon imperiyaning Markaziy Osiyo, Sibir va Uzoq Sharq hududlariga kirib borishi bilan bevosita bog'liq bo'ldi. Ayniqsa, Xitoyning Sin sulolasi (1644-1912) bilan diplomatik va savdo aloqalarining rivojlanishi xitoy yozma manbalarini o'rganishga bo'lgan ehtiyojni keskin oshirdi.

Mazkur ilmiy yo'nalish davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan bo'lib, uning shakllanishida akademik doiralar, tarjimonlar va missionerlar muhim rol o'ynadi. Shu tariqa sharqshunoslik dastlab sinologiya asosida rivojlanib, keyinchalik turkologiya (turkiy xalqlarni o'rganish fani) kabi mustaqil yo'nalishlarning shakllanishiga zamin yaratdi. Bu davrda V.V. Bartold, N. Ya. Bichurin, V.V. Radlov va boshqalar kabilar katta ishlarni amalga oshirdi.

Mazkur jarayonni ilmiy asosda o'rganishni boshlab bergan birinchi klassik rus tarixchisi rohib, sinolog (xitoyshunos) va tarjimon Nikita Yakovlevich Bichurin (Iakinf) (1777-1853) alohida o'rin tutadi. U xitoy yilnomalarini rus tiliga tarjima qilish orqali Turk xoqonligi tarixiga oid muhim ma'lumotlarni ilmiy muomalaga kiritdi. Bichurin asarlarida turklar tarixi asosan xitoy manbalari asosida tiklangan bo'lib, bu yondashuv keyingi tadqiqotchilar uchun metodologik asos vazifasini o'tagan.

Bichurin tomonidan keltirilgan ma'lumotlar Turk xoqonligining siyosiy tarixini tiklashda muhim rol o'ynaydi. Xususan, Sharqiy Turk xoqonligining ichki

siyosiy kurashlari, xoqonlar almashinuvi va Xitoy bilan munosabatlari batafsil yoritiladi. Masalan, Shibi xoqon (609-619) va uning vorislari davrida xoqonlikning harbiy-siyosiy qudrati yuqori darajaga yetganini yozadi. [4. – B.259] Ammo Shibi xoqonning vafotidan keyin uning vorislari davrida ichki ziddiyatlar kuchaydi. Bu esa Sharqiy Turk xoqonligining Tan imperiyasi (618-907) imperatori Li Shimin tomonidan 630-yilda bosib olishiga olib keldi.[4. – B.260]

Shu bilan birga, Bichurin ma'lumotlari Turk xoqonligining tashqi siyosati, xususan Tang sulolasi bilan murakkab diplomatik munosabatlarini ochib beradi. Ayrim hollarda hatto Xitoy hukmdorlari turklar bilan hisoblashishga majbur bo'lganligi ta'kidlanadi [4. – B.259].

Bichurin tomonidan tarjima qilingan xitoy yilnomalarida turklar ko'pincha harbiy jihatdan kuchli, biroq ichki siyosiy jihatdan beqaror davlat sifatida tavsiflanadi. Xususan, xoqonlar o'rtasidagi hokimiyat uchun kurashlar va ichki nizolar davlatning zaiflashuviga olib kelgan asosiy omillardan biri sifatida ko'rsatiladi [4. – B.260].

Biroq Bichurin yondashuvining asosiy cheklovi shundaki, u deyarli to'liq tashqi manbalarga tayanadi. Natijada turklar tarixining ichki ijtimoiy va madaniy jihatlarini yetarli darajada ochilmaydi. Shunga qaramay, uning ishlari Turk xoqonligini o'rganishning dastlabki ilmiy bosqichini tashkil etadi.

XIX asrda turkologiyaning shakllanishi va V.V. Radlov faoliyati.

XIX asrga kelib rus tarixshunosligida Turk xoqonligini o'rganish jarayoni sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Bu davrda turkologiya mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllanib, tadqiqotlar yanada tizimli va kompleks xarakter kasb eta boshladi.

Millati nemis bo'lgan tilshunos, etnograf va turkolog Vasiliy Vasilevich Radlov (1837-1918) tomonidan to'plangan va o'rganilgan yozma yodgorliklar turk tarixini ichki manbalar asosida tiklash imkonini yaratdi [5. – B.12].

Mazkur jarayonning muhim vakillaridan biri Vasiliy Vasilevich Radlov hisoblanadi. U turkiy xalqlar tillari, folklori va yozma yodgorliklarini o'rganib, Turk xoqonligi tarixini ichki manbalar asosida tadqiq etish imkonini yaratdi.

Radlov faoliyatining eng muhim jihati shundaki, u ilmiy e'tiborni tashqi manbalardan ichki manbalarga burdi. Bu esa tarixshunoslikda tub metodologik burilish bo'ldi. Ayniqsa, O'rxun-Yenisey bitiklarining topilishi va o'rganilishi turk tarixini yangi nuqtayi nazardan ko'rish imkonini berdi. XIX asr oxirida Vilgelm Tomsen tomonidan ushbu bitiklarning o'qilishi esa butun turkologiya faniga, jumladan rus tarixshunosligiga ham kuchli ta'sir ko'rsatdi. Natijada Turk xoqonligi tarixini o'rganishda yangi bosqich boshlandi. Bu davrda tadqiqotchilar manbalarni qiyosiy tahlil qilish, tarixiy qayta tiklash, etnik va siyosiy jarayonlarni izohlash kabi ilmiy metodlardan keng foydalana boshladilar.

O'rxun bitiklari va tarixiy tahlilning chuqurlashuvi.

O'rxun bitiklari turk tarixini o'rganishda sifat jihatidan yangi manbaviy asosni yaratdi. Ushbu yozuvlar turk jamiyatining ichki tuzilishi, siyosiy tizimi va ijtimoiy ziddiyatlarini bevosita aks ettiradi. O'rxun bitiklari tilining mukammalligi va tarixiy mazmunining boyligi ularning yuqori darajadagi madaniy mahsul ekanligini ko'rsatadi [5. – B.25].

V.V.Bartold yozishicha bitiklar tahlili shuni ko'rsatadiki, Ikkinchi Turk xoqonligining qayta tiklanishi faqat tashqi bosimlar natijasi emas, balki ichki ijtimoiy jarayonlar bilan ham bog'liq bo'lgan. Xususan, boylar va kambag'allar, beklar va oddiy xalq o'rtasidagi ziddiyatlar siyosiy birlashuvga turtki bo'lgan omillardan biri sifatida talqin etiladi. Ya'ni V.V.Bartoldning fikricha, Xitoyning Tan imperiyasi tomonidan G'arbiy va Sharqiy Turk xoqonliklari bosib olingach, boylar va beklar o'zlarining tabaqaviy imtiyozlarini saqlab qolish uchun Tan imperiyasi bilan oson kelishgan va milliy odatlarga qarshi chiqqan. Bu esa oddiy xalq ommasining ularga bo'lgan nafratini kuchaytirdi va bundan xoqon sulolasi vakillari xalqni Xitoy hukmronligiga qarshi ko'tarish va turk davlatini qayta tiklash uchun foydalangan.[2. – B.8]

Shuningdek, yozuvlar turk jamiyatining madaniy darajasi kutilganidan ancha yuqori bo'lganini ko'rsatadi. Tilning rivojlanganligi, yozuv tizimining mukammalligi va siyosiy terminologiyani boyligi turklar madaniyati yuqori darajada shakllanganligini tasdiqlaydi [2. – B.9]. Ushbu yozuvlar orqali turklar o'z tarixini o'zlari ifodalagan noyob manba yuzaga kelgan bo'lib, bu holat ilgari faqat tashqi manbalarga asoslangan tarixiy tasavvurlarni tubdan o'zgartirdi [5. – B.27]. Bu holat ko'chmanchi jamiyatlarni “past rivojlangan” deb baholovchi eski qarashlarni jiddiy qayta ko'rib chiqishga majbur etdi.

Vasiliy Vladimirovich Bartold va tarixshunoslikning yangi bosqichi.

Klassik rus tarixshunosligining eng yuksak bosqichi tarixchi, sharqshunos va akademik Vasiliy Vladimirovich Bartold (1869-1930) faoliyati bilan bog'liq. U Turk xoqonligi tarixini o'rganishda kompleks (keng qamrovli), qiyosiy va chuqur analitik (tahliliy) yondashuvni qo'llagan holda ushbu sohani yangi bosqichga olib chiqdi.

V.V. Bartoldning asosiy yutug'i shundaki, u turklar tarixini alohida hodisa sifatida emas, balki umumiy Yevrosiyo tarixiy jarayonlari kontekstida tahlil qildi. U arab, fors, xitoy va turkiy manbalarni birgalikda o'rganib, tarixiy voqealarni sinxronlashtirishga (bir-biriga moslashgan) muvaffaq bo'ldi. Uning fikricha, Turk xoqonligi murakkab siyosiy tizimga ega davlat, xalqaro aloqalarda faol ishtirok etgan, Yevrosiyo tarixidagi muhim bo'g'in hisoblanganligini yozadi. Turk xoqonligi qisqa vaqt ichida Oltoydan Qora dengizgacha bo'lgan hududni egallagan yirik ko'chmanchi imperiya bo'lib, keyinchalik Sharqiy va G'arbiy qismlarga bo'lingan. G'arbiy qismning markazi Yettisuv hududi bo'lgan. [3. – B.16]

Turk xoqonligi Buyuk ipak yo'li tizimida muhim strategik o'rin egallagan bo'lib, Sharq va G'arb o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarda vositachi rolini bajargan [1. – B.18].

Bartold ko'chmanchi jamiyatlarning ichki rivojlanish qonuniyatlariga ham alohida e'tibor qaratadi. U ijtimoiy tabaqalanish va iqtisodiy omillarni tarixiy

jarayonlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri sifatida ko'rsatadi [2. – B.8].

Bundan tashqari, u manbashunoslik muammosiga tanqidiy yondashadi. Uning ta'kidlashicha, mavjud manbalar ko'pincha tashqi kuzatuvchilar tomonidan yozilgan bo'lib, bu tarixiy rekonstruksiya ehtiyotkorlikni talab etadi [2. – B.4].

Klassik rus tarixshunosligining yutuqlari va cheklovlari.

Klassik rus tarixshunosligi Turk xoqonligini o'rganishda muhim ilmiy natijalarga erishdi. Bu davrda boy manbaviy baza yaratildi ya'ni xitoy, arab va fors manbalari tarjima qilinib ilmiy muomalaga kiritildi. O'rxun bitiklarining o'rganilishi esa Turk xoqonligi tarixining faqat tashqi manbalardan emas balki ichki manbalar orqali o'rganish imkonini ham berdi. Ko'plab manbalarning tarjima qilinishi va ilmiy muomalaga kiritilishi turkologiyani mustaqil fan sifatida shakllanishiga zamin yaratdi.

Lekin olib borilgan ishlarga qaramasdan, hali ham Turk xoqonligini o'rganish bo'yicha bir qancha kamchiliklar bor edi. Ko'plab klassik rus tarixchilari Turk xoqonligini o'rganishda Xitoy manbalariga ortiqcha tayangan. Masalan, ilk rus xitoyshunos olim bo'lgan N.Ya. Bichurin xitoy tilidagi manbalarni tarjima orqaligina Turk xoqonligiga oid muhim ma'lumotlarni ilmiy muomalaga kiritdi. Xitoy manbalarida esa Turk xoqonligini ko'chmanchi va madaniyatdan ortda qolgan "varvarlar" sifatida tasvirlangan edi. Oqibatda klassik rus tarixchilari ham Turk xoqonligini madaniyatdan orqada qolgan ko'chmanchi xalq sifatida bildi. Bu esa bir yoqlama qarashga olib keldi.

XULOSA. Turk xoqonligining klassik rus tarixshunosligida o'rganilishi XVIII asrdan XX asr boshlarigacha bo'lgan davrda izchil evolyutsiyani boshdan kechirdi. Dastlabki bosqichda manbalarni yig'ish va tarjima qilish ustuvor bo'lgan bo'lsa, XIX asrning ikkinchi yarmidan keyin ilmiy tahlil va rekonstruksiya metodlari shakllandi. O'rxun bitiklarining o'rganilishi esa turk tarixini ichki manbalar asosida talqin qilish imkonini yaratib, tarixshunoslikda tub burilish yasadi. Klassik rus tarixshunosligining eng muhim yutug'i — Turk xoqonligini umumiy Yevrosiyo

tarixiy jarayonlari kontekstida o'rganish an'anasining shakllanishidir. Ayniqsa, V.V. Bartold faoliyati bu yo'nalishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Shu bilan birga, mazkur davr tadqiqotlari zamonaviy tarixshunoslik nuqtayi nazaridan tanqidiy qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бартольд, Василий Владимирович. Сочинения. Том 5. — Москва, 1968. // <https://www.ipos-tmn.ru/rics//otchet/331.pdf> [murojaat qilingan sana: 16.04.2026]
2. Бартольд, Василий Владимирович. Тюрки. Двенадцать лекций по истории тюркских народов Средней Азии. — Алматы, 1998. // <https://www.klex.ru/16dt> [murojaat qilingan sana: 16.04.2026]
3. Бартольд, Василий Владимирович. Очерк истории Семиречья. — Фрунзе, 1943. // https://cdn-1.aki.kg/st_bilimlib/7/27d76eb7cdaeddfacbe373555f468cda742896.pdf [murojaat qilingan sana: 16.04.2026]
4. Бичурин, Никита Яковлевич. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. — Санкт-Петербург, 1851. // https://cdn-1.aki.kg/st_bilimlib/7/f87f211dfddb58e2b0e03f2272329cb1c4b64e2a.pdf [murojaat qilingan sana: 16.04.2026]
5. Радлов, Василий Васильевич. Древнетюркские памятники Монголии. — Санкт-Петербург, 1894.

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR TARIXINING RUS TARIXSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHI

Fahriddinova Shodiyona Bahriddin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Email: shodiyonafahriddinova006@gmail.com

Tel: +998 95 041 30 06

Ilmiy rahbar: R.M. Akbarov

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20575364>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Amir Temur va Temuriylar tarixining rus tarixshunosligida o'rganilish bosqichlari tahlil qilinadi. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida faoliyat yuritgan rus sharqshunoslari hamda tarixchilarining Amir Temur shaxsi, Temuriylar davlatining siyosiy tizimi, harbiy san'ati, iqtisodiy hayoti va madaniy taraqqiyoti haqidagi qarashlari o'rganiladi. Shuningdek, sovet davri tarixshunosligida Amir Temur shaxsiga berilgan baholar, mafkuraviy yondashuvlar va mustaqillik davrida mazkur merosning qayta baholanish jarayonlari tahlil etiladi. Tadqiqot natijasida rus tarixshunosligi Temuriylar davri tarixini ilmiy tadqiq etishda muhim o'rin tutgani va bugungi temurshunoslik rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatgani asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Temuriylar davri, rus tarixshunosligi, sharqshunoslik, V.V. Bartold, A.Yu. Yakubovskiy, M.I. Ivanin, sovet tarixshunosligi, temurshunoslik, Markaziy Osiyo

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ АМИРА ТИМУРА И ЭПОХИ ТИМУРИДОВ В РУССКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Аннотация: В данной статье анализируются этапы изучения истории Амира Тимура и эпохи Тимуридов в русской историографии. Рассматриваются взгляды русских востоковедов и историков второй половины XIX – начала XX века на личность Амира Тимура, политическую систему государства Тимуридов, военное искусство, экономическую жизнь и

культурное развитие эпохи. Особое внимание уделяется оценкам личности Амира Тимура в советской историографии, идеологическим подходам к его деятельности, а также процессу переосмысления и переоценки данного исторического наследия в период независимости. В результате исследования обосновывается, что русская историография сыграла важную роль в научном изучении истории эпохи Тимуридов и оказала значительное влияние на развитие современного тимуроведения.

Ключевые слова: Амир Тимур, эпоха Тимуридов, русская историография, востоковедение, В.В. Бартольд, А.Ю. Якубовский, М.И. Иванин, советская историография, тимуроведение, Центральная Азия

THE STUDY OF AMIR TIMUR AND THE TIMURID ERA IN RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract: *This article analyzes the main stages in the study of Amir Timur and the Timurid era in Russian historiography. It examines the views of Russian Orientalists and historians of the late nineteenth and early twentieth centuries regarding the personality of Amir Timur, the political system of the Timurid state, military art, economic life, and cultural development of the period. Particular attention is paid to the assessments of Amir Timur in Soviet historiography, the ideological approaches applied to his legacy, and the process of re-evaluating this historical heritage during the period of independence. The study demonstrates that Russian historiography played a significant role in the scholarly investigation of the Timurid era and exerted a considerable influence on the development of modern Timurid studies.*

Keywords: Amir Timur, Timurid era, Russian historiography, Oriental studies, V.V. Barthold, A.Yu. Yakubovsky, M.I. Ivanin, Soviet historiography, Timurid studies, Central Asia

KIRISH. Amir Temur va Temuriylar davri Markaziy Osiyo tarixida alohida o'rin egallaydi. XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asr boshlarida vujudga kelgan

Temuriylar davlati nafaqat mintaqaning siyosiy taraqqiyotiga, balki iqtisodiy, madaniy va ilmiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Temuriylar davrida Samarqand va Hirot dunyoning yirik ilmiy va madaniy markazlariga aylandi. Shu bois mazkur davr tarixi Sharq va G'arb olimlari tomonidan keng o'rganilgan.

Rossiya sharqshunoslik maktabi Temuriylar tarixini ilmiy asosda o'rganishda muhim o'rin tutadi. XIX asrda Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga bo'lgan siyosiy qiziqishlari natijasida mintaqa tarixini o'rganishga ehtiyoj kuchaydi. Bu jarayon rus sharqshunosligining shakllanishi va rivojlanishiga turtki berdi. Natijada Amir Temur va Temuriylar davriga oid ko'plab tarixiy manbalar tarjima qilindi, ilmiy tadqiqotlar yaratildi va tarixshunoslikning alohida yo'nalishi – temurshunoslik shakllandi.

XIX asr rus tarixshunosligida Amir Temur shaxsiga qiziqish Rossiya imperiyasining Sharq siyosati bilan bog'liq holda shakllandi. Bu davrda rus olimlari asosan Sharq qo'lyozmalarini yig'ish, tarjima qilish va ilmiy muomalaga kiritish bilan shug'ullandilar.

Mazkur davrning muhim vakillaridan biri Mixail Ivanovich Ivanin hisoblanadi. Uning 1875-yilda nashr etilgan "Chingizxon va Tamerlan davrida mo'g'ul-tatarlar hamda Markaziy Osiyo xalqlarining harbiy san'ati va istilolari haqida" nomli asari Amir Temur harbiy faoliyatini o'rganishga bag'ishlangan dastlabki yirik tadqiqotlardan biridir. [1]

Ivanin Amir Temurning muvaffaqiyatlarini harbiy intizom, qat'iy boshqaruv va mukammal strategiya bilan izohlaydi. Olim Temur qo'shinlarining tashkil etilishi, jang taktikalari va harbiy boshqaruv tizimini batafsil tahlil qiladi. Shuningdek, u Temur harbiy san'atini o'rta asrlarning eng mukammal harbiy tizimlaridan biri sifatida baholaydi.

Biroq XIX asr tarixchilari faoliyatida ayrim evrotsentrik qarashlar ham mavjud bo'lib, ular Amir Temur faoliyatiga ko'pincha istilochilik nuqtayi nazaridan yondashganlar.

Rus sharqshunosligi tarixida Vasiliy Vladimirovich Bartold alohida o'rin tutadi. U Temuriylar tarixini o'rganishda yangi ilmiy metodologiyani joriy etdi.

Bartoldning “Temurning dafn etilishi haqida” (1915), “Ulug‘bek va uning davri” (1918), “Turkiston madaniy hayoti tarixi” (1927) asarlari Temuriylar davrini o'rganishda fundamental tadqiqotlar hisoblanadi.

Olim Sharq manbalarini qiyosiy tahlil qilish asosida Amir Temur va uning avlodlari faoliyatiga xolis baho berishga harakat qilgan. Bartold Temur davlatini faqat harbiy imperiya sifatida emas, balki yuksak madaniyat va ilm-fan markazi sifatida ham tavsiflaydi. [2]

Ayniqsa, uning Mirzo Ulug‘bek faoliyatiga bergan baholari katta ilmiy ahamiyatga ega. Bartold Ulug‘bek rasadxonasini o‘rta asr Sharq astronomiyasining eng yirik markazlaridan biri sifatida e’tirof etgan. [3,4]

Bartoldning fikricha, Temur davriga oid manbalar sonining ko‘pligi tadqiqotchilar uchun katta imkoniyat yaratadi. Biroq bu manbalarni tanqidiy tahlil qilish zarur.

A.Yu. Yakubovskiy rus va sovet sharqshunosligining yirik vakillaridan biridir. U V.V. Bartold ilmiy maktabining davomchisi sifatida tanilgan.

Olimning “Temur” va “Qadimgi Samarqand tarixidan” asarlarida Temuriylar davrining siyosiy va madaniy hayoti keng yoritilgan. [5,6]

Yakubovskiy Samarqandning XIV–XV asrlardagi taraqqiyotini tahlil qilib, uni Sharqning eng rivojlangan shaharlaridan biri sifatida tavsiflaydi. Olim Temur tomonidan amalga oshirilgan bunyodkorlik ishlariga alohida e’tibor qaratadi.

Shuningdek, Yakubovskiy Temur armiyasining tashkiliy tuzilishini ham tahlil qilib, uning yuqori darajadagi intizomga asoslanganligini ko‘rsatadi.

1917-yildan keyin sovet tarixshunosligida tarixiy shaxslarni sinfiy yondashuv asosida baholash tendensiyasi kuchaydi.

1920–1930-yillarda Amir Temur ko‘pincha “feodal istilochi” sifatida talqin qilindi. Bu holat marksistik metodologiyaning ustuvorligi bilan izohlanadi.

Biroq Ikkinchi jahon urushi arafasida va undan keyingi davrda Temur shaxsiga nisbatan qiziqish ortdi. 1941-yilda Go'ri Amir maqbarasining ochilishi va M.M. Gerasimov tomonidan Amir Temur qiyofasining antropologik rekonstruksiya qilinishi muhim voqea bo'ldi.

1968-yilda Ibrohim Mo'minovning "Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli" asari nashr etildi. Ushbu tadqiqot Amir Temur shaxsiga yangicha baho berishga uringanligi sababli ilmiy jamoatchilikda katta munozaralarga sabab bo'ldi.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida rus tarixshunosligida Temuriylar tarixiga nisbatan yanada obyektiv yondashuv shakllandi.

Ivan Nikolayevich Lopatkin kabi tadqiqotchilar Temurning Oltin O'rdaga qarshi yurishlarini qayta tahlil qilib, qo'shinlar soni va harakat yo'nalishlarini ilmiy asosda rekonstruksiya qildilar. [7]

Yangi tadqiqotlarda Temur davrining harbiy tarixi bilan bir qatorda iqtisodiy rivojlanish, diplomatiya, shaharsozlik va madaniyat masalalari ham keng o'rganilmoqda.

XULOSA. Amir Temur va Temuriylar tarixining rus tarixshunosligida o'rganilishi bir necha bosqichlarda rivojlangan. XIX asr tarixchilarining dastlabki tadqiqotlari ko'proq harbiy-siyosiy masalalarga bag'ishlangan bo'lsa, V.V. Bartold va uning ilmiy maktabi vakillari tomonidan tarixiy manbalarni tanqidiy tahlil qilish asosida yangi ilmiy yondashuv shakllantirildi.

Sovet davrida mafkuraviy omillar Amir Temur faoliyatiga berilgan baholarga sezilarli ta'sir ko'rsatgan bo'lsa-da, keyingi yillarda tarixiy haqiqatni tiklash yo'lida muhim qadamlar qo'yildi. Rus sharqshunoslari tomonidan yaratilgan ilmiy meros bugungi temurshunoslik rivojining muhim manbalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Иванин М.И. О военном искусстве и завоеваниях монголо-татар и среднеазиатских народов при Чингисхане и Тамерлане. – Санкт-Петербург, 1875.

2. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. – Ленинград: Издательство АН СССР, 1927.
3. Бартольд В.В. О погребении Тимура. – Петроград, 1915.
4. Бартольд В.В. Улугбек и его время. – Петроград, 1918.
5. Якубовский А.Ю. Темура (Опыт краткой характеристики). – Москва–Ленинград, 1946.
6. Якубовский А.Ю. Из истории старого Самарканда. – Москва, 1958.
7. Лопаткин И.Н. Поход Тимура против Золотой Орды в 1391 году: реконструкция маршрута и численности войск // Исторические исследования Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. 2023. № 3

HALIMA XUDOYBERDIYEVA TARJIMAYI HOLINI O'RGATISHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Isomiddinova Muxlisa

Namangan davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti

E-mail: misomiddinova404@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20578955>

Annotatsiya: O'zbekiston xalq shoiri Halima Xudoyberdiyevaning tarjimai holini adabiyot darslarida interfaol metodlar asosida o'rgatish masalasi yoritiladi. Halima Xudoyberdiyeva tarjimai holini o'rgatishda "Hayot yo'li xaritasi", "Ijodkor bilan suhbat", "Vaziyatli tahlil" va "Guruhli tadqiqot" metodlaridan foydalanish imkoniyatlari atroflicha tahlil qilinadi. Mazkur metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, adabiy-estetik qarashi, ijodkor shaxsiyatini anglash ko'nikmasi, guruhda ishlash madaniyati va badiiy matnga ongli munosabatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Halima Xudoyberdiyeva, tarjimai hol, adabiyot darsi, interfaol metod, hayot yo'li xaritasi, ijodkor bilan suhbat, vaziyatli tahlil, guruhli tadqiqot, o'quvchi faolligi, adabiy ta'lim

Аннотация: В статье освещается вопрос преподавания биографии народной поэтессы Узбекистана Halima Xudoyberdiyeva на уроках литературы на основе интерактивных методов. Подробно анализируются возможности использования методов «Карта жизненного пути», «Беседа с творцом», «Ситуационный анализ» и «Групповое исследование» при изучении биографии поэтессы. Данные методы способствуют развитию у учащихся самостоятельного мышления, литературно-эстетического мировоззрения, навыков понимания личности творца, культуры работы в группе и осознанного отношения к художественному тексту.

Ключевые слова: *Халима Худойбердиева, биография, урок литературы, интерактивный метод, карта жизненного пути, беседа с творцом, ситуационный анализ, групповое исследование, активность учащихся, литературное образование*

Abstract: *This article highlights the issue of teaching the biography of the People's Poet of Uzbekistan, Halima Xudoyberdiyeva, in literature classes through interactive methods. The possibilities of applying such methods as "Life Path Map," "Conversation with the Creator," "Situational Analysis," and "Group Research" in teaching the poet's biography are comprehensively analyzed. These methods contribute to the development of students' independent thinking, literary-aesthetic outlook, ability to understand the personality of the writer, teamwork culture, and conscious attitude toward literary texts.*

Keywords: *Halima Xudoyberdiyeva, biography, literature lesson, interactive method, life path map, conversation with the creator, situational analysis, group research, student activity, literary education*

Adabiyot ta'limida ijodkor tarjimai holini o'rgatish muhim o'rin tutadi. Chunki badiiy asar muallif shaxsiyati, yashagan davri, hayotiy tajribasi, dunyoqarashi va ijodiy muhitidan ajralgan holda to'liq anglanmaydi. Ayniqsa, o'zbek adabiyotida o'z ovozi, o'z ohangi va o'ziga xos poetik dunyosiga ega bo'lgan Halima Xudoyberdiyeva kabi ijodkorlar hayotini o'rgatishda biografik ma'lumotlarni o'quvchilarga jonli, ta'sirchan va mazmunli yetkazish zarur. Bugungi ta'lim jarayonida ijodkor tarjimai holini faqat o'qituvchi bayoni orqali o'rgatish yetarli emas. Chunki zamonaviy o'quvchi tayyor ma'lumotni eshitishdan ko'ra, uni izlash, tahlil qilish, taqqoslash, savol berish va shaxsiy munosabat bildirish orqali yaxshi o'zlashtiradi. Shu sababli Halima Xudoyberdiyeva hayotini o'rgatishda interfaol metodlardan foydalanish dars samaradorligini oshiradi. Interfaol metodlar o'quvchini darsning faol ishtirokchisiga aylantiradi, uni fikrlashga, izlanishga va ijodkor hayoti bilan badiiy merosi o'rtasidagi bog'liqlikni anglashga undaydi. Ijodkor tarjimai holi adabiyot darslarida alohida o'rganiladigan muhim

mavzulardan biridir. Biroq tarjimaiy holni o'rgatish faqat tug'ilgan sana, tug'ilgan joy, ta'lim olgan maskan, ishlagan joylari, yozgan kitoblari va olgan mukofotlarini sanab berishdan iborat bo'lib qolmasligi kerak. Bunday yondashuv o'quvchida vaqtinchalik xotira hosil qilishi mumkin, ammo ijodkor shaxsiyatini chuqur anglashga olib kelmaydi. Halima Xudoyberdiyeva 1947-yil 17-mayda Sirdaryo viloyatining Boyovut tumanida tug'ilgan. U Toshkent davlat universitetining jurnalistika fakultetida tahsil olgan. Keyinchalik matbuot va adabiyot sohasida faoliyat yuritgan. Shoiraning "Ilk muhabbat", "Oq olmalar", "Chaman", "Suyanch tog'larim", "Bobo quyosh", "Sadoqat", "Muqaddas ayol", "To'marisning aytgani", "Yo'ldadirman" kabi to'plamlari o'zbek she'riyatida munosib o'rin egallaydi. U 1992-yilda "O'zbekiston xalq shoiri" unvoni bilan taqdirlangan. Ushbu ma'lumotlar o'quvchiga oddiy faktlar sifatida emas, balki ijodiy kamolot bosqichlari sifatida tushuntirilganda samaraliroq bo'ladi. Masalan, shoiraning Boyovutda tug'ilgani uning she'riyatidagi xalqona ruh, qishloq hayoti, ona yurtga mehr va samimiyat bilan bog'lab izohlanishi mumkin. Jurnalistika fakultetida tahsil olgani esa uning so'zga mas'uliyat bilan yondashishi, hayot voqealarini teran kuzatishi, inson qalbi va jamiyat dardini his qila olishi bilan bog'lanadi.

"Hayot yo'li xaritasi" metodi

Halima Xudoyberdiyeva tarjimaiy holini o'rgatishda eng qulay metodlardan biri "Hayot yo'li xaritasi" metodidir. Mazkur metod ijodkor hayotini izchil, bosqichma-bosqich va o'zaro bog'liq tarzda o'rganishga imkon beradi. Bu metodda o'quvchilar shoiraning hayotidagi muhim voqealarni ketma-ketlikda joylashtiradilar va har bir bosqichning ijodiy ahamiyatini tushuntirishga harakat qiladilar. Dars jarayonida o'qituvchi avval o'quvchilarga Halima Xudoyberdiyeva hayotidagi asosiy bosqichlar haqida qisqa yo'naltiruvchi ma'lumot beradi. So'ng o'quvchilar bu ma'lumotlarni tartibga soladilar. Ular shoiraning bolalik yillari, ta'lim olgan davri, jurnalistika bilan bog'liq faoliyati, adabiyot maydoniga kirib kelishi, she'riy to'plamlari, jamoatchilikdagi o'rni va xalq shoiri sifatida e'tirof etilishi kabi bosqichlarni ajratib ko'rsatadilar. Bu metodda o'quvchilar har bir bosqichga "Bu

voqea shoiraning ijodiy qarashlariga qanday ta'sir qilgan bo'lishi mumkin?" degan savol bilan yondashdilar. Masalan, jurnalistika sohasida tahsil olish Halima Xudoyberdiyevaning hayotni sinchiklab kuzatish, jamiyatdagi o'zgarishlarga befarq bo'lmaslik, inson qalbini teran anglash qobiliyatini kuchaytirgan bo'lishi mumkin. Shoiraning ayol va ona obraziga ko'p murojaat qilishi esa uning hayotiy kuzatishlari, milliy qadriyatlarga munosabati va ayol qalbini chuqur his qilishi bilan bog'liq tarzda tushuntiriladi. Mazkur metod o'quvchilarda tizimli fikrlashni ham rivojlantiradi. Ular voqealarni tartib bilan joylashtirish, sabab va natijani aniqlash, hayotiy faktlarni ijodiy jarayon bilan bog'lash kabi ko'nikmalarni egallaydilar. Natijada Halima Xudoyberdiyeva tarjimayi holi ularning xotirasida quruq ma'lumot sifatida emas, balki izchil va mazmunli ijodiy yo'l sifatida saqlanadi.

“Ijodkor bilan suhbat” metodi

Halima Xudoyberdiyeva tarjimayi holini o'rgatishda samarali metodlardan yana biri “Ijodkor bilan suhbat” metodidir. Bu metodda o'quvchilar shoiraning hayoti va ijodini intervyu, suhbat yoki savol-javob shaklida o'rganadilar. Mazkur metod o'quvchilarning og'zaki nutqini, tasavvurini, ijodiy fikrlashini va ijodkor shaxsiyatini anglash qobiliyatini rivojlantiradi. Adabiyot darsida ijodkor tarjimayi holini o'rganish ko'pincha o'qituvchi bayoni orqali amalga oshiriladi. Bunda o'quvchilar tinglovchi vazifasida qolib ketishi mumkin. “Ijodkor bilan suhbat” metodida esa o'quvchi mavzu ishtirokchisiga aylanadi. U savol tuzadi, javob izlaydi, ma'lumotni qayta ishlaydi va uni jonli nutq orqali ifodalaydi. Bu metodni tashkil etishda o'qituvchi o'quvchilarga rollar taqsimlab beradi. Bir o'quvchi jurnalist, ikkinchisi Halima Xudoyberdiyeva, boshqalari esa adabiyotshunos, muxlis, zamonaviy o'quvchi yoki tanqidchi roliga qatnashishi mumkin. Jurnalist rolidagi o'quvchi shoiraga savollar beradi. Halima Xudoyberdiyeva rolidagi o'quvchi esa oldindan o'rgangan biografik ma'lumotlar va shoiraning ijodiy qarashlariga tayangan holda javob beradi. Bu metodning muhim jihati shundaki, o'quvchi ijodkor hayotini tashqi ma'lumot sifatida emas, ichki kechinmalar, qarashlar va hayotiy tanlovlar bilan bog'liq holda tasavvur qiladi. U Halima Xudoyberdiyevani faqat

darslikdagi ism sifatida emas, balki o'z davri, orzulari, kurashlari, ijodiy izlanishlari va ma'naviy pozitsiyasiga ega shaxs sifatida ko'ra boshlaydi. "Ijodkor bilan suhbat" metodi o'quvchilarning nutqiy faolligini sezilarli darajada oshiradi. O'quvchi savol berish madaniyatini, mantiqiy izchillikda fikr yuritishni, obrazga kirib gapirishni, ma'lumotni ijodiy shaklda yetkazishni o'rganadi. Bunday faoliyat, ayniqsa, adabiyot darslari uchun muhim, chunki adabiyot fani o'quvchini faqat bilim bilan emas, balki his qilish, tasavvur qilish va munosabat bildirish qobiliyati bilan ham tarbiyalaydi. Dars oxirida o'qituvchi suhbat asosida umumiy xulosa chiqaradi. O'quvchilardan "Bu suhbat orqali shoira haqida qanday yangi ma'lumot oldingiz?", "Halima Xudoyberdiyeva shaxsiyatining qaysi jihati sizga ko'proq ta'sir qildi?", "Shoira hayoti bilan uning she'riyati o'rtasida qanday bog'liqlik bor?" kabi savollarga javob berish so'raladi. Bunday refleksiya o'quvchilarning mavzuni chuqurroq anglashiga xizmat qiladi.

"Vaziyatli tahlil" metodi

"Vaziyatli tahlil" metodi o'quvchilarni muammoli vaziyat asosida mustaqil fikrlashga, dalil keltirishga, taqqoslashga va xulosa chiqarishga o'rgatadi. Halima Xudoyberdiyeva tarjimayi holini o'rgatishda bu metod juda muhim, chunki u o'quvchilarni biografik faktlarni shunchaki eslab qolishga emas, balki ularning ma'nosini tushunishga yo'naltiradi. Adabiyot darslarida ko'pincha o'quvchilar ijodkor hayotini asar tahlilidan alohida mavzu sifatida qabul qiladilar. Natijada tarjimayi hol bir tomonda, badiiy asar esa boshqa tomonda qolib ketadi. "Vaziyatli tahlil" metodi aynan shu uzilishni bartaraf etishga yordam beradi. O'quvchi ijodkor hayotini uning asarlari bilan bog'lashga, hayotiy tajriba va poetik g'oya o'rtasidagi aloqani ko'rishga o'rganadi.

Masalan, o'qituvchi darsda quyidagi muammoli vaziyatni taklif qilishi mumkin: ayrim o'quvchilar "Shoiraning hayotini o'rganish shart emas, uning she'rlarini o'qishning o'zi kifoya", deb hisoblaydi. Boshqa o'quvchilar esa "Ijodkor hayotini bilmasdan uning she'rlaridagi asosiy tuyg'u va g'oyalarni to'liq tushunib bo'lmaydi", degan fikrni ilgari suradi. O'quvchilardan ushbu ikki fikrni tahlil qilish,

o'z pozitsiyasini tanlash va Halima Xudoyberdiyeva hayoti misolida uni asoslash talab etiladi. "Vaziyatli tahlil" metodidan foydalanishda o'qituvchi tayyor xulosani darhol aytib bermasligi kerak. Aksincha, o'quvchilarning o'zlari fikr yuritishi, dalil topishi, guruhda muhokama qilishi va umumiy xulosaga kelishi uchun imkon yaratishi lozim. Bunda o'qituvchi yo'naltiruvchi savollar beradi: "Shoiraning bolalik muhiti uning ijodiga ta'sir qilgan bo'lishi mumkinmi?", "Nega uning she'rlarida ayol va ona obrazi muhim o'rin tutadi?", "Jurnalistika sohasi ijodkorning hayotni kuzatish qobiliyatini kuchaytirganmi?", "Tarjimayi holni bilish she'r mazmunini chuqurroq anglashga yordam beradimi?" Mazkur metod o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantiradi. Ular har qanday fikrni dalilsiz qabul qilmaslikka, o'z qarashini asoslashga, boshqa fikrlarni tinglashga va mantiqiy xulosa chiqarishga o'rganadilar. Adabiyot darsida bunday ko'nikmalar juda muhim, chunki badiiy matnni tushunish faqat mazmunni aytib berishdan iborat emas, balki undagi g'oya, obraz, tuyg'u va muallif pozitsiyasini anglashni ham talab qiladi. Halima Xudoyberdiyeva tarjimayi holi asosida beriladigan vaziyatli topshiriqlar tarbiyaviy jihatdan ham samarali. O'quvchilar shoira hayotidan mehnatsevarlik, ijodga sadoqat, ona yurtga muhabbat, ayol sha'niga hurmat, milliy g'urur kabi xulosalar chiqaradilar. Shu jihatdan "Vaziyatli tahlil" metodi mavzuni hayot bilan bog'laydi va o'quvchilarda shaxsiy munosabat shakllantiradi.

"Guruhli tadqiqot" metodi

Halima Xudoyberdiyeva tarjimayi holini chuqur va keng o'rganishda "Guruhli tadqiqot" metodi alohida ahamiyatga ega. Bu metodda o'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib, shoiraning hayoti va ijodiy faoliyatining turli yo'nalishlari bo'yicha mustaqil izlanish olib boradilar. Mazkur metod o'quvchilarda manbalar bilan ishlash, axborotni saralash, guruhda hamkorlik qilish, fikr almashish va taqdimot qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. "Guruhli tadqiqot" metodining asosiy afzalligi shundaki, o'quvchilar tayyor ma'lumotni passiv qabul qilmaydilar. Ular mavzuni o'zlari izlaydilar, o'rganadilar, savollar tuzadilar va xulosa chiqaradilar. Bunday yondashuv o'quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi va bilimning

mustahkam bo'lishiga yordam beradi. Darsda sinf bir necha kichik guruhlariga ajratiladi. Har bir guruhga Halima Xudoyberdiyeva hayotining alohida bir yo'nalishi topshiriladi. Masalan, birinchi guruh shoironing bolalik yillari va tug'ilgan muhiti haqida izlanadi. Ikkinchi guruh uning ta'limi va jurnalistika faoliyatini o'rganadi. Uchinchi guruh shoironing ijodiy faoliyati va she'riy to'plamlari haqida ma'lumot tayyorlaydi. To'rtinchi guruh esa Halima Xudoyberdiyevaning o'zbek adabiyotidagi o'rni va tarbiyaviy ahamiyatini tahlil qiladi.

Guruhli tadqiqot davomida o'qituvchi o'quvchilarga yo'naltiruvchi savollar berishi mumkin. Masalan: "Shoironing bolalik muhiti uning ijodida qanday aks etgan?", "Uning jurnalistika faoliyati poetik qarashlariga qanday ta'sir qilgan?", "Halima Xudoyberdiyeva ijodida ayol va ona obrazi nega muhim?", "Shoira hayotidan bugungi yoshlar qanday saboq olishi mumkin?" Bu savollar o'quvchilarni oddiy ma'lumot yig'ishdan tahliliy fikrlashga olib chiqadi. Mazkur metodda har bir guruh o'z ishini sinf oldida taqdim etadi. Taqdimot og'zaki axborot, plakat, slayd, qisqa videolavha yoki ijodiy chiqish shaklida bo'lishi mumkin. Muhimi, har bir guruh o'z izlanishi natijasida umumiy xulosa berishi kerak. Masalan, bolalik yillari haqida ishlagan guruh shoira ijodidagi ona yurt va xalqona ruhga urg'u bersa, jurnalistika faoliyati haqida ishlagan guruh uning hayotni chuqur kuzatish qobiliyatini ochib beradi. Ijodiy faoliyat bo'yicha ishlagan guruh esa shoironing she'riy to'plamlari orqali uning asosiy mavzularini aniqlaydi. "Guruhli tadqiqot" metodi o'quvchilarni hamkorlikka o'rgatadi. Har bir guruh a'zosi ma'lum vazifani bajaradi: biri ma'lumot topadi, biri uni tartibga soladi, biri taqdimot tayyorlaydi, biri esa natijani sinfga yetkazadi. Bu jarayon o'quvchilarda mas'uliyat, o'zaro yordam, muloqot madaniyati va jamoaviy fikrlashni rivojlantiradi. Halima Xudoyberdiyeva kabi ijodkorlarning tarjimai holini o'rgatishda bu metod ayniqsa samaralidir. Chunki shoira hayoti ko'p qirrali bo'lib, uni bitta yo'nalishda emas, turli jihatlar orqali o'rganish zarur. Guruhli tadqiqot o'quvchilarga aynan shu imkoniyatni beradi: ular shoironing hayotini bolalik, ta'lim, ijod, jamiyatdagi o'rni va tarbiyaviy ahamiyati nuqtayi nazaridan ko'rib chiqadilar.

Halima Xudoyberdiyeva tarjimayi holini interfaol metodlar asosida o'rgatish dars samaradorligini bir necha yo'nalishda oshiradi. Avvalo, o'quvchilar mavzuni faol o'zlashtiradilar. Ular ma'lumotni faqat eshitmaydilar, balki uni izlaydilar, tartibga soladilar, muhokama qiladilar va tahlil qiladilar. Bu esa bilimning chuqurroq va mustahkamroq bo'lishiga xizmat qiladi. Ikkinchidan, interfaol metodlar o'quvchilarda ijodkor shaxsiyatiga nisbatan qiziqish uyg'otadi. Halima Xudoyberdiyeva hayoti oddiy tarjimayi hol sifatida emas, balki ijodga, hayotga, xalq va Vatanga sadoqat namunasi sifatida anglanadi. O'quvchi shoironing hayotiy yo'lini o'rganar ekan, uning she'riyatidagi mavzularni ham yaxshiroq tushunadi. Uchinchidan, mazkur metodlar o'quvchilarning nutqiy va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantiradi. "Ijodkor bilan suhbat" metodida o'quvchilar savol tuzish va javob berishni o'rgansalar, "Guruhli tadqiqot" metodida fikr almashish va taqdimot qilishga o'rganadilar. "Vaziyatli tahlil" esa ularni dalil keltirish, fikrini himoya qilish va xulosa chiqarishga yo'naltiradi. To'rtinchidan, interfaol metodlar o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini shakllantiradi. Ular ijodkor hayotidagi voqealarni oddiy fakt sifatida emas, balki ijodiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega hodisalar sifatida baholaydilar. Bu esa adabiyot darsini chuqurroq, mazmunliroq va hayotga yaqinroq qiladi. Beshinchidan, interfaol metodlar tarbiyaviy vazifani ham kuchaytiradi. Halima Xudoyberdiyeva hayotini o'rganish orqali o'quvchilar mehnatsevarlik, ijodga sadoqat, ona yurtga muhabbat, ayolga hurmat, milliy g'urur va insoniylik kabi qadriyatlarni anglaydilar. Ayniqsa, shoira ijodidagi ona va ayol obrazlari o'quvchilarda mehr, ehtirom va ma'naviy sezgirlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Halima Xudoyberdiyeva tarjimayi holini o'rgatishda interfaol metodlardan foydalanish adabiyot darsining mazmuni, ta'sirchanligi va samaradorligini oshiradi. Shoira hayotini faqat sanalar va faktlar asosida emas, balki ijodiy shakllanish, hayotiy tajriba, shaxsiy qarash va badiiy tafakkur bilan bog'liq jarayon sifatida o'rgatish o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi.

“Hayot yo‘li xaritasi” metodi o‘quvchilarga shoiraning hayot bosqichlarini izchil va mantiqiy anglashga yordam beradi. “Ijodkor bilan suhbat” metodi tarjimayi holni jonli muloqot shakliga olib kiradi va o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi. “Vaziyatli tahlil” metodi ijodkor hayoti va asarlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishga xizmat qiladi. “Guruhli tadqiqot” metodi esa o‘quvchilarni mustaqil izlanish, manbalar bilan ishlash va jamoaviy taqdimot qilishga o‘rgatadi. Mazkur metodlar orqali o‘quvchilar Halima Xudoyberdiyevaning hayot yo‘lini chuqurroq o‘rganadilar, uning ijodi bilan tarjimayi holi o‘rtasidagi aloqani tushunadilar va shoiraning ma’naviy merosiga ongli munosabat bildiradilar. Natijada adabiyot darsi oddiy ma’lumot beruvchi mashg‘ulot emas, balki o‘quvchini fikrlashga, his qilishga, ijodkor shaxsiyatini anglashga va milliy adabiyotga mehr bilan qarashga yo‘naltiruvchi tarbiyaviy jarayonga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xudoyberdiyeva Halima. Saylanma. Toshkent: Sharq, 2000.
2. Xudoyberdiyeva Halima. Yo‘ldadirman. Toshkent, 2005.
3. Xudoyberdiyeva Halima. Muqaddas ayol. Toshkent, 1987.
4. Husanboyeva Qunduzxon va Roza Niyozmetova. Adabiyot o‘qitish metodikasi. Toshkent, 2018.
5. To‘xliyev Boqijon. Adabiyot o‘qitish metodikasi. Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010.
6. Ro‘ziyeva D., M. Usmonboyeva va Z. Xoliqova. Interfaol metodlar: mohiyati va qo‘llanilishi. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013

IJTIMOIIY DAVLAT KONSEPSIYASI, AHOLINI HIMOYA QILISH MODELLARI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Xamidova Saida

Namangan davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakulteti ijtimoiy ish yo'nalishi 1-kurs talabasi

E-mail: izzatillaboltaboyev875@gmail.com

Tel: +998 93 328 32 82

Ilmiy rahbar: Abdusalomov Muhiddin

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20614515>

Annotatsiya: Maqolada ijtimoiy davlatning nazariy asoslari, aholini ijtimoiy himoya qilishning jahon tajribasidagi modellari va ularning transformatsiyalanish tendensiyalari tahlil qilinadi. O'zbekistonning ijtimoiy davlat sari strategik yo'li yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy davlat, ijtimoiy himoya, liberal model, korporativ model, ijtimoiy adolat, inson kapitali

Аннотация: В статье анализируются теоретические основы социального государства, мировые модели социальной защиты населения и тенденции их трансформации. Освещен стратегический путь Узбекистана к социальному государству.

Ключевые слова: Социальное государство, социальная защита, либеральная модель, корпоративная модель, социальная справедливость, человеческий капитал

Abstract: The article analyzes the theoretical foundations of the social state, world models of social protection, and their transformation trends. Uzbekistan's strategic path towards a social state is highlighted.

Key words: Social state, social protection, liberal model, corporate model, social justice, human capital

KIRISH

Ijtimoiy davlat – bu har bir fuqaro uchun munosib hayot darajasini ta'minlash, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish va muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlash mas'uliyatini o'z zimmasiga olgan siyosiy tizimdir [1]. Bugungi global transformatsiyalar davrida ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish davlat raqobatbardoshligining muhim omiliga aylandi. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida ham davlatning "ijtimoiy" maqomi qat'iy belgilab qo'yildi, bu esa mavzuning dolzarbligini oshiradi [2]. Ijtimoiy davlat deganda, nazarimda, faqat moddiy yordam beruvchi tuzilmani emas, balki inson qadrini hamma narsadan ustun qo'yadigan adolatli jamiyatni tushunish lozim. Mening chuqur ishonchimga ko'ra, davlatning chinakam qudrati uning yalpi ichki mahsuloti bilan emas, balki jamiyatning eng himoyasiz qatlamlari – keksalar, nogironligi bor shaxslar va yetim bolalarning yuzidagi tabassum bilan o'lchanadi. Ijtimoiy davlat konsepsiyasi bu shunchaki siyosiy nazariya emas, balki inson va davlat o'rtasidagi o'zaro ishonch ko'prigidir. Shaxsiy kuzatuvlarim shuni ko'rsatadiki, bugungi shiddatli zamonda inson o'z muammolari bilan yolg'iz qolib ketmasligi kerak. Davlat har bir fuqarosiga "Sen yolg'iz emassan, orqangda biz turibmiz" degan tuyg'uni bera olishi shart. Bu borada O'zbekistonning yangi taraqqiyot yo'lida ijtimoiy tamoyillarga urg'u berayotgani, inson kapitalini rivojlantirishga intilayotgani juda muhim ahamiyatga ega. Menimcha, haqiqiy ijtimoiy davlat fuqaroni boqimandachilikka o'rgatib qo'ymaydi, balki uning o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun munosib sharoit, sifatli ta'lim va kafolatlangan tibbiy xizmatni taqdim etadi. Ijtimoiy davlat qurish yo'li – bu millatning birdamligini mustahkamlovchi va kelajakka bo'lgan ishonchni shakllantiruvchi eng insonparvar yo'ldir. Bu jarayonda davlatning mas'uliyati qanchalik yuqori bo'lsa, fuqarolarning ham jamiyat oldidagi daxldorlik hissi shunchalik ortib boradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va mantiqiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Dunyodagi asosiy ijtimoiy himoya

modellari (Gosta Esping-Andersen tasnifi asosida) tahliliy o'rganilib, ularning samaradorlik ko'rsatkichlari solishtirildi. Ushbu tadqiqotni tayyorlash jarayonida men quruq formulalar yoki faqat statistik jadvallarga tayanib qolishni istamadim. Mening nazarimda, ijtimoiy davlat konsepsiyasi bu jonli jarayon, shuning uchun ham metodologiyamning asosi sifatida hayotiy kuzatuv va qiyosiy tahlilni tanladim. Men dunyoning turli burchaklarida amalga oshirilgan tajribalarni – xoh u Skandinaviya davlatlarining insonparvar tizimi bo'lsin, xoh Germaniyaning qat'iy sug'urta tartiblari – shunchaki ma'lumot sifatida emas, balki "Bu bizning jamiyatimizga qanchalik mos keladi?" degan savol orqali tahlil qildim.

Shaxsiy yondashuvim shundan iboratki, men ijtimoiy himoya modellarini o'rganishda mantiqiy umumlashtirish metodini qo'lladim va bunga o'zimning sub'ektiv mushohadalarimni ham qo'shdim. Tadqiqot davomida davlatning siyosiy irodasi va oddiy fuqaroning hayoti o'rtasidagi bog'liqlikni qidirdim. Menimcha, haqiqiy metodologiya bu faqat kitob titish emas, balki jamiyatdagi o'zgarishlarni his qila olishdir. Shuning uchun ham, O'zbekistonda mahalla instituti orqali ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimini o'rganar ekanman, uni dunyodagi liberal va korporativ modellar bilan solishtirish orqali o'ziga xos xulosalar chiqardim.

Shuningdek, men ijtimoiy sohadagi islohotlarni faqat ijobiy tomonlama emas, balki tanqidiy nuqtai nazardan ham ko'rib chiqishga harakat qildim. Tadqiqotimda ochiqlik va xolislikka intildim, chunki ijtimoiy masalalarda yolg'on ma'lumotlar bilan haqiqiy natijaga erishib bo'lmaydi deb hisoblayman. Oxir-oqibat, tanlagan metodim nazariy tushunchalarni bugungi kunning real manzarasi bilan bog'lashga va ijtimoiy davlat sari qo'yilayotgan qadamlarning samarasini insoniy nigoh bilan baholashga xizmat qildi.

NATIJALAR

Tahlillar natijasida aholini himoya qilishning to'rtta asosiy modeli shakllanganligini ko'rish mumkin: Liberal (Anglo-sakson) model: (AQSH, Buyuk Britaniya) – ijtimoiy yordam faqat eng muhtojlarga qaratilgan, asosiy e'tibor xususiy sug'urtaga beriladi [3]. Korporativ (Bismark) model: (Germaniya, Fransiya) –

ijtimoiy to'lovlar mehnat staji va badallarga bog'liq [4]. Sotsial-demokratik (Skandinaviya) model: (Shvetsiya, Norvegiya) – davlat barcha fuqarolar uchun yuqori darajadagi ijtimoiy kafolatlarni ta'minlaydi. Janubiy Yevropa modeli: (Italiya, Ispaniya) – ijtimoiy himoyada oila va cherkovning roli yuqori. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar "Inson qadri uchun" tamoyili asosida ushbu modellarning eng samarali jihatlari (manzillilik va davlat kafolati) birlashtirishga qaratilgan [5]. O'tkazilgan tahlillar va kuzatishlarim natijasida shunday xulosaga keldimki, dunyoda aholini himoya qilishning yagona va mukammal andozasi yo'q, ammo har bir tizim zahirida o'sha xalqning dunyoqarashi yotadi. Masalan, g'arbda ko'p tilga olinadigan liberal modelni o'rganar ekanman, unda mas'uliyat ko'proq insonning o'ziga yuklatilishini ko'rdim. Menimcha, bu tizim odamni harakat qilishga, tadbirkorlikka undaydi, lekin hayotda kutilmagan zarbaga uchraganlar uchun biroz "sovuq" tuyulishi mumkin. Skandinaviya davlatlaridagi sotsial-demokratik model esa menga eng insonparvar tizimdek ko'rindi, chunki u yerda davlat fuqaroni tug'ilganidan to umrining oxirigacha o'z himoyasiga oladi. Biroq, shaxsiy fikrimcha, bunday yuqori darajadagi g'amxo'rlik jamiyatda ma'lum ma'noda boqimandachilik kayfiyatini ham uyg'otib qo'yishi xavfi bor. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda O'zbekiston o'ziga xos "aralash model" ustida ishlamoqda. Men bu jarayonda ayniqsa mahallabay ishlash tizimining joriy etilishini eng katta ijobiy natija deb hisoblayman. Chunki dunyoning hech bir burchagida muammoni uyma-uy yurib o'rganadigan bunday yaqin tizimni uchratmadim. Shaxsiy tahlillarimga ko'ra, ijtimoiy yordamni faqat nafaqa berish bilan cheklab qo'ymasdan, ehtiyojmand qatlamga "baliq emas, qarmoq berish" tamoyili o'z mevasini bera boshladi. Yana bir muhim natija shundaki, ijtimoiy davlat sari intilish nafaqat iqtisodiy yordamni, balki ta'lim va tibbiyotning hamma uchun ochiqligini ham ta'minlamoqda. Mening nazarimda, kambag'allikni qisqartirishning eng qisqa yo'li – bu sifatli ta'limdir. Tadqiqotim davomida ko'rdimki, ijtimoiy himoya tizimi raqamlashtirilgani sari, yordam haqiqatda muhtoj bo'lgan insonlarga yetib borishi tezlashdi. Bu esa

jamiyatda adolat tuyg'usining qayta tiklanishiga xizmat qilmoqda. Xulosa qilib aytganda, natijalarimiz shuni isbotlaydiki, ijtimoiy davlat – bu faqat byudjet taqsimoti emas, balki har bir insonning qadrini joyiga qo'yish san'atidir.

MUHOKAMA VA TAHLIL

Zamonaviy tendensiyalar shuni ko'rsatmoqdaki, ijtimoiy davlat tushunchasi "shunchaki nafaqa berish"dan "inson kapitaliga investitsiya kiritish"ga o'zgarmoqda. Raqamlashtirish (E-hukumat) ijtimoiy yordamning manzilliligini oshirib, korrupsiyani kamaytirmoqda. Biroq, demografik qarish va global iqtisodiy inqirozlar barcha modellarni ijtimoiy xarajatlarni optimallashtirishga majbur qilmoqda [6]. Ushbu mavzu atrofida mulohaza yuritir ekanman, ijtimoiy davlat qurish shunchaki iqtisodiy imkoniyatlarga bog'liq emas, balki bu eng avvalo siyosiy iroda va jamiyatning ma'naviy yetukligi mahsulidir degan xulosaga keldim. Menimcha, ko'pchilik ijtimoiy davlatni faqat "tekin yordam beradigan idora" deb tushunishi – bu masalaning eng yuzaki tomoni. Aslida, muhokama markazida insonning erkinligi va uning o'z taqdirini o'zi belgilash imkoniyati turishi kerak. Shaxsiy fikrimcha, agar davlat haddan tashqari g'amxo'rlikni kuchaytirib yuborsa, odamlarda tashabbuskorlik o'lishi mumkin; aksincha, hamma narsani bozor ixtiyoriga tashlab qo'ysa, jamiyatda tabaqalanish va adolatsizlik chuqurlashib ketadi. Meni doimo o'ylantiradigan bir jihat bor: qanday qilib ijtimoiy himoyani shunday tashkil qilish kerakki, u insonni dangasalikka emas, balki rivojlanishga undasin? Mening nazarimda, biz muhokama qilayotgan rivojlanish tendensiyalari aynan mana shu oltin muvozanatni qidirmoqda. Bugungi globallashtirish davrida hech bir modelni ko'r-ko'rona nusxalab bo'lmaydi. Masalan, Shvetsiya tajribasi juda jozibali ko'rinishi mumkin, lekin bizning oilaviy qadriyatlarimiz, mahalla institutimiz va demografik o'sishimiz mutlaqo boshqacha yondashuvni talab qiladi. Shuningdek, ijtimoiy adolat haqidagi bahslarda raqamli texnologiyalarning o'рни haqida ham to'xtalib o'tishni istardim. Shaxsiy kuzatuvlarimga ko'ra, tizim qanchalik shaffof bo'lsa, odamlarning davlatga ishonchi shunchalik ortadi. Lekin texnologiya faqat vosita, xolos; asosiysi – o'sha tizim ortida turgan insonning nigohi

va mas'uliyati. Muhokamamizning bosh g'oyasi shuki, ijtimoiy davlat – bu tugallangan loyiha emas, balki doimiy harakatdagi jarayondir. Biz nafaqat bugungi kunni, balki kelajak avlodlar uchun qanday ijtimoiy meros qoldirayotganimizni ham o'ylashimiz shart. Shundagina davlat va jamiyat o'rtasidagi rishtalar uzilmas va samimiy bo'ladi.

XULOSA

Ijtimoiy davlatni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyasi – bu ijtimoiy himoyaning passiv shaklidan faol shakliga o'tishdir. O'zbekiston sharoitida ijtimoiy davlat qurish nafaqat iqtisodiy, balki kuchli huquqiy va ma'naviy asosga ega bo'lishi lozim. Asosiy maqsad – aholini boqimandachilikka o'rgatish emas, balki ularni kambag'allikdan chiqishlari uchun imkoniyat yaratishdir. Ushbu mavzu ustida olib borgan tadqiqotlarim va shaxsiy mushohadalarimni yakunlar ekanman, bir haqiqatni aniq his qildim: ijtimoiy davlat – bu shunchaki siyosiy tuzum emas, balki jamiyatning barcha a'zolari o'rtasidagi insoniy birdamlik va mehr-oqibat tantanasidir. Men ishonamanki, hech bir jamiyat o'zining ojiz va muhtoj a'zolarini chetga surib qo'yib, haqiqiy taraqqiyotga erisha olmaydi. Mening nazarimda, ijtimoiy davlat qurish yo'li – bu inson qadrini moddiy boyliklardan ustun qo'yish, har bir shaxsga o'zligini namoyon etish uchun teng imkoniyatlar yaratishdir. Shaxsiy fikrimcha, O'zbekistonning ijtimoiy davlat sari qo'yayotgan qadamlari nafaqat iqtisodiy islohot, balki millatning ma'naviy yangilanishidir. Albatta, bu yo'lda qiyinchiliklar va yechimini kutayotgan masalalar talaygina, biroq eng muhimi – yo'nalishning to'g'ri tanlangani va "Inson qadri uchun" tamoyilining amaldagi ifodasidir. Men shunga aminmanki, ijtimoiy himoya tizimi kelajakda insonni boqimandalikka emas, balki yaratuvchanlikka, ilmga va jamiyatga foyda keltirishga undashi lozim. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy davlat bu – xalqning davlatga, davlatning esa xalqqa bo'lgan cheksiz ishonchidir. Bu ishonchni asrab-avaylash va har bir islohot ortida tirik inson taqdiri turganini unutmaslik – barqaror va adolatli kelajakning yagona garovidir. Mening maqsadim ham ushbu maqola orqali ijtimoiy

davlat konsepsiyasiga quruq nazariya emas, balki insoniy tuyg'ular va mas'uliyat ko'zi bilan qarash kerakligini ko'rsatish edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: “O'zbekiston”, 2023.
3. Mishra, R. (1999). *Globalization and the Welfare State*. Edward Elgar Publishing.
4. Vaxitov, A. (2021). Ijtimoiy davlat: nazariya va amaliyot. O'quv qo'llanma.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni.
6. World Bank (2023). *The State of Social Safety Nets*.

AHOLINING ZAIF QATLAMLARINI HIMOYALASHDA MILLIY AGENTLIK ROLI

Jo'raxonova Sabina

Namangan davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar fakulteti

Ijtimoiy ish yo'nalishi I kurs talabasi

e-mail: joraxanovasabina@gmail.com

Tel: 977761415

Ilmiy rahbar: Abdusalomov Muhiddin

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20614881>

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasi Milliy ijtimoiy himoya agentligining aholini zaif qatlamlarini himoyalashdagi roli va uning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqotda agentlikning ijtimoiy yordam va qo'llab-quvvatlash mexanizmlari, shuningdek, aholining kam ta'minlangan qatlamlarini aniqlash va qo'llab-quvvatlash jarayonidagi innovatsion yondashuvlar o'rganiladi. Tadqiqot natijalari agentlik faoliyatini takomillashtirish va strategik rejalashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy himoya, zaif qatlamlar, Milliy agentlik, ijtimoiy yordam, strategiya

Аннотация: В статье анализируется роль Национального агентства Республики Узбекистан в защите уязвимых слоев населения и эффективность его деятельности. Рассматриваются механизмы социальной помощи, выявления и поддержки социально уязвимых групп, а также инновационные подходы в этой сфере. Результаты исследования позволяют предложить рекомендации по совершенствованию работы агентства и стратегическому планированию.

Ключевые слова: социальная защита, уязвимые группы, Национальное агентство, социальная помощь, стратегия

Annotation: *This article analyzes the role of the National Social Protection Agency of Uzbekistan in safeguarding vulnerable population groups and the effectiveness of its activities. The study examines mechanisms for social assistance, identification and support of vulnerable groups, and innovative approaches in service delivery. The research findings provide recommendations for improving the agency's operations and strategic planning.*

Keywords: *social protection, vulnerable groups, National Agency, social assistance, strategy*

KIRISH

Ijtimoiy himoya tizimining samaradorligi bevosita aholining zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlash bilan o'lchanadi. Muallifning shaxsiy fikricha, Milliy agentlik bu yo'nalishda nafaqat yordamni taqdim etuvchi organ, balki ijtimoiy siyosatni amalga oshiruvchi strategik tizim sifatida ham muhim rol o'ynaydi [1]. O'zbekiston sharoitida kambag'allik, nogironlik, yolg'izlik va yoshga oid xavflarga duch kelayotgan qatlamlar aniqlanib, ularga manzilli yordam ko'rsatish tizimi shakllantirilmoqda. Shu sababli agentlik faoliyatini tahlil qilish, uning zaif qatlamlarni himoyalashdagi samaradorligini o'rganish dolzarb vazifa hisoblanadi. Ijtimoiy himoya tizimi har bir davlatda aholining zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlash va ularning hayot sifatini oshirishga xizmat qiladigan asosiy institutlardan biridir. Mening shaxsiy fikrimcha, O'zbekiston sharoitida Milliy agentlik faqat yordam taqdim etuvchi organ sifatida emas, balki ijtimoiy siyosatni amalga oshiruvchi strategik tizim sifatida ham markaziy rol o'ynaydi. Shaxsiy kuzatuvlarimga ko'ra, agentlikning samarali faoliyati aholining ijtimoiy zaif qatlamlarini aniqlash, ularni qo'llab-quvvatlash va manzilli yordamni taqdim etish bilan bevosita bog'liq. Shu nuqtayi nazardan, agentlik faoliyatining tahlili va uning zaif qatlamlarni himoyalashdagi roli tadqiqotning dolzarb mavzusiga aylanadi. Shuni ta'kidlamoqchi: xalqaro tajribani o'rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish Milliy agentlikning samaradorligini oshirish va ijtimoiy adolatni mustahkamlash imkonini beradi. Shu bilan birga, mening fikrimcha, Milliy agentlik

faoliyatida innovatsion yondashuvlar va raqamli platformalardan foydalanish ijtimoiy yordam tizimining tezkorligi va manzilliligini oshiradi. Shu sababli, agentlikning strategik va amaliy faoliyatini chuqur tahlil qilish, zaif qatlamlarni himoyalash jarayonidagi imkoniyatlarini aniqlash tadqiqotning asosiy maqsadi hisoblanadi. Mening pozitsiyamiga ko'ra, xalqaro tajriba asosida ilg'or usullarni joriy etish Milliy agentlikning strategik va operativ samaradorligini oshirishga yordam beradi. Masalan, raqamli platformalar orqali ijtimoiy yordam ko'rsatish, yagona reyestrlar yaratish va monitoring tizimlarini joriy etish aholining manzilli va tezkor yordamga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishda muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli, ushbu tadqiqotda Milliy agentlik faoliyati va uning zaif qatlamlarni himoyalashdagi roli tahlil qilinadi, samaradorlikni oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi: Qiyosiy tahlil (komparativ analysis) – xalqaro tajriba va Milliy agentlik faoliyatining samaradorligi solishtirildi. Normativ-huquqiy hujjatlar tahlili – ijtimoiy himoya sohasidagi qonunlar, farmonlar va qarorlar o'rganildi [2]. Statistik ma'lumotlar tahlili – Milliy agentlik hisobotlari va davlat statistikasi tahlil qilindi [3]. Mening shaxsiy fikrimcha, ushbu kompleks yondashuv Milliy agentlikning zaif qatlamlarni qo'llab-quvvatlashdagi imkoniyatlarini to'liq baholashga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqotda aholini ijtimoiy himoya qilishda Milliy agentlikning roli va samaradorligini baholash uchun muallif shaxsiy yondashuvini asos qilib oldi. O'ylashimcha, zaif qatlamlarni himoyalash jarayoni murakkab va ko'p qirrali bo'lgani sababli uni faqat bir usul bilan o'rganish yetarli emas. Shu bois tadqiqotda turli metodlar — huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, statistik ma'lumotlarni o'rganish va xalqaro tajribani solishtirish — birgalikda qo'llanildi. Shaxsiy kuzatuvim shuni ko'rsatadiki, Milliy agentlikning samaradorligini baholashda nafaqat mavjud yordam dasturlarini tahlil qilish, balki ularning amalda qanchalik tezkor va manzilli ishlashini o'rganish muhimdir. Shu bilan birga, innovatsion yondashuvlar va

raqamlashtirilgan platformalardan foydalanish agentlikning faoliyatini yanada samarali qilishga imkon beradi. Shaxsiy fikrimcha, kompleks metodologiya Milliy agentlikning zaif qatlamlarni himoya qilishdagi imkoniyatlarini to'liq tushunishga yordam beradi va kelajakda tizimni takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Shu yondashuv orqali nafaqat mavjud muammolar aniqlanadi, balki ularni hal qilish uchun amaliy choralar taklif qilinadi.

NATIJALAR

Tahlillar shuni ko'rsatadiki: Milliy agentlik zaif qatlamlarni aniqlash va manzilli yordam ko'rsatishda samarali mexanizmlarga ega [4]. Raqamli platformalar orqali xizmatlar ko'rsatish joriy etilgan va bu yordamning tezkorligini oshirdi. Agentlikning qo'llab-quvvatlash dasturlari ijtimoiy tenglikni oshirishga yordam beradi va kambag'allik darajasini kamaytirishga xizmat qiladi [5]. Shaxsiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ilg'or davlatlarda qo'llaniladigan monitoring va baholash tizimlarini joriy etish agentlik faoliyatini yanada samarali qilishi mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Milliy agentlik aholining zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlashda markaziy rol o'ynaydi. Mening shaxsiy fikrimcha, agentlikning samaradorligi nafaqat yordam ko'rsatish hajmi bilan, balki uning manzilligi, tezkorligi va aholining haqiqiy ehtiyojlarini qondira olish qobiliyati bilan belgilanadi. Shaxsiy kuzatuvlarimga ko'ra, raqamli platformalar va yagona reyestrlar yordamida ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish jarayoni sezilarli darajada soddalashtirilgan va yordam kerakli qatlamlarga o'z vaqtida yetib bormoqda. Shu bilan birga, agentlikning innovatsion yondashuvlari va strategik rejalashtirish tizimi yordamning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Mening tahlilimga ko'ra, Milliy agentlik faoliyati nafaqat jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi, balki aholining zaif qatlamlari uchun ijtimoiy adolatni mustahkamlashga ham hissa qo'shadi. Shu nuqtai nazardan, agentlikning resurslarni samarali taqsimlash, monitoring qilish va innovatsion yondashuvlarni qo'llashdagi imkoniyatlari uning zaif qatlamlarni himoyalashdagi rolini yanada oshiradi. Shaxsiy fikrimcha, kelgusida agentlik faoliyatini yanada rivojlantirish uchun xalqaro tajribalarni

o'rganish, kadrlar salohiyatini oshirish va raqamlashtirish imkoniyatlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa nafaqat yordamning sifatini oshiradi, balki tizimning barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Milliy agentlik faoliyati ijtimoiy himoya tizimining markaziy komponenti sifatida aholi zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Muallifning fikricha, agentlik samaradorligini oshirish uchun quyidagilar muhim:

Raqamli monitoring va baholash tizimlarini kengaytirish;

Xalqaro tajriba asosida kadrlar tayyorlash va bilim almashish;

Ijtimoiy yordamning manzilliligini kuchaytirish. Shuningdek, shaxsiy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, agentlikning strategik rejalashtirish qobiliyati va innovatsion yondashuvlarni joriy etishi uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi [6]. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Milliy agentlik faoliyati aholining zaif qatlamlarini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi, biroq ba'zi sohalarda samaradorlikni oshirish uchun qo'shimcha choralar talab etiladi. Shaxsiy fikrimcha, agentlikning samaradorligini oshirishning birinchi sharti — yordamning manzilliligini yanada kuchaytirishdir. Ya'ni, resurslar eng ehtiyojmand qatlamlarga aniq yetib borishi uchun monitoring tizimi va statistika bazasi muntazam yangilanishi kerak. Shuningdek, shaxsiy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, xalqaro tajribada qo'llanilayotgan innovatsion yondashuvlar, masalan, raqamli platformalar va elektron reyestrlar, O'zbekistonda ham samarali joriy etilishi mumkin. Bu nafaqat yordamning tezkor yetib borishini ta'minlaydi, balki byudjet mablag'laridan samarali foydalanishga ham hissa qo'shadi. Mening fikrimcha, Milliy agentlikning ijtimoiy himoya tizimida strategik va operativ rolini oshirish uchun, kadrlar malakasini oshirish va xalqaro tajriba bilan uzviy aloqani kuchaytirish zarur. Shu bilan birga, agentlik faoliyatida jamiyatning faolligi va aholi bilan muloqotning kuchaytirilishi, xizmatlarning sifatini va ishonchliligini oshirishga yordam beradi. Shaxsiy nuqtayi nazardan kelib chiqib aytganda, Milliy agentlikning zaif qatlamlarni

himoyalashdagi roli nafaqat moliyaviy yordam bilan cheklanmasligi, balki aholining turmush sharoitini yaxshilash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan tizimli faoliyat sifatida rivojlantirilishi muhimdir. Shu yondashuv agentlikning uzoq muddatli samaradorligini ta'minlaydi va ijtimoiy adolatni mustahkamlashga xizmat qiladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Milliy agentlik zaif qatlamlarni himoyalashda nafaqat yordam beruvchi organ, balki ijtimoiy siyosatning strategik amalga oshiruvchisi hisoblanadi. Muallifning shaxsiy fikricha, agentlik faoliyatini takomillashtirish va xalqaro tajribani tatbiq etish ijtimoiy tenglikni oshirish, kambag'allikni kamaytirish va aholining farovonligini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, innovatsion yondashuvlar va raqamlashtirish Milliy agentlikning samaradorligini yanada oshirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Milliy agentlik aholining zaif qatlamlarini himoyalashda markaziy strategik rol o'ynaydi. Mening shaxsiy fikrimcha, agentlikning samaradorligi nafaqat moliyaviy yordam hajmi bilan, balki uning manzilligi, tezkorligi va aholining haqiqiy ehtiyojlarini qondira olish qobiliyati bilan belgilanadi. Shaxsiy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, Milliy agentlikning innovatsion yondashuvlari, raqamli platformalardan foydalanishi va monitoring tizimlarini joriy etishi yordamning sifatini va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba asosida ilg'or usullarni tatbiq etish agentlikning faoliyatini yanada takomillashtirishga yordam beradi. O'ylashimcha, kelgusida Milliy agentlik faoliyatini rivojlantirish uchun bir qancha ustuvor yo'nalishlar mavjud: kadrlar salohiyatini oshirish, xalqaro tajriba bilan uzviy aloqani kuchaytirish, raqamlashtirish imkoniyatlarini kengaytirish va jamiyatning faolligini jalb qilish. Shu yondashuv nafaqat yordamning sifatini oshiradi, balki ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash va aholining farovonligini yaxshilashga xizmat qiladi. Shaxsiy fikr sifatida muallif ta'kidlaydiki, Milliy agentlikning uzoq muddatli samaradorligi va aholining zaif qatlamlarini himoyalashdagi roli tizimli yondashuv, innovatsion

metodlar va strategik rejalashtirish orqali yanada mustahkamlanadi. Shu bilan birga, agentlik faoliyati ijtimoiy adolatni oshirish va kambag'allikni kamaytirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy ijtimoiy himoya agentligi. Yillik hisobot 2023. Toshkent, 2023.
2. Qonunlar va farmonlar to'plami. Ijtimoiy himoya sohasidagi normativ hujjatlar. Toshkent, 2022.
3. Statistika qo'mitasi. Aholi va ijtimoiy himoya statistikasi. Toshkent, 2023.
4. International Labour Organization. Social Protection for Vulnerable Groups. Geneva, 2021.
5. World Bank. Strengthening Social Protection in Central Asia. Washington, DC, 2022.
6. Esping-Andersen G. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton University Press, 1990.

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLAR BILAN IJTIMOIIY ISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Nurmuhammedova Nigina

Namangan davlat pedagogika instituti Ijtimoiy ish yo'nalishi 1-bosqich talabasi

E-mail: nurmuhammadovanigina566@gmail.com

Ilmiy rahbar: Muhridin Abdusalomov

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20615104>

Annotatsiya: Maqolada nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borishning zamonaviy usullari, xususan, inklyuziv yondashuv, keys-menejment, abilitatsiya va assistiv texnologiyalarning ahamiyati tahlil qilinadi. Nogironlikning tibbiy modelidan ijtimoiy modeliga o'tish jarayoni hamda to'siqsiz muhit yaratishning ijtimoiy ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatga integratsiyalashuvini ta'minlashga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy model, inklyuziya, reabilitatsiya, abilitatsiya, keys-menejment, assistiv texnologiyalar, to'siqsiz muhit, ijtimoiy adaptatsiya, teng imkoniyatlar

Annotation: The article analyzes modern methods of social work with persons with disabilities, including inclusive approaches, case management, habilitation and assistive technologies. The transition from the medical model of disability to the social model and the importance of creating a barrier-free environment are discussed. Practical recommendations aimed at ensuring the social integration of persons with disabilities are also presented.

Keywords: social model, inclusion, rehabilitation, habilitation, case management, assistive technologies, barrier-free environment, social adaptation, equal opportunities

Аннотация: В статье анализируются современные методы социальной работы с лицами с инвалидностью, включая инклюзивный подход,

кейс-менеджмент, абилитацию и ассистивные технологии. Рассматривается переход от медицинской модели инвалидности к социальной модели и значение создания безбарьерной среды. Также представлены практические рекомендации, направленные на обеспечение социальной интеграции лиц с инвалидностью.

***Ключевые слова:** социальная модель, инклюзия, реабилитация, абилитация, кейс-менеджмент, ассистивные технологии, безбарьерная среда, социальная адаптация, равные возможности*

KIRISH

Zamonaviy ijtimoiy ish amaliyotida nogironlik masalasiga yondashuv sezilarli darajada o'zgarmoqda. Ilgari nogironlik asosan tibbiy muammo sifatida talqin etilgan bo'lsa, bugungi kunda u ijtimoiy hodisa sifatida baholanmoqda. Ijtimoiy modelga ko'ra, nogironlikning asosiy sababi insonning jismoniy yoki ruhiy holati emas, balki jamiyat tomonidan yaratilgan ijtimoiy, iqtisodiy va infratuzilmaviy to'siqlardir.

Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini ta'minlash, ularning ta'lim olishi, mehnat faoliyatida ishtirok etishi hamda jamiyat hayotiga to'laqonli integratsiyalashuvini qo'llab-quvvatlash bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi ushbu yo'nalishdagi islohotlarning huquqiy asosini tashkil etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borishning zamonaviy usullarini tahlil qilish, ularning amaliy ahamiyatini ochib berish hamda ijtimoiy inklyuziyani rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

METODLAR

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning qator metodlaridan foydalanildi. Xususan, qiyosiy tahlil, keys-menejment (case management), ijtimoiy modellashtirish, kontent-tahlil hamda ekspert so'rovi metodlari qo'llanildi.

Qiyosiy tahlil yordamida nogironlikning tibbiy va ijtimoiy modellari o'rtasidagi farqlar o'rganildi. Keys-menejment usuli orqali nogironligi bo'lgan shaxslarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos xizmatlarni tashkil etish mexanizmlari tahlil qilindi.

Kontent-tahlil jarayonida O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi, Ijtimoiy himoya milliy agentligi tomonidan ishlab chiqilgan metodik materiallar hamda sohadagi ilmiy adabiyotlar o'rganildi. Ekspert so'rovlari orqali ijtimoiy ish mutaxassislari va volontyorlarning amaliy tajribasi tahlil qilindi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ishlashda zamonaviy yondashuvlarning samaradorligini ko'rsatdi.

Birinchidan, keys-menejment usuli har bir shaxsning ehtiyojlarini individual baholash va manzilli ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish imkoniyatini yaratadi. Ushbu yondashuv ijtimoiy xizmatlarning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, abilitatsiya usullari nogironligi bo'lgan shaxslarning mavjud salohiyatini rivojlantirish, yangi ko'nikmalarni shakllantirish hamda mustaqil hayot kechirish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, inklyuziv ta'lim va bandlik tizimlari nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatga integratsiyalashuvini kuchaytiradi. Ochiq mehnat bozori va umumta'lim muassasalariga jalb etish ijtimoiy izolyatsiyani kamaytirishga yordam beradi.

Shuningdek, assistiv texnologiyalar va raqamli vositalarning qo'llanilishi muloqot, ta'lim olish va mehnat faoliyatida ishtirok etish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Zamonaviy mobil ilovalar, elektron xizmatlar va maxsus

texnik vositalar nogironligi bo'lgan shaxslarning kundalik hayot sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari nogironlikka nisbatan ijtimoiy modelning afzalliklarini tasdiqlaydi. Mazkur yondashuv nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoya obyekti sifatida emas, balki jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

Biroq, nogironligi bo'lgan shaxslarning to'laqonli integratsiyalashuvi yo'lida ayrim muammolar mavjud. Jumladan, ayrim hududlarda infratuzilmaning to'liq moslashtirilmaganligi, assistiv texnologiyalar bilan ta'minlash darajasining yetarli emasligi hamda jamiyatdagi stereotiplarning saqlanib qolayotgani ushbu jarayon samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Mazkur muammolarni hal etishda davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari, mahalla tizimi, nodavlat notijorat tashkilotlari va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ijtimoiy ish mutaxassislarining malakasini muntazam oshirib borish ham zarur hisoblanadi.

XULOSA

Nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ijtimoiy ish olib borishning zamonaviy modeli insonning cheklovlariga emas, balki uning imkoniyatlarini rivojlantirish va jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan.

Tadqiqot natijalari keys-menejment, abilitatsiya, inklyuziv ta'lim va assistiv texnologiyalar nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda muhim vosita ekanligini ko'rsatdi. Ijtimoiy model tamoyillarini amaliyotga keng joriy etish nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va manfaatlarini samarali himoya qilish imkonini beradi.

Amaliy tavsiyalar

- To'siqsiz muhit talablariga mos infratuzilma obyektlari sonini ko'paytirish;
- Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun raqamli xizmatlar va assistiv texnologiyalarni keng joriy etish;

- Inklyuziv ta'lim va bandlik dasturlarini rivojlantirish;
- Ijtimoiy ish mutaxassislarining kasbiy malakasini muntazam oshirish;
- Jamiyatda inklyuziv madaniyat va teng imkoniyatlar tamoyillarini targ'ib qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya // <https://www.undp.org/uz/uzbekistan/publications/bmtning-nogironlar-huquqlari-togrisidagi-konventsiasini> [Murojaat qilingan sana: 16.05.2026]
3. Salomatova N. Ijtimoiy ish metodologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2023.
4. Smith J. Modern Approaches in Social Work with Disabled People. – Oxford: Oxford University Press, 2024.
5. United Nations. Disability Inclusion Strategy. – New York, 2023.

ROSSIYA MUSTAMLAKACHILIGI DAVRI TARIXINING G'ARB
TARIXSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHI

Akbarov Raxmatillo Murtozali o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası v.b.
dotsenti, Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktoriE-mail: Saiadakbar01@mail.ruORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1703-7735>DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20659526>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi mustamlakachilik siyosati va uning tarixiy jarayonlari g'arb tarixshunosligida qanday tadqiq etilgani tahlil qilinadi. Seymur Bekker, Jeff Sahadeo, Aleksandr Morrison, Maykl Xodarkovskiy, Jin Noda hamda H       Carr     d'Encausse kabi olimlarning asarlari asosida Rossiya mustamlakachiligining siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy jihatlari yoritiladi. G'arb tarixchilari tomonidan mustamlakachilik jarayonining imperiyaviy boshqaruv, mahalliy jamiyatlar bilan munosabatlar va sivilizatsiyalararo aloqalar nuqtayi nazaridan baholangani ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Rossiya imperiyasi, Markaziy Osiyo, mustamlakachilik, g'arb tarixshunosligi, Turkiston, Buxoro, Xiva, tarixiy tadqiqotlar

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ ПЕРИОДА РОССИЙСКОГО
КОЛОНИАЛИЗМА В ЗАПАДНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Аннотация: В данной статье анализируется, как колониальная политика Российской империи в Центральной Азии и связанные с ней исторические процессы исследовались в западной историографии. На основе трудов таких ученых, как Seymour Becker, Jeff Sahadeo, Alexander Morrison, Michael Khodarkovsky, Jin Noda и H       Carr     d'Encausse, освещаются политические, экономические, культурные и социальные аспекты российского колониализма. Показано, что западные историки рассматривают

колониальный процесс с точки зрения имперского управления, взаимоотношений с местными обществами и межкультурных связей.

Ключевые слова: Российская империя, Центральная Азия, колониализм, западная историография, Туркестан, Бухара, Хива, исторические исследования

WESTERN HISTORIOGRAPHY ON THE HISTORY OF THE RUSSIAN COLONIAL PERIOD

Abstract: *This article analyzes how the colonial policy of the Russian Empire in Central Asia and its historical processes have been studied in Western historiography. Drawing on the works of scholars such as Seymour Becker, Jeff Sahadeo, Alexander Morrison, Michael Khodarkovsky, Jin Noda, and Hélène Carrère d'Encausse, the political, economic, cultural, and social dimensions of Russian colonialism are examined. The study demonstrates that Western historians have evaluated the colonial experience through the perspectives of imperial governance, relations with local societies, and intercultural interactions.*

Keywords: *Russian Empire, Central Asia, colonialism, Western historiography, Turkestan, Bukhara, Khiva, historical research*

KIRISH

XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyo hududlarini bosib olib, mintaqada o'z mustamlakachilik siyosatini amalga oshirdi. Ushbu jarayon uzoq vaqt davomida rus va sovet tarixshunosligida imperiya manfaatlari nuqtayi nazaridan talqin qilindi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab esa g'arb tarixchilari Rossiyaning Markaziy Osiyodagi faoliyatini mustamlakachilik, imperiyaviy boshqaruv va mahalliy jamiyatlarning transformatsiyasi nuqtayi nazaridan tadqiq eta boshladilar.

Amerikalik tarixchi Seymour Bekker (1934-2020) Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi siyosatini chuqur o'rgangan olimlardan biridir. Uning "Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924" (Markaziy

Osiyodagi Rossiya protektoratlari: Buxoro va Xiva (1865–1924) asari Buxoro amirligi va Xiva xonligining Rossiya protektoratiga aylanish jarayonini tahlil qiladi. [1] Muallif Rossiya siyosatining dastlab Buyuk Britaniyaning mintaqaga kirib kelishini cheklashga qaratilganini, keyinchalik esa faol aralashuv siyosatiga aylanganini ko'rsatadi. Bekkerning fikricha, Rossiya va mahalliy davlatlar o'rtasidagi munosabatlar oddiy harbiy bosib olish bilan cheklanib qolmagan, balki murakkab siyosiy va iqtisodiy jarayonlarni ham o'z ichiga olgan.

Kanadalik tarixchi Jeff Sahadeo "Russian Colonial Society in Tashkent, 1865–1923" (Toshkentdagi rus mustamlaka jamiyati (1865–1923) nomli asarida Toshkent shahridagi rus mustamlaka jamiyatini o'rganadi. [2] Tadqiqotda podsho amaldorlari, sovet byurokratlar, rus ishchilari, musulmon zodagonlari va mahalliy savdogarlarning qarashlari tahlil qilinadi. Olimning xulosasiga ko'ra, 1865–1923-yillarda Toshkentda yuz bergan siyosiy, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar mustamlaka jamiyatining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. U Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi hukmronligini Yevropa mustamlakachiligi kontekstida baholaydi.

Oksford universiteti tadqiqotchisi Aleksandr Morrison Rossiya va Britaniya imperiyalarining mustamlakachilik siyosatini qiyosiy tarzda o'rganadi. Uning "Russian Rule in Samarkand, 1868–1910: A Comparison with British India" (Samarqandda rus hukmronligi (1868–1910): Britaniya Hindistoni bilan taqqoslash) asarida Samarqand misolida Rossiya boshqaruv tizimi tahlil qilinadi. [3] Muallif Rossiya va Britaniya imperiyalari o'xshash muammolarga duch kelgan bo'lsa-da, boshqaruv usullari jihatidan sezilarli farqlarga ega bo'lganini ta'kidlaydi. Asarda mahalliy elitalar bilan munosabatlar, soliq siyosati, harbiy boshqaruv va islomiy sud tizimining faoliyati batafsil yoritilgan.

Maykl Xodarkovskiy Rossiya imperiyasining Yevroosiyo hududlaridagi kengayishini mustamlakachilik nuqtayi nazaridan tadqiq etadi. Uning "Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500–1800" (Rossiyaning dasht chegarasi: mustamlaka imperiyasining shakllanishi (1500–1800) asarida

Rossiyaning janubiy chegaralar bo'ylab kengayishi va mustamlaka imperiyasining shakllanishi tahlil qilingan. [4] Muallif Rossiya va mahalliy xalqlar o'rtasidagi munosabatlarni nafaqat siyosiy va harbiy, balki madaniy to'qnashuv sifatida ham baholaydi. Ushbu tadqiqot Rossiya mustamlakachilik siyosatining tarixiy ildizlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Yapon tarixchisi Jin Noda XVIII–XIX asrlarda Qozoq xonliklarining Rossiya va Sin imperiyalari bilan munosabatlarini tadqiq qilgan. Uning “The Kazakh Khanates Between the Russian and Qing Empires” (Qozoq xonliklari Rossiya va Sin (Qing) imperiyalari o'rtasida: Markaziy Yevroosiyoda xalqaro munosabatlar (XVIII–XIX asrlar) asari Markaziy Yevroosiyodagi geosiyosiy jarayonlarni ochib beradi. [5] Muallif qozoq sultonlarining diplomatik siyosati, Rossiya–Sin munosabatlari va chegaraviy hududlar ustidan nazorat masalalarini chuqur tahlil qiladi. Noda Rossiya mustamlakachiligini faqat bosib olish jarayoni sifatida emas, balki murakkab xalqaro munosabatlar tizimining tarkibiy qismi sifatida ko'rsatadi.

Fransuz tarixchisi Helene Carrere d'Encausse Rossiya imperiyasi va musulmon xalqlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga katta hissa qo'shgan. Uning “Islam and the Russian Empire” asarida Rossiya imperiyasining islom dini va musulmon jamiyatlari bilan aloqalari tahlil qilinadi. [6] Muallif Rossiyaning Markaziy Osiyodagi ekspansiyasini nafaqat hududiy bosib olish, balki turli sivilizatsiyalar o'rtasidagi to'qnashuv sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv Rossiya mustamlakachiligini yangi nazariy asoslarda baholash imkonini beradi.

XULOSA

G'arb tarixshunosligida Rossiya mustamlakachiligi davri tarixi imperiyaviy boshqaruv, mustamlakachilik siyosati va mahalliy jamiyatlarning transformatsiyasi nuqtayi nazaridan o'rganiladi. Seymour Bekker, Jeff Sahadeo, Aleksandr Morrison, Maykl Xodarkovskiy, Jin Noda va Hélène Carrère d'Encausse kabi olimlar tadqiqotlari Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi faoliyatiga nisbatan yangi ilmiy qarashlarni shakllantirdi. Ushbu tadqiqotlarda Rossiya imperiyasi faqat “sivilizatsiya olib kiruvchi kuch” emas, balki klassik mustamlakachi davlat sifatida

baholanadi. Shu bilan birga, mahalliy xalqlarning qarshiligi, moslashuvi va siyosiy faolligi ham alohida tadqiqot obyekti sifatida ko'riladi. Bu esa Rossiya mustamlakachiligi tarixini yanada xolis va kompleks o'rganish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Becker S. Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924. London, 2004.
2. Sahadeo J. Russian Colonial Society in Tashkent, 1865–1923. Bloomington: Indiana University Press, 2007.
3. Morrison A. Russian Rule in Samarkand, 1868–1910: A Comparison with British India. Oxford University Press, 2008.
4. Khodarkovsky M. Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500–1800. Bloomington: Indiana University Press, 2002.
5. Noda J. The Kazakh Khanates Between the Russian and Qing Empires. Leiden: Brill, 2016.
6. Carrère d'Encausse H. Islam and the Russian Empire. London, 1988.

AQLI ZAIF O'QUVCHILARDA O'QISHGA MOTIVATSIYANI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Abdujabborova Mavjuda Baxtiyor qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20726252>

Annotatsiya: *Ushbu tezisdá aqli zaif o'quvchilarda o'qishga motivatsiyani shakllantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari yoritilgan. Unda maxsus ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilish faolligi, darsga qiziqishi va o'zlashtirish samaradorligini oshirishda individual yondashuv, ko'rgazmali-amaliy topshiriqlar, emotsional rag'batlantirish hamda muvaffaqiyat vaziyatini yaratishning ahamiyati asoslab berilgan. Shuningdek, o'qituvchi, psixolog, defektolog va ota-onalar hamkorligi motivatsion rivojlanishning muhim omili sifatida tahlil qilingan. Tezisdá aqli zaif o'quvchilarning psixik rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish ularning o'ziga ishonchi, mustaqil faoliyati va ijtimoiy moslashuvini rivojlantirishga xizmat qilishi ta'kidlangan.*

Kalit so'zlar: *aqli zaif o'quvchilar, o'quv motivatsiyasi, korreksion pedagogika, individual yondashuv, bilish faolligi, rag'batlantirish, o'zlashtirish jarayoni.*

Zamonaviy maxsus ta'lim tizimida aqli zaif o'quvchilarning o'quv faoliyatiga ongli, ijobiy va barqaror munosabatini shakllantirish muhim pedagogik-psixologik vazifalardan biri hisoblanadi. Bunday o'quvchilarda bilish jarayonlari, irodaviy sifatlar, diqqat barqarorligi, xotira hajmi va nutqiy faollikning cheklanganligi o'qishga bo'lgan motivatsiyaning sust shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ular bilan ishlashda faqat bilim berish emas, balki o'quv faoliyatiga ichki ehtiyoj uyg'otish, muvaffaqiyat hissini boshdan kechirishga sharoit yaratish va ta'limiy topshiriqlarni shaxsiy tajriba bilan bog'lash alohida ahamiyat kasb etadi. Aqli zaif

o'quvchilar uchun motivatsiya tashqi rag'batdan ichki qiziqishga o'tuvchi bosqichli jarayon bo'lib, bu jarayon o'qituvchining pedagogik mahorati, psixologik qo'llab-quvvatlashi va korreksion-metodik yondashuvi bilan bevosita bog'liq.

Tadqiqot mazmuni nazariy tahlil, pedagogik kuzatish, suhbat, o'quv faoliyati mahsullarini o'rganish va diagnostik baholash usullariga tayangan holda yoritildi. Nazariy asos sifatida L.S. Vygotskiyning rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarda kompensator imkoniyatlarni faollashtirish g'oyasi, S.Ya. Rubinshteynning aqli zaif o'quvchi psixik rivojlanishiga oid qarashlari, A.N. Leontyevning faoliyat nazariyasi hamda A.K. Markovanning o'quv motivatsiyasini shakllantirish haqidagi yondashuvlari tahlil qilindi. Amaliy jihatdan motivatsiyani shakllantirish mexanizmlari individual imkoniyatlarni hisobga olish, topshiriqlarni soddadan murakkabga yo'naltirish, ko'rgazmali vositalardan foydalanish, emotsional rag'batlantirish va natijani muntazam mustahkamlash tamoyillari asosida izohlandi.

Aqli zaif o'quvchilarda o'qishga motivatsiyani shakllantirishning samarali mexanizmi o'quvchining psixik rivojlanish xususiyatlarini chuqur hisobga olishdan boshlanadi. Bunday bolalarda o'quv topshirig'ining maqsadini anglash ko'pincha sust kechadi, shuning uchun topshiriq aniq, qisqa, ko'rgazmali va amaliy harakat bilan bog'langan bo'lishi kerak. O'quvchi topshiriqni bajarganidan so'ng darhol ijobiy natijani ko'rsa, unda keyingi faoliyatga nisbatan ishonch paydo bo'ladi. Bu holat motivatsiyaning dastlabki poydevorini tashkil etadi.

Pedagogik-psixologik mexanizmning muhim jihati o'quvchiga muvaffaqiyat vaziyatini yaratishdir. Aqli zaif o'quvchi murakkab topshiriqni bajara olmasa, unda o'z kuchiga ishonchsizlik kuchayadi va o'qishga nisbatan befarqlik yuzaga keladi. Shu bois o'qituvchi topshiriqni kichik bosqichlarga ajratishi, har bir bosqichda o'quvchining bajargan harakatini tan olishi va rag'batlantirishi lozim. Rag'bat faqat baho ko'rinishida emas, balki maqtov, ishonch bildirish, yordamchi savol berish, namunani ko'rsatish va o'quvchini faol ishtirokchi sifatida qabul qilish orqali namoyon bo'ladi.

O'qishga motivatsiyani oshirishda ko'rgazmalilik va amaliy faoliyatning o'rni katta. Aqli zaif o'quvchilar abstrakt tushunchalarni qabul qilishda qiynalganligi sababli ularga predmetli harakat, rasm, sxema, rangli kartochka, didaktik o'yin va hayotiy vaziyatlar orqali tushuntirish samarali natija beradi. Masalan, o'qish darsida matnni shunchaki o'qitish emas, balki undagi voqeani rasm asosida qayta hikoya qildirish, qahramon harakatini baholatish yoki qisqa sahnalashtirish orqali o'quvchining bilish faolligi kuchayadi. Bunda motivatsiya tashqi qiziqishdan boshlab, asta-sekin mazmunni tushunishga bo'lgan ehtiyojga aylanadi.

O'zlashtirish jarayonini takomillashtirishda individual yondashuv asosiy shart hisoblanadi. Har bir o'quvchining idrok tezligi, xotira imkoniyati, nutqiy faolligi va emotsional holati turlicha bo'ladi. Shu sababli bir xil topshiriq barcha o'quvchilarga bir xil ta'sir ko'rsatmaydi. O'qituvchi kuchliroq o'quvchiga mustaqilroq topshiriq, qo'llab-quvvatlashga muhtoj o'quvchiga esa namunali, bosqichli va ko'proq ko'rgazmali topshiriq berishi zarur. Bunday yondashuv o'quvchida o'z imkoniyatiga mos muvaffaqiyatni his qilishga yordam beradi.

O'quv motivatsiyasi aqli zaif o'quvchilar uchun faqat darsga qiziqish emas, balki shaxsiy faollik, ijtimoiy moslashuv va mustaqil harakatga tayyorgarlik omili sifatida namoyon bo'ladi. Motivatsiyani shakllantirish jarayonida o'qituvchi, psixolog, defektolog va ota-onaning hamkorligi muhimdir. Maktabda shakllangan ijobiy munosabat oilada mustahkamlanmasa, o'quvchining o'qishga bo'lgan intilishi barqaror bo'lmaydi. Shuning uchun uy vazifalari haddan tashqari murakkab emas, balki o'quvchining kundalik hayoti bilan bog'langan, bajarilishi mumkin bo'lgan shaklda tashkil etilishi kerak. Psixologik jihatdan xavfsiz, mehrga asoslangan va talabchan muhit motivatsion rivojlanishning muhim omili hisoblanadi.

Aqli zaif o'quvchilarda o'qishga motivatsiyani shakllantirish pedagogik, psixologik va korreksion yondashuvlarning uyg'unligini talab etadi. Samarali mexanizm individual diagnostika, muvaffaqiyat vaziyatini yaratish, ko'rgazmali-amaliy topshiriqlar, emotsional rag'batlantirish va muntazam qo'llab-quvvatlash

asosida tashkil etiladi. Ushbu yondashuv o'quvchining o'zlashtirish darajasini oshirish bilan birga, uning o'ziga ishonchi, bilish faolligi va ijtimoiy moslashuvini ham rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Выготский Л.С. Основы дефектологии // Собрание сочинений: в 6 т. Т. 5. — М.: Педагогика, 1983. — 368 с.
2. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника: учеб. пособие. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Просвещение, 1986. — 192 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1975. — 304 с.
4. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. — М.: Просвещение, 1983. — 96 с.
5. Формирование интереса к учению у школьников / под ред. А.К. Марковой. — М.: Педагогика, 1986. — 191 с.
6. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. — М.: Мысль, 1976. — 158 с.

TEXNIK TARJIMADA TERMINOLOGIYANI BOSHQARISHNING ROLI

Abdullayeva Fotima Baxromovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Ingliz tili nazariyasi va metodikasi kafedrası katta o'qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20726393>

Annotatsiya: Ushbu tezisda texnik tarjima jarayonida terminologiyani boshqarishning nazariy va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Texnik matnlar aniqlik, izchillik va standartlashgan ifodani talab qilgani sababli terminlarning to'g'ri tanlanishi tarjima sifatining asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotda terminologik bazalar, glosariylar, tarjima xotirasi, korpus yondashuvi va sohaviy standartlarning texnik tarjimadagi o'rni yoritiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, terminologiyani tizimli boshqarish tarjimada semantik noaniqliklarni kamaytiradi, matnning kasbiy ishonchliligini oshiradi hamda tarjimon, muharrir va soha mutaxassisi o'rtasidagi hamkorlikni samarali tashkil etadi.

Kalit so'zlar: texnik tarjima, terminologiya, terminologiyani boshqarish, ekvivalentlik, glosariy, tarjima xotirasi, standartlashtirish, sohaviy matn.

Zamonaviy ilm-fan va texnologiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan sharoitda texnik tarjimaning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Muhandislik, axborot texnologiyalari, energetika, avtomobilsozlik, qurilish va ishlab chiqarish sohalarida yaratilayotgan hujjatlar bir necha tillarga tarjima qilinadi. Bunday matnlarda terminlar oddiy leksik birlik emas, balki muayyan tushuncha, jarayon yoki texnologik obyektни aniq ifodalovchi kasbiy birlik sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun texnik tarjimada terminologiyani boshqarish faqat lug'at bilan ishlash emas, balki butun tarjima jarayonini me'yorlashtirish, nazorat qilish va sifatini ta'minlashga xizmat qiluvchi murakkab faoliyatdir.

Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy-lingvistik va tarjimashunoslik tahlili usullaridan foydalanildi. Texnik matnlarda uchraydigan terminlarning tarjimada berilishi, ularning ekvivalentlari, variantdorligi va standartlashuv darajasi nazariy manbalar

asosida o'rganildi. Shuningdek, terminologiyani boshqarishda qo'llaniladigan glosariy, terminologik baza, tarjima xotirasi va sohaviy korpuslarning vazifalari tahlil qilindi. E'tibor asosan terminlarning izchil qo'llanishi, semantik aniqligi va tarjima sifatiga ta'sir etuvchi omillarga qaratildi.

Texnik tarjimada terminologiyani boshqarish eng avvalo ekvivalent tanlash jarayonini tartibga soladi. Bir terminning turli tarjimalarda har xil berilishi matn mazmunining buzilishiga, texnik topshiriq yoki yo'riqnoma noto'g'ri tushunilishiga sabab bo'lishi mumkin. Masalan, control termini kontekstga qarab boshqaruv, nazorat, rostdash yoki tekshirish ma'nolarida qo'llanishi mumkin. Agar tarjimon soha xususiyatini hisobga olmasa, noto'g'ri ekvivalent tanlanadi va matnning kasbiy aniqligi pasayadi. Terminologik boshqaruv aynan shunday xatolarning oldini olishga xizmat qiladi.

Terminologiyani boshqarishning muhim vositalaridan biri glosariy hisoblanadi. Glosariyda terminning asl shakli, tarjimasi, izohi, qo'llanish sohasi va kerak bo'lsa, tavsiya etilmaydigan variantlari beriladi. Bu tarjimon uchun yagona mezon yaratadi. Ayniqsa, katta hajmli texnik hujjatlar, qo'llanmalar, loyiha hujjatlari va dasturiy ta'minot lokalizatsiyasida glosariy tarjima izchilligini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Bunday yondashuv bir nechta tarjimon ishtirok etadigan loyihalarda yanada zarur bo'ladi.

Tarjima xotirasi va terminologik bazalar ham texnik tarjima sifatini oshiruvchi asosiy omillardandir. Tarjima xotirasi ilgari tarjima qilingan segmentlarni saqlaydi va yangi matnda o'xshash jumlar uchraganda ularni tavsiya qiladi. Terminologik baza esa aynan terminlar bilan ishlashga yo'naltiriladi. Ushbu vositalar tarjimada tezlikni oshirish bilan birga, matnning uslubiy va terminologik bir xilligini ta'minlaydi. Natijada tarjimon har safar terminni qayta izlashga majbur bo'lmaydi, balki tasdiqlangan ekvivalentdan foydalanadi.

Texnik tarjimada terminologiyani boshqarish faqat texnik vositalarga tayanmaydi. Bu jarayonda tarjimonning lingvistik bilimlari, soha bo'yicha tushunchasi va matn kontekstini tahlil qilish qobiliyati muhim ahamiyatga ega.

Ayrim terminlar lug'atlarda mavjud bo'lsa-da, muayyan matnda boshqa ma'noda kelishi mumkin. Shu sababli tarjimon terminni alohida so'z sifatida emas, balki butun texnik vaziyatning bir qismi sifatida baholashi kerak. Terminologik boshqaruvning samaradorligi tarjimon, muharrir va soha mutaxassisi o'rtasidagi hamkorlikka ham bog'liq.

O'zbek tilida texnik terminologiyani boshqarish masalasi yanada dolzarbdir. Chunki ayrim sohalarda xalqaro terminlar, rus tili orqali kirib kelgan birliklar va o'zbekcha muqobillar parallel qo'llanadi. Bu holat tarjimada variantdorlikni kuchaytiradi. Masalan, software termini dasturiy ta'minot shaklida me'yorlashgan bo'lsa, ayrim matnlarda inglizcha yoki ruscha shaklga yaqin variantlar ham uchrashi mumkin. Bunday vaziyatda terminologik siyosat, sohaviy lug'atlar va standartlashtirilgan tavsiyalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Texnik tarjimada terminologiyani boshqarish tarjima sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. U terminlarning izchil, aniq va standart shaklda qo'llanishini ta'minlaydi, semantik chalkashliklarning oldini oladi hamda texnik matnning ilmiy-amaliy qiymatini oshiradi. Glosariylar, terminologik bazalar, tarjima xotirasi va korpus texnologiyalaridan foydalanish texnik tarjimada samaradorlikni kuchaytiradi. O'zbek tilida texnik terminlarni boshqarish tizimini yanada rivojlantirish ilmiy-texnik kommunikatsiya sifati, o'quv adabiyotlari mazmuni va ishlab chiqarish hujjatlarining aniqligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика. – СПб.: Союз, 2001. – 288 с.
2. Гринев-Гриневич С.В. Терминоведение. – М.: Академия, 2008. – 304 с.
3. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС, 2002. – 424 с.
4. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – М.: ЛКИ, 2007. – 256 с.

5. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории. – М.: ЛИБРОКОМ, 2012. – 248 с.
6. Cabré M.T. Terminology: Theory, Methods and Applications. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999. – 248 p.
7. Newmark P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
8. Wright S.E., Budin G. Handbook of Terminology Management. Vol. 1. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1997. – 370 p.

ONA TILI DARSLARIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING DIALOGIK NUTQINI SAMARALI USULLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Turapova Ra'no Barat qizi

Termiz davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20759204>

Annotatsiya: Mazkur maqolada ona tili darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining dialogik nutqini rivojlantirish va takomillashtirish bilan bog'liq dolzarb pedagogik muammolar tahlil qilingan. Dialogik nutqning o'quvchilarda fikrni aniq ifodalash, suhbatdoshni tinglash, savol berish, mazmunli javob qaytarish, fikrni dalillash va muloqot madaniyatiga amal qilish ko'nikmalarini shakllantirishdagi o'rni ochib berilgan. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida dialogik nutqni rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan metodik, psixologik va tashkiliy omillar tavsiflangan. Jumladan, darslarda o'qituvchi nutqining ustunligi, yopiq savollarning ko'pligi, barcha o'quvchilarga bir xil topshiriq berilishi, o'quvchilarning individual nutqiy imkoniyatlari yetarlicha hisobga olinmasligi hamda dialogik faoliyatni baholash mezonlarining aniq belgilanmagani muhim muammolar sifatida ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ona tili darsi, dialogik nutq, nutqiy kompetensiya, variativ yondashuv, interfaol metod, rolli o'yin, muammoli vaziyat, savol-javob, muloqot madaniyati, kommunikativ faoliyat.

Bugungi ta'lim tizimida o'quvchining ma'lum hajmdagi bilimlarni eslab qolishi va ularni takrorlashi yetarli natija hisoblanmaydi. Jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy, madaniy va texnologik o'zgarishlar o'quvchilardan mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish, o'z nuqtayi nazarini asoslash, boshqalar bilan hamkorlik qilish va turli vaziyatlarda samarali muloqot olib borishni talab etmoqda. Mazkur ko'nikmalarning dastlabki asoslari boshlang'ich ta'lim bosqichida shakllantiriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining shaxs sifatida rivojlanishida ona tili darslari alohida o'rin tutadi. Ona tili bolaga nafaqat grammatik qoidalarini o'rgatadi, balki uning tafakkuri, dunyoqarashi, nutqiy madaniyati va muloqot qobiliyatini rivojlantiradi. O'quvchi til vositalarini qanchalik ongli o'zlashtirsa, o'z fikrini shunchalik aniq, tushunarli va ta'sirchan ifodalay oladi.

Nutqiy faoliyatning muhim shakllaridan biri dialogik nutqdir. Dialogik nutq ikki yoki undan ortiq shaxs o'rtasida kechadigan savol-javob, fikr almashish, munosabat bildirish, aniqlashtirish va umumiy xulosaga kelishga asoslangan muloqot jarayonidir. Dialog davomida har bir replika avvalgi fikrga bog'lanadi va keyingi javobning mazmuniga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli dialogik nutq o'quvchidan nafaqat gapirish, balki suhbatdoshni diqqat bilan tinglash, uning fikrini anglash va vaziyatga mos javob tayyorlashni ham talab qiladi.

Amaliy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, ayrim boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z fikrini mustaqil bayon qilishda, savol tuzishda, suhbatni davom ettirishda yoki o'z qarashini asoslashda qiyinchilikka duch keladi. Ularning javoblari ko'pincha bir so'z yoki sodda gap bilan cheklanadi. Ba'zi o'quvchilar tayyor namuna asosida gapira olsa-da, yangi nutqiy vaziyatda mustaqil dialog tuzishga qiynaladi. Mazkur holat ona tili darslarida dialogik nutqni rivojlantirish metodikasini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Maqolaning maqsadi ona tili darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining dialogik nutqini rivojlantirish bilan bog'liq dolzarb muammolarni aniqlash hamda samarali metod va mashqlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun dialogik nutqning pedagogik mohiyatini ochib berish, amaliyotda uchraydigan muammolarni tasniflash, samarali usullarni tavsiflash va ularni ona tili darslariga tatbiq etish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish vazifalari belgilandi.

Dialogik nutq masalasi psixologiya, pedagogika, tilshunoslik va ta'lim metodikasida keng o'rganilgan. L.S. Vigotskiy nutq va tafakkur rivojini ijtimoiy

muloqot bilan bog'liq holda izohlaydi. Uning qarashlariga ko'ra, bolaning yuqori ruhiy funksiyalari dastlab boshqa insonlar bilan hamkorlik jarayonida shakllanadi, keyinchalik esa shaxsning ichki faoliyatiga aylanadi. Bu fikr dialogik nutqni faqat tilga oid ko'nikma emas, balki bolaning fikrlash va ijtimoiylashuv vositasi sifatida baholashga asos bo'ladi.

M.M. Baxtin nutqning dialogik tabiatiga e'tibor qaratib, har bir fikrning boshqa fikrga javob yoki munosabat shaklida vujudga kelishini ta'kidlagan. Dialogda gapiruvchi suhbatdoshning javobini kutadi, o'z nutqini unga moslashtiradi va muloqot maqsadiga muvofiq tarzda davom ettiradi. Shuning uchun dialogik nutq oldindan tayyorlangan gaplarni ketma-ket aytish emas, balki o'zaro ta'sirga asoslangan ijodiy nutq jarayonidir.

N. Mercer ta'lim jarayonidagi suhbatni o'quvchilarning birgalikda fikrlashi va bilim yaratishi uchun muhim vosita sifatida baholaydi. Uning fikricha, o'quvchilar fikrlarini tushuntirishi, dalillar keltirishi, boshqalarning qarashlariga munosabat bildirishi va umumiy xulosaga kelishi orqali tafakkur jarayoni faollashadi.

R. Alexander dialogik ta'limda o'qituvchining vazifasi tayyor javobni talab qilish emas, balki o'quvchilarni fikrlashga undaydigan muloqotni tashkil etishdan iboratligini ko'rsatadi. Bunda savollarning mazmuni, o'quvchiga javob uchun beriladigan vaqt, suhbatdagi teng ishtirok va fikrlarning davomiy rivojlantirilishi muhim hisoblanadi.

Boshlang'ich ta'lim metodikasiga oid tadqiqotlarda dialogik nutq ona tili va o'qish savodxonligi darslarining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. O'quvchi matnni o'qish, savollarga javob berish, qahramonlarning xatti-harakatini baholash, voqealar haqida o'z fikrini bildirish va suhbatda ishtirok etish orqali nutqiy kompetensiyasini rivojlantiradi.

Biroq mavjud metodik ishlarda dialogik nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar ko'pincha umumiy tavsiyalar shaklida beriladi. O'quvchilarning individual tayyorgarligi, lug'at boyligi, muloqotga kirishish xususiyati va nutqiy

qiyinchiliklarini hisobga olish masalasi esa har doim ham yetarlicha yoritilmaydi. Shuning uchun dialogik topshiriqlarni variativ va differensial tarzda tashkil etish muhim metodik vazifa bo'lib qolmoqda.

Dialogik nutqni rivojlantirish jarayoni quyidagi tarkibiy komponentlar asosida tahlil qilindi:

- suhbatdoshni tinglash va uning fikrini tushunish;
- muloqotni boshlash;
- savol tuzish va berish;
- savolga mazmunli javob qaytarish;
- oldingi fikrni davom ettirish;
- o'z munosabatini ifodalash;
- fikrni sabab va misollar bilan asoslash;
- muloqot odobiga rioya qilish;
- dialogni mantiqiy yakunlash.

Ona tili darslarida dialogik faoliyatni tashkil etishga doir muammolar metodik, psixologik, lingvistik va tashkiliy omillar doirasida tasniflandi. Ushbu muammolarni bartaraf etishda samarali bo'lishi mumkin bo'lgan mashq va metodlar o'quvchilarning yosh xususiyatlari, nutqiy imkoniyatlari hamda darsning didaktik maqsadiga muvofiq tanlandi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dialogik nutqini rivojlantirish ko'p omilli pedagogik jarayon hisoblanadi. Uning samaradorligiga o'qituvchining metodik tayyorgarligi, o'quvchilarning nutqiy faolligi, sinfdagi psixologik muhit, topshiriqlarning mazmuni va baholash tartibi ta'sir ko'rsatadi.

An'anaviy darslarda asosiy nutqiy faollik ko'pincha o'qituvchi zimmasiga tushadi. O'qituvchi mavzuni tushuntiradi, savol beradi, o'quvchi javobini to'ldiradi va yakuniy xulosani o'zi bayon qiladi. Bunday darsda o'quvchi tinglovchi yoki qisqa javob beruvchi ishtirokchi sifatida qolib ketadi.

Dialogik nutqni rivojlantirish uchun o'quvchilarga ko'proq gapirish, savol berish, fikr almashish va o'zaro munosabat bildirish imkoniyati yaratish lozim.

O'qituvchi esa suhbatning yagona markazi emas, balki uni tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi vazifasini bajarishi kerak.

Ona tili darslarida "Kim?", "Nima?", "Qayerda?", "Qachon?" kabi bitta aniq javobni talab qiladigan savollardan foydalanish zarur. Biroq dars faqat shunday savollar bilan cheklanib qolsa, o'quvchining mustaqil fikrlashi va keng javob tuzishi uchun imkoniyat kamayadi.

Dialogik nutqni rivojlantirishda "Nima uchun?", "Siz qanday fikrdasiz?", "Boshqacha yo'l tutish mumkinmidi?", "Qahramonning o'rnida bo'lsangiz, nima qilardingiz?" kabi ochiq savollar muhim ahamiyatga ega. Bunday savollarga bitta tayyor javob mavjud emas. O'quvchi fikr yuritadi, sabablarni izohlaydi va boshqa o'quvchilarning qarashlariga munosabat bildiradi.

Bir sinfdagi o'quvchilarning nutqiy tayyorgarligi bir xil bo'lmaydi. Ayrim o'quvchilar fikrini erkin va tez ifodalasa, boshqalari kerakli so'zni topish, gapni boshlash yoki suhbatni davom ettirishda qiynaladi. Barcha o'quvchilarga murakkabligi bir xil bo'lgan topshiriq berilishi ularning bir qismini faoliyatdan chetda qoldirishi mumkin.

Nutqiy tayyorgarligi past o'quvchiga tayanch so'zlar, gap boshlanmalari yoki namunaviy savollar berilishi kerak. O'rta darajadagi o'quvchi dialogdagi bo'sh replikalarni mustaqil to'ldirishi mumkin. Yuqori darajadagi o'quvchiga esa muammoli vaziyatni muhokama qilish, fikrni dalillash yoki suhbatning muqobil variantini yaratish topshiriladi.

Dialogik nutqning mazmunli va ravon bo'lishi o'quvchining so'z boyligiga bog'liq. Kerakli so'zlarni bilmagan yoki ularni nutq vaziyatiga mos qo'llay olmagan bola fikrini to'liq ifodalashda qiynaladi.

Shuning uchun dialogik faoliyatdan oldin mavzuga oid faol lug'at ustida ishlash zarur. Yangi so'zlarning ma'nosini aniqlash, ularni gapda qo'llash, ma'nodosh va qarama-qarshi ma'noli so'zlarni topish dialog tuzishni yengillashtiradi.

Ba'zi o'quvchilar o'z fikrining noto'g'ri baholanishidan qo'rqishi, sinfdoshlari oldida gapirishdan tortinishi yoki xato qilishdan cho'chishi mumkin. Bunday psixologik holat o'quvchining bilimidan qat'i nazar, uning nutqiy faolligini kamaytiradi.

Sinfda o'zaro hurmat va ishonchga asoslangan muhit yaratilishi lozim. O'quvchining fikri darhol keskin tanqid qilinmasligi, xatolar esa rivojlanish uchun tabiiy jarayon sifatida qabul qilinishi kerak. O'qituvchining qo'llab-quvvatlovchi munosabati o'quvchini faol suhbatga undaydi.

O'quvchining dialogik faoliyatini faqat grammatik to'g'rilik yoki gaplar soni bilan baholash yetarli emas. Dialogda tinglash, savolning aniqligi, javobning mavzuga mosligi, replikalarning o'zaro bog'liqligi, fikrni asoslash va muloqot odobiga rioya qilish kabi ko'rsatkichlar ham muhimdir.

Aniq mezonlarning mavjudligi o'qituvchiga xolis baholash, o'quvchiga esa o'z nutqini takomillashtirish yo'nalishini anglash imkonini beradi.

Dialogik nutqni rivojlantirish tasodifiy mashqlar bilan cheklanmasligi, ma'lum tizim asosida amalga oshirilishi kerak.

Birinchi bosqichda o'quvchilarning mavjud nutqiy imkoniyatlari aniqlanadi. Bunda suhbatni boshlash, savol tuzish, javob qaytarish va fikrni davom ettirish ko'nikmalari kuzatiladi.

Ikkinchi bosqichda mavzuga oid so'z va nutqiy qoliplar o'rgatiladi. O'quvchilar salomlashish, savol berish, iltimos qilish, rozilik yoki norozilik bildirish, minnatdorlik aytish kabi muloqot birliklarini mashq qiladi.

Uchinchi bosqichda tayyor yoki yarim tayyor dialoglardan foydalaniladi. O'quvchilar replikalarni tartibga keltiradi, bo'sh qismlarni to'ldiradi va namunani rollar asosida ijro etadi.

To'rtinchi bosqichda rasm, matn yoki vaziyat asosida mustaqil dialog tuziladi. Bu bosqichda tayanch vositalari asta-sekin kamaytiriladi.

Beshinchi bosqichda muammoli suhbat va munozaralar tashkil etiladi. O'quvchilar o'z fikrini dalillash, boshqalarning qarashiga munosabat bildirish va umumiy xulosaga kelishni o'rganadi.

Yakuniy bosqichda refleksiya o'tkaziladi. O'quvchilar o'z suhbatini quyidagi savollar asosida tahlil qiladi:

- Men savolni aniq bera oldimmi?
- Sherigimning fikrini tingladimmi?
- Javobimni sabablar bilan tushuntirdimmi?
- Suhbat davomida qaysi so'zlarni to'g'ri qo'lladim?
- Keyingi safar nimani yaxshilashim kerak?

Nazariy tahlil va pedagogik kuzatishlar ona tili darslarida dialogik nutqni rivojlantirish uchun o'quvchiga muntazam nutqiy faoliyat imkoniyati yaratilishi kerakligini ko'rsatadi. Dialogik ko'nikmalar faqat qoidalarni tushuntirish yoki tayyor suhbatlarni yodlash orqali shakllanmaydi. O'quvchi turli vaziyatlarda savol berishi, javob qaytarishi, fikr bildirish va suhbatni boshqarishni amalda mashq qilishi zarur.

Juftlik va kichik guruhlarda ishlash o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi. Bunday faoliyatda bir vaqtning o'zida bir necha o'quvchi suhbat olib boradi. Butun sinf bilan tashkil etiladigan savol-javobda esa ko'pincha faqat faol o'quvchilar qatnashadi.

Variativ topshiriqlar o'quvchilar o'rtasidagi individual farqlarni hisobga olish imkonini beradi. Tayanchga muhtoj bola namunaviy iboralardan foydalanib suhbatga kirishadi. Nutqiy tayyorgarligi yuqori o'quvchi esa mustaqil muhokama va dalillashga yo'naltiriladi. Natijada barcha o'quvchilar bir xil mavzu doirasida, ammo o'z imkoniyatiga mos darajada faoliyat yuritadi.

Ochiq savollar o'quvchilarni kengroq fikrlashga undaydi. Ular javobni eslash bilan cheklanmay, voqea va hodisalar o'rtasidagi bog'lanishni aniqlaydi, shaxsiy tajribasiga murojaat qiladi va o'z qarashini asoslaydi.

Dialogik nutqning rivojlanishi faqat til darslaridagi natija bilan cheklanmaydi. Savol berish, tinglash va fikrni izohlash ko'nikmalari matematika, tabiiy fanlar, tarbiya va boshqa fanlarni o'zlashtirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli dialogik yondashuvni fanlararo darajada qo'llash maqsadga muvofiq.

Ona tili darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining dialogik nutqini takomillashtirish ta'limning muhim pedagogik vazifalaridan biridir. Dialogik nutq o'quvchining o'z fikrini aniq ifodalashi, suhbatdoshni tinglashi, savol berishi, mazmunli javob qaytarishi, fikrini dalillashi va muloqot madaniyatiga rioya qilishini ta'minlaydi.

Dialogik nutqni rivojlantirish jarayonida o'qituvchi nutqining ustunligi, yopiq savollarning ko'pligi, bir xil topshiriqlardan foydalanish, lug'at boyligining yetarli emasligi, o'quvchilarning tortinchoqligi va baholash mezonlarining noaniqligi kabi muammolar uchraydi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun ona tili darslarida juftlikdagi suhbat, rolli o'yin, muammoli vaziyat, "Savollar zanjiri", "Dialogni davom ettir", "Qahramon bilan intervyu" va "Fikrga munosabat bildir" kabi usullardan tizimli foydalanish lozim.

Dialogik topshiriqlar o'quvchilarning individual imkoniyatlariga moslashtirilishi, sodda mashqlardan mustaqil muhokamaga tomon bosqichma-bosqich murakkablashtirilishi kerak. Nutqiy faoliyat natijalarini mavzuga muvofiqlik, mantiqiy izchillik, savol va javob sifati, lug'at boyligi, tinglash ko'nikmasi hamda muloqot odobiga rioya qilish mezonlari asosida baholash maqsadga muvofiq.

Ona tili darslarida mazmunli, erkin va o'zaro hurmatga asoslangan muloqot muhitining yaratilishi boshlang'ich sinf o'quvchilarining dialogik nutqi bilan birga mustaqil fikrlashi, ijtimoiy faolligi va kommunikativ kompetensiyasini ham rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturi. – Toshkent.
3. Vigotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Pedagogika.
4. Baxtin M.M. Nutq janrlari va dialogik munosabatlar. – Moskva.
5. Mercer N. Words and Minds: How We Use Language to Think Together. – London: Routledge, 2000.
6. Alexander R. Towards Dialogic Teaching: Rethinking Classroom Talk. – Cambridge: Dialogos.
7. Littleton K., Mercer N. Interthinking: Putting Talk to Work. – London: Routledge, 2013.
8. Turapova R.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining dialogik nutqini shakllantirish darajasini o'rganishning pedagogik xususiyatlari // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. – Buxoro, 2024. – №1. – B. 251–254. – DOI: 10.53885/edinres.2024.01.1.053.
9. Turapova R.B. Variativ yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida dialogik nutqni rivojlantirishning nazariy asoslari // Maktabgacha va maktab ta'limi. – Toshkent, 2025. – №11. – B. 852–856. – DOI: 10.5281/zenodo.17640664.
10. Turapova R.B. Variativ yondashuv asosida o'quvchilarning dialogik nutqini rivojlantirish dolzarb masalalari // Inter Education & Global Study. – Buxoro, 2025. – №3. – B. 279–288.

IJTIMOY TARMOQLARDA “IMIY” VA REAL IDENTIKLIK O‘RTASIDAGI TAFOVUT

Botirov Zafar Saydullayevich

Alfraganus universiteti “Ijtimoiy fanlar” kafedrası dotsenti, (PhD)

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20759409>

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy tarmoqlarda “imij” va real identiklik o‘rtasidagi tafovut ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Raqamli muhitning kengayishi natijasida shaxsning onlayn imiji ko‘pincha uning real hayotdagi identikligidan farqlanishi, bu jarayon esa identiklikning “ideallashtirish”, “tanlab namoyish etish” va “virtual konstruksiya” kabi mexanizmlar asosida shakllanishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy tarmoqlar, imij, real identiklik, raqamli madaniyat, virtual identitet, shaxs obrazi, identiklik transformatsiyasi, mediamuhit, raqamli jamiyat, o‘zini namoyon etish.

Abstract: This article analyzes the difference between “image” and real identity in social networks from a socio-philosophical perspective. It is substantiated that due to the expansion of the digital environment, an individual’s online image often differs from their real-life identity, and this process is shaped through mechanisms such as idealization, selective self-presentation, and virtual construction.

Keywords: social networks, image, real identity, digital culture, virtual identity, personal image, identity transformation, media environment, digital society, self-presentation.

Аннотация: В данной статье с социально-философской точки зрения анализируется различие между «имиджем» и реальной идентичностью в социальных сетях. Обосновывается, что в условиях расширения цифровой среды онлайн-имидж личности часто отличается от её реальной идентичности, а данный процесс формируется на основе таких механизмов,

как идеализация, избирательная самопрезентация и виртуальная конструкция.

Ключевые слова: *социальные сети, имидж, реальная идентичность, цифровая культура, виртуальная идентичность, образ личности, трансформация идентичности, медиасреда, цифровое общество, самопрезентация.*

Kirish. Zamonaviy raqamli jamiyatning jadal rivojlanishi ijtimoiy tarmoqlarni shaxslararo muloqot, axborot almashinuvi va o'zini namoyon etishning asosiy maydoniga aylantirdi. Bugungi kunda Facebook, Instagram, TikTok kabi platformalar nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki shaxsning ijtimoiy imijini shakllantiruvchi muhim ijtimoiy muhit sifatida ham faoliyat yuritmoqda. Shu bilan birga, ushbu raqamli makonda yaratilayotgan "imij" ko'pincha real hayotdagi identiklik bilan to'liq mos kelmasligi, balki uni qayta talqin qilish yoki ideallashtirish asosida shakllanishi kuzatilmoqda. Mazkur holat ijtimoiy-falsafiy jihatdan shaxs identikligining transformatsiyasi, ya'ni uning ikki xil — real va virtual qatlamlarda rivojlanishi bilan izohlanadi. Real identiklik insonning kundalik hayotdagi ijtimoiy rol, xulq-atvor va qadriyatlari asosida shakllansa, ijtimoiy tarmoqlardagi imij ko'pincha auditoriya kutuvlari, ijtimoiy baholash va raqamli muhit imkoniyatlari asosida konstruksiya qilinadi. Natijada shaxs o'zini turli kontekstlarda turlicha namoyon etuvchi ko'p qatlamli subyektga aylanadi.

Asosiy qism. Ijtimoiy tarmoqlarda "imij" va real identiklik o'rtasidagi tafovut zamonaviy raqamli jamiyatning eng dolzarb ijtimoiy-falsafiy muammolaridan biri sifatida tobora chuqurlashib bormoqda. Bugungi kunda raqamli platformalar shaxsning o'zini namoyon etish maydoni bo'lish bilan birga, uning ijtimoiy qiyofasini qayta konstruksiya qiluvchi muhim vositaga ham aylangan. Natijada inson real hayotdagi tabiiy xulq-atvori bilan onlayn muhitda yaratilgan "raqamli imij" o'rtasida muvozanatni doimiy ravishda boshqarishga majbur bo'lmoqda.

Amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlarda foydalanuvchilar ko'pincha o'zini idealizatsiya qilingan, ijtimoiy jihatdan maqbul yoki auditoriya

kutuvlariga moslashtirilgan obraz orqali ifodalaydi. Bu jarayon “self-presentation” (o‘zini taqdim etish) strategiyasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, u shaxsning o‘z identikligini ongli yoki ongsiz ravishda tahrirlashini anglatadi. Masalan, Pew Research Center (2023) tadqiqotlariga ko‘ra, ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanadigan foydalanuvchilarning sezilarli qismi o‘z profilida real hayotdagi shaxsiyatiga to‘liq mos kelmaydigan, “ideallashtirilgan imij”ni shakllantiradi. Bu holat, ayniqsa yoshlar orasida kuchli namoyon bo‘lib, ular ko‘proq ijtimoiy e’tirof, layk va pozitiv baholashga erishish maqsadida o‘z raqamli obrazini qayta quradilar.

Shu bilan birga, raqamli muhitning algoritmik tabiati ham imij shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Platformalarning tavsiya tizimlari (recommendation systems) foydalanuvchining xulq-atvori va qiziqishlariga mos kontentni ilgari surish orqali uning o‘zini ifodalash uslubini bilvosita yo‘naltiradi. Natijada shaxs o‘zini real identiklikdan ko‘ra ko‘proq “ijtimoiy maqbul” yoki “trendga mos” imij orqali namoyon etishga intiladi. Bu jarayon ijtimoiy-falsafiy jihatdan shuni anglatadiki, zamonaviy shaxs identikligi barqaror va yagona tizim emas, balki ko‘p qatlamli va kontekstga bog‘liq konstruksiyaga aylanmoqda. Real identiklik insonning kundalik hayotdagi tajribasi, qadriyatlari va ijtimoiy rollariga asoslansa, raqamli imij esa ko‘proq vizual estetik, ijtimoiy qabul va virtual auditoriya bilan o‘zaro ta’sir asosida shakllanadi. Shu sababli, onlayn va offlayn identiklik o‘rtasidagi tafovut zamonaviy shaxs ongining transformatsiyasi jarayonini ifodalovchi muhim indikator sifatida namoyon bo‘ladi.

Ilmiy adabiyotlarda, xususan Erving Goffmanning “dramaturgik yondashuvi”da ijtimoiy hayot teatr sahnasiga qiyoslanadi va unda har bir individ “aktyor” sifatida o‘z rolini turli ijtimoiy vaziyatlarga mos ravishda namoyish etadi. Goffmanga ko‘ra, inson xulq-atvori “front stage” (sahna oldi) va “back stage” (orqa sahna) kabi ikki asosiy maydonda kechadi: sahna oldida shaxs jamiyat kutuvlariga mos, tartibga solingan va ijobiy obrazni taqdim etadi, orqa sahnada esa uning haqiqiy, filtrlanmagan xulq-atvori namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy tarmoqlar ushbu nazariyaning raqamli muhitdagi yangi ko‘rinishi sifatida talqin etilishi mumkin.

Bugungi kunda Facebook, Instagram, TikTok kabi platformalar “sahna oldi” funksiyasini bajarib, foydalanuvchilarga o‘zining eng yaxshi, estetik jihatdan qayta ishlangan va ijtimoiy maqbul versiyasini taqdim etish imkonini beradi. Shu jarayonda “orqa sahna”, ya’ni insonning tabiiy holati, kamchiliklari va real hayotiy murakkabliklari ko‘pincha yashirin qoladi yoki minimal darajada ifodalanadi.

Masalan, Instagram platformasida foydalanuvchilar tomonidan joylashtiriladigan kontentning katta qismi filtrlar, vizual tahrirlar va kompozitsion tanlovlar orqali ideallashtiriladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bunday vizual tahrirlangan tasvirlar real hayotdagi tashqi ko‘rinish va ijtimoiy imij o‘rtasida sezilarli tafovutni yuzaga keltiradi. Natijada shaxsning onlayn imiji ko‘pincha uning real identikligidan “ijtimoiy jihatdan mukammallashtirilgan obraz” sifatida farqlanadi. Goffman yondashuvi raqamli davrda yanada murakkablashgan ko‘rinish kasb etadi, chunki ijtimoiy tarmoqlarda “sahna” doimiy, global va auditoriyasi cheklanmagan maydonga aylangan. Bu esa imij va real identiklik o‘rtasidagi tafovutni yanada kuchaytiradi hamda zamonaviy shaxsning o‘zini namoyon etish strategiyalarini tubdan o‘zgartiradi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2024-yil global digital behavior hisobotlarida foydalanuvchilarning qariyb 60–70% qismi ijtimoiy tarmoqlarda o‘zini “yaxshiroq ko‘rsatish” uchun postlar va tasvirlarni tahrir qilishini tan olgan. Bu esa imijning konstruktiv xarakterga ega ekanligini, ya’ni u real identiklikdan ko‘ra ko‘proq ijtimoiy kutuvlar va raqamli trendlar asosida shakllanishini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, algoritmik tizimlar ham imij shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, TikTok va Instagram algoritmlari foydalanuvchining ko‘rish tarixi va qiziqishlariga asoslanib kontentni tavsiya qiladi, bu esa shaxsning o‘zini namoyon etish strategiyasini bilvosita boshqaradi. Natijada foydalanuvchi auditoriya ko‘proq qabul qiladigan imijni yaratishga moyil bo‘ladi, bu esa real identiklikdan uzoqlashishga olib keladi. Ijtimoiy tarmoqlarda faol foydalanuvchilarning bir qismi “self-presentation bias” — ya’ni o‘zini ortiqcha ijobiy ko‘rsatish tendensiyasiga ega. Bu holat ayniqsa yoshlar orasida kuchli bo‘lib, ularning ijtimoiy qabul qilinishga intilishi natijasida yuzaga keladi. Natijada shaxs

bir vaqtning o'zida ikki xil identiklikni boshqaradi: real hayotdagi barqaror identiklik va virtual makondagi dinamik, ideallashtirilgan imij.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlarda imij va real identiklik o'rtasidagi tafovut raqamli madaniyat, algoritmik boshqaruv va ijtimoiy bosimlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, u zamonaviy shaxs identikligining murakkablashuvi va transformatsiyasini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Eshonjonov B.Z. Migrant o'quvchilarning ijtimoiy faolligi va tashabbuskorligi asosida ma'naviy axloqiy kompetentligini rivojlantirish // Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil №4. B. 1057-1064.
2. Eshonjonov B.Z. Pedagogik integratsiya: migrant oilalar farzandlarini maktab muhitiga moslashtirish usullari // Inter Education & Global Study Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2025, № 4(1). B.61-68.
3. Eshonjonov B.Z. Migrant o'quvchilarda pedagogik tolerantlik kompetensiyasini rivojlantirish metodlari // Maktabgacha va maktab ta'limi. 2025, №5. B.621-623.
4. Eshonjonov B.Z. Migrant oilalarda pedagogik qadriyatlarning uzluksizligini ta'minlashning amaliy asoslari // Tadqiq va tadbqiq. Research and implementation scientific-methodical journal, 2025-yil. 46-50-bet
5. Giddens A. The Consequences of Modernity. Stanford University Press, 1990.
6. Castells M. The Rise of the Network Society. Blackwell Publishers, 1996.
7. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. Sage Publications, 1992.
8. Goffman E. The Presentation of Self in Everyday Life. Anchor Books, 1959.

INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI BOSHQARUV TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Turg'unov Nurmuhammad

Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20759456>

Annotatsiya: Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti boshqaruv tizimini takomillashtirish masalalari yoritiladi. Unda alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun qulay ta'lim-tarbiya muhitini yaratish, pedagogik jamoa faoliyatini muvofiqlashtirish, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish hamda individual yondashuvni ta'minlashning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarining inklyuziv ta'limni samarali tashkil etishdagi boshqaruv funksiyalari, metodik qo'llab-quvvatlash, monitoring va baholash jarayonlarini takomillashtirish yo'llari asoslab beriladi. Maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida boshqaruv tizimini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida rivojlantirish zarurligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, maktabgacha ta'lim tashkiloti, boshqaruv tizimi, alohida ta'lim ehtiyojlari, individual yondashuv, pedagogik hamkorlik, monitoring, ta'lim-tarbiya muhiti.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ В ПРОЦЕССЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования системы управления дошкольной образовательной организацией в процессе инклюзивного образования. Анализируется значение создания благоприятной образовательной и воспитательной среды для детей с особыми образовательными потребностями, координации деятельности педагогического коллектива, укрепления сотрудничества с родителями и

обеспечения индивидуального подхода. Также раскрываются управленческие функции руководителя дошкольной образовательной организации в эффективной организации инклюзивного образования, пути совершенствования методической поддержки, мониторинга и оценки педагогического процесса. В статье подчёркивается необходимость развития системы управления в условиях инклюзивного образования на основе современных педагогических подходов.

Ключевые слова: инклюзивное образование, дошкольная образовательная организация, система управления, особые образовательные потребности, индивидуальный подход, педагогическое сотрудничество, мониторинг, образовательная среда.

WAYS TO IMPROVE THE MANAGEMENT SYSTEM OF A PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATION IN THE PROCESS OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract: This article discusses the issues of improving the management system of a preschool educational organization in the process of inclusive education. It analyzes the importance of creating a favorable educational environment for children with special educational needs, coordinating the activities of the teaching staff, strengthening cooperation with parents and ensuring an individual approach. The article also highlights the management functions of preschool education administrators in the effective organization of inclusive education, as well as ways to improve methodological support, monitoring and evaluation of the pedagogical process. The need to develop the management system in inclusive education based on modern pedagogical approaches is emphasized.

Keywords: inclusive education, preschool educational organization, management system, special educational needs, individual approach, pedagogical cooperation, monitoring, educational environment.

Kirish.

Bugungi kunda ta'lim tizimida insonparvarlik, teng imkoniyatlilik va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan yondashuvlar tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim bosqichida bolalarning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, ularning ta'lim-tarbiya jarayonida faol ishtirokini ta'minlash hamda alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun qulay pedagogik muhit yaratish inklyuziv ta'limning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Shu jihatdan inklyuziv ta'lim jarayonini samarali tashkil etish nafaqat pedagogik, balki boshqaruv nuqtayi nazaridan ham puxta yondashuvni talab qiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni joriy etish jarayoni rahbar, tarbiyachi, psixolog, defektolog, logoped, tibbiyot xodimi hamda ota-onalarning o'zaro hamkorligiga tayanadi. Bu jarayonda boshqaruv tizimining samaradorligi pedagogik jamoa faoliyatini muvofiqlashtirish, bolalarning ehtiyojlarini aniqlash, individual rivojlanish yo'nalishlarini belgilash, metodik yordam ko'rsatish va monitoring ishlarini tizimli tashkil etish bilan belgilanadi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda tashkiliy, metodik va nazorat qiluvchi subyekt sifatida muhim o'rin tutadi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida boshqaruv tizimini takomillashtirish alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning ijtimoiy moslashuvi, tengdoshlari bilan muloqotga kirishishi, ta'limiy faoliyatlarda ishtirok etishi va shaxsiy imkoniyatlarini namoyon etishiga xizmat qiladi. Bunda boshqaruv jarayoni faqat ma'muriy nazorat bilan cheklanib qolmasdan, pedagogik jarayonni rejalashtirish, qo'llab-quvvatlash, tahlil qilish va natijalarni baholashga yo'naltirilishi zarur.

Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti boshqaruv tizimini takomillashtirishning asosiy yo'llari, pedagogik jamoa faoliyatini muvofiqlashtirish, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, individual yondashuvni ta'minlash hamda monitoring va baholash mexanizmlarini rivojlantirish masalalari yoritiladi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti boshqaruv tizimini takomillashtirish, avvalo, mazkur jarayonga tizimli va kompleks yondashishni talab etadi. Chunki inklyuziv ta'lim faqat alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarni umumiy guruhlarga jalb qilish bilan cheklanmaydi. U har bir bolaning imkoniyati, ehtiyoji, qiziqishi va rivojlanish sur'atiga mos ta'lim-tarbiya muhitini yaratishni nazarda tutadi. Shu sababli boshqaruv tizimi pedagogik jarayonni rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish va baholash vazifalarini o'zaro uyg'unlikda amalga oshirishi lozim.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida inklyuziv ta'limni samarali boshqarishning muhim yo'llaridan biri pedagogik jamoaning inklyuziv ta'limga tayyorgarligini oshirishdir. Rahbar tarbiyachilar, psixolog, defektolog, logoped va boshqa mutaxassislarning kasbiy hamkorligini yo'lga qo'yishi, ularning vazifalarini aniq belgilashi hamda metodik yordam ko'rsatish tizimini kuchaytirishi zarur. Ayniqsa, tarbiyachilarning alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar bilan ishlash bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish inklyuziv ta'lim samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir.

Boshqaruv tizimini takomillashtirishda individual yondashuvni ta'minlash alohida ahamiyatga ega. Har bir bolaning rivojlanish darajasi, psixologik holati, nutqiy va ijtimoiy imkoniyatlari o'rganilib, unga mos individual rivojlanish yo'nalishi belgilanadi. Bunda tarbiyachi, psixolog, defektolog va ota-onalar hamkorlikda ish olib borishi muhimdir. Individual yondashuv bolaning ta'limiy faoliyatlarda ishtirokini yengillashtiradi, uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi hamda ijtimoiy moslashuv jarayonini tezlashtiradi.

Inklyuziv ta'lim jarayonini boshqarishda ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish ham muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ota-onalar farzandining rivojlanish xususiyatlari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini yaxshi bilganligi sababli ularning pedagogik jarayonga jalb etilishi ijobiy natija beradi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari ota-onalar bilan maslahatlashuvlar, suhbatlar, treninglar va ochiq mashg'ulotlarni tashkil etish orqali ularning inklyuziv ta'lim jarayonidagi faolligini

oshirishi mumkin. Bu esa ta'lim tashkiloti va oila o'rtasida yagona tarbiyaviy yondashuvni shakllantiradi.

Shuningdek, boshqaruv tizimini takomillashtirishda sog'lom va qulay ta'lim-tarbiya muhitini yaratish muhim o'rin tutadi. Guruh xonalari bolalarning erkin harakatlanishi, o'yin faoliyatida qatnashishi va mashg'ulotlarda faol ishtirok etishi uchun moslashtirilishi kerak. Didaktik materiallar, ko'rgazmali vositalar, sensor o'yinchoqlar, korreksion-rivojlantiruvchi jihozlar va xavfsiz o'yin maydonchalari inklyuziv muhitning muhim tarkibiy qismlaridir. Bunday sharoit alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning o'z imkoniyatlarini namoyon etishiga yordam beradi.

Inklyuziv ta'limni boshqarishda monitoring va baholash mexanizmlarini rivojlantirish ham zarur. Monitoring orqali bolaning rivojlanish dinamikasi, mashg'ulotlardagi ishtiroki, tengdoshlari bilan muloqoti, mustaqil faoliyat ko'nikmalari va ijtimoiy moslashuv darajasi muntazam kuzatib boriladi. Olingan natijalar asosida pedagogik yondashuvlar takomillashtiriladi, individual ish rejalariga o'zgartirishlar kiritiladi va zarur metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Shu jihatdan monitoring boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda qabul qilish imkonini beradi.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarining boshqaruv faoliyatida innovatsion yondashuvlardan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Jumladan, raqamli monitoring vositalari, elektron rivojlanish kartalari, pedagogik kuzatuv jadvallari va ota-onalar bilan onlayn muloqot platformalaridan foydalanish boshqaruv jarayonining samaradorligini oshiradi. Bu vositalar bolalarning rivojlanish natijalarini tizimli tahlil qilish, mutaxassislar o'rtasida ma'lumot almashish va pedagogik qarorlarni tezkor qabul qilishga xizmat qiladi.

Demak, inklyuziv ta'lim jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti boshqaruv tizimini takomillashtirish pedagogik jamoa salohiyatini oshirish, individual yondashuvni kuchaytirish, ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirish, qulay ta'lim-tarbiya muhitini yaratish hamda monitoring va baholash tizimini takomillashtirish orqali amalga oshiriladi. Ushbu yo'nalishlarning uzviy bog'liqlikda tashkil etilishi

maktabgacha yoshdagi barcha bolalar, jumladan alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning sifatli ta'lim-tarbiya olishiga zarur shart-sharoit yaratadi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida boshqaruv tizimini takomillashtirishda metodik ta'minot masalasi ham alohida e'tiborni talab qiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida pedagoglar uchun inklyuziv ta'limga oid metodik tavsiyalar, mashg'ulot ishlanmalari, individual rivojlantiruvchi dasturlar, kuzatuv varaqalari va baholash mezonlarining mavjudligi ish samaradorligini oshiradi. Rahbar tomonidan bunday metodik ta'minotni muntazam yangilab borish, pedagoglarga amaliy yordam ko'rsatish hamda ilg'or tajribalarni ommalashtirish inklyuziv ta'lim sifatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, inklyuziv ta'limni boshqarishda ijtimoiy hamkorlikni yo'lga qo'yish muhim omillardan biridir. Maktabgacha ta'lim tashkiloti mahalla, tibbiyot muassasalari, psixologik-pedagogik maslahat markazlari, nodavlat tashkilotlar va ota-onalar bilan hamkorlikda faoliyat olib borganda alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash imkoniyati kengayadi. Bunday hamkorlik bolalarning nafaqat ta'limiy rivojlanishi, balki ijtimoiy moslashuvi, sog'lom muloqotga kirishishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga zamin yaratadi.

Boshqaruv tizimining samaradorligi rahbarning inklyuziv ta'limga nisbatan mas'uliyatli, ochiq va innovatsion yondashuviga ham bog'liq. Rahbar pedagogik jamoada inklyuziv madaniyatni shakllantirishi, har bir bolaning qadr-qimmati, imkoniyati va huquqlarini hurmat qilishga asoslangan muhitni yaratishi zarur. Chunki inklyuziv ta'limning asosiy g'oyasi barcha bolalarni bir xil qolipga solish emas, balki ularning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda rivojlanishi uchun teng imkoniyat yaratishdan iboratdir.

Shu bois maktabgacha ta'lim tashkilotida boshqaruv tizimini takomillashtirish uzluksiz jarayon sifatida qaralishi lozim. Bunda rahbar, pedagoglar, mutaxassislar va ota-onalarning hamkorlikdagi faoliyati muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular o'rtasidagi uzviy aloqa inklyuziv ta'lim samaradorligini oshiradi. Natijada

maktabgacha ta'lim tashkilotida har bir bolaning ehtiyojiga mos, xavfsiz, mehribon va rivojlantiruvchi pedagogik muhit shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti boshqaruv tizimini takomillashtirish bugungi ta'lim amaliyotining dolzarb vazifalaridan biridir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish xususiyatlari, individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish inklyuziv yondashuvning asosiy mazmunini tashkil qiladi. Shu sababli boshqaruv tizimi alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash va umumiy ta'lim muhitida faol ishtirok etishiga sharoit yaratishga yo'naltirilishi zarur.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida inklyuziv ta'limni samarali boshqarish rahbar, tarbiyachi, psixolog, defektolog, logoped, tibbiyot xodimi va ota-onalarning o'zaro hamkorligiga asoslanadi. Bunda pedagogik jamoa faoliyatini muvofiqlashtirish, individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish, metodik qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish, qulay ta'lim-tarbiya muhitini yaratish hamda monitoring va baholash ishlarini tizimli olib borish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, inklyuziv ta'lim sharoitida boshqaruv tizimini takomillashtirishda innovatsion yondashuvlar, raqamli monitoring vositalari, ota-onalar bilan muntazam muloqot va ijtimoiy hamkorlik imkoniyatlaridan samarali foydalanish zarur. Bu jarayon maktabgacha ta'lim tashkilotida har bir bolaning huquqi, qadr-qimmati va rivojlanish imkoniyatlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

Demak, inklyuziv ta'lim jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti boshqaruv tizimini takomillashtirish uzluksiz, tizimli va hamkorlikka asoslangan faoliyat bo'lib, u barcha bolalar uchun teng imkoniyatli, xavfsiz, mehribon va rivojlantiruvchi ta'lim muhitini shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-595-son. 2019-yil 16-dekabr.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. PQ-4860-son. 2020-yil 13-oktabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori. 638-son. 2021-yil 12-oktabr.
4. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All. Paris: UNESCO, 2020.
5. UNICEF. Guidance on Including Children with Disabilities: Education Kit Handbook. Copenhagen: UNICEF Supply Division.

INKLYUZIV TA'LIMDA STEAM YONDASHUVIGA ASOSLANGAN MUHITNI MODELLASHTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Norqulova Matluba Mamatmurod qizi

matlubanorqulova6@gmail.com

Samarqand davlat pedagogika instituti assistenti, Guliston davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20769966>

Annotatsiya: Mazkur tezisda inklyuziv ta'lim sharoitida STEAM yondashuviga asoslangan muhitni modellashtirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik va didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. Bo'lajak o'qituvchilarni inklyuziv STEAM muhitini loyihalashga tayyorlashning nazariy asoslari yoritilib, raqamli texnologiyalarning o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, fanlararo integratsiyani ta'minlash va ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, STEAM, raqamli texnologiyalar, modellashtirish, bo'lajak o'qituvchi, UDL, TPACK, raqamli kompetentlik.

Abstract: This thesis analyzes the pedagogical and didactic opportunities of using digital technologies in modeling a STEAM-based environment within inclusive education settings. The theoretical foundations for preparing future teachers to design inclusive STEAM learning environments are highlighted, and the significance of digital technologies in addressing students' individual needs, ensuring interdisciplinary integration, and enhancing educational effectiveness is substantiated.

Keywords: inclusive education, STEAM, digital technologies, modeling, future teacher, UDL (Universal Design for Learning), TPACK, digital competence.

Kirish

Jahon ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish, ta'limning raqamli transformatsiyasini amalga oshirish hamda STEAM yondashuvini keng joriy etish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Zamonaviy mehnat bozori sharoitida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, kreativlik, hamkorlik va muammolarni hal qilish kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati ortib bormoqda. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarni inklyuziv STEAM muhitini modellashtirishga tayyorlash dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limni samarali tashkil etishda raqamli texnologiyalar muhim vosita vazifasini bajaradi. Ular ta'lim mazmunini vizuallashtirish, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish hamda fanlararo integratsiyani ta'minlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot davomida pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil, ilmiy adabiyotlarni o'rganish, tizimli yondashuv va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, UNESCO, DigCompEdu va TPACK konsepsiyalariga oid ilmiy manbalar tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari va muhokama

Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi har bir o'quvchining ta'lim olish huquqini ta'minlash va uning individual imkoniyatlarini rivojlantirishdan iborat. STEAM yondashuvi esa fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani integratsiyalashgan holda o'qitishni nazarda tutadi.

Inklyuziv STEAM muhitini modellashtirishda raqamli texnologiyalar quyidagi pedagogik imkoniyatlarni yaratadi:

- o'quv materiallarini vizual va interaktiv shaklda taqdim etish;
- virtual laboratoriyalar orqali xavfsiz tajribalar tashkil etish;
- o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan topshiriqlarni yaratish;
- hamkorlikda ishlash va loyiha faoliyatini qo'llab-quvvatlash;
- ta'lim natijalarini monitoring qilish va tahlil etish.

Universal Design for Learning (UDL) tamoyillari asosida tashkil etilgan raqamli muhit barcha o'quvchilar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv o'quv materiallarini qabul qilish, bilimlarni ifodalash va o'quvchilarni faoliyatga jalb etishning turli usullarini taklif etadi.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida TPACK modeli alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu model pedagogik, texnologik va predmetga oid bilimlarning integratsiyasiga asoslanadi. Natijada talaba nafaqat raqamli vositalardan foydalanishni, balki ularni metodik maqsadlarga muvofiq qo'llashni ham o'rganadi.

Tahlillar natijasida inklyuziv STEAM muhitining samaradorligi quyidagi omillarga bog'liqligi aniqlandi:

1. Raqamli vositalarning pedagogik maqsadga muvofiqligi.
2. O'quvchilarning psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olish.
3. Fanlararo integratsiyani ta'minlash.
4. Formativ baholash mexanizmlaridan foydalanish.
5. O'quvchilarning faol ishtirokini qo'llab-quvvatlash.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar inklyuziv ta'limda STEAM yondashuviga asoslangan muhitni modellashtirishning muhim vositasi hisoblanadi. Ular o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, ta'lim jarayonini moslashtirish, fanlararo integratsiyani ta'minlash hamda ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Bo'lajak o'qituvchilarni inklyuziv STEAM muhitini modellashtirishga tayyorlashda UDL tamoyillari, TPACK modeli va raqamli kompetentlikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu esa zamonaviy ta'lim tizimi uchun raqobatbardosh va innovatsion fikrlovchi pedagoglarni tayyorlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

2. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education. – Paris, 2020.
3. UNESCO ICT Competency Framework for Teachers. – Paris, 2018.
4. Mishra P., Koehler M. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. – 2006.
5. Florian L., Black-Hawkins K. Exploring Inclusive Pedagogy // Educational Review. – 2011.
6. European Commission. DigCompEdu: European Framework for the Digital Competence of Educators. – Luxembourg, 2017.
7. UDL Guidelines Version 3.0. CAST, 2024.

TANQIDIY FIKRLASH VA KREATIV QAROR QABUL QILISHNI INTEGRATSIYALASHNING METODIK ASOSLARI

Jo'rayeva Dilnoza Ro'zimat qizi

Namangan davlat universiteti tadqiqodchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20792424>

Annotatsiya: Ushbu tezis zamonaviy ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni kreativ qaror qabul qilish jarayonlari bilan integratsiyalashning metodik asoslarini chuqur ilmiy tahlil qiladi. Tadqiqotda tanqidiy fikrlashning refleksiv, analitik va mantiqiy qatlamlari bilan kreativ qaror qabul qilishning divergent tafakkur, innovatsion konstruktsiya va kompleks muammo yechimlari yaratish imkoniyatlari o'zaro uzviy bog'langan holda talqin qilinadi. Tezisda kognitiv-psixologik mexanizmlar, metakognitiv monitoring jarayonlari, shuningdek, shaxsning ijodiy-potensial transformatsiyasiga ta'sir etuvchi omillar tizimli ravishda o'rganiladi. Integratsion pedagogik model tanqidiy tahlil, g'oya generatsiyasi, qaror alternativlarini sintezi va ularni amaliyotga tatbiq etishning bosqichma-bosqich mexanizmlariga asoslanadi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, kreativ fikrlash, qaror qabul qilish, integratsion metodika, kognitiv yondashuv, pedagogik innovatsiya, divergent tafakkur, refleksiv jarayonlar, metakognitsiya, kreativ kompetensiya.

Kirish: Zamonaviy global tsivilizatsiyaning tubdan o'zgarib borayotgan sharoitida inson kapitalining sifat ko'rsatkichlarini qayta ko'rib chiqish, ayniqsa, tafakkur jarayonlarining yangi shakl va mexanizmlarini pedagogik amaliyotga tatbiq etish strategik zaruratga aylanmoqda. XXI asrda ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarning dinamik, yuqori noaniqlik va murakkablik bilan tavsiflanishi natijasida ta'lim jarayonida shaxsning faqat bilim egallashi yetarli bo'lmay qoldi; bunda u tezkor tahlil qilish, mavjud vaziyatning turli variantlarini solishtira bilish, intellektual moslashuvchanlikka ega bo'lish, kreativ yondashuv asosida qaror ishlab chiqish kabi ko'nikmalar bilan qurollangan bo'lishi talab qilinadi. Mazkur jarayonning

metodik asoslari sifatida tanqidiy fikrlash va kreativ qaror qabul qilishning bir-biriga integratsiyalashgan modeli ilgari surilmoqda. Negaki, tanqidiy fikrlashning ilmiy-analitik mohiyati va kreativ fikrlashning novatorlikka yo'naltirilgan konstruksion tabiatini yagona metodik mexanizmga birlashtirish shaxsning kognitiv salohiyatini butunlay yangi darajada transformatsiya qilishga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlash hodisasi o'z tabiatiga ko'ra refleksiv-analitik jarayon bo'lib, u shaxsning mavjud axborotni chuqur, qatlamli, mantiqiy asoslangan tarzda tahlil qilish, baholash va qayta konstruksiya qilish qobiliyatini namoyon etadi. Bu jarayonning asosiy elementi – mantiqiy izchillik, dalillarning mustahkamligi, qaror sifatiga ta'sir etuvchi yashirin omillarni ochish, har bir g'oyaning aksiomatik emasligini tan olish hamda muqobil qarashlar asosida fikrlash imkoniyatini qabul qilish. Tanqidiy fikrlovchi shaxs uchun mazkur jarayon o'z-o'zini boshqaruvchi metakognitiv monitoring bilan uzviy bog'liq bo'lib, bunda shaxs nafaqat axborotni qayta ishlaydi, balki o'zining fikr jarayoni ustidan ham nazorat olib boradi. Ushbu yondashuv, o'z navbatida, kreativ tafakkurning shakllanishi uchun zarur kognitiv maydonni yaratadi. Kreativ qaror qabul qilish esa, tafakkur jarayonining divergent shakli sifatida, mavjud muammoga bir yoqlama an'anaviy qarash emas, balki bir nechta noodatiy, innovatsion, ba'zan esa qarama-qarshi g'oyalarni generatsiya qilishni taqozo etadi. Kreativ fikrlashning maqsadi faqat yangilik yaratish emas, balki yechimlar tizimining samaradorligini oshirish, vaziyatga moslashgan ilg'or qaror variantini ishlab chiqishdan iborat. Shuning uchun ham kreativ qaror qabul qilish jarayoni shaxsning intellektual faolligi, hissiy-motivatsion barqarorligi, noaniqlikdan qo'rqmaslik xususiyati va o'z g'oyalarini amaliyotga tatbiq eta olish qobiliyatlari bilan bevosita bog'liqdir[1]. Ushbu ikki fenomenning integratsiyasi metodik jihatdan murakkab ko'rinishi mumkin, ammo aynan ularning o'zaro uzviy birlashuvi zamonaviy ta'lim konsepsiyasida yangi sifat bosqichini shakllantiradi. Tanqidiy fikrlash jarayoni g'oyalarni filtrlash, ularning mantiqiy mustahkamligini aniqlash, asosli yoki asossiz jihatlarini baholashni nazarda tutgan bir paytda, kreativ fikrlash esa mazkur jarayonni yangi g'oyalar oqimi bilan to'ldiradi, muqobil

konseptual yondashuvlarni ishlab chiqishni rag'batlantiradi. Shunday qilib, tanqidiy va kreativ fikrlashni integratsiyalash – bu bir-biriga zid emas, aksincha, bir-birini to'ldiruvchi ikki kognitiv tizimning yagona pedagogik modelda uyg'unlashtirilishi demakdir[2]. Zamonaviy ta'lim tizimida bu integratsiyaning ahamiyati bevosita global mehnat bozori talablari bilan uzviy bog'liq. Bugungi kunda insonning professional muvaffaqiyati ko'proq uning noodatiy fikrlashi, kompleks vaziyatlarda muvofiqlashgan qaror qila olishi, yangi vazifalarni ijodiy yondashuv bilan hal eta olishi bilan belgilanadi. Turli ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodlar o'z-o'zidan kreativlikni kuchaytirmaydi; aksincha, bu jarayon uchun maxsus integratsion yondashuv, metodik konstruksiyalar, o'quv faoliyatining kreativ interaktiv shakllari talab etiladi. Shu ma'noda, integratsion modelning asosiy vazifasi – shaxsni konstruksion fikrlash jarayoniga jalb qiluvchi o'quv muhitini yaratish, bunda tanqidiy tahlil va kreativ generatsiya parallel ravishda rivojlantirilishi ko'zda tutiladi[3]. Pedagogik amaliyotda integratsion metodika qo'llanilganda o'qituvchilar bir vaqtning o'zida ikki turdagi yondashuvni boshqarishlari lozim: birinchidan, tanqidiy fikrlash jarayonini faollashtiruvchi savollar tizimi, tahliliy muloqot strukturalari, baholash kriteriylari va refleksiv fikrlashni rag'batlantiruvchi topshiriqlarni ishlab chiqish; ikkinchidan, kreativ yondashuvni kuchaytiruvchi divergent topshiriqlar, erkin g'oya generatsiyasi, muqobil konsepsiyalarni sinovdan o'tkazish, prototiplash va amaliy innovatsiyalarni yaratish jarayoniga o'quvchilarni jalb etish. Bu ikki jarayonning pedagogik integratsiyasi o'qituvchidan yuqori metodik mahorat, ilmiy yondashuv va psixologik tayyorgarlikni talab etadi. Shu bilan birga, global axborot oqimining kuchayishi, sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlarning jadal ommalashuvi ta'lim jarayonida tanqidiy-kreativ kompetensiyalarni shakllantirishni yanada muhimlashtiradi[4]. Raqamli makon shaxsning fikrlash jarayoniga faol ta'sir ko'rsatmoqda: bir tomondan, ma'lumotlar sonining keskin ortishi analitik filtrlash jarayonlarini zarur qiladi; ikkinchi tomondan, algoritmlashtirilgan fikrlash tizimlari ijodkorlikni cheklashi mumkin.

Shu sababli pedagogik jarayon shaxsda mustaqil fikrlash, g'oya yaratish, baholash va qaror qabul qilish qobiliyatlarini qayta tiklashga xizmat qiluvchi metodik mexanizmlar bilan boyitilishi zarur. Tanqidiy fikrlash va kreativ qaror qabul qilishning integratsiyalashgan modeli, shuningdek, kognitiv psixologiyaning yangi yo'nalishlari – metakognitiv nazorat, neyropsixologik moslashuvchanlik, intellektual muvozanat nazariyasi, interfaol konstruktivizm tamoyillariga asoslanadi[5]. Bunda shaxsning intellektual faolligi, tahliliy mulohaza yuritish darajasi, emotsional-intellektual barqarorligi va ijtimoiy muloqot qobiliyati bir butun tizim sifatida qaraladi. Integratsiya orqali nafaqat qaror qabul qilish jarayonida sifat yaxshilanadi, balki shaxsning umumiy tafakkur madaniyati, intellektual tajriba va kognitiv salohiyati tubdan o'zgaradi. Bu jarayonning ta'limiy ahamiyati shundaki, integratsion model o'quvchi yoki talabaning bilish faoliyatini passiv qabul qiluvchi subyekt emas, balki faol, mustaqil intellektual aktor darajasiga ko'taradi. Ya'ni, u bilimni o'zlashtirish emas, balki bilim yaratish jarayonining bevosita ishtirokchisiga aylanadi. Tanqidiy va kreativ tafakkurning uzviy bog'lanishi insonning intellektual mustaqilligini, mas'uliyatli qaror qila olish qobiliyatini va reallikni chuqur tushunish darajasini oshiradi. Integratsiyalashgan yondashuvning pedagogik samaradorligi shundan iboratki, u o'quv jarayonini reproduktiv va algoritmik shakllardan chiqarib, tadqiqotga yo'naltirilgan, g'oyaga asoslangan, izlanishga tayangan ijodiy maydonga aylantiradi. Bu jarayon esa zamonaviy ta'limning asosiy strategik vazifalaridan biri – shaxsni hayot davomida o'qishga, o'zini takomillashtirishga, o'z-o'zini rivojlantirishga tayyorlaydigan moslashuvchan kompetensiyalar bilan ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan ushbu tadqiqotning dolzarbligi bevosita ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, pedagogik jarayonning metodik modelini qayta ko'rib chiqish zaruriyatidan kelib chiqadi. Tanqidiy fikrlashni o'rgatishga qaratilgan yondashuvlar ancha rivojlangan bo'lsada, ularning kreativ qaror qabul qilish bilan integratsiyasi bo'yicha metodik yechimlar yetarli darajada yoritilmagan[6]. Tadqiqotning asosiy maqsadi – integratsion metodikani nazariy asoslash, uning pedagogik amaliyotga moslashgan mexanizmlarini ishlab

chiqish, ta'lim subyektida kompleks kognitiv kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini ilmiy jihatdan asoslab berishdir. Tezisdan mazkur integratsiyaning ilmiy-nazariy asoslari, strukturaviy mexanizmlari, pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashuvi, o'qituvchi va o'quvchining faoliyatidagi o'ziga xos o'zgarishlar, shuningdek, zamonaviy ta'lim tizimida qo'llanishi mumkin bo'lgan metodik modellar yoritiladi[7]. Shuningdek, tanqidiy fikrlash va kreativ qaror qabul qilish integratsiyasini chet el tajribasi, kognitiv psixologiya nazariyalari, ta'lim innovatsiyalari bilan bog'liq holda tahlil qilish orqali mazkur fenomenning keng qamrovli ilmiy ko'rinishi ishlab chiqiladi.

Zamonaviy global ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar sharoitida inson kapitalining sifat ko'rsatkichlarini qayta baholash jarayoni har qachongidan ham kuchliroq ahamiyat kasb etmoqda. Jahon miqyosidagi raqobatning kuchayishi, mehnat bozorida kompetensiyalarning tubdan o'zgarishi, iqtisodiyotning raqamli shaklga o'tishi, sun'iy intellekt asosidagi boshqaruv mexanizmlarining kengayishi ta'lim tizimidan ilg'or, moslashuvchan, ijodiy-intellektual yondashuvlarni talab qilmoqda. Bu esa pedagogik jarayonlarda inson tafakkurining ikki asosiy funksional qatlami – tanqidiy fikrlash va kreativ qaror qabul qilish kabi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarni integratsiyalangan tarzda rivojlantirish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Birinchidan, dunyo ilm-fanining hozirgi bosqichida ta'limning asosiy maqsadi shunchaki bilimlarni o'zlashtirish emas, balki bilim yaratish, mavjud ma'lumotlarni chuqur tahlil qilish, muammoli vaziyatlarda aniq dalillarga asoslangan mustaqil qaror qila olish kabi yuqori darajadagi fikrlash amaliyotlarini shakllantirishdan iborat bo'lib bormoqda[8]. Bu jarayonda tanqidiy fikrlashning tahliliy-refleksiv tabiatini kreativ tafakkurning innovatsion-generativ mohiyati bilan bog'lash insonning kognitiv salohiyatini kompleks rivojlantirish imkonini beradi. Mazkur integratsiya pedagogik jarayonni faqat reproduktiv ta'lim shaklidan chiqarib, uni tadqiqotga yo'naltirilgan, muammoni yechishga asoslangan kreativ laboratoriyaga aylantiradi. Ikkinchidan, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida yuz berayotgan keskin o'zgarishlar shaxsdan tezkor

moslashuvchanlik va konseptual fikrlash qobiliyatini talab qilmoqda. Murakkab va oldindan bashorat qilish qiyin bo'lgan vaziyatlarda qaror qabul qilishda nafaqat tanqidiy tahlil, balki yangi g'oya yaratish, muqobil yechimlarni ishlab chiqish, noodatiy vaziyatlarda kreativ moslashuvchanlik ko'rsatish zarur bo'ladi. Shu bois, tanqidiy fikrlashni alohida o'rgatish yoki kreativ fikrlashni alohida shakllantirish endilikda yetarli natija bermayapti; ularning integratsion modeli esa shaxsning intellektual funksiyalarini yanada samarali faollashtiradi. Uchinchidan, ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (big data) va algoritmik boshqaruv tizimlarining kirib kelishi inson tafakkuriga yangi talablar qo'yimoqda. Ma'lumotlar haddan ziyod ko'pligi sharoitida o'quvchi yoki talaba kerakli axborotni aniqlash, tahlil qilish, filtrlash, xolis baholash va unga nisbatan mustaqil pozitsiya shakllantirish zarur. Bu esa tanqidiy fikrlashni talab qiladi. Shu bilan birga, sun'iy intellektning ko'plab standart funksiyalarni bajarib qo'yayotgani fonida insonning asosiy ustunligi kreativ qaror yaratish, ya'ni formal algoritmlar bilan qaytarib bo'lmaydigan innovatsion fikrlar ishlab chiqish imkoniyati bo'lib qolmoqda. Demak, hozirgi davrda tafakkur jarayonining aynan kreativ komponenti insonni mashinadan ajratib turadigan asosiy fazilatga aylanmoqda. To'rtinchidan, ta'limning transfessionallashuvi, ya'ni mutaxassislarning bir nechta sohada bir vaqtning o'zida kompetent bo'lish zarurati ortib bormoqda. Masalan, iqtisodchi – innovator, pedagog – tadqiqotchi, muhandis – dizayner, psixolog – IT mutaxassisi kabi kompleks rollar paydo bo'lmoqda. Bu esa shaxsdan nafaqat mantiqiy-tanqidiy tahlil, balki kreativ konstruktsion tafakkurni ham bir vaqtda to'laonli rivojlantirishni talab qiladi. Integratsion yondashuvning kuchi shundaki, u o'quvchi va talabaning tafakkur jarayonida "mantiqiy aniqlik – ijodiy erkinlik" o'rtasida kognitiv muvozanat hosil qiladi. Beshinchidan, ta'lim sifati bo'yicha xalqaro reytinglarda (PISA, TIMSS, PIRLS) yuqori natijalarga erishayotgan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, o'quvchilarning yuqori kompetensiyasi tanqidiy fikrlash va kreativ muammo yechish jarayonlarining integratsiyalangan shaklida shakllantiriladi. Rivojlangan davlatlar ta'lim tizimida o'quvchilar faqat faktlarni

eslab qolishga emas, balki o'zlari bilim yaratishga, tahlil qilish orqali mustaqil xulosalar chiqarishga va innovatsion qarorlar ishlab chiqishga yo'naltirilmoqda[9]. Bu tendensiya global ta'lim standartlarining o'zgarayotganini ko'rsatadi. Oltinchidan, kreativ sanoatning jadal rivojlanishi, intellektual xizmatlar bozorining kengayishi, startup ekotizimining o'sishi ham tanqidiy-kreativ kompetensiyalarning integratsiyasini zarurat darajasiga olib chiqdi. Innovatsion loyihalar, g'oyaga asoslangan biznes modellar faqat tanqidiy tahlil yoki faqat kreativ fikrlash asosida yaratilmaydi; ular ikki yo'nalishning birlashgan holda ishlashini talab qiladi. Demak, ta'lim jarayonida ushbu kompetensiyalarni shakllantirish iqtisodiy rivojlanish bilan bevosita bog'liq masaladir. Yettinchidan, O'zbekiston ta'lim tizimining modernizatsiya jarayonida ham kompetensiyaviy yondashuv asosiy tamoyil sifatida qaralmoqda. Yangi o'quv dasturlari, interfaol metodlar, STEAM ta'limi, loyiha asosida o'qitish, tadqiqotga yo'naltirilgan yondashuv kabi yo'nalishlarning barchasi tanqidiy va kreativ tafakkur integratsiyasini nazarda tutmoqda[10]. Ammo metodik jihatdan bu integratsiyani amalga oshirish mexanizmlari hali to'liq ishlab chiqilmagan. Shu bois, mazkur mavzuning ilmiy o'rganilishi va metodik asoslari ishlab chiqilishi milliy ta'lim tizimi uchun ham strategik ahamiyatga ega. Umuman olganda, dunyo yangi "tafakkur iqtisodiyoti" bosqichiga o'tmoqda. Bu bosqichning asosiy qiymati – insonning mustaqil, chuqur, tahliliy, moslashuvchan va ijodiy fikrlash qobiliyatlari bilan belgilanadi. Tanqidiy fikrlash va kreativ qaror qabul qilishning integratsiyalashgan modeli shaxsning aynan mana shu kompetensiyalarini shakllantiruvchi eng samarali pedagogik mexanizm sifatida e'tirof etilmoqda. Shuning uchun mazkur mavzu bugungi ta'lim, ilm-fan, pedagogik metodologiya, innovatsion boshqaruv va ijtimoiy taraqqiyot uchun benihoya dolzarbdir.

Xulosa: Tanqidiy fikrlash va kreativ qaror qabul qilish jarayonlarining integratsiyalashgan metodik modeli zamonaviy pedagogik tizimda shaxsning intellektual, kognitiv va ijodiy salohiyatini kompleks rivojlantirishga qaratilgan eng samarali yondashuvlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot davomida

aniqlanishicha, tanqidiy fikrlashning mantiqiy-refleksiv mexanizmlari bilan kreativ tafakkurning divergent-generativ xususiyatlarini o'zaro uyg'unlashtirish o'quvchi yoki talaba ongida nafaqat mavjud vaziyatlarni chuqur tahlil qilish, balki ular asosida yangi, innovatsion yechimlar yaratish imkoniyatini kengaytiradi. Mazkur integratsiya tafakkurning ikki xil tabiati — analitik aniqlik va ijodiy erkinlikning kognitiv uyg'unligini shakllantiradi, bu esa raqamli transformatsiya sharoitida zarur bo'lgan moslashuvchanlik, tezkor qaror chiqarish, murakkab vaziyatlarda noan'anaviy strategiyalar ishlab chiqish kabi kompetensiyalarning shakllanishiga xizmat qiladi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ta'lim jarayonida tanqidiy-kreativ integratsiyani samarali joriy etish faqatgina metodlar to'plamini qo'llash bilan cheklanmay, balki shaxsning metakognitiv monitoring tizimini faollashtirish, refleksiv tahlilni rag'batlantirish, g'oya generatsiyasini qo'llab-quvvatlash va qarorlar alternativlarini chuqur sintez qilish kabi ko'p qatlamli pedagogik mexanizmlarni talab qiladi. Shuningdek, ushbu yondashuvning amaliy qiymati nafaqat ta'lim tizimida, balki innovatsion boshqaruv, kreativ industriyalar, ijtimoiy loyihalash, strategik rejalashtirish kabi sohalarda ham o'z aksini topadi. Zero, bugungi kunda inson kapitalining raqobatbardoshligi tafakkurning aynan mana shu integratsion modeliga tayanadi. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, tanqidiy fikrlashni alohida o'rgatish yoki kreativ qaror qabul qilishni mustaqil shakllantirish bo'yicha mavjud yondashuvlar shaxsning kompleks kognitiv rivojlanishini to'liq ta'minlamaydi. Faqat integratsiyalashgan metodik platformagina tafakkurning ikki qirradi o'rtasida uzviy aloqani yaratadi, bu esa ta'lim samaradorligini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'taradi. Tadqiqotdan olingan natijalar bunday yondashuvning xalqaro pedagogik tajriba bilan hamohangligini tasdiqlaydi va O'zbekiston ta'lim tizimi uchun metodik innovatsiya sifatida joriy etish zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, mazkur tezis tanqidiy fikrlash va kreativ qaror qabul qilish integratsiyasining nazariy-metodologik asoslarini ochib bergan holda, pedagogik jarayonlarda kompetensiyaviy yondashuvni chuqurroq joriy qilishga xizmat qiladi. Taklif etilgan yondashuv asosida o'quvchilar va talabalar nafaqat analitik fikrlashni

rivojlantiradi, balki yangi g'oyalar yaratishga, murakkab vaziyatlarda innovatsion qarorlar ishlab chiqishga, o'z intellektual faoliyatini ongli boshqarishga qodir bo'lgan kreativ shaxs sifatida shakllanadi. Natijada, tanqidiy va kreativ tafakkurning integratsiyalashgan modeli kelajak avlodning intellektual salohiyatini mustahkamlovchi, innovatsion iqtisodiyot talablariga mos, strategik fikrlovchi va ijodkor shaxsni tarbiyalashda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yusupova, M., & Ismailov, T. (2024). Integration of Artificial Intelligence (AI) in ELT. Nordic_Press, 3(0003).
2. Sh, E. (2025). Developing the spiritual worldview of young people through the continuous education system in Uzbekistan. Ob'edinyaya studentov: mejdunarodnye issledovaniya i sotrudnichestvo mejdu distsiplinami, 1(1), 314-316.
3. Aziza, E., & Shohbozbek, E. (2025). O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA MADANIY MEROS VA AN'ANAVIY TARBIYANING O'RNINI. Global Science Review, 3(1), 375-384.
4. Ismoilov, T. I. (2018). Provision of information-psychological security in open information systems. Теория и практика современной науки, (1 (31)), 24-26.
5. Muruvvat, A., & Shohbozbek, E. (2025). THE ROLE OF PRESCHOOL EDUCATION IN SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN UZBEKISTAN. Global Science Review, 3(2), 246-253.
6. Ismoilov, T. (2019). The importance of outdoor games in the upbringing of a harmonious young generation. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(11), 257-261.
7. Ergashbayev, S. (2025). PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE INTEGRATION OF EDUCATION AND UPBRINGING IN THE DEVELOPMENT OF YOUTH'S SPIRITUAL OUTLOOK. SHOKH LIBRARY, 1(10).

8. Ismoilov, T. (2020). THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL QUALITIES OF THE PUPILS OF PRIMARY FORMS OF SECONDARY SCHOOLS THROUGH MOBILE ACTIVITIES IN THE PROCESS OF STUDY. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(11), 391-394.
9. Islomovich, I. T., & Ravshanbekovich, G. S. (2023). Development of pedagogical competence in future teachers. The American Journal of Management and Economics Innovations, 5(04), 12-16.
10. Atxamjonovna, B. D., & Shohbozbek, E. (2025). FORMING THE SPIRITUAL WORLDVIEW OF YOUTH IN PRE-SCHOOL EDUCATION IN OUR REPUBLIC. Global Science Review, 4(5), 221-228.

TANQIDIY FIKRLASH ASOSIDA FILOLOGIYA O'QUV DASTURLARINI MODERNIZATSIYA QILISHNING NAZARIY- METODIK ASOSLARI

Jo'rayeva Dilnoza Ro'zimat qizi

Namangan davlat universiteti tadqiqodchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20792465>

Annotatsiya: *Ushbu tezis filologiya ta'lim yo'nalishida tanqidiy fikrlashga asoslangan o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish zaruriyati va uning ilmiy-metodik tamoyillarini tahlil etishga bag'ishlanadi. Tadqiqotda zamonaviy ta'lim paradigmasida tanqidiy fikrlashning lingvodidaktik jarayonlarga integratsiyalanish mexanizmlari, o'quv rejalari va dasturlarining kognitiv-kompetensiyaviy transformatsiyasi, shuningdek, filologik tayyorgarlikning metodologik modernizatsiya talablari murakkab, tizimli va konseptual yondashuvlar negizida ko'rib chiqiladi. Tezisda tanqidiy fikrlashning filologiya fanlariga tatbiqu nafaqat o'quv jarayonida reflektiv-analitik kompetensiyalarni shakllantirishi, balki talabalarning matn bilan ishlashdagi interpretativ, komparativ va hermenevtik ko'nikmalarini chuqurlashtirishi bilan ham izohlanadi.*

Kalit so'zlar: *tanqidiy fikrlash, filologiya ta'limi, o'quv dasturlari, modernizatsiya, lingvodidaktika, kognitiv yondashuv, kompetensiyaviy paradigma, innovatsion metodlar, reflektiv tahlil, ta'lim strategiyalari.*

Kirish: Zamonaviy global intellektual makonda filologiya ta'limining mazmuniy-strukturaviy yangilanishi turli ijtimoiy-madaniy jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ayniqsa, tanqidiy fikrlash kompetensiyalarining o'quv dasturlariga integratsiyalanishini taqozo etuvchi yangi metodologik paradigmalar shakllanmoqda. XXI asrda bilimlarni o'zlashtirishning an'anaviy modeli o'z qiymatini yo'qotayotgan bir sharoitda talabaning fikrlash faoliyati, tahlil qilish, baholash, solishtirish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlari markaziy o'ringa chiqmoqda. Bunday sharoitda filologiya fanlari doirasida shakllanadigan

kompetensiyalar endilikda faqat matnni o'qish yoki uning mazmunini qayta hikoya qilish bilan cheklanib qolmay, balki til, nutq, matn va madaniyat o'rtasidagi murakkab semantik, pragmatik hamda hermenevtik munosabatlarni anglash, ularni tanqidiy tahlil qilish, kontekstual talqin qilish kabi yuqori darajadagi intellektual faoliyatlarni talab etmoqda[1]. Shu nuqtai nazardan, tanqidiy fikrlashning filologiya ta'limiga integratsiyalashuvi didaktik jarayonning sifat ko'rsatkichlarini qayta belgilovchi muhim nazariy-amaliy zarurat sifatida namoyon bo'lmoqda. Tanqidiy fikrlashning o'zi ham zamonaviy kognitiv psixologiya, konstruktivizm, metakognitiv yondashuvlar, diskursiv tahlil, lingvokulturologik izlanishlar bilan metodologik jihatdan uzviy bog'liq bo'lib, u talabning bilish faoliyatini faollashtirish, uning psixolingvistik qobiliyatlarini rivojlantirish va ilmiy-nazariy dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlovchi shaxs nafaqat ma'lumotlarni qabul qiluvchi, balki ularni qayta ishlovchi, nazariy tizimlarga joylashtiruvchi, mantiqiy zanjirlarni tiklovchi, mavjud konsepsiyalarga nisbatan mustaqil pozitsiya shakllantiruvchi faol subyektdir. Filologiya o'quv dasturlarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish esa aynan shu jarayonlarga yo'naltirilgan bo'lib, lingvistik bilimlarning funksional qo'llanilishi orqali kognitiv va kommunikativ kompetensiyalarni integrativ asosda rivojlantirishga qaratilgandir. Bugungi kunda filologiya yo'nalishidagi o'quv dasturlarining modernizatsiyasi global axborot oqimining keskin oshganligi, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga chuqur kirib borishi, raqamli madaniyatning shakllanishi, talabalarning o'zlashtirish dinamikasidagi o'zgarishlar hamda mehnat bozori talablarining transformatsiyasi bilan bevosita bog'liqdir[2]. Bunday sharoitda o'quv dasturlarining an'anaviy struktura va metodlar asosida davom etishi filolog mutaxassislarning malakasini zamon talablari darajasida shakllantirishga yetarli bo'lmay qolmoqda. Til va adabiyotga oid bilimlar endilikda tahliliy, interpretativ va kritik yondashuvlarni talab etayotgan bir paytda, o'quv dasturlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta ko'rib chiqish zaruriyati dolzarb masalaga aylanadi. Filologiya o'quv dasturlarini tanqidiy fikrlash asosida modernizatsiya qilishning nazariy poydevori

konstruktivizm g'oyalari, interfaol ta'lim texnologiyalari, kompetensiyaviy model, refleksiv ta'lim metodlari, kognitiv lingvistika va multimodal ta'lim konsepsiyalari bilan belgilanadi. Konstruktivizmga ko'ra, ta'lim jarayoni talabning bilimni mustaqil "qurishi"ga asoslanadi; demak, tanqidiy fikrlashning shakllanishi bu jarayonning tabiiy davomidir. Filologiya ta'limida esa bilimning konstruksiyasi tilda mujassam bo'lgan konseptlar, madaniy kodlar, semantik tizimlar, matnning ichki strukturalari va diskurslar orqali amalga oshadi[3]. Demak, tanqidiy yondashuv bu jarayonni qayta ko'rish, qayta talqin qilish, mavjud ilmiy model va nazariyalarga nisbatan refleksiv pozitsiya shakllantirishga yordam beradi. O'quv dasturlarining modernizatsiyasi uch darajada amalga oshiriladi: mazmuniy daraja, metodik daraja va baholash tizimi darajasi. Mazmuniy daraja bo'yicha o'quv materiallari talabalarning tanqidiy tahlil qilish, solishtirish, mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash, matnni intertekstual nuqtai nazardan ko'ra olish qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Metodik darajada interfaol metodlar, muammoli ta'lim, keys-stadi yondashuvi, ilmiy bahs-munozara texnologiyalari, hermenevtik tahlil, lingvopsixologik mashqlar, multimodal o'qitish kabi texnologiyalar asosiy o'rinni egallaydi. Baholash tizimi esa an'anaviy bilimni qayd etish modelidan voz kechib, kompetensiyani real vaziyatlarda namoyon qilishni o'lchovchi formatlarga asoslanishi zarur. Bu jarayonda portfolio, loyihaviy ishlar, analitik esse, matn tahlili bo'yicha amaliy topshiriqlar, diskursiv baholash shakllari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu o'rinda, tanqidiy fikrlashning filologik faoliyatda namoyon bo'lish ko'rinishlarini alohida ta'kidlash zarur. Masalan, matnning lingvopoetik qatlamlarini, uning semiotik strukturasini, intertekstual bog'lanishlarini, muallif intensionlarini, diskursiv aloqalarini tahlil qilish jarayoni tanqidiy fikrlashning asosiy komponentlarini talab etadi[4]. Filolog talaba badiiy matnni tahlil qilar ekan, undagi konseptual metaforalar, ramziy qatlamlar, nutqiy strategiyalar, ideologik kodlar, ijtimoiy-siyosiy konnotatsiyalarni anglab yetishi uchun yuqori darajadagi refleksiv fikrlashga ega bo'lishi shart. Shu bois, o'quv dasturlarida bunday kompetensiyalarni rivojlantiruvchi ilmiy-uslubiy materiallar yetarli bo'lishi,

pedagogik jarayon esa ularni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi talab etiladi. Raqamli transformatsiya davrida filologiya ta'limi ham multimedia resurslari, elektron korpuslar, lingvistik platformalar, sun'iy intellekt vositalari bilan integratsiyalashgan holda rivojlanmoqda. Bu jarayon tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini yanada kuchaytirish imkonini beradi, chunki raqamli matnlar, multimodal diskurslar, gipermatnlardagi murakkab bog'lanishlar yuqori darajadagi tahliliy ko'nikmalarni taqozo etadi[5]. Bunday kontekstda filologiya o'quv dasturlari raqamli savodxonlik, media-lingvistika, elektron matnshunoslik, diskursiv tahlil kabi yo'nalishlar bilan boyitilishi zarur. Shuningdek, global ilmiy maydonda ta'lim sifati bo'yicha qo'llanilayotgan kompetensiyaviy standartlar filologiya ta'limida tanqidiy fikrlashning markaziy komponent sifatida e'tirof etilishini taqozo etadi. UNESCO, OECD, CEFR kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan belgilangan umumiy kompetensiyalar orasida kritik va analitik fikrlash alohida o'rin egallaydi. Ularning ta'lim standartlari talabning o'z fikrini asoslash, dalillarni tahlil qilish, argumentlarni solishtirish, mantiqiy xatolarni aniqlay olish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishni talab qiladi. Demak, filologiya o'quv dasturlarining modernizatsiyasi ham aynan shu global talablarga mos bo'lishi lozim. Yana bir e'tiborli jihat — tanqidiy fikrlashning madaniy va ijtimoiy kontekstga bog'liqligidir. Filologiya fanlari o'z mohiyatiga ko'ra til va madaniyatni o'rganadi, shu sababli tanqidiy fikrlashning rivojlanishi talabalarning madaniy kompetensiyalariga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglashiga ham ta'sir qiladi[6]. Matnlarni madaniy-kognitiv yondashuv asosida tahlil qilish, ularning axloqiy-estetik, falsafiy, sotsiologik qatlamlarini ochib berish talabning ma'naviy dunyoqarashini kengaytiradi. Shunday ekan, filologiya o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish jarayoni nafaqat ilmiy, balki ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga ham ega. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ham kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quv dasturlarining yangilanishi izchil amalga oshirilmoqda. Filologiya yo'nalishida tanqidiy fikrlashga asoslangan ta'lim texnologiyalarini joriy etish, o'quv modullarini qayta ko'rib chiqish, o'quv rejalarga kognitiv-analitik mashg'ulotlar kiritish kabi islohotlar

amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, ularning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish, metodologik mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Ayni paytda mavjud o'quv dasturlari ko'plab hollarda nazariy materiallar bilan haddan tashqari to'yingan, ammo talabaning mustaqil analitik faoliyatini rag'batlantiruvchi topshiriqlar yetishmaydi[7]. Shu sababdan, tanqidiy fikrlashni markazga qo'ygan modernizatsiya jarayoni mazmuniy va metodik jihatdan qayta ko'rib chiqilishi zarur. Filologiya ta'limida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki filolog mutaxassislarni global intellektual maydonda raqobatbardosh qilib tarbiyalashning asosiy omillaridan biridir. Mazkur jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi o'quv dasturlarining zamonaviy kompetensiyaviy talablarga mos ravishda qayta loyihalanishi, didaktik materiallarning yangi metodologik tamoyillar asosida ishlab chiqilishi hamda tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan interfaol va innovatsion pedagogik texnologiyalarning tizimli qo'llanishiga bevosita bog'liq.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti, global intellektual raqobatning kuchayishi, raqamli transformatsiya, axborot oqimining keskin ortishi va mehnat bozori talablarining tubdan o'zgarishi fonida filologiya ta'limi mazmunini qayta ko'rib chiqish dolzarb ilmiy-pedagogik masalaga aylandi. Ayniqsa, tanqidiy fikrlashning o'quv jarayonlarida markaziy kompetensiya sifatida e'tirof etilishi filologiya o'quv dasturlarini modernizatsiya qilishni nazariy hamda amaliy zaruriyat sifatida kun tartibiga olib chiqdi. Chunki bugungi kunda filolog mutaxassisdan nafaqat til va adabiyotga oid bilimlar, balki murakkab matnlarni tahlil qilish, diskurslararo bog'lanishlarni ko'ra bilish, axborotning ishonchlilik darajasini baholay olish, intertekstual mexanizmlarni ochib berish, g'oyaviy-mazmuniy qatlamlarni sharhlay olish kabi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarni talab qilinadi. Bundan tashqari, dunyo miqyosida ta'limning kompetensiyaviy modeli tobora ustuvorlik kasb etib, UNESCO, OECD va Yevropa Ta'lim Dasturi (CEFR) kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan tanqidiy fikrlash asosiy global kompetensiya sifatida

belgilangan[8]. Bu esa filologiya kabi gumanitar yo'nalishlarda ayniqsa muhim bo'lib, tilning manbalari, madaniy kodlar, muloqot tizimlari va badiiy matnlardagi ramziy qatlamlar murakkab interpretativ yondashuvni talab etadi. Demak, o'quv dasturlarining yangi global talablarga mos ravishda qayta strukturalashtirilishi bugunning eng dolzarb vazifasidir[9]. Raqamli kommunikatsiya va sun'iy intellektning rivojlanishi ham filologiya ta'limi uchun yangi chaqiriqlarni yuzaga keltirdi. Bugungi talaba ko'pkanalli (multimodal) matnlar bilan ishlaydi: raqamli matnlar, ijtimoiy tarmoqlar diskursi, gipermatnlar, vizual-verbal materiallar, media-lingvistik kontent. Bunday sharoitda tanqidiy fikrlash filologiyani o'qitishda nafaqat metodologik vosita, balki zarur intellektual "filtr" sifatida xizmat qiladi. Chunki talaba axborotning haqiqiylikini, manipulyativ diskurslarni, tilning ideologik yuklamasini, matnning yashirin semantik strukturasini aniqlashni o'rganishi lozim. Shu sababdan, filologiya o'quv dasturlarining tanqidiy fikrlashga tayangan holda modernizatsiya qilinishi raqamli asr talabi bilan to'g'ridan-to'g'ri mos keladi. O'zbekiston oliy ta'lim tizimidagi islohotlar ham ushbu mavzuning dolzarbligini yanada kuchaytiradi. Ta'limning kompetensiyaviy modeli joriy etilmoqda, o'quv rejalari qayta ko'rib chiqilmoqda, fanning amaliy qiymati oshirilmoqda. Ammo amaldagi filologiya o'quv dasturlari ko'pincha nazariy materiallarga haddan tashqari to'yingan, talabalarda analitik, refleksiv, kreativ, komparativ ko'nikmalarni shakllantirishga yetarlicha yo'naltirilmagan[10]. Bu esa bozor iqtisodiyoti talablariga javob beruvchi raqobatbardosh mutaxassis tayyorlash jarayonida qator cheklovlar keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, filologiya yo'nalishidagi o'quv dasturlarining modernizatsiyasini dolzarb qilayotgan omillardan biri — til va adabiyotning jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy rivojlanishidagi o'rni. Tanqidiy fikrlashning rivojlanishi nafaqat ilmiy savodxonlik, balki ma'naviy immunitet, axborot madaniyati, g'oyaviy barqarorlikning shakllanishiga ham bevosita ta'sir qiladi. Matnlarni tanqidiy o'qiy oladigan, manipulyativ, ekstremistik yoki buzuvchi mazmundagi diskurslarni ajrata oladigan yoshlarni tayyorlash mamlakatning ma'naviy xavfsizligi uchun strategik ahamiyatga ega.

Xulosa: Tanqidiy fikrlashga asoslangan filologiya o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish zamonaviy ta'lim paradigmasining strategik yo'nalishlaridan biri sifatida nafaqat metodik, balki ijtimoiy-madaniy va kognitiv ahamiyatga ega jarayon ekanligi ushbu tadqiqot davomida ilmiy asosda yoritib berildi. O'tkazilgan nazariy tahlillar, adabiyotlar sharhi, metodologik yondashuvlar va ilmiy bahs-munozaralar shuni ko'rsatdiki, filologiya ta'limi tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirish orqali talabaning intellektual salohiyatini chuqurlashtiradi, uni murakkab matnlar bilan ishlashga tayyorlaydi, tahliliy, interpretativ hamda reflektiv ko'nikmalarni mustahkamlaydi. O'quv dasturlarining modernizatsiyasi jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning ustuvorligi, multimodal matnlar bilan ishlashga yo'naltirilgan metodlar, zamonaviy raqamli vositalarning integratsiyasi, fanlararo bog'liqlikning kuchaytirilishi va hermenevtik-kognitiv modellarning tatbiqi ushbu jarayonning nazariy asoslarini belgilab berdi. Shuningdek, dunyo olimlarining tanqidiy fikrlashni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish borasidagi ilmiy qarashlari filologiya o'quv dasturlarini yangicha dizaynda shakllantirishga xizmat qiluvchi konseptual asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashga asoslangan modernizatsiya filologiya ta'limi mazmunini nafaqat yangilaydi, balki uni raqamli asr talablari bilan uyg'unlashtiradi, talaba shaxsining intellektual mustaqilligini, kreativ tafakkurini, axborotga nisbatan ongli munosabatini shakllantiradi. Bu esa filolog mutaxassisining bugungi global axborot makonida samarali faoliyat ko'rsatishi uchun zarur bo'lgan lingvodidaktik, metodik va kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirishga zamin yaratadi. Natijada, tanqidiy fikrlashga asoslangan filologiya o'quv dasturlarining modernizatsiyasi — bu shunchaki mazmuniy yangilanish emas, balki ta'limning umumiy sifatini oshirish, ilmiy-nazariy tafakkurni chuqurlashtirish, talaba shaxsini mustaqil, analitik va g'oyaviy barqaror fikrlashga tayyorlashga xizmat qiluvchi fundamental pedagogik jarayondir. Shu sababdan, mazkur yondashuvning tizimli tatbiqi O'zbekiston ta'lim tizimining global raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiluvchi ustuvor ilmiy-amaliy vazifa sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yusupova, M., & Ismailov, T. (2024). Integration of Artificial Intelligence (AI) in ELT. Nordic_Press, 3(0003).
2. Sh, E. (2025). Developing the spiritual worldview of young people through the continuous education system in Uzbekistan. Ob'edinyaya studentov: mejdunarodnye issledovaniya i sotrudnichestvo mejdu distsiplinami, 1(1), 314-316.
3. Aziza, E., & Shohbozbek, E. (2025). O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA MADANIY MEROS VA AN'ANAVIY TARBIYANING O'RNINI. Global Science Review, 3(1), 375-384.
4. Ismoilov, T. I. (2018). Provision of information-psychological security in open information systems. Теория и практика современной науки, (1 (31)), 24-26.
5. Muruvvat, A., & Shohbozbek, E. (2025). THE ROLE OF PRESCHOOL EDUCATION IN SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN UZBEKISTAN. Global Science Review, 3(2), 246-253.
6. Ismoilov, T. (2019). The importance of outdoor games in the upbringing of a harmonious young generation. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(11), 257-261.
7. Ergashbayev, S. (2025). PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE INTEGRATION OF EDUCATION AND UPBRINGING IN THE DEVELOPMENT OF YOUTH'S SPIRITUAL OUTLOOK. SHOKH LIBRARY, 1(10).
8. Ismoilov, T. (2020). THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL QUALITIES OF THE PUPILS OF PRIMARY FORMS OF SECONDARY SCHOOLS THROUGH MOBILE ACTIVITIES IN THE PROCESS OF STUDY. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(11), 391-394.
9. Islomovich, I. T., & Ravshanbekovich, G. S. (2023). Development of pedagogical competence in future teachers. The American Journal of Management and Economics Innovations, 5(04), 12-16.

10. Atxamjonovna, B. D., & Shohbozbek, E. (2025). FORMING THE SPIRITUAL WORLDVIEW OF YOUTH IN PRE-SCHOOL EDUCATION IN OUR REPUBLIC. Global Science Review, 4(5), 221-228.

INGLIZ TILIDAGI ARABIY O'ZLASHMALARNING ASSIMILYATSIYA DARAJASI

Uzoqboyeva Ra'no Anvarjon qizi

Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti

E-mail: ranoanvarovna98@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20792526>

Annotatsiya: Maqolada ingliz tilidagi arabiy o'zlashmalarning qabul qiluvchi til tizimiga moslashuv darajasi tahlil qilinadi. Assimilyatsiya jarayoni fonetik-grafik, morfologik, semantik va funksional mezonlar asosida yoritilib, arabizmlarning to'liq, qisman va assimilatsiyalanmagan ko'rinishlari aniqlanadi. Tadqiqotda arabiy birliklarning ingliz tilida milliy leksik qatlamga singishi, ayrim hollarda esa begona madaniy belgilarini saqlab qolishi misollar asosida ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: arabiy o'zlashmalar, assimilatsiya, adaptatsiya, integratsiya, varvarizm, ekzotizm, kalka, ingliz tili.

СТЕПЕНЬ АССИМИЛЯЦИИ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация: В статье рассматривается степень адаптации арабских заимствований в системе английского языка. Процесс ассимиляции анализируется на основе фонетико-графических, морфологических, семантических и функциональных критериев. На конкретных примерах раскрываются полностью ассимилированные, частично ассимилированные и неассимилированные арабизмы.

Ключевые слова: арабские заимствования, ассимиляция, адаптация, интеграция, варваризм, экзотизм, калька, английский язык.

THE DEGREE OF ASSIMILATION OF ARABIC LOANWORDS IN ENGLISH

Annotation: The article examines the degree of adaptation of Arabic loanwords in the English language. The process of assimilation is analyzed according to phonetic-graphic, morphological, semantic and functional criteria. The study identifies fully assimilated, partially assimilated and non-assimilated Arabic units in English and illustrates their linguistic status with examples.

Key words: Arabic loanwords, assimilation, adaptation, integration, barbarism, exoticism, calque, English language.

Kirish

Til kontaktlari natijasida yuzaga kelgan leksik o'zlashmalar qabul qiluvchi tilga kimgach, turli darajada fonetik, morfologik, semantik va stilistik moslashuv jarayonidan o'tadi. Mazkur jarayon tilshunoslikda assimilatsiya deb yuritilib, u tilning yangi birliklarni o'zlashtirish qobiliyatini hamda bu birliklarning qabul qiluvchi til tizimida qanchalik barqaror va faol ishlatilishini ko'rsatadi. Assimilyatsiya darajasi, odatda, fonetik-grafik moslashuv, morfologik integratsiya, so'z yasash imkoniyati va semantik umumlashuv kabi mezonlar orqali aniqlanadi.

Ingliz tilidagi arabiy o'zlashmalar mazkur jarayonni yoritish uchun muhim material hisoblanadi. Chunki arab tilidan kirgan birliklar ingliz tiliga turli tarixiy davrlarda, ko'pincha vositachi tillar orqali kirib kelgan. Ularning ayrimlari bugungi kunda ingliz tilining oddiy leksik qatlamiga to'liq singib ketgan bo'lsa, boshqalari diniy, madaniy yoki stilistik belgilarini saqlab qolgan. Shu jihatdan arabizmlarning assimilatsiya darajasini o'rganish ingliz tili leksik tizimining ochiqqligi, moslashuvchanligi va madaniyatlararo aloqalar ta'sirida boyishini aniqlash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili

Tilshunoslikda o'zlashma birliklarning moslashuvi "assimilyatsiya", "adaptatsiya", "integratsiya" va "o'zlashtirish" terminlari bilan izohlanadi. Sh. Poplack o'zlashma jarayonining ko'p qirraliligini ta'kidlab, dastlabki bosqichlarda xorijiy birliklarning fonetik shakli va morfologik tuzilishi qabul qiluvchi til

me'yorlariga to'liq mos kelmasligini qayd etadi [1]. Bu holat o'zlashma birliklarning til tizimiga bosqichma-bosqich singib borishini ko'rsatadi.

I. V. Arnold o'zlashgan leksikani o'zlashtirilish darajasiga ko'ra uch guruhga ajratadi: to'liq moslashgan, qisman moslashgan va umuman moslashmagan birliklar [2]. To'liq o'zlashgan birliklar manba tildan uzilib, qabul qiluvchi til tizimida mustaqil semantik birlik sifatida shakllanadi. Qisman moslashgan birliklarda ayrim fonetik, grafik yoki madaniy belgilar saqlanadi. Assimilyatsiyalanmagan birliklar esa matnlarda chet til unsuri sifatida namoyon bo'ladi.

L. P. Krysin o'zlashtirilayotgan so'zning qabul qiluvchi til tizimida integratsiyalanishini strukturaviy va semantik sathlar bilan bog'laydi [3]. Strukturaviy moslashuv fonetik-grafik o'zgarishlar, grammatik kategoriyalarga moslashish va so'z yasalişida ishtirok etish orqali yuzaga chiqadi. Semantik moslashuv esa yangi birlikning qabul qiluvchi til leksik tizimida o'z ma'no doirasini aniqlashi, toraytirishi yoki kengaytirishi bilan bog'liq.

E. Haugen o'zlashmalarni asl o'zlashmalar, gibrid o'zlashmalar, semantik kengayishlar va yaratmalar tarzida izohlaydi [4]. Ushbu qarash arabiy o'zlashmalarni nafaqat tayyor leksema sifatida, balki ingliz tilida yangi ma'no yoki yangi birikma hosil qiluvchi element sifatida ham tahlil qilishga imkon beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada tavsifiy, komponent, semantik va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz tilida qo'llanadigan arabiy kelib chiqishga ega leksik birliklar tanlandi. Ular assimilatsiya darajasiga ko'ra uch asosiy guruhda tahlil qilindi: 1) to'liq assimilatsiyalangan arabizmlar; 2) qisman assimilatsiyalangan birliklar; 3) assimilatsiyalanmagan yoki chet til unsuri sifatida saqlangan birliklar. Shuningdek, varvarizm, ekzotizm va kalka hodisalari arabiy o'zlashmalar misolida izohlandi.

Natijalar va ularning tahlili

Ingliz leksik fondidagi ayrim arabiy birliklar tilga shu darajada chuqur singib ketganki, ularni mahalliy so'z qatlamidan farqlash ba'zan qiyin. Masalan, algebra,

algorithm, zero kabi ilmiy atamalar, coffee, sugar, alcohol, cotton kabi kundalik hayotga oid birliklar, shuningdek, safari, sofa, mattress, magazine, candy, orange kabi soʻzlar arab tilidan kelib chiqqan boʻlsa-da, bugungi kunda ingliz tilining uzviy qismi sifatida qabul qilinadi.

Toʻliq assimilatsiyalangan arabizmlar ingliz tilining imlo, talaffuz va grammatik meʼyorlariga moslashgan boʻladi. Ular ingliz tilida odatiy koʻplik shaklini qabul qiladi, sintaktik jihatdan erkin qoʻllanadi va koʻpincha soʻz yasash jarayonida ham ishtirok etadi. Masalan, alcohol, sugar, cotton, coffee, lemon, orange, saffron, syrup, sofa, magazine, tariff, admiral, arsenal, algebra, algorithm, alkali, zenith, nadir, azimuth, hazard kabi birliklar ingliz tilida begona element sifatida sezilmaydi.

Mazkur birliklarning koʻpchiligi ingliz tiliga bevosita emas, balki vositachi tillar orqali kirgan. Masalan, sugar arabcha sukkar shaklidan Yevropa tillari vositasida, coffee arabcha qahwa shaklidan turkcha kahve orqali, sofa esa arabcha suffa shaklidan turk va fransuz tillari orqali ingliz tiliga oʻtgan. Vositali oʻzlashuv natijasida bu birliklar ingliz tiliga allaqachon moslashgan fonetik-grafik shaklda kirib kelgan va shuning uchun tez assimilatsiyalangan.

Semantik integratsiya jarayonida ayrim arabizmlar dastlabki maʼnosi doirasidan chiqib, qoʻshimcha maʼno qatlamlarini hosil qilgan. Masalan, zero matematik termin sifatida kirgan boʻlsa-da, bugungi ingliz tilida zero tolerance kabi birikmalarda koʻchma va baholovchi maʼno kasb etadi. Sugar soʻzi esa “shakar” maʼnosidan tashqari, norasmiy nutqda mehr-muhabbatni ifodalovchi murojaat shakli sifatida ham qoʻllanadi. Bu holat arabiy oʻzlashmalarining ingliz tili semantik tizimida faol qayta ishlanganini koʻrsatadi.

Qisman assimilatsiyalangan arabizmlar oʻzining ayrim begona belgilarini saqlab qolgan holda ingliz tili grammatik tizimiga moslashadi. Masalan, Islamism, Islamist, jihadist, sharia-based, halal-food, hijab-style, Sufi-inspired, Quranic text kabi birliklarda arabcha ildiz inglizcha affiks yoki sintaktik model bilan birikib, yangi maʼno hosil qiladi. Bunday birliklar gibrid oʻzlashmalar sifatida baholanishi

mumkin, chunki ular manba tilga mansub semantik yadro va qabul qiluvchi tilga xos grammatik vositalarning qo'shilishi asosida shakllanadi.

Arabiy o'zlashmalar orasida semantik kengayishga uchragan birliklar ham alohida ahamiyatga ega. Imam dastlab diniy rahbar ma'nosida o'zlashgan bo'lsa, ingliz tilida ayrim kontekstlarda "community leader" yoki "mosque leader" ma'nolarida ham qo'llanadi. Jihad arab tilida "kurash", jumladan, ruhiy-ma'naviy kurashni bildirsa, ingliz media-diskursida ko'pincha siyosiy yoki salbiy konnotatsiyalar bilan qo'llanishi mumkin. Fatwa esa aslida diniy-huquqiy qaror ma'nosini anglatga-da, ingliz matbuotida ba'zan keskin diniy hukm sifatida talqin qilinadi.

Kalka hodisasi arabiy birliklarning ingliz tiliga mazmuniy model asosida o'tishini ko'rsatadi. Masalan, House of Islam birikmasi arabchadagi dar al-Islam ifodasining tarjimasi, People of the Book esa ahl al-kitab birikmasining inglizcha ekvivalenti sifatida ishlatiladi. Day of Judgment, Night of Power, Straight Path va Pillars of Islam kabi birikmalar ham arab-islamiy konseptlarning ingliz tilida tarjima modeli orqali ifodalanishiga misol bo'ladi. Bunda o'zlashuv tayyor fonetik shakl orqali emas, balki semantik qolip orqali yuzaga chiqadi.

Assimilyatsiyalanmagan birliklar ingliz tilida varvarizm yoki ekzotizm sifatida namoyon bo'ladi. Varvarizmlar qabul qiluvchi til me'yorlariga to'liq singmagan, ko'pincha transliteratsiya asosida ishlatiladigan birliklardir. Masalan, adhan, aqiqah, barakah, dhikr, du'a, ghusl, hadith, hijra, ijma, isha, jannah, khutbah, mahr, masjid, muadhdhin, mu'min, qiyamah, salah, sawm, shirk, sunnah, tawhid, taqwa, umrah, wudu, zikr kabi so'zlar fonetik va grafik jihatdan begona tusini saqlaydi.

Ekzotizmlar esa ma'lum xalq, din yoki madaniyatga xos realiyalarni ifodalovchi birliklardir. Ularning begonaligi shaklda emas, balki mazmunda, ya'ni milliy-madaniy rangdorligida namoyon bo'ladi. Ingliz tilidagi gazelle, henna, saffron, safari, sherbet, sultan, surah, talisman, zenith, azimuth, amber, artichoke,

azure kabi birliklar tarixiy jihatdan arabcha manba bilan bog'liq bo'lib, ayrim hollarda sharqona madaniy konnotatsiyani ham saqlaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, arabiy o'zlashmalar ingliz tilida uch xil taqdirni boshdan kechiradi: birinchi guruh to'liq moslashib, milliy leksik qatlamga singib ketadi; ikkinchi guruh qisman moslashib, ayrim fonetik, grafik yoki madaniy belgilarini saqlaydi; uchinchi guruh esa umuman yoki deyarli moslashmay, transliteratsiya qilingan chet element sifatida qo'llanadi. Bu holat ingliz leksik tizimining dinamik, ochiq va madaniyatlararo ta'sirlarga moslashuvchan ekanini tasdiqlaydi.

Xulosalar

Ingliz tilidagi arabiy o'zlashmalarining assimilatsiya darajasini tahlil qilish ularning qabul qiluvchi til tizimida turlicha maqomga ega ekanini ko'rsatdi. To'liq assimilatsiyalangan birliklar ingliz tilining fonetik, grafik, grammatik va semantik me'yorlariga moslashib, oddiy leksik qatlamga singib ketgan. Qisman assimilatsiyalangan arabizmlar esa inglizcha affikslar, sintaktik modellar va semantik kengayishlar orqali faol qo'llanadi, biroq manba til bilan aloqasini ham saqlab qoladi.

Assimilyatsiyalanmagan birliklar ko'proq diniy, madaniy yoki etnografik realiyalarni ifodalab, varvarizm va ekzotizm sifatida namoyon bo'ladi. Ular ingliz tilida begona madaniy belgi, uslubiy vosita yoki maxsus termin sifatida ishlatiladi. Kalka hodisasi esa arabiy konseptlarning ingliz tilida semantik tarjima orqali ifodalanishini ko'rsatadi.

Umuman olganda, arabiy o'zlashmalar ingliz tili leksikasini nafaqat miqdor jihatdan boyitgan, balki uning konseptual, madaniy va pragmatik imkoniyatlarini ham kengaytirgan. Shu sababli ularning assimilatsiya darajasini o'rganish kontakt lingvistika, leksikologiya va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Poplack S. Borrowing: Loanwords in the Speech Community and in the Grammar. – Oxford: Oxford University Press, 2018. – 246 p.
2. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1986. – 295 с.
3. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука, 1968. – 208 с.
4. Haugen E. The Analysis of Linguistic Borrowing // Language. – 1950. – Vol. 26, № 2. – P. 210–231.
5. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.
6. Реформатский А. А. Введение в языковедение. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 536 с.
7. Durkin P. Borrowed Words: A History of Loanwords in English. – Oxford: Oxford University Press, 2014. – 512 p.
8. Online Etymology Dictionary. – URL: <https://www.etymonline.com/>

ОТ ПАРОДИИ К ИДИОСТИЛЮ ПИСАТЕЛЯ: СПОСОБЫ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В ПРОЗЕ Д. ЕМЦА

Диана Валерьевна Абдураманова

Д.ф.ф.н. (PhD), доцент Чирчикского государственного
педагогического университета

E-mail: d.abduramanova@cspu.uz

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20823525>

***Аннотация:** В статье рассматриваются способы художественной трансформации в прозе Д. Емца как механизм перехода от пародийного переосмысления известных литературных и культурных кодов к формированию индивидуального идиостиля писателя. Особое внимание уделяется интертекстуальной игре, авторской номинации, аллюзионимам, комическим именам, стилистической контаминации и трансформации жанровых моделей фэнтези. Устанавливается, что пародия в произведениях Д. Емца не сводится к внешнему подражанию или механическому воспроизведению чужих сюжетных схем, а выступает самостоятельным способом организации художественного текста. Делается вывод о том, что именно системность пародийных приёмов, языковая игра и авторская переработка прецедентного материала позволяют рассматривать прозу Д. Емца как проявление самостоятельной художественной манеры.*

***Ключевые слова:** Д. Емец, пародия, идиостиль, художественная трансформация, интертекстуальность, авторская номинация, аллюзионим, фэнтези, комическое имя, прецедентный материал.*

ВВЕДЕНИЕ

Творчество Д. Емца занимает заметное место в современной фэнтезийной прозе, поскольку в его произведениях пародийное начало связано не только с созданием комического эффекта, но и с более сложной системой художественной организации текста. Писатель активно обращается

к известным литературным, мифологическим, культурным и жанровым моделям, однако использует их не как готовую схему, а как материал для переосмысления. Актуальность данной темы определяется необходимостью рассмотреть прозу Д. Емца не только в рамках пародии или подражания, но и в аспекте формирования самостоятельной авторской манеры. Проблема исследования заключается в том, что внешняя узнаваемость отдельных сюжетных и жанровых элементов нередко заслоняет собственно художественную специфику его текстов: систему комических имён, аллюзивных номинаций, стилистических смешений, авторских новообразований и игровых трансформаций. Именно эти приёмы позволяют говорить о переходе от пародийного использования известных источников к устойчивым признакам идиостиля писателя. Поэтому анализ способов художественной трансформации в прозе Д. Емца даёт возможность выявить, каким образом пародия становится не признаком вторичности, а продуктивным механизмом создания индивидуального художественного пространства.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ И ЛИТЕРАТУРНЫЙ АНАЛИЗ

Для выявления того, каким образом пародийное начало в прозе Д. Емца переходит в устойчивые признаки авторского идиостиля, необходимо обратиться к тем художественным приёмам, через которые писатель преобразует известный литературный и культурный материал. В этом аспекте особое значение имеют интертекстуальный, ономастический, структурно-семантический и контекстуальный подходы. Интертекстуальный анализ позволяет определить, какие мифологические, литературные, фольклорные и жанровые источники становятся объектом авторского переосмысления. Ономастический подход необходим для рассмотрения имён собственных, комических номинаций, аллюзионимов и окказиональных образований, поскольку именно система именования у Д. Емца часто становится одним из

главных средств пародийной трансформации. Структурно-семантический анализ даёт возможность выявить способы создания таких единиц: контаминацию, переименование, фонетическую игру, стилистическое снижение, соединение высокого и бытового планов, а также игровое преобразование устойчивых культурных знаков. Контекстуальный анализ, в свою очередь, позволяет определить функцию конкретной номинации в тексте: характеристику персонажа, создание комического эффекта, актуализацию культурной памяти, формирование иронической дистанции или включение узнаваемого образа в новую художественную ситуацию. Такой комплексный подход даёт возможность рассматривать пародию у Д. Емца не как внешнее повторение известного образца, а как способ художественной переработки материала, связанный с формированием индивидуальной авторской манеры.

Проблема художественной самостоятельности прозы Д. Емца требует обращения к исследованиям, посвящённым интертекстуальности, литературной ономастике, авторской номинации и идиостилю. В современной филологии интертекстуальность понимается не только как прямое цитирование, но и как более широкая система связей между текстами, образами, именами, сюжетами и культурными кодами. Для произведений Д.Емца – это особенно важно, поскольку его художественная система строится на постоянном взаимодействии с уже известными литературными, мифологическими и жанровыми моделями. Однако данные элементы не переносятся в текст в неизменном виде. Они подвергаются комическому снижению, стилистическому переосмыслению и включаются в новую игровую ситуацию, благодаря чему возникает не простое повторение, а авторская трансформация.

Особое место в прозе Д. Емца занимает система имён и названий. Исследователи, обращавшиеся к циклу о Тане Гроттер, отмечают значимость антропонимов, окказионального ономастикона и игровых номинаций в

создании художественного мира писателя . Имена персонажей, названия магических предметов, пространств, существ и явлений у Д. Емца часто выполняют сразу несколько функций. Они называют объект внутри художественного мира, создают комический эффект, отсылают к известному культурному источнику и одновременно выражают авторскую оценку. Именно поэтому анализ имён и номинаций позволяет увидеть, что пародийность в его произведениях имеет системный характер и связана не только с сюжетом, но и с языковой организацией текста.

Важным признаком идиостиля Д. Емца является соединение разных стилистических пластов. В его прозе высокий мифологический или литературный образ может сочетаться с бытовой деталью, разговорной интонацией или комическим эпитетом. Так возникает эффект снижения, но это снижение не разрушает художественный текст, а создаёт особую авторскую интонацию. Подобная стилистическая контаминация проявляется в комических именах, аллюзивных названиях, игровых словесных образованиях и пародийных переосмыслениях фэнтезийных клише. В работах, посвящённых языковым особенностям прозы Д. Емца, подчёркивается, что индивидуальная манера писателя связана с активным использованием прецедентных текстов, авторских новообразований, разговорно-комических элементов и интертекстуальных отсылок.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ДИСКУССИЯ

Анализ прозы Д. Емца показывает, что пародийность в его произведениях не ограничивается созданием комического эффекта. Она выступает как способ художественной переработки уже известных литературных, мифологических, культурных и жанровых моделей. Писатель обращается к узнаваемым источникам, однако не воспроизводит их в готовом виде, а включает в новую игровую систему. Именно поэтому пародию в его прозе следует рассматривать не как простое подражание, а как один из механизмов формирования индивидуальной авторской манеры.

Наиболее заметно это проявляется в системе имён и названий. Д. Емец активно использует аллюзивные номинации, комические имена, игровые словесные образования и трансформированные культурные знаки. Например, названия «Таня Гроттер и локон Афродиты», «Таня Гроттер и колодец Посейдона», «Таня Гроттер и молот Перуна», «Таня Гроттер и пенсне Ноя» строятся на соединении узнаваемых мифологических и религиозных имён с предметными деталями, включёнными в фэнтезийный или бытовой контекст. Такое соединение создаёт эффект узнавания, но одновременно переводит высокий культурный образ в комическую плоскость. Особенно показательным является пример «пенсне Ноя», где библейский образ соединяется с бытовой деталью, что создаёт эффект стилистического снижения.

Рисунок 1. Модель перехода от пародии к идиостилю в прозе Д. Емца

Как показывает представленная схема, индивидуальная манера Д. Емца формируется через последовательный переход от узнаваемого источника к его авторской переработке. Исходным материалом становятся мифологические образы, библейские сюжеты, русская литературная традиция, массовая культура и клише школьного фэнтези. Однако эти элементы не сохраняются в неизменном виде. Они проходят через систему художественных трансформаций: комическое снижение, аллюзивную номинацию, контаминацию имён, игру слов, стилистическое смешение и создание авторских новообразований.

Важную роль в этом процессе играет комическая номинация. Такие имена, как Фет Тютчев или Петросян Хазанович Задорнов, строятся на соединении нескольких культурных ассоциаций. Они выполняют не только назывную функцию, но и сразу задают оценочное отношение к персонажу или ситуации. Читатель узнаёт исходные культурные имена, но воспринимает их уже в изменённом, комическом контексте. Это показывает, что имя у Д. Емца становится самостоятельным художественным инструментом, а не случайной шуткой.

Пародийная трансформация проявляется также в переосмыслении устойчивых элементов жанра фэнтези. Для фэнтезийной литературы характерны магические предметы, чудесные существа, древние артефакты и тайные испытания. У Д. Емца эти элементы сохраняют связь с жанровой традицией, но получают ироническое звучание. Названия «Таня Гроттер и магический контрабас», «Таня Гроттер и болтливый сфинкс», «Таня Гроттер и птица титанов», «Таня Гроттер и трон Древнира» демонстрируют соединение фэнтезийной модели с неожиданной или комической деталью. Магический контрабас пародийно переосмысливает образ волшебного предмета, а болтливый сфинкс снижает традиционный образ загадочного мифологического существа за счёт разговорно-комического признака.

Отдельного внимания заслуживают авторские новообразования и игровые номинации. Например, единицы типа «Хамилки и грубилки» строятся на основе разговорных глаголов «хамить» и «грубить» и обладают прозрачной внутренней формой. Они легко воспринимаются читателем, но одновременно принадлежат именно художественному миру Д. Емца. Такие образования показывают, что автор не просто использует готовые культурные знаки, а создаёт собственную систему языковой игры.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённый анализ позволяет сделать вывод о том, что пародийность в прозе Д. Емца не следует рассматривать только как форму комического подражания известным образцам фэнтези. В его произведениях пародия выполняет более сложную художественную функцию: она становится способом переработки литературных, мифологических, культурных и жанровых источников. Через аллюзивные имена, комические номинации, стилистическое смешение, игру слов и авторские новообразования писатель создаёт особую систему художественного выражения.

Особенность идиостиля Д. Емца заключается в том, что узнаваемый материал не воспроизводится механически, а включается в новую игровую и

ироническую структуру. Мифологические и библейские образы, литературные ассоциации, элементы массовой культуры и клише фэнтези получают у автора новое значение. Они становятся средствами характеристики персонажей, создания комического эффекта, выражения авторской оценки и построения самостоятельного художественного мира.

Таким образом, переход от пародии к идиостилю в прозе Д. Емца проявляется в устойчивости повторяющихся приёмов художественной трансформации. Именно системность этих приёмов позволяет говорить о самостоятельной авторской манере писателя. Пародия у Д. Емца выступает не признаком вторичности, а продуктивным механизмом создания индивидуального фэнтезийного текста.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Ананьина М. А. Функционирование аллюзивных антропонимов в художественном тексте: прагматический аспект // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. — 2024. — Т. 16, № 4. — С. 5–16. — DOI: 10.17072/2073-6681-2024-4-5-16.
2. Галиуллина О. Р. Аллюзия как средство реализации интертекстуальности в англоязычной сетевой кинокритике // Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология. — 2024. — Т. 30, № 3. — С. 142–151. — DOI: 10.18287/2542-0445-2024-30-3-142-151.
3. Гамали О., Каневская О. Окказиональный ономастикон цикла Дм. Емца о Тане Гроттер как лингвокультурный феномен // Acta Neophilologica. — 2017. — Т. XIX, № 1. — С. 159–169. — DOI: 10.31648/an.677.
4. Интертекстуальность и фигуры интертекста в дискурсах разных типов : монография / науч. ред. Т. Н. Колокольцева, В. П. Москвин. — 4-е изд., стер. — Москва: ФЛИНТА, 2021. — 352 с.
5. Рогалев А. Ф. Литературная ономастика: практическое пособие / А. Ф. Рогалев ; Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины. — Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2021. — 46 с.

6. Слесарева Т. П. Антропонимное пространство романов Д. Емца о Тане Гроттер // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. — 2017. — № 1. — С. 57–65.
7. Чугунова К. С. Языковые особенности идиостиля в художественной прозе Дмитрия Емца : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / К. С. Чугунова ; Воронежский государственный университет. — Воронеж, 2018. — 268 с.
8. Емец Д. А. Таня Гроттер и магический контрабас. — Москва : Эксмо, 2003. — 415 с.
9. Емец Д. А. Таня Гроттер и колодец Посейдона. — Москва : Эксмо, 2004. — 427 с.
10. Емец Д. А. Таня Гроттер и молот Перуна. — Москва : Эксмо, 2004. — 432 с.
11. Емец Д. А. Таня Гроттер и пенсне Ноя. — Москва : Эксмо, 2004. — 412 с.
12. Емец Д. А. Таня Гроттер и локон Афродиты. — Москва : Эксмо, 2005. — 432 с.
13. Емец Д. А. Таня Гроттер и болтливый сфинкс. — Москва : Эксмо, 2008. — 665 с.
14. Емец Д. А. Таня Гроттер и птица титанов. — Москва : Эксмо, 2012.
15. Емец Д. А. Таня Гроттер и трон Древнира. — Москва : Эксмо.

ONA TILI DARSLARIDA OG'ZAKI NUTQ KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Solijonova Hilola Ikromjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti fakulteti 1-kurs magistranti

Tel: +998937051667

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20823907>

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ona tili darslarida o'quvchilarning og'zaki nutq kompetensiyasini takomillashtirish yo'llari va metodlari tahlil qilinadi. Og'zaki nutq kompetensiyasi tushunchasi, uning tarkibiy qismlari va ta'limdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, interaktiv metodlar, texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar orqali o'quvchilarning og'zaki nutq ko'nikmalarini shakllantirish va takomillashtirish usullari ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *og'zaki nutq kompetensiyasi, ona tili, interaktiv metodlar, nutq ko'nikmalari, innovatsion texnologiyalar, o'quvchilar, kommunikativ faollik*

Abstract: *This article analyzes the ways and methods of improving students' oral speech competence in native language lessons. The concept of oral speech competence, its components and importance in education are highlighted. Also, methods for developing and improving students' oral speech skills through interactive methods, technologies and innovative approaches are considered.*

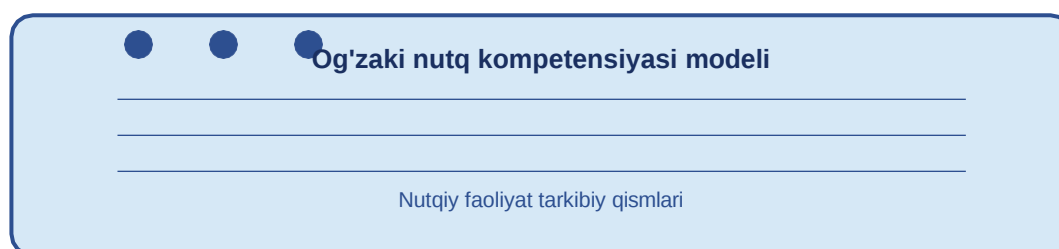
Keywords: *oral speech competence, native language, interactive methods, speech skills, innovative technologies, students, communicative activity*

Аннотация: *В данной статье анализируются пути и методы совершенствования устной речевой компетенции учащихся на уроках родного языка. Раскрываются понятие устной речевой компетенции, её составляющие и значение в образовании. Также рассматриваются методы формирования и совершенствования устных речевых навыков учащихся через интерактивные методы, технологии и инновационные подходы.*

***Ключевые слова:** устная речевая компетенция, родной язык, интерактивные методы, речевые навыки, инновационные технологии, учащиеся, коммуникативная активность*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning faqat yozma emas, balki og'zaki nutqini ham rivojlantirish muhim vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Ona tili darslarida og'zaki nutq kompetensiyasini takomillashtirish o'quvchilarga nafaqat adabiy til me'yorlarini egallashga, balki kundalik muloqot, ijtimoiy hayot va kasbiy faoliyatda samarali muloqot qilishga zamin yaratadi. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini modernizatsiya qilish borasidagi davlat siyosati ham o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishni ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilaydi.[1]

Og'zaki nutq kompetensiyasi — bu shaxsning turli kommunikativ vaziyatlarda o'z fikrlarini og'zaki ravishda aniq, mantiqli va ta'sirchan ifodalash hamda boshqalarning nutqini tinglab tushunish qobiliyatidir. Bu kompetensiya tilni bilishdan tashqari, uni muloqot jarayonida maqsadga muvofiq qo'llay olishni ham o'z ichiga oladi. Ona tili darslarida ushbu kompetensiyani maqsadli ravishda takomillashtirish o'quvchilarning umumiy ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

1-rasm. Og'zaki nutq kompetensiyasining tarkibiy qismlari

Og'zaki nutq kompetensiyasi quyidagi asosiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- Fonetik-prosodik ko'nikma: so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, ohang, urg'u va pauza kabi prosodik vositalardan foydalanish.
- Leksik-grammatik ko'nikma: nutqda so'z boyligidan unumli foydalanish va grammatik jihatdan to'g'ri gap qurishning amaliy ko'nikmasi.
- Matn tuzish ko'nikmasi: og'zaki nutqda mantiqiy va izchil matn hosil

qilish, fikrni boshlanishdan xulosagacha izchil olib borish.

– Tinglab tushunish ko'nikmasi: boshqalarning nutqini diqqat bilan eshitish, asosiy g'oyani ajrata olish va tegishli javob bera olish.

– Muloqot madaniyati: nutq odob-axloqi qoidalariga rioya qilish, suhbatdoshga hurmat ko'rsatgan holda fikr almashish.

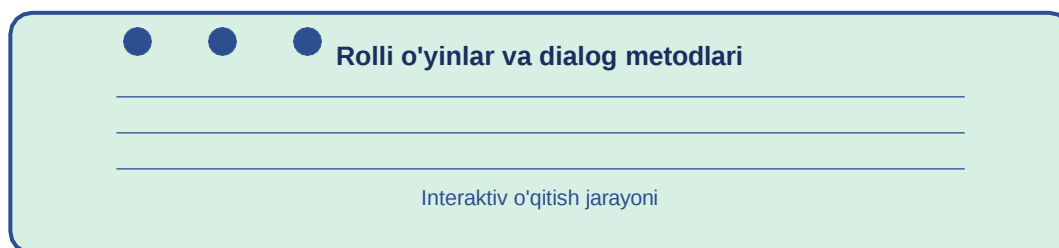
Ilmiy adabiyotlarda og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirish masalasi keng o'rganilgan. Chomsky (1965) til kompetensiyasi va nutq faoliyatini farqlab, shaxsning o'z lingvistik bilimlari asosida yangi iboralar hosil qila olishi muhimligini ta'kidlaydi.[2] Hymes (1972) esa kommunikativ kompetensiya nazariyasini ishlab chiqqan olim sifatida, tilni bilishning o'zi yetarli emasligini, uni ijtimoiy vaziyatga mos ravishda qo'llay olish zarurligini uqtiradi.[3] O'zbek pedagogikasida esa Shodmonov, Matchonov, Qodirov kabi olimlar ona tili darslarida nutq o'stirish metodikasiga bag'ishlangan tadqiqotlar olib borishgan.

Ona tili darslarida og'zaki nutq kompetensiyasini takomillashtirish uchun bir qancha samarali metodlardan foydalanish mumkin. Bu metodlar o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirishga, fikr ifodalash ko'nikmalarini mustahkamlashga va muloqot madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Og'zaki nutq kompetensiyasini takomillashtirish metodlari

Dialog va muloqotga asoslangan mashqlar. O'quvchilar juftlikda yoki kichik guruhlarda muayyan mavzu bo'yicha dialog tuzadilar. Masalan, «Kitob o'qishning ahamiyati» yoki «Sog'lom turmush tarzi» kabi mavzularda suhbatlar o'tkaziladi. Bu metod o'quvchilarning spontan og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantiradi va muloqot jarayonida til qoidalarini ongsiz ravishda mustahkamlaydi.

Rolli o'yinlar (role-play). O'quvchilarga turli ijtimoiy rollar beriladi: do'kondor va xaridor, o'qituvchi va o'quvchi, shifokor va bemor. Ular shu rollar asosida og'zaki muloqot quradilar. Rolli o'yinlar nutqda mavqega mos uslubni tanlash, ijtimoiy til me'yorlarini o'rganish va vaziyatga moslashish ko'nikmalarini shakllantirishda juda samarali.

2-rasm. Interaktiv metodlar asosida og'zaki nutqni rivojlantirish

Og'zaki taqdimot va nutq aytish. O'quvchilarga berilgan mavzu bo'yicha 3–5 daqiqalik og'zaki taqdimot tayyorlash va sinf oldida ifodalash topshiriladi. Bunda nutqni rejalashtirish, mazmunli va qiziqarli tarzda yetkazish, ovoz balandligi va intonatsiyani boshqarish ko'nikmalari shakllanadi.

Munozara va bahs (debate). Sinf ikki guruhga bo'linib, biron-bir ijtimoiy yoki badiiy masala (masalan, «Kitob o'qish yoki film ko'rish samaraliroqmi?») bo'yicha fikr almashadi. Har bir guruh o'z nuqtai nazarini argumentlar bilan himoya qiladi. Bu metod tanqidiy va mantiqiy fikrlash qobiliyati bilan birga nutqning ta'sirchanligini ham oshiradi.

Matn asosida og'zaki hikoya tuzish. O'quvchilarga o'qilgan matn yoki ko'rilgan rasm (surat) asosida og'zaki hikoya tuzish topshiriladi. Bu metod leksik boylikni faollashtiradi, matn tuzish ko'nikmalarini rivojlantiradi hamda ravon nutq malakasini shakllantiradi.

Audiomatnlar va videomateriallar bilan ishlash. O'quvchilarga audiomatnlar (radio ko'rsatuvlari, podkastlar) yoki videomateriallar (nutq namunalari, intervyular) tinglatiladi. Ular mazmunini og'zaki bayon qiladilar, so'zlovchining nutq uslubi, intonatsiyasi va ifodaliligi haqida mulohaza bildiradilar. Bu metod tinglab tushunish va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishda juda samarali.

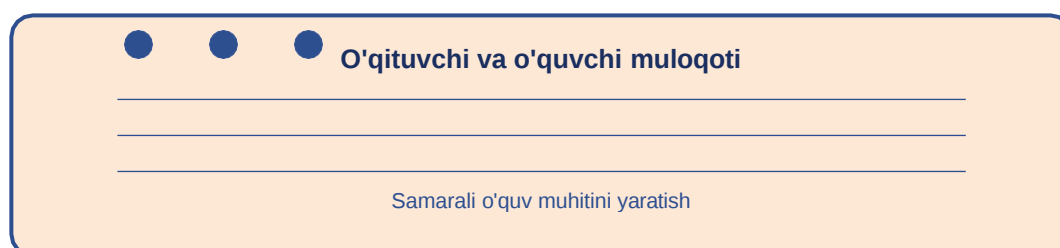
Metod	Maqsad	Natijaviylik
Dialog	Spontan nutqni rivojlantirish	Yuqori
Rolli o'yin	Ijtimoiy nutq uslublarini o'rganish	Yuqori
Taqdimot	Ommaviy nutq ko'nikmasi	O'rta-yuqori

Munozara	Tanqidiy fikrlash va nutq	Yuqori
Audio/video	Tinglab tushunish	O'rta

1-jadval. Og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirish metodlarining taqqoslanishi

Zamonaviy raqamli texnologiyalar ham og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Audioqaydlar, podcast yaratish, video taqdimot tayyorlash kabi vazifalarda o'quvchilar o'z nutqlarini yozib olishadi va tahlil qilishadi. Bu jarayon o'z-o'zini baholash va nutqidagi kamchiliklarni anglash ko'nikmasini ham shakllantiradi.[4]

O'quvchilarning og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirishda o'qituvchining roli ham alohida ahamiyat kasb etadi. O'qituvchi bilim beruvchi bo'libgina qolmay, muloqot muhitini yaratuvchi, o'quvchilarni nutqiy faollikka undovchi va ularga namuna bo'luvchi shaxs sifatida faoliyat yuritishi lozim. Adabiyotlarda ta'kidlanishicha, o'qituvchining nutqi, uslubi va muloqot madaniyati o'quvchilarga bevosita ta'sir ko'rsatadi (Shodmonov, 2019).

3-rasm. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot muhiti

O'quv jarayonida og'zaki nutqni baholashda ham yangicha yondashuvlar muhim. An'anaviy baholash o'rniga formativ baholash, ya'ni o'quvchi nutqini jarayon davomida kuzatib, konstruktiv fikr bildirish usuli samarali natija beradi. Tengdoshlar baholashi (peer assessment) ham o'quvchilarda boshqa nutqni tanqidiy tahlil qilish va o'z nutqini takomillashtirish motivatsiyasini oshiradi.

Shuningdek, o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishda oilaviy muhit ham katta rol o'ynaydi. Uyda kitob o'qish, oilada muhokama va suhbatlar olib borish, ijodiy hikoyalar aytish odatlarini qaror toptirish maktab va uy o'rtasida yaqin hamkorlikni talab etadi. O'qituvchi ota-onalarga ham bu borada yo'l-yo'riqlar

berishi maqsadga muvofiq.

Innovatsion ta'lim muhitida og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirishning yana bir usuli – loyiha faoliyati (project-based learning). O'quvchilar guruhda muayyan muammo yechimini izlaydi va natijani og'zaki taqdimot orqali sinfdoshlari va o'qituvchiga yetkazadi. Bu jarayon nutqiy ko'nikmalarni hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ona tili darslarida og'zaki nutq kompetensiyasini takomillashtirish zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Dialog, rol o'yinlar, og'zaki taqdimot, munozara, hikoya tuzish va audiomateriallar bilan ishlash kabi metodlar o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirishda, so'z boyligini kengaytirishda va muloqot madaniyatini shakllantirishda samarali natija beradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirishda eng yuqori samara interaktiv va hamkorlikka asoslangan metodlar qo'llanilganda kuzatiladi. O'qituvchining metodlarni maqsadga muvofiq tanlashi, o'quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishi hamda baholash jarayonini to'g'ri yo'lga qo'yishi zaruriy shartlar hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi og'zaki nutq kompetensiyasini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Kelajakda bu sohada o'qituvchilar malakasini oshirishga qaratilgan maxsus dasturlar va metodologik qo'llanmalar ishlab chiqilishi ta'lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>
2. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. — Cambridge: MIT Press, 1965.
3. Hymes D. On Communicative Competence. In: Pride J., Holmes J. (eds.)

Sociolinguistics. — Penguin, 1972. — P. 269–293.

4. Shodmonov Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2019. — 280 b.

5. Matchonov S. O'zbek tili va adabiyoti o'qitish uslubi. — Toshkent, 2016.

6. Jalolov J. O'zbek tilini o'qitish metodikasi. — Toshkent, 2012.

7. Mavlonova K. M. Ona tili. 5-sinf (I qism): darslik. — Toshkent: "Novda Edutainment", 2024. — 160 b.

8. Qodirov Q. Nutq o'stirish va uning metodikasi. — Toshkent: TDPU, 2020.

MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLAR O'ZARO ALOQADORLIGINING TARIXIY-FALSAFIY TAHLILI

Abduvoxidov Qobiljon Komiljon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası tayanch doktoranti

E-mail: Abduvohidovqobiljon2001@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-2605-1756>

Tel: +998 91 053 88 01

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20830232>

Annotatsiya: Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning mohiyati, mazmuni, namoyon bo'lish shakllari juda ham uzoq tarixga ega. Shuning uchun bugungi kunda qadriyatlarni yuksaltirish, o'rganish uchun avvalo tarixga murojaat qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ushbu maqolada milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning nima sababdan muhimligi, ularning rivojlanish bosqichlari va mohiyati haqida fikr mulohazalar yuritiladi. Hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlar rivoji uchun o'z hissalarini qo'shgan bir qancha olimlarning qarashlari tahlil qilingan hamda bu haqida fikr va mulohazalari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Aksiologiya, qadriyatlar, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, Avesto, Zardushtiylik, tasavvuf, halollik, poklik, adolat, qadriyatshunoslik, jamiyat, inson, axloq, vatanparvarlik.

Аннотация: Национальные и общечеловеческие ценности имеют весьма длительную историю с точки зрения своей сущности, содержания и форм проявления. Поэтому в современных условиях для изучения и возвышения ценностей целесообразно прежде всего обратиться к истории. В данной статье рассматриваются причины важности национальных и общечеловеческих ценностей, этапы их развития, а также их сущность. Кроме того, анализируются взгляды ряда ученых, внесших вклад в развитие национальных и общечеловеческих ценностей, а также излагаются их мнения и размышления по данному вопросу.

Ключевые слова: Аксиология, ценности, национальные ценности, общечеловеческие ценности, Авеста, Зороастризм, суфизм, честность, чистота, справедливость, аксиология ценностей, общество, человек, нравственность, патриотизм.

Abstract: National and universal values have a very long historical background in terms of their essence, content, and forms of manifestation. Therefore, in order to elevate and study values in today's context, it is appropriate to first turn to history. This article discusses the reasons for the importance of national and universal values, their stages of development, and their essential characteristics. In addition, the views of a number of scholars who contributed to the development of national and universal values are analyzed, and their opinions and reflections on this issue are presented.

Keywords: Axiology, values, national values, universal values, the Avesta, Zoroastrianism, Sufism, honesty, purity, justice, value studies, society, human being, morality, patriotism.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning mazmuni, mohiyati, namoyon bo'lish shakllari bilan bog'liqliklar juda ham uzoq o'tmisha ega. Kishilik jamiyatining ilk davrlaridan boshlab insonlar o'zlarini o'rab turgan atrof muhitga, undagi narsalar, hodisalar va odamlar orasidagi munosabatlarga e'tibor bera boshlaganlar. Shu vaqtdan boshlab qadr va qadriyat tushunchasi vujudga kela boshlagan. Vaqt o'tishi, jamiyat ravnaqi davomida bu boradagi muammolar ko'payib, ularni hal qilish ahamiyati ham ortib borgan. Qadriyatlar mavzusi doimo e'tibor markazida turgan va uning falsafiy-tarixiy jihatlarini o'rganish doimiy tarzda davom etib borgan. Milliy qadriyatlar-har bir xalqning asrlar davomida shakllangan, uning o'ziga xosligini, ma'naviy olamini, turmush tarzini va madaniyatini belgilab beradigan muqaddas tushunchalar majmuasidir.[1] Milliy qadriyat-muayyan bir xalq yoki millatning uzoq asrlik tarixiy taraqqiyoti davomida shakllangan, uning o'ziga xos ijtimoiy-madaniy hayot tarzini, dunyoqarashini, ma'naviy olamini, urf-odat va an'analarni o'zida mujassam etgan, millat tomonidan muqaddas deb biladigan va

avloddan-avlodga o'tib kelayotgan moddiy hamda ma'naviy boyliklar tizimidir [2]. Ilmiy adabiyotlarda milliy qadriyat tushunchasiga kengroq ta'rif berilib, u faqat o'tmish merosi emas, balki bugungi kunning va millatning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishini belgilab beruvchi ma'naviy poydevor sifatida baholanadi [3]. Bu ta'riflardan ko'rishimiz mumkinki milliy qadriyatlar xalqlarning asrlar davomida shakllanib, sayqallanib, kelgan ma'naviy olamini, urf-odatlarini, turmush tarzini, ijtimoiy hayotini o'zida mujassam qilib keladi. Hamda avloddan avlodga meros bo'lib o'tib millatni rivojlanishini ta'minlaydigan omillardan biri hisoblanadi. Chunki o'z qadriyatlarini bilmagan hech qaysi millat, xalq ma'naviy yuksalishga erisha olmaydi. Bu jihatdan aytishimiz mumkinki milliy qadriyatlar millat kelajagini amalga oshirishda eng muhim bo'lgan jihatlardan biridir.

Umuminsoniy qadriyatlar-ma'lum bir millat, elat, yoki dinga aloqador bo'lmagan insonlar uchun birdek qadrlil bo'lgan tamoyillar, me'yorlar majmuasi hisoblanadi. Shuningdek bu qadriyatlar makon va zamon tanlamaydi, qayerda bo'lsa ham o'zining ahamiyatini va xususiyatini saqlab qoladi. Insoniyat tarixida har bir shaxsning tug'ma huquqlari va erkinliklarini asrash eng oliy umuminsoniy qadriyat hisoblanadi [1]. Bu ta'rifdan ham ko'rishimiz mumkinki har bir insonning tug'ma huquqlari bo'ladi va uni buzishga hech kimning haqqi yo'q. Zero bu huqu va erkinliklar umuminsoniy qadriyatlarda o'z aksini topgan.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning tarixiga nazar soladigan bo'lsak bu juda ham keng miqyosda sodir bo'lganligini ko'ramiz. Bu qadriyatlarni dastlabki ko'rinishlarini o'zida aks ettirgan Sharqdagi dastlabki manba bu, zardushtiylik dininig muqaddas kitobi "Avesto" hisoblanadi. Unda insonni ma'naviy rivojlanishida ezgulik, insoniylik, soflik, bag'rikenglik kabi sifatlarni ahamiyati chuqur ifoda etilgan. Zardushtiylikning axloqiylikning asosi qilib mehnatsevarlik deb ko'rsatilgan va ishyoqmaslik barcha nuqsonlarni keltirib chiqaruvchi illat ekaniga urg'u berilgan. Dehqonchilik uchun qilinayotgan mehnat yaxshilikni yuzaga keltiruvchi omil deb qaralgan. Va mehnat tufayli insonlar barcha kamchilik hamda nuqsonlaridan qutulishi mumkin degan g'oya ilgari suriladi. Avestoda inson

barkamolligiga erishishi uchun uchta narsaga amal qilishi belgilangan bular ezgu fikr, ezgu soʻz, ezgu amal, hisoblanadi. Bu uchta jihat umuminsoniy qadriyatlarda oʻz aksini topgan desak mubolagʻa boʻlmaydi.

Markaziy Osiyoga islom dini kirib kelishi bilan milliy va umuminsoniy qadriyatlarga boʻlgan qarashlar rivojlandi, turli xil rang baranglik kasb etdi. Xususan bu davrda Yassaviya, Kubroviya va Naqashbandiya tariqatlari juda ham keng tarqaldi, hamda insonlarni yaxshilikka, vatanparvarlikga, maʼnaviy kamolotini yuksaltirishga xizmat qildi. Tasavvuf falsafasida qadriyatlar tizimi insonning ichki maʼnaviy olamini poklashi, nafsini jilovlashi va ilohiy rozilikka erishishi bilan bogʻliq boʻlgan yuksak axloqiy meʼyorlar hamda maqomlar majmuasi sifatida talqin etiladi. Ushbu taʼlimotning bosh poydevorini “nafsni poklash” (tazkiyatun-nafs) va “axloqni goʻzallashtirish” (tahsiniyot) tamoyillari tashkil etadi [5]. Tasavvufiy qadriyatlar shaxsni kibr, riyo va hasad kabi illatlardan xalos etib, uning oʻrniga kamtarlik, sadoqat hamda adolat kabi fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi [6]. Tasavvuf doirasida rivojlangan futuvvat (javonmardanlik) gʻoyalari halol mehnat, kasb-hunarga sadoqat hamda jamiyatdagi muhtoj qatlamlarga begʻaraz yordam berish kabi yuksak ijtimoiy-gumanitar qadriyatlarni oʻzida mujassam etadi [7]. Bu taʼriflardan koʻrishimiz mumkinki milliy va umuminsoniy qadriyatlar tasavvufda ham oʻz aksini topgan hisoblanadi. Misol uchun adolatparvarlik, halollik, saxovatparvarlik nafaqat milliy qadriyatlarda, balki umuminsoniy jihatdan ham dolzarb hisoblanadi.

Sabab bunday qadriyatlar qaysi joyda qadrlansa va hurmat qilinsa insonlar orasida xotirjamlik va yurtida yuksalish boʻladi. Oʻrta asrlarga bir qancha mutafakkir olimlar tomonidan milliy va umuminsoniy qadriyatlarga eʼtibor berildi, hamda uni rivojlantirish uchun harakatlar davom etdi. Xususan “Bilimdan tashqari yaxshi shaxsiy sifatlarga ega boʻlgan kishigina aqllidir”[8]. Ushbu fikr orqali Farobiy inson uchun nafaqat bilimni oʻzi yetarli emasligini, balki unda insoniylik sifatlari ham boʻlishligini taʼkidlab oʻtadi. Ana shundagina bu insonlarni aqlli deb atashimiz mumkindir. Agar inson oʻz shaxsiy sifatlarini yaxshi

rivojlantirmoqchi va yuksaltirmoqchi bo'lsa, umuminsoniy yoki milliy qadriyatlariga amal qilib yashash orqali bunda erishishi mumkin. Chunki hech bir qadriyatlar agar notog'ri talqin qilinmasa, yoki buzilmasa bu qanday qadriyatlar insonlarni faqatgina yaxshilikka chorlaydi.

“Qanchalik aqlli bo'lmasin, agar u jamiyat uchun foyda keltirmasa, u komil inson emas” [9]. Mashhur faylasuf, tabib va olim Abu Sahl al-Masixiy tomonidan berilgan bu ta'rifdan esa insonlar faqat shaxsiy manfaatlariga emas balki, jamiyat ravnaqiga hissa qo'shishlari haqida fikr yuritadi. Aks holda bu aql o'z qadrini yuqotishini ta'kidlaydi. Zero o'z aqlidan yaxshilik uchun foydalanmagan, yoki boshqalarga yordami tegmagan har qanday insonni komil inson deyishimiz maqsadga muvofiq emas.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak bugungi kunda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning tarixiy-falsafiy jihatlarini o'rganish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Bu orqali esa qadriyatlarni saqlash va uni rivojlantirish imkoniyati vujudga keladi. Hamda insonlar va jamiyatning ma'naviy qarashlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan hurmat oshadi. Jamiyatning ma'naviy hayotida rivojlanishlar yuzaga keladi. Xususan birgina adolatparvarlik bilan yurtda jinoyatchilik, poraxo'rlik kabi ijtimoiy illatlarni kamayishiga erishish mumkin bo'ladi. Shuningdek bugungi kunda bu tushuncha davlatlar orasida huquqiy normalarning asosiy qismi hisoblanadi. Bu orqali dunyoda tinchlik, erkinlik, tenglik hukm suradi. Agar adolatparvarlik inkor etilib unga nisbatan yetarlicha e'tibor berilmaydigan bo'lsa dunyoda tinchlikni ta'minlash qiyinchilik tug'diradi. Insoniyat sivilizatsiyasi inqirozga uchrashi mumkin. Shu sababli ham milliy va umuminsoniy qadriyatlarga doimo etiborli bo'lishimiz, qadriyatlarni rivojlanishini ta'minlashimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ergashev I., To'ychiyev B. Milliy qadriyatlar va ma'naviy hayot.—T.: “O'zbekiston”, 2018.—172 bet.

2. Otamuratov S. Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik.— Toshkent.:“O‘zbekiston”, 2013. – 45 bet.
3. Ergashev I., To‘ychiyev B. Milliy qadriyatlar va ma’naviy hayot.—T.: “O‘zbekiston”,2018.—24 bet.
4. Shavkat Mirziyoyev. Inson qadri va manfaatlari – bosh mezon. – T.: “O‘zbekiston”, 2022. – 56 bet.
5. Komilov N.I. Tasavvuf falsafasi: ma’naviy kamolot va inson konsepsiyasi. Monografiya. Qayta ishlangan mukammal nashri. – Toshkent: “Yangi asr avlodi” nashriyoti, 2023.— 112-116 bet.
6. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tasavvuf va ruh tarbiyasi: islomiy qadriyatlar tizimi. (Tuzatilgan va to‘ldirilgan qayta nashri). – T.: “Hilol-Nashr”, 2024. – 85-89 bet.
7. Sultonov X.A. Markaziy Osiyo mutafakkirlari merosida futuvvat va javonmardanlik qadriyatlari. – T.: “Ma’naviyat”, 2025. –142-146 bet.
8. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2016. – 218-220 bet.
9. Abu Sahl al-Masixiy. Hikmatlar to'plami // Sharq mutafakkirlarining falsafiy merosi. – T.: “Farg'ona”, 2018. – 84 bet.

**BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA SUN'IIY
INTELLEKTDAN FOYDALANISH METODIKASINI YARATISH,
O'QITUVCHILARNI TAYYORLASH VA O'QITISHDAGI
QIYINCHILIKLAR, ULARNI HAL ETISH YO'LLARI**

Nazarova Nilufar Raxmatboy qizi

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20830270>

Annotatsiya: Ushbu maqola kelajakdagi boshlang'ich maktab o'qituvchilarini tayyorlashga sun'iy intellekt (AI) integratsiya qilishning keng qamrovli metodologiyasini ishlab chiqishni o'rganadi. AI texnologiyalari rivojlanishda va ta'limning turli jihatlariga singib ketishda davom etar ekan, o'qituvchilarni o'qitish amaliyotida ushbu vositalardan samarali foydalanish uchun zarur ko'nikma va bilimlar bilan jihozlash juda muhimdir. Maqolada o'qituvchilarni tayyorlashda duch keladigan asosiy muammolar, shu jumladan o'zgarishlarga qarshilik, texnik ko'nikmalarning etishmasligi va resurslarning etishmasligi aniqlangan. Unda ushbu qiyinchiliklarning umumiy ta'lim landshaftiga ta'siri muhokama qilinadi.

Bu muammolarni hal qilish uchun, maqola o'quv qayta o'z ichiga olgan ko'p qirrali yondashuvni taklif, professional rivojlantirish dasturlari, va hamkorlikdagi ta'lim muhitlar. Ushbu strategiyalarni amalga oshirish orqali maqola talabalarning ta'lim natijalarini yaxshilash uchun Aidan foydalanishga qodir bo'lgan yanada moslashuvchan va innovatsion o'quv kuchini rivojlantirishga qaratilgan. Oxir oqibat, ushbu tadqiqot texnologiyaning ta'limdagi o'rni haqidagi doimiy muloqotga hissa qo'shadi va o'qituvchilar, siyosatchilar va o'quv muassasalari uchun amaliy tushunchalarni beradi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt (SI), boshlang'ich maktab o'qituvchilari, o'qituvchilar tayyorlash, ta'lim metodikasi, texnologiyaning integratsiyasi, kasbiy rivojlanish, o'quv dasturini qayta loyihalash, ta'limdagi muammolar, o'zgarishga

qarshilik, texnik ko'nikmalar, hamkorlikda o'rganish, innovatsion o'qitish amaliyoti, talabalarning ta'lim natijalari, ta'lim resurslari, kelajakdagi o'qituvchilar, pedagogik strategiyalar, ta'lim texnologiyasi, o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari, ta'limdagi SI vositalari, ta'lim siyosati

CREATING A METHODOLOGY FOR USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS, DIFFICULTIES IN TRAINING AND TRAINING TEACHERS, WAYS TO SOLVE THEM

Annotation: *this article explores the development of a comprehensive methodology for integrating artificial intelligence (AI) into the training of future primary school teachers. As AI technologies continue to be embedded in various aspects of development and education, it is essential to equip teachers with the necessary skills and knowledge to effectively use these tools in training practice. The article identified major challenges faced in teacher training, including resistance to change, lack of technical skills, and lack of resources. It discusses the impact of these challenges on the overall educational landscape.*

To solve these problems, the article offers a versatile approach that involves re-teaching, professional development programs, and collaborative learning environments. By implementing these strategies, the article aims to develop a more flexible and innovative learning force capable of using AI to improve student learning outcomes. Ultimately, this research contributes to the ongoing dialogue about the role of technology in education and provides practical insights for teachers, policy makers and educational institutions.

Keywords: *artificial intelligence (SI), primary school teachers, teacher training, educational methodology, technology integration, professional development, curriculum redesign, educational challenges, resistance to change, technical skills, collaborative learning, innovative teaching practices, student educational outcomes, educational resources, future teachers, pedagogical*

strategies, educational technology, teacher training programs, SI tools in education, educational policy

Sun'iy intellektdan foydalanish metodikasini yaratish

Sun'iy intellekt (SI) ta'lim jarayonlariga ta'sir ko'rsatadigan kuchli vosita sifatida xizmat qilmoqda. O'qituvchilarning metodikasi va o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini yaxshilashda SI texnologiyalaridan samarali foydalanish metodikalarini ishlab chiqish muhimdir.

Sun'iy intellektning ta'limdagi o'rni

- O'qitish jarayonini optimallashtirish: Sun'iy intellekt yordamida o'qitish jarayonlarini shaxsiylashtirish, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish, darslarni moslashtirish va yanada samarali qilish.
- Adaptiv o'qitish tizimlari: O'quvchilarni o'zlashtirish darajasiga moslab, individual yondashuvni qo'llash. Masalan, Intelligent Tutoring Systems (ITS), bu tizimlar o'quvchining bilim darajasini real vaqt rejimida baholaydi va unga moslashtirilgan darslar taqdim etadi.
- Gamification va interaktiv metodlar: O'yinlar va interaktiv vositalar yordamida o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish. Bu o'quvchilarga ta'limni yanada qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi.

SI asosida o'qitish metodikasi

- Smart o'quv platformalar: Sun'iy intellektga asoslangan o'quv platformalari va dasturlarini ishlab chiqish (masalan, adaptive learning platforms). Bu tizimlar o'quvchilarga individual yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi.
- O'qituvchilar uchun tayyorlangan dasturlar: O'qituvchilarni dars jarayonida sun'iy intellektdan qanday samarali foydalanishni o'rgatadigan metodik qo'llanmalar. Dars rejalari, baholash tizimlari, feedback va o'qish resurslarini optimallashtirish.

O'qituvchilarni tayyorlashdagi qiyinchiliklar

Sun'iy intellektning ta'lim tizimiga integratsiyasi ko'plab o'qituvchilar uchun yangi qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. O'qituvchilarni tayyorlashda quyidagi muammolar yuzaga keladi:

Texnologik yondashuvning qiyinchiliklari

- Texnologik ko'nikmalar yetishmasligi: O'qituvchilarning sun'iy intellektga asoslangan tizimlarni tushunish va undan foydalanish ko'nikmalari ba'zida yetarli emas. Bu esa o'qitish jarayonini samarali o'tkazishga to'sqinlik qiladi.
- Resurslarning yetishmasligi: O'qituvchilar uchun kerakli sun'iy intellekt vositalari va treninglar yetarli darajada taqdim etilmagan. Ba'zi o'qituvchilar yangi texnologiyalarni qo'llashda ishtiyoqli bo'lishlariga qaramasdan, kerakli vositalar yoki qo'llab-quvvatlashni topish qiyin bo'ladi.

Psixologik va metodik to'siqlar

- O'qituvchilarning yangi texnologiyalarga qarshiligi: Ba'zi o'qituvchilar yangi texnologiyalarni qo'llashda psixologik to'siqlarni his qilishadi. Bu, ayniqsa, an'anaviy pedagogik usullarga odatlangan o'qituvchilar uchun muhimdir.
- O'qituvchilarning yangi metodlarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklari: O'qituvchilar uchun yangi metodlarni, shu jumladan, sun'iy intellektni o'z ichiga olgan pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirishda vaqt va psixologik resurslarning yetishmasligi.

Qiyinchiliklarni hal etish yo'llari

O'qituvchilarni tayyorlashdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun bir nechta samarali yo'llar mavjud:

O'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish

🚦 **Trening va kurslar:** Sun'iy intellektni ta'limda samarali qo'llash bo'yicha o'qituvchilarni malaka oshirish kurslarini tashkil etish. Bu kurslar onlayn va oflayn tarzda bo'lishi mumkin. Masalan, Coursera, edX, yoki boshqa platformalarda sun'iy intellekt va ta'lim texnologiyalari bo'yicha kurslar.

🚦 **O'qituvchilar uchun maxsus dasturlar:** O'qituvchilarni sun'iy intellekt asosida tayyorlash uchun maxsus trening dasturlari va o'quv qo'llanmalari. Bu

o'qituvchilarga yangi texnologiyalarni tushunish va ularni samarali qo'llashda yordam beradi.

Psixologik qo'llab-quvvatlash

❖ O'qituvchilarni motivatsiya qilish: O'qituvchilarga yangi texnologiyalarni o'rganish va qo'llashda motivatsiya berish. Bu jarayonda psixologik qo'llab-quvvatlash va stressni boshqarish bo'yicha kurslar, maslahatlar va treninglar muhimdir.

❖ Texnologiyaga qarshi psixologik to'siqlarni yengish: O'qituvchilarda yangi texnologiyalarga qarshi psixologik to'siqlarni bartaraf etish uchun individual yondashuvni amalga oshirish. O'qituvchilarni yangi texnologiyalarga ehtiyotkorlik bilan tanishtirish va o'zlarining o'qitish usullarini modernizatsiya qilishga undash.

Innovatsion metodikalar

➤ Kollaborativ o'qitish yondashuvlari: O'qituvchilar va texnologiya mutaxassislari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish. O'qituvchilar o'rtasida tajriba almashish, bir-biriga yordam berish va innovatsion metodlarni qo'llashni targ'ib qilish.

➤ Innovatsion pedagogik metodlar: Sun'iy intellekt asosida yangi pedagogik metodlarni ishlab chiqish, masalan, o'qituvchilarni online platformalarda ishlashga o'rgatish, virtual sinflarda o'qitish metodikasini rivojlantirish.

Misollar va Case Studies

✓ AQSH va boshqa rivojlangan mamlakatlarda o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari: Sun'iy intellektni ta'limga integratsiya qilish bo'yicha dunyo miqyosida amalga oshirilgan muvaffaqiyatli tadqiqotlar, masalan, Singapore, Finlandiya, va Estoniya kabi mamlakatlarda sun'iy intellektni ta'limda qo'llash bo'yicha ilg'or dasturlar.

✓ Intelligent Tutoring Systems (ITS): O'qituvchilarning individual yondashuvini qo'llashni ta'minlash uchun sun'iy intellekt asosida yaratilgan tizimlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ertmer, P. A., Ottenbreit-Leftwich, A. T. (2010). Teacher Technology Change: How Knowledge, Confidence, Beliefs, and Culture Intersect. *Journal of Research on Technology in Education*, 42(3), 255-284.
2. AI in Education: Opportunities and Challenges (<https://www.edutopia.org/article/ai-education-opportunities-and-challenges>)
3. Gamification in Education: What It Is and How to Use It (<https://www.teachthought.com/learning/gamification-in-education/>)
4. The Role of AI in Personalized Learning (<https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2020/01/20/how-ai-is-changing-the-way-we-learn/>)
5. Nazarova, N. R. (2024). BOSHLANG'ICH SINFLARDA YOZUV MALAKASINI OSHIRISH: IJODKORLIK VA SAMARADORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA SUN'IY INTELLEKTNING O'RNINI. Inter education & global study, (8), 132-140.
6. Nazarova, N. R. (2024). TA'LIM IMKONIYATLARINI KENGAYTIRISH. MAKTABLARDA O'YINLAR ORQALI SUN'IY INTELLEKTNI QO'LLASH. Inter education & global study, (7), 306-311.
7. M. ULUG'BEKOVA. (2024). O'QITUVCHINING HARAKATLI O'YINLARNING TASHKILOTCHISI VA RAHBARI SIFATIDAGI ASOSIY VAZIFALARI. Kasb-hunar ta'limi, №5, 3-6 9.
8. Munisa Ulug'bekova and Kishbarova Gulmira, "MILLIY XALQ O'YINLARI – MILLAT YOSHLARINING G'URURI ", SSAI, vol. 1, no. 4, pp. 76–82, Dec. 2023, Accessed: Nov. 01, 2024.

O'RTA ASRLARDA DASHTI QIPCHOQ BILAN BOG'LIQ ETNOTOPONIMLARNI ANIQLASHDA QO'LLANILADIGAN USULLAR

Azimova Farangis

Sharof Rashidiv nomidagi Samarqand davlat universiteti,

Tarix fakulteti tayanch doktoranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20830301>

Annotatsiya: Mazkur maqola dashti qipchoq bilan bog'liq etnotoponimlarni aniqlashda bir qator usullar o'rganilgan. Tarixchi va etnograflarning Zarafshon vohasi etnonimlari bo'yicha olib borgan chuqur izlanishlari tahlil qilingan.

Kalit so'z: Dashti Qipchoq, Zarafshon, mo'g'ul, etnotoponim, turkiy, urug' Zarafshon vohasi etnotoponimlarning sezilarli bir qismini asli kelib chiqishi dashti qipchoqlik etnik guruhlar tashkil etishi ko'p yillardan beri tadqiqotchilarning diqqatini o'ziga tortib keladi. O'rta asrlarga tegishli forsiy, turkiy tilli asarlar qatorida so'nggi o'rta asrlarda rus va boshqa yevropa tillardagi asarlarning bu masalani yoritib boshlashi Zarafshon vohasini etnotoponimlarini chuqur o'rganish zaruriyatini keltirib chiqardi..

Bu masalaga ilmiy jihatdan yondashila boshlagan XIX asr oxiri – XX asr boshlaridayoq O'rta Osiyo, ayniqsa Amudaryo – Sirdaryo oralig'i va unga qo'shni hududlardagi joy nomlarining, xususan, etnik atamalar bilan bog'liq aholi maskanlarining muayan bir qismi ilk va rivojlangan o'rta asrlarga tegishli ekani ilgari surilgan bo'lsa-da, dashti qipchoqlik ko'chmanchi elatlarga aloqador joy nomlarining mutlaq ko'pchilikni tashkil etishi rus va boshqa yevropa tillarida amalga oshirilgan izlanishlarda o'z aksini topgan edi [1]. XX asr boshlarida rossiyalik V.V. Bartold[2], V.V. Radlov[3] va boshqa sharqshunos va turkolog olimlarning yozma manbalar va etnografik izlanishlari natijasida mintaq aholisining tili, tarixiy, toponimikasi bilan bog'ilq birmuncha masalalar o'z yechimini topdi[4]. Keyinchalik – XX asrning 20-30 yillarida mahalliy o'zbek, qozoq, qirg'iz, olimlari ham o'z tadqiqotlarida bu masalaga e'tibor qarata boshlab

[5], joylarda ilmiy ekspeditsiyalar olib borilgach, mintaqadagi tarixiy joy nomlari bo'yicha qorong'u bo'lib kelayotgan ko'plab muammolarga aniqlik kiritiladi.

O'rta Osiyolik toponimist olimlar orasida S. Qorayev, H. Hasanov, T. Nafasov, Oxunov, R. Do'simov, T. Salimov kabi tadqiqotchilar mamlakatimizning turli vohalardagi tarixiy joy nomlariga e'tibor qaratar ekan, Zarafshon vohasidagi aholi maskanlariga ham to'xtalib o'tishlari, vohadagi ko'plab etnotoponimlarni Buxoro, Jizzax, Farg'ona, Toshkent, Qashqadaryo, Surxon va Xorazm vohalardagi etnik atamalar bilan bog'liq toponimlar bilan solishtirishlari[6] natijasida bu borada katta ilmiy yutuqlar qo'lga kiritildi. Shuningdek, Samarqand viloyati toponimlari bo'yicha izlanishlar olib borgan A. Turobov, N. B. Begaliyev, C.N. Bo'riyev izlanishlarida ham Zarafshon vohasi ijtimoiy-siyosiy va etnomadaniy jarayonlar o'zbek urug'larining o'rnini va ular bilan bog'liq etnonimlar ko'rib chiqildi [7]. Yaqin yillarda esa tarixchi va etnograf olim A. Malikovning Zarafshon vohasi etnonimlari bo'yicha olib borgan chuqur izlanishlari natijasida voha toponomikasidagi mavhum jihatlarga oydinlik kiritildi[8].

Ham xorijlik, ham mahalliy tadqiqotchilar mintaqa etnotoponimlarini aniqlashda bir qator ilmiy usullarga murojaat qilishgan. Ular orasida yozma manbalardagi ma'lumotlarni tahlil qilish, aholi migratsiyalari bilan bog'liq masalalarni o'rganish, ilmiy ekspiditsiyalar tashkil etib, aholi o'rtasida etnografik materiallar yig'ish va hokazo usullar keng qo'llanilganligi bilan ajralib turadi[9]. Shu bilan birga, mahalliy aholi orasida saqlanib kelayotgan shajaralar bilan ishlash, epigrafik materiallarga murojaat qilish, boshqa hududlardagi etnotoponimlar bilan o'zaro taqqoslash kabi usullar ham joy nomlarini o'rganishda o'ziga xos boy materiallar hisoblanadi.

Masalan, O'rta Osiyo etnotoponimikasini o'rganishda Janubiy Sibir, Mo'g'liston, Oltoy, Sharqiy Turkiston, Volga-Uralbo'yi, Shimoliy Kavkaz, Qora dengizning shimoli, Sharqiy Yevropadagi turkiy etnik atamalarga murojaat qilish orqali mintaqaning turkiy xalqlariga tegishli joy nomlarining kelib chiqishi, etimologiyasi, shuningdek, ular bilan bog'liq migratsiya jarayonlarini tahlil qilish

imkoni bor. Shu jumladan, Zarafshon vohasi etnotoponimlarining negizini aniqlashda aytib o'tilgan o'lkalar, xususan, Volga-Uralbo'yi – Kasbiyning shimoli-sharqi hamda Janubiy-G'arbiy Sibir va G'arbiy Oltoy hududlari orasidagi etnonimlarning o'rni bo'lakcha .

O'rta asrlarda alohida turkiy elatlar sifatida etnik shakllanishning navbatdagi bosqichiga qadam qo'ygan no'g'oylar, boshqirdlar, qozoqlar, qoraqalpoqlar, qirg'izlar, o'zbeklar va turkmanlar yashagan hududlardagi aholi maskanlari nomiga ko'z tashlaganda ham umumiylik, o'zaro o'xshashlik bo'lganligi kuzatiladi. Ayniqsa, Jo'chi ulusi (Oltin O'rda) va uning izdoshlari – Abulxayirxon ulusi (1428-1468), Shayboniylar (1500-1601), Qozoq xonliklari (1465-1750), Qozon xonligi, Astraxon xonligi, Qrim xonligi (1783), Sibir xonligi, No'g'oy O'rda (XIV-XVI asrlar va hokazolar doirasida kechgan siyosiy va etnomadaniy jarayonlarda ishtirok etgan bir necha o'nlab turkiy va turklashgan mo'g'il urug'lariga aloqador etnonimlar mintaqalari xalqlaridan har birining tarkibida u yoki bu darajada uchrashiga duch kelinadi.

Markaziy Osiyo turg'unlarining etnik shakllanishida eng ko'zga tashlanadigan bosqichlardan biri – bu Chingiziylar saltanati, ayniqsa, Jo'chi ulusi (Oltin O'rda) va Chig'atoy uluslari boshqaruvi davrida yangi-yangi siyosiy-harbiy uyushmalar tashkil topib, ularning har bir o'nlab turk-mo'g'ul urug'larini qamrab olar edi. Bu bosqichda mintaqaga Mo'g'uliston va Oltoydan bir necha o'nlab turk-mo'g'ul urug'larini qamrab olar edi. Bu bosqichda mintaqaga Mo'g'uliston va Oltoydan bir necha o'nlab turk-mo'g'ul urug'lari kirib keladi. Ularning xo'jalik turmush tarzi, urf-odatlarini yaqin bo'lgani uchun qay biri turkiy, qay biri mo'g'ul urug'i bo'lganini aniqlash ancha qiyin. Jumladan, “sulduz”lar – Ohangaron vodiysi (Toshkent viloyati)ga, “arlot”lar Buxoro vohasiga kelib o'rtnashadilar. Shuningdek, Amudaryo – Sirdaryo oralig'ida “qovchin”, “arg'in” va yana o'nlab uru'lar bu hududda joylashib, bu yerdagi turkiy elatlarning shakllanishiga o'z ulushini qo'shadilar[10]. Ular qachon til jihatida turklashgani yoki asli turkiy bo'lgani masalasini aniqlash qiyin bo'lganidek, qanday shartlar ostida “birdaniga turklashib”

ketganliklari, ayrim urug'lar esa ancha vaqtlargacha mo'g'ul tilini saqlab qolganliklari o'z yechimini topmagan chigal masala bo'lib qolmoqda.

Markaziy Osiyoning Dashti Qipchoq qismida esa “qiyat”, “qo'ng'iro't”, “mang'it”, “bahrin”, “uyshun”, “kenagas”, “nayman” va yana bir qator turk-mo'g'ul urug'lari siyosiy va etnomadaniy jarayonlarda ishtirok etib, ularning katta bir qismi no'g'oylar va boshqirdlar tarkibida joy oladilar[11]. Ushbu elat va urug'larga “turk-mo'g'ul” degan iborani ishlatishdan maqsad ularning qay biri turkiy, qay biri esa mo'g'ulcha so'zlagani aniq emasligidadir. Shu o'rinda Chingiziylar qo'shinida kelgan ushbu urug'larning ko'pchiligi turkiy bo'lishi mumkinligini ko'zdan qochirmaslik kerak. Chingiziylar boshqaruvi chog'ida o'z asari “Jome' ut-tavorix” (Tarixlar jamlanmasi)ni yozgan Rashiddin Fazlulloh (XIV asr) “bu yerda keltirib o'tilgan urug'larning ko'prog'i turkiy edi, “mo'g'ul”oti dovuq qozongach, ularning ko'pchiligi o'zlarini mo'g'ul atab ketdilar” deb yozganining o'ziyoq bu qarashni qo'llab-quvvatlaydi[12].

Shu bilan birga, yuqorida keltirilgan etnonimlarning sezilarli bir qismi mo'g'ulcha ekani ular orasida mo'g'ul urug'lari ham anchagina bo'lganini ko'rsatib turibdi. Boshqa tomondan esa “mo'g'ulcha ko'rinish olgan” ushbu etnonimlar Chingiziylar chog'ida shunday ko'rinish olgan bo'lsa kerak degan qarashga yetaklaydi. O'rnak keltiradigan bo'lsak, Turk hoqonligi boshqaruvi chog'ida “sakkiz o'g'uz” degan urug' Chingiziylar chog'ida mo'g'ulcha “nayman” (sakkiz) deb atala boshlagan degan qarashlar bor[13]. Shuningdek, Chingiziylar chog'ida yirik urug' bo'lgan jaloyirlar Uyg'ur hoqonligi (745-840) chog'ida boshqaruvchi sulola – “yag'laqar” so'zining keyinchalik mo'g'ullashgan ko'rinishi deb qaraladi (jaloyir – yag'laqar). Bundan tashqari, mo'g'ulcha ko'plik yasovchi qo'shimcha –t (ut, at) negizi turkiy bo'lgan etnonimlarni mo'g'ulcha ko'rinishga keltirgan bo'lishi mumkin: “qo'ng'ur” + at “qo'ng'iro't”, “uyg'ur”+at “uyg'ur – uyrat” va b.

Bu masalada ayniqsa o'zbek, boshqird, no'g'oy, qozoq, qoraqalpoq va qirg'izlarda yalpi o'xshashlik kuzatiladi. Buni birgina Zarafshon vohasi o'zbeklariga tegishli etnotoponimlarining asosan boshqird, no'g'oy, qoraqalpoq, qozoq, qisman

esa qirg'iz va boshqa turkiy xalqlardagi etnonimlar bilan yaqin o'xshashlikka ega ekanini ko'rish mumkin. Masalan, ushbu vohadagi etnotoponimlarning Volga-Uralbo'yidagi boshqird va no'g'oylarda bor yoki yo'qligini aniqlashda Oltin O'rda muhitiga tegishli turkiy va forsiy tilli tarixiy asarlar, shuningdek, rus va boshqa yevropalik mualliflar asarlari va qaydnomalarida tilga olingan etnonimlar asqotadi. No'g'oy O'rdasi va unga qo'shni siyosiy uyushmalar tarixini tadqiq qilgan rossiyalik tadqiqodchilar T. Sultonov va B.B. Trepavlovning izlanishlarida keltirilgan etnonimlarning deyarli barchasini Zarafshon vohasi va unga qo'shni hududlardagi etnonimlar tarkibiga uchratish mumkin[14].

Ushbu etnonimlar qatoriga no'g'oy va boshqirdlar tarkibida uchraydigan "mang'it", "mojor", "xitoy", "qipchoq", "merkit" va hokazo etnonimlarni ham kiritish mumkin. Zarafshon vohasi etnotoponimlari orasida ularning ko'pchiligi saqlanib qolgan bo'lib, bu esa ushu urug'larning o'rta asrlarda Volga-Uralbo'yi – Markaziy Osiyo, shu jumladan, Zarafshon vohasi etnomadaniy aloqalari tig'iz bo'lganini ko'rsatadi.

Qisqasi, Zarafshon vohasida DashtiQipchoq ko'chmanchi aholisi bilan bog'iq joy nomlarining paydo bo'lishi o'rta asrlarda Markaziy Osiyo va unga qo'shni hududlarda kechgan qizg'in ijtimoiy-siyosiy va etnomadaniy jarayonlar bilan bog'liq bo'lib, Dashti Qipchoqning sharqiy hududlarida Abulxayrxon xonligi (1428-1468) va uning izdoshi bo'lmish Shayboniylar (1500-1601) hamda uning davomchisi Ashtarxoniylar (1601-1753) kabi sulolalar boshqaruv davri mahsulidir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Вирский М.М. Волости Зерафшанского округа по сведениям 1873-1874 гг. // МСТК. Под. ред. Н.А. Маева. Вып. 4. – СПб, 1876; Ўша муалл. Список населенных мест Самаркандской области (по сведениям 1904 и 1905 гг.). – Самарканд, 1906; Вяткин В.Л. Материалы к исторической географии Самаркандского вилаета // СКСО. 1912. Вып. VII. – Самарканд, 1902.

2. Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия / Сочинения. I. – М.: Наука, 1963; Бартольд В. В. О христианстве в Туркестане

в домонгольский период / Сочинения. V. – М.: Наука, 1964. – С. 263–302;
Бартольд В. В. Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии
/ Сочинения. Т. II. Ч. 2– М.: Наука, 1964. – С. 19–194. Радлов В. В. Из Сибири.
Страницы дневника. – М.: 1989. – С. 532–578.

3. Андреев М. С. Некоторые результаты этнографической экспедиции в Самаркандской области в 1921 году. – Ташкент: “Наука”, 1922;

4. Поливанов Е. Д. Этнографическая характеристика узбеков. Вып. 1. Происхождение и наименование узбеков. – Т. 1926;

5. Потапов Л. П. Материалы по семейно-родовому строю у узбеков «кунград» // Научный мысль, 1930, №1;

6. Зарубин И. И. Население Самаркандской области. (Численность этнографический состав и территориальное распределение с этнографической картой). – Ленинград: Изд. Акад. наук, 1926. – С. 8–25;

7. Магидович И. Население // Материалы по районированию Средней Азии. Книга 1. Территория и население Бухары и Хивы. Часть 1. Бухара. – Т., 1926.

8. Олим Ф. Ўзбек уруғларидан қатағонлар ва уларнинг тили // Илмий фикр журнали, №1. – Самарқанд – Тошкент, 1930.

9. Қораев С. Географик номлар маъноси. – Т.: Ўзбекистон, 1978; Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари / Масъул. муҳаррир: А. Муҳаммаджонов. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2005;

10. Туйчиев У. Отражение этнонимов в топонимии Булунгурского района // Ономастика Средней Азии. – Фрунзе, 1980. – Вып. 2. – С. 34–45;

11. Нафасов Т. Жанубий Ўзбекистон топонимиясининг этнолингвистик анализи. – Тошкент, 1985;

12. Нафасов Т. Қашқадарё ўзбек халқ сўзлари луғати. I. – Тошкент: Мухаррир нашриёти, 2011;

13. Охунов А. Фарғона водийси этноойконимлари//Ўзбек тили ва адабиёти. – 2000. – №1. – Б.21-23; Охунов Н. Жой номлари таъбири / Мухаррир: З. Ҳакимов. – Т., 1994;

14. Туробов А.М. Самарқанд этноним ва этноойконимлари. – Самарқанд: СамДЧТИ, 2002; Бегалиев Н.Б. Ўзбек этнонимлари тарихидан. – Самарқанд: СамДЧТИ, 2004; Бегалиев Н.Б. Самарқанд этнотопонимлари тарихидан. – Самарқанд: СамДЧТИ, 2011;

15. Бўриев С.Н. Ургут тумани микротопонимларининг лексик-семантик таҳлили.: Филология фанлари бўйича номзодлик диссертацияси автореферати. – Т., 2010.

16. Маликов А. Из истории кунгратов Среднеазиатского междуречья // Сб. мат-лов Междунар. науч. конф. Алматы, 21-23 ноября 2007 г. / Под. Ред. Л.Е. Масановой, Б.Т. Жанаева. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – С. 170-180;

17. Маликов А. Родо-племенная организация и этнические компоненты узбеков группы кунграт долины Зерафшана // “Ўзбекистон этнологиясининг долзарб муаммолари” мавзуидаги IV Республика илмий-назарий конференция материаллари. – Тошкент – Наманган, 2007. – Б. 82-87;

18. Маликов А. Узбеки группы «сарай» долины Зерафшана в XIX – начале XX вв. // Вухоро davlat universiteti ilmiy axboroti, 3-son, 2007. С. 3-10;

19. Маликов А.М. Тюркские этнонимы и этнотопонимы долины Зерафшана (XVIII – начало XX в.). – Т., 2018. – С. 144-184.

20. Гребенкин А.Д. Таджики // Русский Туркестан. Сборник, изданный по поводу политехнической выставки. Вып.2. – М., 1872. – С.1–3;

21. Федченко А.П. Первый отчёт туркестанской учёной экспедиции // Федченко А.П. Путешествие в Туркестан. – М., 1950. – С.65-66;

МАҲАЛЛИЙ ВАКИЛЛИК ҲОКИМИЯТИНИ ТРАНСФОРМАЦИЯ ҚИЛИШ ЖАРАЁНИДА ДЕЛИБЕРАТИВ ДЕМОКРАТИЯНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ МУҲИМ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Рахмонов Шерзод Толибович

Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Tel: 913117177

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21032139>

Аннотация. Ушбу орқали маҳаллий вакиллик ҳоқимиятини трансформация қилиш жараёнида делибератив демократияни жорий этишнинг назарий ва амалий жиҳатлари таҳлил қилинган. Делибератив демократиянинг моҳияти, тамойиллари ҳамда қарорлар қабул қилишда фуқаролар иштирокининг ўрни ёритилган. Шунингдек, маҳаллий вакиллик органлари фаолиятида очиқлик, ҳисобдорлик, жамоатчилик муҳокамалари, институционал ислохотлар ва инновацион механизмларни қўллашнинг аҳамияти асослаб берилган. Муаллиф делибератив демократияни маҳаллий бошқарув самарадорлигини ошириш, фуқароларнинг сиёсий фаоллигини кучайтириш ва демократик бошқарувни такомиллаштиришнинг муҳим воситаси сифатида баҳолайди.

Калит сўзлар: делибератив демократия, маҳаллий вакиллик ҳоқимияти, трансформация, фуқаролар иштироки, жамоатчилик муҳокамаси, очиқлик, ҳисобдорлик, консенсус, маҳаллий бошқарув, демократик ислохотлар

Аннотация. Исследуются теоретические и практические аспекты внедрения делиберативной демократии в процессе трансформации местной представительной власти. Раскрываются сущность и основные принципы делиберативной демократии, а также роль участия граждан в процессе принятия решений. Особое внимание уделено вопросам открытости, подотчётности, общественных обсуждений, институциональных реформ и

инновационных механизмов в деятельности местных представительных органов. Делается вывод, что deliberative демократия является эффективным инструментом повышения качества местного управления, расширения участия граждан и совершенствования демократических институтов.

Ключевые слова: *deliberative демократия, местная представительная власть, трансформация, участие граждан, общественные обсуждения, открытость, подотчётность, консенсус, местное управление, демократические реформы*

Abstract. *This article examines the theoretical and practical aspects of introducing deliberative democracy in the process of transforming local representative government. It explores the essence and fundamental principles of deliberative democracy and highlights the role of citizen participation in decision-making. The study emphasizes the importance of transparency, accountability, public deliberation, institutional reforms, and innovative governance mechanisms in strengthening the effectiveness of local representative bodies. The article concludes that deliberative democracy serves as an effective instrument for improving the quality of local governance, enhancing civic engagement, and promoting democratic development.*

Keywords: *deliberative democracy, local representative government, transformation, citizen participation, public deliberation, transparency, accountability, consensus, local governance, democratic reforms*

КИРИШ. Кейинги йилларда халқ ҳокимиятчилигини тўлақонли рўёбга чиқариш борасида амалга оширилган кенг кўламли ислохотлар, хусусан, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, аҳолини ташвишга солаётган долзарб масалаларни ҳал этиш бўйича ваколатларининг такомиллашаётганлиги, шунингдек, янгиланган Конституцияда маҳаллий Кенгаш раиси ва ҳоким лавозимлари бир-биридан ажратилиши белгиланганлигидан келиб чиқиб, «Кучли Кенгаш, ҳисобдор ва

ташаббускор ҳоким»⁷ тамойилини рўёбга чиқариш мақсадида давлатимиз раҳбари томонидан изчил ишлар олиб борилмоқда.

Маҳаллий вакиллик ҳокимиятини трансформация қилиш жараёнида делибератив ёндашув жамоавий идентичликни шакллантиришга ҳам хизмат қилади. Фуқаролар умумий муаммоларни биргаликда муҳокама қилиш орқали ўзаро боғлиқликни ҳис этади ва жамоавий масъулиятни англай бошлайди. Бу эса ижтимоий барқарорлик ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамлайди. Делибератив муҳитда шаклланган қарорлар аҳоли томонидан кўпроқ қабул қилинади ва уларни амалга ошириш жараёнида қаршилик камаяди. Делибератив демократиянинг яна бир муҳим жиҳати – бу эксперт билимлари ва жамоатчилик фикри ўртасидаги ўзаро алоқадир. Қарор қабул қилиш жараёнида мутахассислар томонидан тақдим этилган илмий ва техник маълумотлар аҳоли томонидан муҳокама қилинади ва баҳоланади. Бу эса қарорларнинг сифатини оширади. Бироқ экспертлар ва оддий фуқаролар ўртасидаги ахборот асимметрияси муаммоси мавжуд бўлиб, уни бартараф этиш учун маълумотларни содда ва тушунарли шаклда тақдим этиш талаб этилади. Маҳаллий бошқарув тизимида делибератив демократияни жорий этиш узоқ муддатли ва босқичма-босқич амалга ошириладиган жараён ҳисобланади. Бу жараёнда институционал ислохотлар, маданий ўзгаришлар ва таълим тизимини такомиллаштириш ўзаро уйғун ҳолда амалга оширилиши керак. Фақат шу ҳолдагина делибератив механизмлар самарали ишлаб, маҳаллий вакиллик ҳокимиятининг ҳақиқий трансформациясига эришиш мумкин бўлади.

МЕТОДОЛОГИЯ. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев “Кучли парламент ва халқ вакиллик органлари – Янги Ўзбекистоннинг таянчидир”⁸, - деб таъкидлаган эдилар. Шу билан бирга, “Ҳокимиятнинг вакиллик органлари ва

⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 23 июндаги “Ўзбекистон Республикасида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятини 2030 йилга қадар ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ПФ-98-сон фармони.

⁸ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон Тараққиёт стратегияси. 2023 йил 80-бет.

ижро ҳокимияти идоралари ўртасида яқин ҳамкорликни таъминлайдиган усул ва услубларни такомиллаштириб, ўта марказлашган бошқарувдан босқичма-босқич воз кечиш лозим. Давлат хизматларини бевосита қуйи бўғинларда кўрсатиш, маҳаллий ҳокимият идоралари учун молиявий ва бошқа имкониятларни кенгайтириш зарур. Бу борада мавжуд тартиб-таомилларни оптималлаштириш ва соддалаштириш, бошқарувнинг инновацион шакллари жорий этиш лозим. Давлат хизмати институтини ислоҳ қилиш, коррупцияга қарши таъсирчан кураш механизмларини жорий этиш керак”⁹, деган фикрлари бугунги кунда дастурул амал бўлиб келмоқда.

АСОСИЙ ҚИСМ. Делибератив демократияни чуқурроқ англаш учун унинг ички структураси ва функционал элементларини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга. Бу тизимда мулоқот, аргументация ва консенсусга эришиш жараёнлари марказий ўрин тутadi. Мулоқот фақат ахборот алмашинуви эмас, балки иштирокчилар ўртасида ўзаро тушуниш ва ишончни шакллантириш воситаси ҳисобланади. Аргументация эса ҳар бир позициянинг асосланганлигини таъминлайди, субъектив қарашларни объектив далиллар билан мустаҳкамлашни талаб этади. Консенсус эса ушбу жараёнларнинг натижаси сифатида юзага келадиган умумий қарор шаклидир. Маҳаллий вакиллик ҳокимияти доирасида делибератив жараёнларнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан институционал ишонч даражасига боғлиқ. Агар аҳоли давлат органларига ишонмаса, уларнинг таклиф ва фикрлари инобатга олинishiга шубҳа қилса, делиберация жараёнлари формал тус олиши мумкин. Шунинг учун маҳаллий ҳокимият органлари ўз фаолиятида очиқлик ва ҳисобдорлик тамойилларига қатъий амал қилиши лозим. Ҳар бир қабул қилинган қарор юзасидан аҳолига тушунтириш бериш, муҳокамалар натижаларини эълон қилиш ва фуқароларнинг фикрларини қандай инобатга олинганини кўрсатиш ишончни мустаҳкамлайди.

⁹ Мирзиёев Ш.М. 2-том Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. М 54. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – Б. 89.

Делибератив демократияда вақт омили ҳам муҳим аҳамиятга эга. Муҳокама жараёнлари кўп вақт талаб қилади, бу эса айрим ҳолатларда тезкор қарор қабул қилиш зарурати билан зиддиятга кириши мумкин. Шу сабабли амалиётда делибератив ва инструментал ёндашувларни уйғунлаштириш зарур бўлади. Яъни, стратегик аҳамиятга эга масалаларда кенг жамоатчилик муҳокамалари ўтказилиши, тезкор қарор талаб этиладиган ҳолатларда эса ваколатли органлар томонидан оператив қарорлар қабул қилиниши мақсадга мувофиқ. Маҳаллий даражада делибератив демократияни амалга оширишда “микро-делиберация” ва “макро-делиберация” тушунчаларини фарқлаш ҳам аҳамиятлидир. Микро-делиберация кичик гуруҳлар доирасида ўтказиладиган муҳокамаларни англатади. Масалан, маҳалла йиғини ёки фуқаролик ташаббус гуруҳлари муҳокамалари. Макро-делиберация эса кенг жамоатчиликни қамраб олган муҳокамалар бўлиб, оммавий ахборот воситалари, интернет платформалари орқали амалга оширилади. Иккала даража ўзаро боғлиқ бўлиб, бир-бирини тўлдиради.

Делибератив жараёнларда лидерлик феномени ҳам ўзига хос аҳамият касб этади. Муҳокамаларни ташкил этувчи ва бошқарувчи шахслар (модераторлар) нейтрал бўлиши, барча иштирокчилар учун тенг имконият яратиши керак. Агар муҳокамалар бир томонлама йўналтирилса ёки айрим иштирокчиларнинг фикрлари устун қўйилса, делиберациянинг асосий тамойиллари бузилади. Шу боис, модерация маданиятини шакллантириш ва мутахассисларни тайёрлаш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Маҳаллий вакиллик ҳокимиятини трансформация қилиш жараёнида делибератив демократия фақат қарор қабул қилиш механизми сифатида эмас, балки ижтимоий интеграция воситаси сифатида ҳам намоён бўлади. Турли ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги мулоқот орқали қарама-қаршиликлар юмшайди, ўзаро тушуниш кучаяди. Бу эса ижтимоий конфликтларнинг олдини олиш ва барқарорликни таъминлашга хизмат қилади.

Делибератив демократияни амалга оширишда таълим тизимининг ўрни алоҳида таъкидланади. Фуқароларни эркин фикрлаш, мулоҳаза юритиш ва ўз позициясини асослашга ўргатиш таълим жараёнининг муҳим вазифаларидан бири бўлиши керак. Мактаб ва олий таълим муассасаларида дебатлар, мунозаралар ва интерактив таълим усуллари кенг жорий этиш орқали делибератив маданиятни шакллантириш мумкин. Бу эса келажакда фуқароларнинг сиёсий жараёнларда фаол иштирокини таъминлайди. Иқтисодий омиллар ҳам делибератив демократия самарадорлигига таъсир кўрсатади. Иқтисодий жиҳатдан барқарор жамиятларда фуқароларнинг сиёсий фаоллиги юқорироқ бўлади, чунки уларнинг асосий эҳтиёжлари қондирилган бўлади. Аксинча, иқтисодий муаммолар устувор бўлган шароитда фуқароларнинг делибератив жараёнларда иштирок этиш имкониятлари чекланиши мумкин. Шу сабабли, маҳаллий бошқарувда иқтисодий ривожланиш ва ижтимоий фаровонликни таъминлаш делибератив демократияни ривожлантиришнинг муҳим шarti ҳисобланади.

Делибератив демократиянинг яна бир муҳим жиҳати – бу жавобгарлик механизми. Муҳокамаларда иштирок этган фуқаролар ва қарор қабул қилган мансабдор шахслар ўз позициялари ва қарорлари учун жавобгарликни ҳис этиши керак. Бу эса сиёсий маданиятнинг юксалишига олиб келади. Жавобгарлик механизми кучли бўлган жамиятларда делибератив жараёнлар самаралироқ амал қилади. Маҳаллий вакиллик ҳокимиятини делибератив асосда трансформация қилиш натижасида бошқарув тизимида янги сифат ўзгаришлари юзага келади. Қарор қабул қилиш жараёни марказлашувдан кўра децентрализацияга қараб силжийди, фуқароларнинг роли ортиб боради. Бу эса демократиянинг мазмунан чуқурлашишига хизмат қилади. Делибератив демократия фақат назарий концепция эмас, балки амалиётда ўзини оқлаётган бошқарув модели сифатида намоён бўлмоқда. Унинг асосий устунлиги – инсон омилига таяниш, яъни фуқароларнинг онги, маданияти ва фаоллигига

таянишидир. Шу жиҳатдан, мазкур ёндашувни жорий этиш ҳар қандай жамият учун стратегик аҳамиятга эга.

Делибератив демократияни янада чуқурлаштирилган тарзда таҳлил қилиш унинг норматив ва эмпирик ўлчамларини ажратиб кўриб чиқишни талаб этади. Норматив жиҳатдан ушбу модел идеал демократик тартиб сифатида қаралади, унда барча иштирокчилар тенг ҳуқуқли, эркин ва асосланган фикр билдириш имкониятига эга бўлади. Эмпирик жиҳатда эса реал сиёсий жараёнларда бу талабларнинг қай даражада амалга оширилаётгани таҳлил қилинади. Айнан шу нуқтада назария ва амалиёт ўртасида муайян тафовут юзага келади. Кўп ҳолларда делибератив жараёнлар формал тарзда ташкил этилган бўлса-да, уларда барча фуқароларнинг тенг иштирокини таъминлаш қийин кечади.

Маҳаллий вакиллик ҳокимияти шароитида бу муаммо айниқса сезиларли бўлиши мумкин. Айрим ижтимоий гуруҳлар – кам таъминланган аҳоли, қишлоқ жойларда яшовчилар ёки маълумот даражаси паст бўлган шахслар делибератив жараёнларда камроқ иштирок этади. Бу эса қарорларнинг ижтимоий адолат тамойилига мос келмаслигига олиб келиши мумкин. Шу сабабли делибератив демократияни амалга оширишда “тенг иштирок имконияти” принципини таъминлаш алоҳида сиёсий ва ташкилий чора-тадбирларни талаб этади. Делибератив жараёнларда ахборот манбалари ва коммуникация воситаларининг роли беқиёс. Ахборот асимметрияси, яъни айрим иштирокчиларнинг бошқаларга нисбатан кўпроқ ёки сифатлироқ маълумотга эга бўлиши муҳокамалар натижасига таъсир кўрсатиши мумкин. Бундай ҳолатларда кучли аргументация эмас, балки ахборот устунлиги ҳал қилувчи омилга айланиб қолади. Шунинг учун маҳаллий бошқарув органлари барча иштирокчилар учун тенг ва ишончли ахборот муҳитини яратиши зарур. Бу мақсадда ахборотларни соддалаштириш, визуаллаштириш ва тушунарли шаклда тақдим этиш амалиётини кенгайтириш муҳимдир.

ХУЛОСА. Делибератив демократияда иштирокчиларнинг мотивацияси ҳам муҳим ўрин тутди. Агар фуқаролар ўз иштирокининг реал натижа беришига ишонмаса, улар муҳокамаларда фаол қатнашмайди. Шу боис, маҳаллий ҳокимият органлари делибератив жараёнлар натижаларини амалда қўллаш ва бу ҳақда аҳолига ахборот бериш орқали ишончни ошириши керак. Иштирок ва натижа ўртасидаги боғлиқлик қанчалик аниқ бўлса, фуқароларнинг фаоллиги шунчалик юқори бўлади. Делибератив демократияни амалга оширишда маданий омиллар ҳам катта аҳамиятга эга.

Айрим жамиятларда анъанавий иерархик муносабатлар устувор бўлиб, эркин муҳокама маданияти етарли даражада ривожланмаган бўлиши мумкин. Бундай шароитда фуқаролар ўз фикрини очиқ билдиришдан тийилиши ёки фақат расмий позицияни қўллаб-қувватлаши мумкин. Шунинг учун делибератив маданиятни шакллантириш узоқ муддатли ижтимоий жараён бўлиб, у таълим, оммавий ахборот воситалари ва фуқаролик жамияти институтлари орқали амалга оширилади.

Маҳаллий вакиллик ҳокимиятини трансформация қилиш жараёнида делибератив демократияни жорий этишнинг яна бир муҳим йўналиши – бу институционал инновациялардир. Масалан, “фуқаролар жюри”си, “консенсус конференциялари”, “делибератив сўровлар” каби шакллар амалиётда қўлланилиши мумкин. Бу усуллар орқали тасодифий танланган фуқаролар гуруҳи муайян масалаларни чуқур ўрганиб, муҳокама қилади ва тавсиялар ишлаб чиқади. Бундай ёндашув қарор қабул қилиш жараёнида оддий фуқароларнинг ролини кучайтиради.

Делибератив демократияни мутлақлаштириш ҳам тўғри эмас. У барча муаммоларнинг универсал ечими сифатида қаралмаслиги керак. Айрим ҳолатларда, масалан, фавқулодда вазиятларда ёки миллий хавфсизликка оид масалаларда тезкор ва марказлашган қарорлар талаб этилади. Бу ҳолатларда делибератив жараёнлар чекланган ёки қисқартирилган тарзда амалга

оширилиши мумкин. Демак, делибератив демократияни бошқа бошқарув моделлари билан уйғунлаштириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. 2-том. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. М 54. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – Б.34-бет.
2. Аристотель. Давлат. Тошкент. “Yangi asr avlodi”, 2010 й.
3. Яковлев А. А. Завещание Джона Локка, приверженца мира, философа и англичанина. — М.: Изд-во ин-та Гайдара, 2013. — 432 с. — [ISBN 978-5-93255-357-2](#)
4. Locke John. An Essay Concerning Human Understanding. London. 1690.
5. Robert David Putnam. The Comparative Study of Political Elites Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, (1976).
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 23 июндаги “Ўзбекистон Республикасида маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари фаолиятини 2030 йилга қадар ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ПФ-98-сон фармони.

YETUK YOSHDAGI YOLG'IZLIKNI SUBYEKTIV HIS ETISHNING
XUSUSIYATLARI

Rustamova Turdixon N.

Namangan davlat universiteti psixologiya kafedrası katta o'qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21130719>

Annotatsiya: Mazkur maqolada yetuk yosh davrida yolg'izlikni subyektiv his etishga oid psixologik tadqiqotlarning nazariy tahlili keltirilgan. Yolg'izlikning asosiy xorijiy konsepsiyalari ko'rib chiqilgan, uning yetuklik davrida shakllanishining psixologik mexanizmlari yoritilgan hamda yolg'izlikning psixologik farovonlik, hayot sifati va ijtimoiy munosabatlar bilan o'zaro bog'liqligiga bag'ishlangan zamonaviy empirik tadqiqotlar tahlil qilingan. Markaziy Osiyo mamlakatlarida olib borilgan tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, ularda yolg'izlik muammosi oilaviy qadriyatlarning transformatsiyasi, urbanizatsiya va avlodlararo munosabatlarning o'zgarishi kontekstida o'rganiladi. Yolg'izlikni subyektiv boshdan kechirish nafaqat ijtimoiy aloqalarning obyektiv soniga, balki shaxslararo munosabatlardan qoniqish darajasiga ham bog'liq bo'lgan murakkab ko'p omilli fenomen ekanligi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: yolg'izlik, yolg'izlikni subyektiv his etish, yetuk yosh, ijtimoiy munosabatlar, psixologik farovonlik, hayot sifati

Аннотация: В данной статье представлен теоретический анализ психологических исследований, касающихся субъективного ощущения одиночества в зрелом возрасте. Рассмотрены основные зарубежные концепции одиночества, освещены психологические механизмы его формирования в зрелом возрасте, а также проанализированы современные эмпирические исследования, посвященные взаимосвязи одиночества с психологическим благополучием, качеством жизни и социальными отношениями. Особое внимание уделяется исследованиям, проведенным в

странах Центральной Азии, в которых проблема одиночества изучается в контексте трансформации семейных ценностей, урбанизации и изменения межпоколенческих отношений. Показано, что субъективное переживание одиночества является сложным многофакторным феноменом, зависящим не только от объективного количества социальных связей, но и от уровня удовлетворенности межличностными отношениями.

Ключевые слова: *одиночество, субъективное чувство одиночества, зрелый возраст, социальное соответствие*

Abstract: *This article provides a theoretical analysis of psychological research regarding the subjective sensation of loneliness during mature age. The main foreign concepts of loneliness are considered, the psychological mechanisms of its formation in adulthood are highlighted, and modern empirical studies dedicated to the relationship between loneliness and psychological well-being, quality of life, and social relations are analyzed. Particular attention is paid to research conducted in Central Asian countries, where the problem of loneliness is studied in the context of the transformation of family values, urbanization, and changes in intergenerational relations. It is shown that the subjective experience of loneliness is a complex multifactorial phenomenon that depends not only on the objective number of social connections but also on the level of satisfaction with interpersonal relationships.*

Keywords: *loneliness, subjective feeling of loneliness, mature age, social status*

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda urbanizatsiya va raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi hamda shaxslararo munosabatlarning an'anaviy shakllari o'zgarishi natijasida yolg'izlik muammosi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Aloqa vositalarining rivojlanishiga qaramay, ko'plab insonlar hissiy izolyatsiya va yaqin munosabatlar yetishmasligini boshdan kechirmoqdalar. So'nggi yillarda yolg'izlik

nafaqat ijtimoiy, balki insonning ruhiy va jismoniy salomatligiga ta'sir ko'rsatuvchi jiddiy psixologik muammo sifatida ham qaralmoqda.

Yetuk yosh davrida yolg'izlikni subyektiv his etishni o'rganish alohida qiziqish uyg'otadi. Aynan shu davrda inson hayotida ko'plab o'zgarishlar yuz beradi: oilaviy rollarning transformatsiyasi, kasbiy inqirozlar, farzandlarning ulg'ayishi, muloqot doirasining o'zgarishi va hayotiy qadriyatlarning qayta baholanishi. Ushbu jarayonlar keng ijtimoiy aloqalar mavjud bo'lgan taqdirda ham yolg'izlik hissining paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin.

Yolg'izlikning ilmiy konsepsiyasini taklif qilgan dastlabki tadqiqotchilardan biri amerikalik psixolog Robert Weiss hisoblanadi. Uning yondashuviga ko'ra, yolg'izlik muhim ijtimoiy aloqalarning yetishmasligi natijasida yuzaga keladi va ikki turga bo'linadi: emotsional va ijtimoiy yolg'izlik. Emotsional yolg'izlik yaqin va ishonchli munosabatlarning yo'qligi bilan bog'liq bo'lsa, ijtimoiy yolg'izlik insonning ijtimoiy guruhlar va hamjamiyatlarga yetarli darajada jalb etilmaganligi bilan izohlanadi [4].

Muammoni o'rganishga Letitia Peplau va Daniel Perlman ham katta hissa qo'shganlar. Ular yolg'izlikni tushunishning kognitiv yondashuvini ishlab chiqqanlar. Mazkur nazariyaga ko'ra, yolg'izlik hissi inson istagan va amalda mavjud bo'lgan ijtimoiy munosabatlar darajasi o'rtasidagi nomuvofiqlik natijasida yuzaga keladi. Boshqacha aytganda, inson ko'plab ijtimoiy aloqalarga ega bo'lishi mumkin, biroq bu munosabatlar uning kutganlariga mos kelmasa, u yolg'izlikni his qiladi [2].

Zamonaviy tadqiqotlarda yolg'izlik ijtimoiy yaqinlikka bo'lgan ehtiyoj va shaxslararo munosabatlarning haqiqiy sifati o'rtasidagi tafovutning subyektiv kechinmasi sifatida talqin qilinadi. Sifat jihatidan olib borilgan tadqiqotlarning tizimli tahlili yolg'izlik nafaqat emotsional holat, balki ajralganlik hissi, tushunilmaslik va muhim ijtimoiy aloqalarning yetishmasligi bilan bog'liq murakkab psixologik tajriba ekanligini ko'rsatgan.

Xorijiy adabiyotlarda John Cacioppo ishlari muhim o'rin egallaydi. U yolg'izlikni insonni ijtimoiy aloqalarni tiklash zarurati haqida ogohlantiruvchi evolyutsion mexanizm sifatida talqin qilgan. Uning konsepsiyasiga ko'ra, surunkali yolg'izlik ijtimoiy xavotirning kuchayishi va atrofdagilarga bo'lgan ishonchning pasayishiga olib keluvchi kognitiv hamda emotsional o'zgarishlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Yetuk yosh yuqori darajadagi ijtimoiy faollik, kasbiy bandlik va oilaviy mas'uliyat bilan tavsiflanadi. Biroq aynan shu davrda ko'plab insonlar yolg'izlikni subyektiv ravishda his qila boshlaydilar.

Yosh psixologiyasi nuqtayi nazaridan yetuklik Erik Erikson tomonidan tavsiflangan generativlik vazifalarini hal etish bilan bog'liq. Ushbu vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishi insonda ijtimoiy ahamiyatlilik va tegishlilik hissini shakllantiradi, aks holda esa izolyatsiya va emotsional begonalashuv kechinmalari yuzaga kelishi mumkin [1].

Zamonaviy tadqiqotlar yetuk yoshdagi yolg'izlik quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi:

- ✓ hayotiy yutuqlar va shaxsiy maqsadlarning qayta baholanishi bilan bog'liq;
- ✓ oilaviy inqirozlar va ajralish davrlarida kuchayadi;
- ✓ shaxslararo munosabatlar sifatining pasayishi natijasida yuzaga keladi;
- ✓ emotsional qo'llab-quvvatlash yetishmasligini boshdan kechirish bilan kechadi;
- ✓ psixologik farovonlik va o'z-o'zini baholash bilan chambarchas bog'liq.

Yolg'izlikning sifat jihatlarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarning tizimli tahlili shuni ko'rsatadiki, katta yoshdagi insonlar yolg'izlik hissini ko'proq chuqur emotsional munosabatlarning yo'qligi bilan bog'laydilar, ijtimoiy aloqalar sonining kamligi bilan emas [5].

O'rta yosh davrida yolg'izlik va hayot sifati o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish ham alohida qiziqish uyg'otadi. So'nggi metatahlil natijalari 40–65 yoshdagi insonlarda yolg'izlikni boshdan kechirish bilan ruhiy va jismoniy salomatlik

ko'rsatkichlarining pasayishi o'rtasida barqaror bog'liqlik mavjudligini ko'rsatgan. Mualliflarning ta'kidlashicha, o'rta yosh surunkali yolg'izlikning salbiy oqibatlari shakllanishida kritik davr bo'lishi mumkin.

Xorijiy tadqiqotlar surunkali yolg'izlik keng ko'lamli salbiy psixologik oqibatlar bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Eng ko'p kuzatiladigan oqibatlar quyidagilardir:

- ✓ hayotdan qoniqishning pasayishi;
- ✓ xavotirli va depressiv holatlarning rivojlanishi;
- ✓ kognitiv faoliyatning yomonlashuvi;
- ✓ subyektiv farovonlikning pasayishi;
- ✓ stress darajasining ortishi.

Tadqiqotlar yolg'izlik nafaqat emotsional sohaga, balki ijtimoiy voqelikni idrok etish xususiyatlariga ham ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Yolg'iz insonlar ijtimoiy vaziyatlarni ko'proq xavfli deb talqin qiladilar va yuqori darajadagi ijtimoiy ehtiyotkorlikni namoyon etadilar.

Bundan tashqari, ko'plab metatahliliy tadqiqotlar yolg'izlikning jismoniy salomatlikning yomonlashuvi va o'lim xavfining ortishi bilan bog'liqligini tasdiqlaydi. Ushbu ma'lumotlar yolg'izlikni jamoat salomatligining muhim omili sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Markaziy Osiyo mamlakatlari psixologiya fanida yolg'izlik muammosi nisbatan yaqinda faol o'rganila boshlandi. Bu holat ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, oilaviy tuzilmalarning transformatsiyasi hamda shaxslararo munosabatlarning an'anaviy modellaridagi o'zgarishlar bilan bog'liq.

O'zbekistonlik olimlarning tadqiqotlarida yolg'izlik muhim ijtimoiy aloqalarning buzilishi va begonalashuvni subyektiv boshdan kechirish natijasida yuzaga keladigan murakkab psixologik holat sifatida ta'riflanadi. Bunda ixtiyoriy yolg'izlik va majburiy yolg'izlik o'rtasidagi farqqa alohida e'tibor qaratiladi.

Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun kollektivistik qadriyatlarning saqlanib qolishi va oilaning yuqori ahamiyatga ega ekanligi xosdir. Shu sababli yolg'izlikni

boshdan kechirish ko'pincha ijtimoiy aloqalarning yo'qligi bilan emas, balki oilaviy munosabatlardan qoniqmaslik, avlodlararo nizolar va oila a'zolari o'rtasidagi emotsional yaqinlikning pasayishi bilan bog'liq bo'ladi.

O'zbekiston va qo'shni mamlakatlarda o'tkazilgan tadqiqotlar yolg'izlik hissi quyidagi omillar ta'sirida kuchayishini ko'rsatadi [5]:

- ✓ migratsiya jarayonlari;
- ✓ urbanizatsiya;
- ✓ oilaning an'anaviy tuzilmasi o'zgarishi;
- ✓ avlodlararo muloqot intensivligining pasayishi;
- ✓ virtual kommunikatsiya shakllarining keng tarqalishi.

O'zbekistonning zamonaviy tadqiqotchilari ishlarida turli yosh guruhlar, jumladan yetuk yoshdagi shaxslarda ham yolg'izlikni subyektiv boshdan kechirishni yanada chuqurroq o'rganish zarurligi ta'kidlanadi.

XULOSA

Xorijiy va Markaziy Osiyo tadqiqotlarining nazariy tahlili shuni ko'rsatadiki, yolg'izlikni subyektiv his etish nafaqat obyektiv ijtimoiy izolyatsiya, balki shaxslararo munosabatlar sifati, shaxsning individual xususiyatlari va hayotiy tajribasi bilan belgilanadigan murakkab psixologik fenomen hisoblanadi.

Yetuk yoshda yolg'izlik ijtimoiy rollar, oilaviy munosabatlar va hayotiy ustuvorliklarning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos mazmun kasb etadi. Xorijiy tadqiqotlar yolg'izlikning shaxsning ruhiy va jismoniy farovonligi bilan barqaror bog'liqligini namoyon etadi. Markaziy Osiyo mamlakatlarida esa ushbu muammo asosan oilaviy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlarning transformatsiyasi kontekstida o'rganiladi.

Kelgusidagi istiqbolli tadqiqot yo'nalishlaridan biri yolg'izlikni subyektiv his etishning oilaviy kutishlar, ijtimoiy qadriyatlar, akademik va kasbiy o'zini o'zi ro'yobga chiqarish bilan o'zaro bog'liqligini o'rganish, shuningdek yetuk yoshdagi shaxslar uchun yolg'izlikning psixologik profilaktikasi dasturlarini ishlab chiqishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Зинченко Е. В., Рудя И. А. Субъективное ощущение одиночества у женщин //Северо-Кавказский психологический вестник. – 2015. – Т. 13. – №. 4. – С. 58-60.
2. Perlman D., Peplau L. A. Toward a social psychology of loneliness //Personal relationships. – 1981. – Т. 3. – №. 6. – С. 31-55.
3. Hajek A., Volkmar A., König H. H. Prevalence and correlates of loneliness and social isolation in the oldest old: a systematic review, meta-analysis and meta-regression //Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology. – 2025. – Т. 60. – №. 5. – С. 993-1015.
4. Ugwu L. E., White J. A., Hlungwani T. M. The midlife health penalty: A systematic review and meta-analysis of loneliness and health-related quality of life in adults aged 40–65 //Maturitas. – 2026. – С. 108996.
5. Рустамова Т.Н. Основные подходы и направления в изучении одиночества // Вестник Интегративной Психологии Международная Академия психологических наук. – Ярославль, 2023. Выпуск 25. С.434-438.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA HISSIY- EMOTSIONAL INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISHDA BADIY ASARLARNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Jamalova Kamola Shaxabiddinovna

Namangan Davlat universiteti

3-bosqich tayanch doktoranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21138325>

Annotatsiya. Mazkur maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning hissiy-emotsional intellektini rivojlantirishda badiiy asarlarning didaktik imkoniyatlari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Badiiy matnlar bilan ishlash jarayonida o'quvchilarda emotsiyalarni anglash, ularni boshqarish, empatiya, refleksiya, samarali muloqot va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning mazmuni hamda pedagogik mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, badiiy asarlar asosida hissiy-emotsional intellektni rivojlantirishga xizmat qiluvchi interfaol metod va usullarning didaktik imkoniyatlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari badiiy asarlardan maqsadli va tizimli foydalanish boshlang'ich sinf o'quvchilarining hissiy-emotsional rivojlanishini ta'minlash, ijtimoiy moslashuvini kuchaytirish hamda shaxsiy va kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirishda muhim pedagogik omil ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: hissiy-emotsional intellekt, kichik maktab yoshi, badiiy asar, didaktik imkoniyatlar, empatiya, refleksiya, emotsiyalarni boshqarish, o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, pedagogik metodlar.

Аннотация. В данной статье с научно-педагогической точки зрения проанализированы дидактические возможности художественных произведений в развитии эмоционального интеллекта учащихся младшего школьного возраста. Раскрыты содержание и педагогические механизмы формирования у младших школьников способности осознавать и регулировать собственные эмоции, проявлять эмпатию, осуществлять

рефлексию, эффективно общаться и усваивать нравственные ценности в процессе работы с художественными текстами. Кроме того, обоснованы дидактические возможности интерактивных методов и приёмов, способствующих развитию эмоционального интеллекта средствами художественной литературы. Результаты исследования свидетельствуют о том, что целенаправленное и систематическое использование художественных произведений является важным педагогическим фактором эмоционального развития младших школьников, повышения их социальной адаптации, а также формирования личностных и коммуникативных компетенций.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, младший школьный возраст, художественное произведение, дидактические возможности, эмпатия, рефлексия, управление эмоциями, читательская грамотность, начальное образование, педагогические методы.

Abstract. This article analyzes the didactic potential of literary works in developing the emotional intelligence of primary school students from a scientific and pedagogical perspective. It examines the content and pedagogical mechanisms for fostering students' ability to recognize and regulate emotions, develop empathy, engage in reflection, communicate effectively, and acquire moral values through the study of literary texts. The paper also highlights the didactic potential of interactive teaching methods and strategies aimed at enhancing emotional intelligence through literature. The findings indicate that the purposeful and systematic use of literary works is an important pedagogical factor in promoting the emotional development, social adaptation, and personal and communicative competencies of primary school students.

Keywords: emotional intelligence, primary school students, literary work, didactic potential, empathy, reflection, emotion regulation, reading literacy, primary education, pedagogical methods.

An'anaviy ta'lim usullari, odatda, usta-shogird munosabatlariga asoslangan bo'lib, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi mustaqillik va o'zini boshqarish qobiliyatiga kamroq e'tibor qaratadi. Bu usullarda o'qitish jarayonida e'tibor ko'pincha faktlarni o'rganishga va nazariy bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan. Matematika, fan va boshqa sohalardagi an'anaviy metodlar eng ko'pida auditoriyadagi o'quvchilarning emotsiyalari va jamoatchilik bilan munosabatlari bilan bevosita ishlashga qaratilmagan. Bunday sharoitda emotsional intellektning rivojlanish darajasi yetarli bo'lmashligi mumkin, chunki ta'lim jarayonida asosiy e'tibor, asosan, o'quvchilarning kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Zamonaviy texnologiyalar, bundan tashqari, emotsional intellekt rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda murakkabroq va samaraliroq yondashuvlarni taklif etmoqda. Misol uchun, interaktiv o'qitish vositalari, virtual haqiqat va onlayn platformadagi ko'plab interaktiv faoliyatlar o'quvchilarga emotsiyalarni anglash va ularga javob berish qobiliyatini rivojlantirishda yordam beradi. Interaktiv usullar o'quvchilarga turli xil ijtimoiy vaziyatlarda harakat qilish va turli emotsiyalar bilan ishlash imkonini beradi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar orqali o'quvchilarning o'zga emotsiyalarni tushunish va ularga munosabatda bo'lish qobiliyati ham rivojlanishi mumkin.

Shu bilan birga, "zamonaviy pedagogik texnologiyalarni an'anaviy ta'lim usullari bilan uyg'unlashtirish emotsional intellektni rivojlantirish samaradorligini yanada oshiradi. Nazariy bilimlarni an'anaviy ta'lim vositalari orqali o'zlashtirish hamda amaliy ko'nikmalarni innovatsion texnologiyalar yordamida rivojlantirish o'quvchilarning emotsional tajribasini boyitadi va ularning shaxsiy rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Shunday qilib, an'anaviy va zamonaviy yondashuvlarning o'zaro integratsiyasi emotsional intellektni rivojlantirishning muhim pedagogik sharti sifatida namoyon bo'ladi"¹⁰.

¹⁰ Изотова Е.И. *Эмоциональная сфера ребенка: теория и практика*. – Москва: Академия, 2018. – 288 с.

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning nafaqat bilim va ko'nikmalarini, balki ularning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini ta'minlash ham muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich maktab davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda hissiy-emotsional intellektni rivojlantirish keyingi ta'lim bosqichlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Badiiy asarlar o'quvchilarni turli hayotiy vaziyatlar, qahramonlarning kechinmalari va axloqiy tanlovlari bilan tanishtiradi. Natijada bola voqealarni nafaqat tushunadi, balki ularni his qiladi, qahramonlarga hamdardlik bildiradi hamda o'z xatti-harakatlarini baholashni o'rganadi.

Hissiy-emotsional intellekt shaxsning o'z hissiyotlarini anglash, ularni boshqarish, boshqalarning emotsiyalarini tushunish va samarali ijtimoiy munosabatlarni yo'lga qo'yish qobiliyatidir. Boshlang'ich maktab yoshida ushbu sifatlarning rivojlanishi bolaning o'quv faoliyati, tengdoshlari bilan muloqoti va shaxsiy kamolotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Emotsional intellekt quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- o'z hissiyotlarini anglash;
- hissiyotlarni boshqarish;
- empatiya;
- motivatsiya;
- samarali muloqot va hamkorlik.

Boshlang'ich sinf o'qish darslarida foydalaniladigan badiiy asarlar nafaqat o'qish malakasini rivojlantiradi, balki o'quvchilarning emotsional dunyosini ham boyitadi.

Badiiy asarlarning asosiy didaktik imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, qahramonlarning his-tuyg'ularini tahlil qilish orqali o'quvchilar emotsiyalarni farqlashni o'rganadilar.

Ikkinchidan, voqealarni baholash jarayonida bolalarda empatiya rivojlanadi. Ular qahramonning quvonchi yoki qayg'usini his etishga harakat qiladilar.

Uchinchidan, muammoli vaziyatlarni muhokama qilish orqali qaror qabul qilish va nizolarni tinch yo'l bilan hal etish ko'nikmalari shakllanadi.

To'rtinchidan, badiiy asarlar axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ezgulik, halollik, mehr-oqibat, do'stlik kabi fazilatlar obrazlar misolida o'zlashtiriladi.

Hissiy-emotsional intellektni rivojlantirishda quyidagi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

- qahramonlarning hissiy holatini aniqlash;
- rolli o'yinlar;
- “Agar sen qahramon o'rnida bo'lsang...” usuli;
- klaster va konsept xaritalari;
- bahs-munozara;
- refleksiya kundaliklari;
- emotsiyalar xaritasi;
- ijodiy yozuv topshiriqlari.

Mazkur metodlar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlab, ularning tanqidiy va emotsional tafakkurini rivojlantiradi.

O'qituvchi badiiy asarni oddiy o'qib berish bilan cheklanmasligi, balki qahramonlarning ichki kechinmalarini ochishga yo'naltirilgan savollar berishi lozim.

Masalan:

- Qahramon nima uchun xafa bo'ldi?
- Uning o'rnida siz nima qilgan bo'lardingiz?
- Ushbu voqea sizda qanday his-tuyg'u uyg'otdi?
- Qaysi qahramonga ko'proq hamdard bo'ldingiz? Nima uchun?

Bunday savollar bolalarda refleksiya va empatiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

Badiiy asarlar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarda:

- emotsiyalarni anglash darajasi ortadi;

- empatiya rivojlanadi;
- muloqot madaniyati yaxshilanadi;
- ijobiy axloqiy fazilatlar shakllanadi;
- nizolarni tinch yo'l bilan hal etish ko'nikmalari rivojlanadi;
- o'qishga motivatsiya kuchayadi.

Badiiy asarlar boshlang'ich ta'lim jarayonida hissiy-emotsional intellektni rivojlantirishning samarali didaktik vositasi hisoblanadi. Ular o'quvchilarning emotsional tajribasini boyitadi, empatiya, o'zini anglash va hissiyotlarni boshqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bois o'qish darslarida badiiy asarlar bilan ishlashni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sayliyeva M.M. Pedagogik ta'limda emotsional intellektning o'рни // Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2025. – B. 1130–1132.
2. Shodmonov B. Badiiy ta'lim vositasida o'quvchilarning ma'naviy dunyosini rivojlantirish texnologiyasi: PhD dis. – T., 2023.
3. Tojiboyeva D. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Fan, 2020. – 286 b.
4. Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. – T.: Fan, 2019. – 304 b.
5. Usmonova F. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish metodikasi: PhD dis. – T., 2024.
6. Xo'jamatova X.M. Ijtimoiy ongning shakllantirishda emotsional intellektning o'рни va ahamiyati // Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Qo'qon, 2024. – B. 617–622.
7. Yuldashev T. Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirishning didaktik asoslari: PhD dis. – T., 2021.
8. Xolnazarova D. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ

kompetensiyani rivojlantirish metodikasi: PhD dis. – T., 2022.

9. Xo'jamatova X.M. Ijtimoiy ongini shakllantirishda emotsional intellektning o'rni va ahamiyati // Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Qo'qon, 2024. – B. 617–622.

10. Изотова Е.И. Эмоциональная сфера ребенка: теория и практика. – Москва: Академия, 2018. – 288 с.

O'QUV STRATEGIYALARINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Pulatova Muattar Kurakboyevna,

Samarqand viloyati, O'zbekiston.

muattarkurakboyevna@gmail.com.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21157860>

Annotasiya: mazkur maqolada o'quv strategiyalarining didaktik imkoniyatlari, pedagogik-psixologik xususiyatlari, kognitiv o'rganish, metakognitiv o'rganish haqida yangi yondashuvlarni rivojlantirish, o'quv strategiyalarini shaxs o'rganish usullariga tayanilgan holda o'rgatish masalalri yuzasidan fikrlar berilgan.

Аннотация: В данной статье рассматриваются дидактические возможности учебных стратегий, их педагогико-психологические особенности, а также вопросы развития новых подходов в области когнитивного и метакогнитивного обучения. Особое внимание уделяется обучению учебным стратегиям на основе индивидуальных способов познания обучающихся.

Abstract: This article examines the didactic potential of learning strategies, their pedagogical and psychological characteristics, as well as the development of new approaches in cognitive and metacognitive learning. Particular attention is given to teaching learning strategies based on learners' individual learning styles.

Kalit so'zlar: kognitiv o'rganish, metakognitiv o'rganish, motiv, aniq rejali faoliyatni tashkil etish, o'quvchilarning fiziologik, psixologik, intellektual, madaniy imkoniyatlari, ehtiyojlari, xususiyatlari.

Ключевые слова: когнитивное обучение, метакогнитивное обучение, мотив, организация целенаправленной плановой деятельности, физиологические, психологические, интеллектуальные и культурные возможности, потребности и особенности учащихся.

Keywords: *cognitive learning, metacognitive learning, motivation, organization of purposeful planned activity, students' physiological, psychological, intellectual, and cultural capacities, needs, and characteristics.*

Kirish. Hozirgi zamonaviy hayot va ta'lim imkoniyatlari shaxsning barkamollik xususiyatlari indikatorlarini takomillashtirmoqda. Jamiyat hamda maktab ta'limi bitiruvchilardan har tamonlama shakllanganlik kompetensiya komponentlarini strategik tafakkur indikatorlari vositasida mustahkamlashni kutmoqda. Ma'lumotlar juda tez vaqtda eskirib, qadrsizlanayotgan hozirgi davr uni tez fursatda o'rganish, o'z vaqtida malakali foydalanishni zaruratini keltirib chiqardi.

Shuningdek, ta'lim mazmunini takomillashtirib borish orqali o'quvchidan qisqa davrda tegishli ma'lumotlarni qayta ishlash, tezroq o'rganish hamda jarayonda samarali foydalanishni kutadi [3:39-b.]. Ushbu dolzarblik o'quv strategiyalarini ishlab chiqish va takomillashtirishni taqazo etadi. Bu esa, ta'lim vositalarini o'quv strategiyalari bilan boyitishning ijobiy imkoniyatlarini namoyon qiladi.

O'quvchilarning o'quv strategiyalarini o'rganishi "o'rganish usullari"ga asoslanadi. Yangi bilimni o'rganish o'quvchining o'rganish usullari, idrok kanallari faoliyati asosida sodir bo'ladi. Shu sababdan, o'quv strategiyalarini o'quvchilarga o'rgatish shaxsning o'rganish usullariga asoslanadi. Shaxsning asosiy o'rganish usullari asosan:

1. Kognitiv o'rganish usuli
2. Motivatsion o'rganish usuli
3. Muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlashni o'rganish usuli [1;52-b].

O'quv strategiyalarini kognitiv o'rganish usuli. Kognitiv o'rganish usuli didaktik "qolip"lar bo'lib, yangi axborotni oldingi bilim yoki tushuncha bilan bog'laydi.

Kognitiv o'rganish – o'quvchining intellektual o'rganish asosini tashkil qilib, o'quv sttrattegiyalarini o'rganishning affektiv, jismoniy, madaniy, ijtimoy ehtiyojlari bilan bog'liq. O'quv strategiyalarini kognitiv o'rganish o'quvchilarning

strategiyalarni idrok etish, tushunishini ta'minlaydi. Keyin navbatdagi bosqich hisoblangan metakognitiv o'rganishga aylanadi. Metakognitiv o'rganish – ta'lim oluvchi o'zining o'rganish jarayoni natijalarini tahlil qilishiga asoslanadi. Metokognitsiya o'quvchilar o'quv strategiyalarini mustaqil ta'limda, firklash jarayonlarida qo'llashini nazarda tutadi. Olim H.Borochning mulohazalariga ko'ra, "o'quvchi o'quv jarayonini nazorat qilayotganini his qilganda, unga o'rgatsih, o'zini sinab ko'rishga yo'naltirish osonroq bo'ladi" [1; 54-b.].

O'quv strategiyalarini motivatsion o'rganish usuli. Motivatsiyaning o'quv strategiyalarini o'rgatish jarayonidagi muhim jihatlarini aniqlashtiradi, vositalarini o'rgatadi. G.Svinikining [4;23-b.] fikrga ko'ra o'quvchilar o'zlarining samarali o'rganish usullarini yaxshi tushunishi ularning motivatsiyasini oshiradi. Motivatsion o'quv usuliga asoslanib o'quvchilarni o'quv startegiyalariga o'rgatish maqsadga muvofiq rejaga olib boradi. O'quvchi qanday maqsadga intilayotganini ongli bilsa, bu maqsad o'zi uchun shaxsan muhim ekanligini tushunsa aynan ushbu maqsadga erishish uchun yaxshiroq ishlaydi [1;54-b.]. O'quvchida muayyan akademik maqsadni belgilaganda to'liq mas'uliyat motivlardan kelib chiqadi. Motivlar aniq rejali faoliyatni tashkil etish kerak degan tushunchani shakllantiradi. Natijada, o'quv startegiyasi shakllanadi. Motivlar stabilligi jarayon samarasini ta'minlaydi.

O'quv strategiyalarini muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlashni o'rganish usuli. Mazkur vositalarning zarurati, imkoniyatlari, xususiyatlarini tanqidiy anglagan holda o'rganishni ta'minlaydi.

O'qituvchilarning o'quvchilarni o'quv strategiyalariga o'rgatish ko'nikmasi pedagogik jihatdan muhim bo'lib, strategiyalarning kognitiv imkoniyatlari o'rganishni o'rgatishni belgilaydi. O'quvchilarni o'quv strategiyalariga o'rgatishning pedagogik-psixologik imkoniyatlarini belgilashda strategiyalarni o'rganish usullari vositasida o'rgatish xususiyatlariga metodologik asoslanish kognitiv zarurat hisoblanadi.

O'qituvchilarda o'quvchilarni o'quv strategiyalariga o'rgatish ko'nikmalarini rivojlanirish pedagogik shart-sharoitlarini kasbiy faoliyatga

integratsiyalash, o'zaro kommunikatsiyaga kirishish, hamkorlik jarayonlarini muvofiqlashtiruvchi tizim sifatida qaraladi. o'qituvchining pedagogik faoliyatida o'quvchilarni o'quv strategiyalariga o'rgatish ko'nikmasini rivojlantirishni tizimli, mazkur yondashuv amalga oshirishni kuchaytirish orqali ta'lim samaradorligi oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boroch D., Hope, L., Smith B., Gabriner R., Mery P., Johnstone R., Asera R. Student success in community colleges (a practical guide to developmental education). United States of America: Jossey-Bass. 2010. – P. 52-54.
2. Livingston J.A. Metocognition: An Overview//psychology, Scientific research.SCIRP.2003.-13.-P.259-266.
3. Shodiyev N. Yangi pedagogik taxnologiyalar//O'quv-uslubiy qo'llanma.S., 2005. – 39 b.
4. Svinicki M.D. Learning and motivation in the postsecondary classroom.- Bolton, MA: anker publishing. 2004. –P.23

KOMMUNIKATIV YONDASHUV ASOSIDA GRAMMATIKANI
O'QITISHDA MOBIL ILOVALARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Tursunov Humoyun

Mustaqil tadqiqotchi, Bavariya federal o'lkasi Myunxen shahri,
Taufkirxen boshlang'ich maktabi pedagogiDOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21185427>

Annotatsiya: Ushbu tezisda kommunikativ yondashuv asosida grammatikani o'qitishda mobil ilovalardan foydalanish metodikasi yoritiladi. Grammatik bilimlarni faqat qoida va mashqlar orqali emas, balki real muloqot vaziyatlarida qo'llash orqali shakllantirish muhimligi asoslanadi. Mobil ilovalar ta'lim jarayonida interaktiv mashqlar, tezkor teskari aloqa, mustaqil ta'lim, vizual va audio materiallar orqali grammatik kompetensiyani rivojlantirish imkonini beradi. Tadqiqotda mobil texnologiyalardan samarali foydalanish uchun ularni dars maqsadi, o'quvchilarning til darajasi va kommunikativ ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish zarurligi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: kommunikativ yondashuv, grammatika, mobil ilova, raqamli texnologiya, grammatik kompetensiya, interaktiv ta'lim, mustaqil ta'lim.

Abstract: This thesis highlights the methodology of using mobile applications in teaching grammar based on the communicative approach. It substantiates the importance of developing grammatical knowledge not only through rules and exercises, but also through its application in real communicative situations. Mobile applications enable the development of grammatical competence in the educational process through interactive exercises, instant feedback, independent learning, and visual and audio materials. The study shows the necessity of aligning the effective use of mobile technologies with lesson objectives, learners' language proficiency levels, and communicative needs.

Keywords: communicative approach, grammar, mobile application, digital technology, grammatical competence, interactive learning, independent learning.

Zamonaviy chet tili ta'limida grammatika til tizimining nazariy qismi sifatida emas, balki muloqot jarayonida fikrni aniq, to'g'ri va mazmunli ifodalash vositasi sifatida o'rgatilishi zarur. An'anaviy yondashuvda grammatik qoidalarni yodlash va ularni yozma mashqlarda qo'llash ustuvor bo'lgan bo'lsa, kommunikativ yondashuvda o'quvchi grammatik birliklardan real nutqiy vaziyatlarda foydalanishga yo'naltiriladi. Bu jarayonda mobil ilovalar ta'lim samaradorligini oshiruvchi qulay vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Mobil texnologiyalar orqali o'quvchi istalgan joyda va vaqtda grammatik materialni takrorlaydi, xatolarini aniqlaydi, topshiriqlarni mustaqil bajaradi va o'z bilim darajasini nazorat qiladi. Shu sababli kommunikativ yondashuv asosida grammatikani o'qitishda mobil ilovalardan foydalanish metodikasini takomillashtirish dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotning metodologik asosini kommunikativ til o'qitish, mobil ta'lim va grammatik kompetensiyani shakllantirishga oid nazariy qarashlar tashkil etadi. Tahlil jarayonida tavsifiy, qiyosiy, pedagogik kuzatish va metodik umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Mobil ilovalar grammatika mavzularini tushuntirish, mashq qilish, nutqiy vaziyat yaratish, yozma va og'zaki topshiriqlarni bajarish, teskari aloqa olish hamda natijalarni kuzatish imkoniyatlari nuqtayi nazaridan baholandi. Metodik yondashuvda mobil ilova o'qituvchini almashtiruvchi vosita emas, balki darsning didaktik imkoniyatlarini kengaytiruvchi yordamchi resurs sifatida qaraladi. O'qituvchi grammatik mavzuni kontekstda tushuntiradi, mobil topshiriqlarni tanlaydi, o'quvchilar faoliyatini boshqaradi va olingan natijalarni kommunikativ mashg'ulotlar bilan bog'laydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mobil ilovalardan foydalanish grammatikani o'rganish jarayonini yanada interaktiv, individual va motivatsion qiladi. Mobil ilovalarda beriladigan qisqa izohlar, misollar, jadval, animatsiya va testlar o'quvchining mavzuni tezroq anglashiga yordam beradi. Ayniqsa, zamonlar, modal fe'llar, gap tuzilishi, so'z tartibi, predloglar va shart ergash gaplar kabi murakkab mavzularni o'zlashtirishda vizual va amaliy topshiriqlar muhim ahamiyatga ega.

Tezkor teskari aloqa o'quvchiga xatosini darhol ko'rish, uni tuzatish va to'g'ri shaklni mustahkamlash imkonini beradi. Mobil ilovalarda ball, daraja, kundalik topshiriq va rivojlanish ko'rsatkichlari mavjudligi o'quvchilarning ichki motivatsiyasini kuchaytiradi.

Kommunikativ yondashuv nuqtayi nazaridan mobil ilovalar faqat test yechish vositasi sifatida emas, balki nutqiy faoliyatga tayyorlovchi platforma sifatida qo'llanishi lozim. Masalan, o'quvchilar ilova orqali o'tgan zamon shakllarini mashq qilgandan so'ng o'z hayotidagi voqealar haqida qisqa hikoya tuzishi, shart gaplarni o'rgangandan keyin muammoli vaziyatga yechim taklif qilishi yoki modal fe'llarni mustahkamlagandan so'ng maslahat berish dialogini yaratishi mumkin. Bunday yondashuv grammatik bilimni amaliy kommunikativ ko'nikmaga aylantiradi.

Mobil ilovalardan foydalanish samaradorligi ularning dars jarayoniga qanday kiritilishiga bog'liq. Agar ilova faqat mexanik mashq sifatida qo'llansa, kommunikativ natija yetarli bo'lmaydi. Shuning uchun o'qituvchi grammatik mavzuni avval nutqiy kontekstda beradi, keyin mobil mashqlar orqali shaklni mustahkamlaydi va yakunda o'quvchilarni og'zaki yoki yozma muloqotga jalb qiladi. Bunda aniqlik va ravonlik o'rtasidagi muvozanat saqlanishi zarur. Mobil ilovalar grammatik aniqlikni rivojlantirsa, juftlik va guruh ishlari nutqiy ravonlikni shakllantiradi.

Ilovalarni tanlashda ularning mazmuni, metodik sifati, til darajasiga mosligi, teskari aloqa tizimi, foydalanish qulayligi va kommunikativ topshiriqlar bilan bog'lanish imkoniyati hisobga olinishi kerak. Har bir mobil resurs ta'lim maqsadiga xizmat qilishi, o'quvchining mustaqil ishlashini qo'llab-quvvatlashi va o'qituvchiga nazorat qilish imkonini berishi lozim. Shuningdek, mobil ilovalar uy vazifasi, mustaqil ta'lim, takrorlash va differensial yondashuvni tashkil etishda ham muhim vosita bo'la oladi.

Kommunikativ yondashuv asosida grammatikani o'qitishda mobil ilovalardan foydalanish o'quvchilarning grammatik kompetensiyasini rivojlantirish, mustaqil ta'limini kuchaytirish va muloqotga tayyorlashda samarali metodik imkoniyat

yaratadi. Mobil ilovalar orqali grammatik material ko'rgazmali, interaktiv va individual tarzda o'zlashtiriladi. Biroq ularning ta'limiy samarasi o'qituvchining metodik tashkilotchiligi bilan belgilanadi. Grammatikani mobil ilovalar yordamida o'qitish qoidalarini yodlashga emas, balki ularni real nutqiy vaziyatlarda ongli, to'g'ri va maqsadga muvofiq qo'llashga xizmat qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014. – 410 p.
2. Larsen-Freeman D. Teaching Language: From Grammar to Gramaring. – Boston: Heinle & Heinle, 2003. – 170 p.
3. Nunan D. Task-Based Language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 222 p.
4. Ellis R. Current Issues in the Teaching of Grammar: An SLA Perspective // TESOL Quarterly. – 2006. – Vol. 40, No. 1. – P. 83–107.
5. Doughty C., Williams J. Focus on Form in Classroom Second Language Acquisition. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 320 p.
6. Kukulska-Hulme A., Shield L. An Overview of Mobile Assisted Language Learning: From Content Delivery to Supported Collaboration and Interaction // ReCALL. – 2008. – Vol. 20, No. 3. – P. 271–289.
7. Stockwell G. Using Mobile Phones for Vocabulary Activities: Examining the Effect of the Platform // Language Learning & Technology. – 2010. – Vol. 14, No. 2. – P. 95–110.

TALABALAR BO'SH VAQTLARINI SAMARALI TASHKIL QILISH
METODIKALARI

To'rayev Azamat Maqsudovich

CHDPU mustaqil tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21185461>

Annotatsiya: Ushbu tezisda talabalar bo'sh vaqtini samarali tashkil qilishning pedagogik-metodik asoslari yoritilgan. Talabalarning bo'sh vaqtini mazmunli rejalashtirish, vaqtni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish, shaxsiy va intellektual o'sishni qo'llab-quvvatlash masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, bo'sh vaqtni noto'g'ri tashkil etish natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan salbiy ijtimoiy oqibatlar ham ko'rib chiqiladi. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarni bo'sh vaqtni konstruktiv tashkil qilishga yo'naltirish, maxsus kurslar, uslubiy ko'rsatmalar va institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini joriy etish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: bo'sh vaqt, talabalar, vaqtni boshqarish, samarali rejalashtirish, shaxsiy rivojlanish, akademik muvaffaqiyat, ijtimoiy faollik, konstruktiv faoliyat.

Abstract: This thesis highlights the pedagogical and methodological foundations for the effective organization of students' leisure time. It analyzes the issues of meaningful leisure planning, the development of time management skills, and the support of students' personal and intellectual growth. The work also examines possible negative social consequences that may arise from the ineffective organization of free time. The necessity of introducing special courses, methodological guidelines, and institutional support mechanisms in higher education institutions aimed at the constructive organization of students' leisure time is substantiated.

Keywords: leisure time, students, time management, effective planning, personal development, academic success, social activity, constructive activity.

Jamiyatda insonlarning bo'sh vaqtlarini sog'lom va konstruktiv tarzda o'tkazishlari samarali bo'lsada, ammo ko'pincha vaqtni mazmunli rejalashtirishga salohiyatning etishmasligi bo'sh vaqtning behuda sarflanishiga olib keladi. Dunyoda vaqtni boshqarishning talabalar akademik yutuqlariga ijobiy ta'sirlarini o'rganish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar o'tkazilgan bo'lib, talabaning bo'sh vaqti—bu uy vazifalarini va boshqa kundalik ishlarini bajarishdan keyin qolgan ixtiyoriy vaqt hisoblanadi. Bo'sh vaqtni qanday o'tkazishni talabalar ixtiyoriy tanlaydilar. Bunda bosh vaqt byudjetidan dam olish, ijtimoiy muloqat, jismoniy-intellektual rivojlanish uchun ham sarflashlari mumkun. Shu bilan birga bo'sh vaqt makoni talaba-yoshlarimiz uchun zavqlanish, o'zini namoyon qilish, individual rivojlanishni rag'batlantirish, turli ijtimoiy vaziyatlarda turli ijtimoiy rollarni sinab ko'rish va muloqat qilish imkoniyatini beruvchi vaqt ham hisoblanadi. Xorijiy tadqiqotchilar Larsen va Cacioppolar yoshlar uchun bo'sh vaqtni individual o'sish va rivojlanish vaqti sifatida ko'rib chiqadi. [3] Talaba-yoshlar uchun bo'sh vaqt makoni o'z-o'zini anglashni rivojlantirish, muhim hayotiy qarorlarga ta'sir qiluvchi, ta'lim turi uchun qulay xavfsiz qulay makon ham hisoblanadi. Bundan tashqari dam olishga bo'lgan intilish o'z navbatida hayotdan qoniqish va ruhiyatning ko'tarinki bo'lishi, stresslarning kamayishi, hayotga bo'lgan intilish, kurashuvchanlikni kuchaytirib, ijtimoiy kapitalni shakllantirishga yordam beradi. Ikkinchi tomondan talaba-yoshlarning yaqinlari nazoratidan holi ravishda bo'sh vaqtni mazmunsiz, intizomsiz tashkil qilish oqibatida jinoyat, giyohvandlik, bezorilik kabi ijtimoiy vavfli hatti-harakatlarga ham olib kelish mumkin.

Bo'sh vaqtni samarali boshqara olmaslik zerikish hissidan kelib chiqadigan salbiy oqibatlar ijtimoiy muammolar, huquqbuzarlikning turli ko'rinishlariga olib kelishi mumkun. Ko'pchilik talabalar bo'sh vaqtni samarali rejalashtirish va boshqarish ta'lim sifatini ta'minlashda asosiy omili ekanligini, vaqtni to'g'ri boshqarish qobiliyati inson hayotining barcha jabhalariga ijobit ta'sir qilishini tushunmaydilar.

Talabalarning aksariyati bo'sh vaqtni qiziqarli faoliyat uchun makon sifatida qarashadi. Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bo'sh vaqtlaridan faoydalanishlarini rejalashtirish va boshqarishda qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish orqali samarali bo'sh vaqtni tashkil qilish ga erishish mumkun bo'ladi. Bunda bo'sh vaqtni boshqarish bo'yicha kurslar tashkil qilinishi, bo'sh vaqtdan foydalanish bo'yicha uslubiy ko'rstmalarni ishlab chiqish yaxshi samara beradi. Shu bilan birga Oliy ta'lim muassasasi jamoasi tomonidan talabalarga bo'sh vaqtlarini konstruktiv tarzda rejalashtirish va boshqarishga yordam berish uchun imkoniyat va qulayliklarni taqdim etishi maqsadga muvofiqdir.

Talabalarning bo'sh vaqtlarini boshqarish imkoniyatlarini kengaytirish orqali ularning shaxsiy rivojlanishini yaxshilaydigan muhim tajribaga ega bo'lishlari ta'minlanadi. Vins Lombardi "Agar muvaffaqiyatning bahosi mashaqqatli mehnat bo'lsa, muvaffaqiyatga vaqtni mukammal boshqarish orqali erishiladi", deya haqli fikrni aytgan edi.

Xorijiy tadqiqotchilardan Nilson talabalarning faolligi va muvaffaqiyati tasodifga qoldirilmasligi kerak, balki ular faoliyati instutsional nazorat qilinishi darkor, deya ta'kidlaydi. Ayniqsa umumiy o'rta ta'lim tizimini bitirib katta hayotga qadam qo'ygan 1-bosqich talaba-yoshlarida vaqtni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish akademik muvaffaqiyat uchun juda muhim sanaladi. Vaqtni to'g'ri boshqarishni tashkillashtirishda uni rejalashtirish bo'yicha maxsus topshiriqlarning berilishi hayotiy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Vaqt inson uchun eng qimmatli manbalardan biri sanaladi. Ba'zi talabalar vaqtni boshqarish qobiliyatlarini "tabiiy" tarzda namoyish qilsalar, boshqalari ushbu toifadagi ko'nikmalarni rivojlantirishlari zarur bo'ladi. Vaqtni boshqarish ko'nikmalari vaqtdan samarali foydalanish qobiliyati asosida yuz beradi. Talaba-yoshlar vaqtni to'g'ri rejalashtirish ko'nikmalari maqsadlarni belgilash, qaysi birining muhimligini anglash va ustuvorlikni belgilash imkoniyatiga ega bo'ladi. Vaqtdan samarali foydalanishni bilish asosida ijobiy individual natijaga erishish mumkun.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'limini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son Farmoniga 1-Ilova
2. S.N.Allayarova.Talabalarni ilmiy tadqiqot faoliyatiga jalb qilishda professor-O'qituvchi pedagogik mahoratining ahamiyati.//Global dunyoda ilm-fan va ta'limdagi innovatsion rivojlanishning zamonaviy trendlari 15 dekabr, 2022 yil.-B.45-50 .
- 3.https://www.researchgate.net/publication/273991330_Free-time_Management_amongst_Generation_Y_Students

CHARLZ DIKKENSNING "HARD TIMES" ROMANI VA
ALDULHAMID CHO'LPONNING "KECHA VA KUNDUZ" ROMANLARI

Khodjayeva Shoir Bekbergenovna

Urganch innovatsion universiteti o'qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21185471>

Annotatsiya: Ushbu tezisdan Charlz Dikkinsning "Hard Times" hamda Abdulhamid Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanlarida ijtimoiy muhit, inson taqdiri, ma'naviy inqiroz va jamiyatdagi adolatsizliklarning badiiy talqini qiyosiy tahlil qilinadi. Har ikki asarda ham yozuvchilar o'z davrining muhim ijtimoiy muammolarini inson ruhiyati, axloqiy tanlov va shaxs erkinligi masalalari bilan bog'liq holda yoritgan. Tadqiqotda ingliz va o'zbek realizmiga xos tasvir usullari, qahramonlar xarakteri hamda jamiyat va shaxs munosabatlarining umumiy va farqli jihatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Charlz Dikkins, Abdulhamid Cho'lpon, realizm, roman, ijtimoiy muhit, inson taqdiri, ma'naviy inqiroz, qiyosiy tahlil.

Abstract: This thesis presents a comparative analysis of the artistic interpretation of the social environment, human destiny, spiritual crisis, and social injustice in Charles Dickens's **Hard Times** and Abdulhamid Cholpon's **Night and Day**. In both works, the writers illuminate the major social problems of their time in connection with human psychology, moral choice, and personal freedom. The study reveals the common and distinctive features of the descriptive methods characteristic of English and Uzbek realism, the characters' personalities, and the relationship between society and the individual.

Keywords: Charles Dickens, Abdulhamid Cholpon, realism, novel, social environment, human destiny, spiritual crisis, comparative analysis.

Jahon adabiyotida realistik roman jamiyat hayotidagi ziddiyatlarni, inson ruhiyatidagi iztiroblarni va davrning ma'naviy qiyofasini ochib beruvchi muhim janrlardan biridir. Charlz Dikkins XIX asr ingliz realizmining yirik vakili sifatida

sanoatlashgan jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, inson mehnatining qadrsizlanishi va tarbiya tizimidagi biryoqlamalilikni keskin tanqid qiladi. Uning “Hard Times” romanida fakt va manfaat asosiga qurilgan hayot insoniy tuyg‘ularni siqib chiqaruvchi kuch sifatida talqin etiladi. Abdulhamid Cho‘lpon esa XX asr boshlaridagi o‘zbek jamiyatining murakkab ijtimoiy-ma’naviy holatini “Kecha va kunduz” romanida chuqur badiiy tahlil qiladi. Asarda jaholat, mutelik, ayol taqdiri, mustamlakachilik muhiti va milliy uyg‘onish ehtiyoji asosiy g‘oyaviy yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur ikki roman turli davr va makonda yaratilgan bo‘lsa-da, ularni inson qadr-qimmat, erkinlik va adolat masalalariga e’tibor birlashtiradi.

Tezida qiyosiy-tipologik, tarixiy-adabiy va badiiy tahlil metodlariga tayanildi. Qiyosiy-tipologik yondashuv Dikens va Cho‘lpon romanlaridagi o‘xshash ijtimoiy-estetik belgilarni aniqlashga xizmat qiladi. Tarixiy-adabiy yondashuv har ikki asarni o‘z davri ijtimoiy sharoiti, adabiy jarayoni va milliy tafakkuri bilan bog‘liq holda o‘rganishga imkon beradi. Badiiy tahlil metodi orqali obrazlar tizimi, konflikt, syujet, xarakter yaratish mahorati va muallif pozitsiyasi yoritildi. Tadqiqot obyekti sifatida “Hard Times” va “Kecha va kunduz” romanlaridagi ijtimoiy muhit va inson taqdiri talqini tanlandi.

“Hard Times” romanida Dikens Koktaun shahri tasviri orqali sanoat jamiyatining sovuq, mexanik va inson ruhiyatiga zid muhitini yaratadi. Shahardagi zavodlar, tutun, bir xillik va foydaparastlik insonni mustaqil fikrlovchi shaxs emas, ishlab chiqarish tizimining oddiy bo‘lagiga aylantiradi. Gradgrind obrazi faktlarga sig‘inuvchi, tasavvur va tuyg‘uni inkor etuvchi tarbiya tizimining timsolidir. Louisa va Tomning ruhiy fojiasi aynan shu muhitning natijasi sifatida talqin qilinadi. Dikens insonni faqat aql va hisob bilan tarbiyalash mumkin emasligini, qalb, mehr, tasavvur va axloqiy tarbiya jamiyat hayoti uchun zarurligini ko‘rsatadi.

“Kecha va kunduz” romanida Cho‘lpon o‘zbek jamiyatidagi ijtimoiy mahdudlik, ayol huquqsizligi va eski tartiblarning inson taqdiriga ko‘rsatgan fojeaviy ta’sirini tasvirlaydi. Zebi obrazi orqali yozuvchi poklik, go‘zallik va

ezgulikka intilgan yosh qalbning adolatsiz muhitda ezilishini ochib beradi. Akbarali mingboshi, Razzoq so'fi va boshqa obrazlar orqali jamiyatdagi ma'naviy tanazzul, munofiqlik va jaholat ko'rsatiladi. Cho'lpon uchun inson taqdiri faqat shaxsiy qismat emas, balki xalqning ruhiy uyg'onishi, millatning ma'rifatga ehtiyoji va ijtimoiy adolat muammosi bilan bog'liqdir.

Har ikki romanda ham ijtimoiy muhit qahramon taqdirini belgilovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'ladi. Dikens sanoatlashgan Angliyada insoniylikning yo'qolishidan xavotir bildirsa, Cho'lpon mustamlaka va jaholat sharoitida milliy ruhning ezilishini badiiy ifodalaydi. Dikensda muammo ko'proq iqtisodiy va tarbiyaviy tizim bilan bog'liq bo'lsa, Cho'lponda u ma'naviy, milliy va ijtimoiy ildizlarga ega.

Dikens va Cho'lpon realizmining muhim jihati shundaki, ular jamiyatdagi muammolarni quruq tasvirlamaydi, balki inson ruhiyatidagi og'riq orqali ochadi. "Hard Times"da Louisa ichki bo'shliq, mehrsizlik va majburiy tarbiyaning qurboni sifatida ko'rinsa, "Kecha va kunduz"da Zebi erksizlik va adolatsizlik qurboni sifatida gavgdalanadi. Bu obrazlar orqali mualliflar ayol qalbi, inson erki va jamiyat mas'uliyati masalalariga murojaat qiladi.

Romanlardagi farq ularning milliy-adabiy asosida ko'rinadi. Dikens satira, grotesk va ijtimoiy tanqid orqali ingliz jamiyatining sanoat davridagi illatlarini fosh etadi. Cho'lpon esa lirizm, ruhiy izzitirob va milliy uyg'onish g'oyasi orqali o'zbek jamiyatining ichki ziddiyatlarini yoritadi. Dikens qahramonlari ko'pincha sanoat va sinfiy munosabatlar bosimi ostida harakat qilsa, Cho'lpon qahramonlari urf-odat, jaholat, mutelik va mustamlaka muhitining bosimini his etadi. Shunga qaramay, har ikki yozuvchi uchun adabiyot inson qadrini himoya qiluvchi ma'naviy kuchdir.

Charlz Dikensning "Hard Times" va Abdulhamid Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanlari realizmning ikki milliy ko'rinishini ifodalaydi. Birinchi asarda sanoatlashgan jamiyatning inson ruhiyatiga salbiy ta'siri, ikkinchisida esa eski ijtimoiy tartiblar va jaholatning inson taqdirini izdan chiqaruvchi oqibatlari yoritiladi. Har ikki yozuvchi jamiyatdagi adolatsizlikni inson fojiasi orqali

ko'rsatadi va o'quvchini ma'naviy uyg'oqlikka chaqiradi. Shu jihatdan mazkur romanlar ingliz va o'zbek realistik adabiyotida insonparvarlik, adolat va erkinlik g'oyalarini ifodalovchi muhim badiiy manbalar sifatida qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dickens Ch. Hard Times. — London: Penguin Classics, 2003. — 368 p.
2. Cho'lpon A. Kecha va kunduz. — Toshkent: Sharq, 2000. — 288 b.
3. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. — Москва: Художественная литература, 1975. — 504 с.
4. Лукач Г. К теории реализма. — Москва: Гослитиздат, 1939. — 392 с.
5. Watt I. The Rise of the Novel. — Berkeley: University of California Press, 1957. — 319 p.
6. Wellek R., Warren A. Theory of Literature. — New York: Harcourt, Brace and Company, 1949. — 403 p.
7. Каримов Н. XX аср ўзбек адабиёти тараққиётининг ўзига хос хусусиятлари. — Тошкент: Фан, 1993. — 212 б.
8. Қўшжонов М. Ўзбек романчилигининг ривожланиш босқичлари. — Тошкент: Фан, 1985. — 240 б.

OLIV TA'LIM TASHKILOTI XODIMLARIDA MENEJERLIK SIFATLARINING AMALDAGI HOLATI VA RIVOJLANISH JARAYONLARI

Raximov Mirvali Donayevich

Oliy ta'limni rivojlantirish global hamkorlik markazi, tayanch doktorant

mirvali_rakhimov_90@mail.ru

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21185486>

Annotatsiya: Ushbu tezisda muallif oliy ta'lim tashkilotlari xodimlarida menejerlik (boshqaruvchanlik) sifatlarining bugungi kundagi amaldagi holati, tizimdagi islohotlar davrida ushbu sifatlarga bo'lgan ehtiyoj hamda ularni tizimli rivojlantirish jarayonlari tahlil qilingan. Shuningdek, oliy ta'lim tizimi xodimlarining menejerlik kompetensiyalarini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ilgari surilganligiga guvoh bo'lamiz.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, menejerlik sifatleri, boshqaruv kompetensiyasi, akademik menejment, kadrlar salohiyati, rivojlanish jarayonlari.

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОЦЕССЫ РАЗВИТИЯ МЕНЕДЖЕРСКИХ КАЧЕСТВ У СОТРУДНИКОВ ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Аннотация: В данной тезисной работе автором проанализированы современное состояние управленческих (менеджерских) качеств сотрудников высших образовательных организаций, потребность в этих качествах в период реформ в системе, а также процессы их системного развития. Мы также становимся свидетелями того, что в работе выдвинуты практические рекомендации по повышению управленческих компетенций персонала системы высшего образования.

Ключевые слова: Высшее образование, менеджерские качества, управленческая компетенция, академический менеджмент, кадровый потенциал, процессы развития.

CURRENT STATUS AND DEVELOPMENT OF MANAGERIAL COMPETENCIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTION STAFF

Annotation: *In this abstract, the author analyzes the current state of managerial qualities among the staff of higher education organizations, the need for these skills during the period of systemic reforms, and the processes of their systematic development. We also observe that the paper puts forward practical recommendations for enhancing the managerial competencies of higher education system personnel.*

Keywords: *Higher education, managerial qualities, managerial competence, academic management, personnel potential, development processes.*

KIRISH

Bugungi kunda jahon ta'lim makonida oliy ta'lim muassasalari nafaqat ilmiy va ta'lim maskani, balki raqobatbardosh xizmatlar ko'rsatuvchi yirik ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar sifatida namon bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, universitetlarga akademik va moliyaviy mustaqillik berish sharoitida professor-o'qituvchilar hamda ma'muriy xodimlarning menejerlik sifatleri (boshqaruv ko'nikmalari) hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy oliy ta'lim xodimi nafaqat o'z sohasining yetuk mutaxassisi, balki resurslarni to'g'ri taqsimlay oladigan, jamoani maqsadlar sari yetaklovchi va inqirozli vaziyatlarda tezkor qaror qabul qiluvchi strategik menejer bo'lishi talab etiladi. Oliy ta'lim muassasalarining rahbarlari va boshqaruv xodimlari ushbu jarayonning asosiy amalga echiruvchilari hisoblanadi. Shu sababli, ularning menejerlik sifatlarini rivojlantirish tizimini takomillashtirish mamlakatimiz oliy ta'limining raqobatbardoshligi va sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir.

Oliy ta'lim tashkiloti xodimlarining menejerlik sifatlarini rivojlantirishning amaldagi holati haqida so'z yuritar ekanmiz eng avvalo amaldago holatni tahlil qilmog'imiz va uning ijobiy jihatlariga e'tibor qaratib, so'ngra keying jihatlarini ko'rib chiqish lozim.

Amaldagi holat tahlili

Oliy ta'lim tashkilotlari xodimlarining menejerlik sifatlarini o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tahlillar va kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda tizimda quyidagi amaldagi holat kuzatilmoqda:

1. **Akademik yetakchilik va ma'muriy boshqaruv o'rtasidagi mutanosiblik:** Ko'p hollarda kafedra mudirlari va dekanlar kuchli ilmiy salohiyatga ega bo'lsalar-da, zamonaviy menejment (HR-menejment, taym-menejment, strategik rejalashtirish) qoidalaridan yetarli darajada xabardor emasligi.
2. **Raqamli menejment ko'nikmalari:** Ta'lim platformalari va elektron hujjat aylanishi (masalan, HEMIS tizimi) joriy etilishi bilan xodimlarda raqamli boshqaruv ko'nikmalari shakllandi, biroq ma'lumotlarni tahlil qilish (Data Analytics) va ular asosida qaror qabul qilish darajasi hali ham pastligicha qolmoqda.
3. **Innovatsion tashabbuskorlik:** Xodimlarda an'anaviy boshqaruv (buyruq va ijro) andozalariga suyanish kuchli, xalqaro grantlar jalb qilish, tijoratlashtirish va xalqaro hamkorlikni mustaqil boshqarish kabi "tadbirkorlik" sifatleri (Entrepreneurial skills) tizimli shakllanmagan.

Rivojlanish jarayonlari va omillari

Oliy ta'lim xodimlarida menejerlik sifatlarini rivojlantirish uzluksiz va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi lozim:

1. **Motivatsiya va korporativ madaniyat:** Xodimlarda ichki motivatsiyani uyg'otish hamda universitet ichida sog'lom korporativ muhitni yaratish. Menejerlik sifatleri faqat lavozimga erishish vositasi emas, balki shaxsiy KPI (samaradorlik ko'rsatkichlari)ning ajralmas qismi bo'lishi kerak.
2. **Uzluksiz malaka oshirish (Upskilling):** Rahbar va pedagog kadrlar uchun muntazam ravishda "Zamonaviy ta'lim menejmenti", "Loyihalarni boshqarish (Project Management)", "Konfliktlarni boshqarish" va "Komanda bilan ishlash (Teambuilding)" yo'nalishlarida trening hamda vorkshoplar tashkil etish.
3. **Mentorlik (Ustoz-shogird) tizimi:** Tajribali va xorijda malaka oshirib kelgan yetakchi menejer-xodimlarning yosh kadrlarga mentorlik qilish tizimini yo'lga qo'yish.

Oliy ta'lim tizimi boshqaruv xodimlarining menejerlik sifatlarini rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar quyidagilardan iborat:

1. Oliy ta'lim boshqaruv menejerlari uchun professional standartlarni ishlab chiqish

Zamonaviy oliy ta'lim muassasalarini muvaffaqiyatli boshqarish uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar, bilim va ko'nikmalar tizimini o'z ichiga olgan professional standartlarni ishlab chiqish va joriy etish.

2. Uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini yaratish

Oliy ta'lim boshqaruv xodimlari uchun bosqichma-bosqich, uzluksiz va amaliyotga yo'naltirilgan malaka oshirish tizimini tashkil etish.

3. Mentorlik va kouching tizimini joriy etish

Tajribali rahbarlar yangi boshqaruv xodimlariga yo'l-yo'riq ko'rsatish, ularning professional o'sishiga yordam berish uchun mentorlik va kouching tizimini shakllantirish.

4. Xalqaro sertifikatlash dasturlarini joriy etish

ACBSP, AACSB va boshqa xalqaro akkreditatsiya agentliklarining oliy ta'lim boshqaruvi bo'yicha sertifikatlash dasturlarini o'zbekistonlik mutaxassislar uchun moslashtirish va joriy etish.

5. Boshqaruv samaradorligini baholash tizimini takomillashtirish

Oliy ta'lim muassasalarining rahbarlari faoliyati samaradorligini baholashning aniq, o'lchanuvchan va xalqaro standartlarga mos ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqish.

6. Oliy ta'lim boshqaruvi bo'yicha tadqiqotlarni rivojlantirish

Oliy ta'lim muassasalari boshqaruvi muammolarini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarni rag'batlantirish va ularning amaliy natijalarini boshqaruv jarayonida qo'llash.

Oliy ta'lim tizimida boshqaruv xodimlarining menejerlik sifatlarini rivojlantirish jarayoni ko'p jihatdan tashkiliy va institutsional omillarning holati bilan belgilanadi. Ushbu omillar boshqaruv faoliyatining mazmuni, qaror qabul

qilish mexanizmlari hamda boshqaruv xodimlarining kasbiy mustaqilligi va mas'uliyat darajasini aniqlab beradi. Tashkiliy va institutsional omillar menejerlik sifatlarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratib, ularning amaliy namoyon bo'lishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Boshqaruv tuzilmasi menejerlik sifatlarini rivojlantirishda asosiy tashkiliy omil sifatida namoyon bo'ladi. Oliy ta'lim muassasasining tashkiliy tuzilmasi qanchalik moslashuvchan va ochiq bo'lsa, boshqaruv xodimlarining tashabbuskorligi va strategik fikrlashi shunchalik faol rivojlanadi. Markazlashgan va qat'iy ierarxiyaga asoslangan tuzilmalar ko'pincha boshqaruv xodimlarining menejerlik sifatlarini ma'muriy vazifalar bilan cheklab qo'yadi. Aksincha, funksional va loyiha asosida tashkil etilgan boshqaruv tuzilmalari menejerlik sifatlarining rivojlanishi uchun qulay muhit yaratadi

Xulosa va takliflar

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, oliy ta'lim tashkiloti xodimlarida menejerlik sifatlarini rivojlantirish muassasaning xalqaro reytinglardagi o'rnini belgilovchi eng asosiy omildir. Mazkur jarayonni jadallashtirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

1. Oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv lavozimlariga kadrlarni tayyorlash va tayinlashda ularning menejerlik kompetensiyalarini baholovchi milliy mezonlar tizimini (Assessment Center) joriy etish.
2. Xodimlarni xorijiy yetakchi universitetlarga qisqa muddatli "akademik va ma'muriy menejment" stajirovkalariga yuborish ko'lamini kengaytirish.
3. Universitet ichki boshqaruvida byurokrtiyani kamaytirish va qaror qabul qilish jarayonlarini "pastdan yuqoriga" (Bottom-up) tamoyili asosida transformatsiya qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonuni.

3. Begimqulov U.Sh. Oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish va kadrlar salohiyatini oshirish muammolari. // Zamonaviy ta'lim. – Toshkent, 2021.

4. Xodiyev B.Y., Mustafakulov Sh.I. Akademik menejment: Oliy ta'lim muassasalarini strategik boshqarish. – Toshkent: "Iqtisodiyot", 2022. – 240 b.

YOSHLARNING AXBOROT MAKONIDA MAFKURAVIY TRANSFORMATSIYALASHUVI

Karimov Islomjon Isroiljon o'g'li

NamDPI 2-kurs tayanch doktoranti.

Gmail: karimovislomjon073@gmail.com Tel: +99894 268 27 75

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21208775>

Annotatsiya: Mazkur maqolada yoshlar tafakkuridagi o'zgarishlarning umumiy jarayonlari tahlil qilingan va xulosalangan. Axborot jamiyatining shakllanishiga retrospektiv tahlil bilan yondashib tarixiy-falsafiy jarayonlar silsilasida yoshlar qanday qilib jamiyatda o'z o'rinlariga ega bo'lganlari, tafakkurlari rivojlangani va jamiyat hayotidagi muhim masalalarda ishtirok etganlarini ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: yoshlar, sotsium, mafkuraviy kurash, axborot makoni, ijtimoiy prognozlar, global muammolar, dunyoqarash, avlodlar almashinuvi

Аннотация: В данной статье анализируются и обобщаются общие процессы изменений в мышлении молодежи. На основе ретроспективного анализа формирования информационного общества рассматривается, как молодые люди обретали свое место в социуме в ходе историко-философских процессов, как развивалось их мышление и как они участвовали в решении важных вопросов общественной жизни.

Ключевые слова: молодежь, социум, идеологическая борьба, информационное пространство, социальные прогнозы, глобальные проблемы, мировоззрение, смена поколений

Abstract: This article analyzes and summarizes the general processes of changes in the thinking of youth. Adopting a retrospective analysis of the formation of the information society, it examines how young people gained their place in society through historical-philosophical processes, how their mindset evolved, and how they participated in important issues of social life.

Keywords: *youth, socium, ideological struggle, information space, social forecasts, global problems, worldview, generational change*

Postmodern jamiyatda ijtimoiy hayotning barcha sohalariga axborot texnologiyalarini kirib kelishi va “axborot portlashi” natijasida ko‘pchilik insonlar, ayniqsa yoshlar ijtimoiy mojallarini, hayotiy ideallarini aniqlashda qiynalishmoqda. [1] Axborotlashgan jamiyatning nazariy asoslari qay tarzda yoshlar ongida singdirilishi va manipulyatsiya qilinishiga holisona baho berish yoshlar dunyoqarashlari va uning determinant bo‘lgan axborot vositalarining umumiy manzarasini aks ettiradi. Bunda insoniyatning ijtimoiy taraqqiyotini har bir millat yoki davlat misolida ko‘rib chiqmasdan asosiy qonuniyatlarga e’tibor qaratilgan. Tarixiy rivojlanish tendensiyasi yoshlarning jamiyatdagi o‘rni uzoq davrlar mobaynida asosan ishchi kuchi sifatida baholanganini va aynan axborotlashuvdagi rivojlanish ularning barcha sohalarida ildamlikka chorlaganini ko‘rsatdi.

Yoshlarning ijtimoiylashuvi modellarini qiyosiy-tarixiy tahlilini ko‘rib chiqish uchun ularning dunyoqarashini oshiruvchi axborot muxitining o‘rniga baho berilar ekan, yaqin bir necha asrlargacha axborot ulashuvchi asosiy manba ta’lim tizimidan iborat bo‘lganini bilib olamiz. Shunga qaramasdan bugungi davrda ham yoshlar dunyoqarashining siyosiy, madaniy, axloqiy, estetik, ekologik, huquqiy, diniy ko‘rinishlarida shakllantiruvchi vosita sifatida ta’lim o‘z mavqeyini saqlab turmoqda. Biroq bugungi davr yoshlari ilm olish vositasi sifatida imkoniyatlari kengroq bo‘lgan ommaviy axborot vositalarini afzal ko‘rmoqdalar.

Avvalambor, yoshlarning ijtimoiylashuvida ularga taqdim etilgan ta’lim tizimi va axborot tarmoqlari harakatlantiruvchi omil bo‘lsa ham, u butkul ravishda insonlar hayotini keskin burib yubora olmaydi. Bunday rivojlanishda tafakkurdagi siljishlar eski axborot resurslarining negizida tadrijiy tarzda amalga oshib boradi va bu jarayon muttasil amalga oshuvchi jarayon bo‘lganidan muqarrar xarakterga ega. Insonlar bir xil hayot kechirish va yashash tarzidagi qaytariluvchi qoliplardan voz kechishga intiladilar. Eskinining negizida shakllangan yangicha axborot makoni

boshqa xalqlar va ijtimoiy guruxlarning intilishlarini o'zlashtirish hisobiga yangilanadi.

Ana shu yangilanishlar yoshlar tomonidan eng faol ma'qullanadi va o'zlashtiriladi. Buning sababi, yoshlarda intiluvchanlik kuchli bo'lishi va mavjud dunyoqarash qoliplarining ularga yetarlicha ta'sir ko'rsatib ulgurmaganida. Yoshlar asta-sekin ulg'ayib o'z yangi qadriyatlarini va mafkuralarini targ'ib etadilar. Bunday jarayondagi o'zgarishlar ming yillar davomida sekinlik bilan rivojlangani holda, ma'lumotlarni uzatish va qabul qilish imkoniyatlari oshgan stixiyali xaos yuz berayotgan zamonaviy davrda vaziyatni prognozlashni qiyinlashtirmoqda. A. Jumaboyevga ko'ra, "Yoshlar virtual hayotga shunchalik kirib ketmoqdaki, milliy ma'naviy qadriyatlar ming yillar davomida shakllangan, o'tmish avlodlardan o'tib kelayotgan ma'naviy boylik ekanligini bilishmaydi. [2] Nisbatan faol bo'lgan jamiyatning mafkuraviy burilishlarini nazoratda ushlab tura oluvchi guruhlar jamiyatda o'z ta'sirlarini o'tkazish va bunda turli axborot vositalaridan foydalanishni maqsad qilmoqdalar.

Ikkinchidan, insonlarning hayotiy jarayonlarida qanchalik ko'p yangiliklar va ma'lumotlar bo'lsa, hamda yetarli darajada insoniyatga yetkazilsa, odatiy rivojlanish jarayoni dunyoqarashlarning rivojlanishiga muvofiq tarzda tezlashadi. Biroq axborot makonida hajm va jadallikning o'zigina ijobiy tendensiyaning yuzga chiqarmaydi. Yoshlarni maqsadli va konstruktiv asosda ma'lum yo'nalishda insoniy intellektini yaxshilash va ma'lum bir ma'noda nazoratga olish ham zarur hisoblanadi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Mamlakatimizda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli tashkil etish, bu borada amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish, aholi, ayniqsa, yoshlarning intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, vatanparvarlik, xalqqa muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol avlodni tarbiyalash - davr talabidir". [3]

Yangilik va axborotlarga yopiq bo'lgan jamiyat rivojlanishi keskin tanazzulga uchrashi muqarrar bo'lib qoladi. Bunga insonlarda mafkuraviy hilma-hillik va

dunyoqarashlarning turfahilligi ham cheklanishi hisobiga tafakkurda qotib qolish va pasayish kuzatilishi sabab bo'ladi. Ta'lim olishda va dunyoning boshqa hududlari bilan integratsiyalashuvda cheklanish bo'lgan Avstraliya, Amerika, Afrikaning mahalliy xalqlarining jamiyat taraqqiyotida buni kuzatamiz. Yaqqol tarzda jamiyatning global axborot muhitidan uzoqlashtirilishi Yaponiya va Xitoy davlatlarining "yopiq eshiklar siyosati" yuritishlari davomida jamiyatda dogmatizm mustahkamlanib, taraqqiyotning umumiy jarayonlaridan yiroqlashgan XVI-XVII asrlar ham ko'rsatadi.

Boshqa jihatiga e'tibor qaratilsa, hajm va axborot vositalari turlari ortib borishi har doim ham sifatning ortishini kafolatlamaydi. Bunga eng so'nggi davrdagi axborotlashuv taraqqiyoti davomida dunyoning ko'p jihatlarida bog'langaniga qaramasdan yoshlarning tafakkuriga ta'sir o'tkazuvchi siyosiy-ijtimoiy va boshqa faktorlar ham salmoqli ta'sir ko'rsatishi bilan e'tibor qaratish mumkin. Bugungi Xitoy axborotlashtirish siyosati qattiq nazorat qilinsa ham va o'z ijtimoiy tarmoqlariga ustuvorlik bersa ham ta'lim siyosatida talabchanlik orqali natijadorlikka erishilayotgani mahalliy darajada ham jamiyatni axborotlashtirishda sezilarli rivojlanishni ta'minladi.

Uchinchidan, insoniyat sivilizatsiyasi rivojlanishi davomida yoshlar dunyoqarashi rivojlantirilishga ehtiyoji bor insonlar sifatida ko'rilgan va ularning asosiy vazifasi o'rnatilgan qoidalar va mafkuraga og'ishmay ergashish bo'lgan bo'lsa, axborotlashuv avj olgan XIX-XXI asrlarda mislsiz darajada jamiyatning faol qatlamiga ham aylandi. "Agar yoshlar, - deb yozadi Abu Nasr Farobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida, - maishatga o'rganib, qonunga zid ravishda dilxushlik qilib va rohatlanib yursalar, sohibi qonunlar ularni tuzatishlari qiyin, ammo rohatlanishlarini qonunga bo'ysundirishlari zarur, balog'atga yetgan yosh yigitlar esa bu shart-sharoitlarga ko'nikishlari va undan foydalanishlari kerak" [4].

To'rtinchidan, jamiyatlarning muayyan sohadagi qadriyatlari ma'lum davrda unutilishi ham, avlodlar almashinuvining boshqa bir bosqichida esa, qayta takrorlanishi ham mumkin. Zamonaviy axborot asrida bunday ehtimollar yanada

ortishi kuzatiladi. Shuningdek, mafkuraviy an'analarining tiklanishi avvalgi davrdagi bilan aynan bir xilda qaytarilmasdan yangi avlodda yuqori darajada o'zlashtirilishi va takrorlanishi mumkin. Yoshlar siyosiy tafakkuridagi qadriyatlarda ham bu kuzatiladi. Antik dunyo davridagi tartibotlar va taraqqiyot qonuniyatlari keyingi davrlarda ham davom etgan va muntazam ravishda sistemalashib mohiyatan isloh qilinishda davom etgan.

Misol tariqasida, Yunonistonda paydo bo'lgan xalq xokimiyatchiligi an'analaridagi yuridik normalarda belgilangan gender tengligi, jamiyat tabaqalanishlari va jazo choralari bugungi davrda anglandigan demokratiyadan sezilarli farqlanishlarga ega. Bunda ommaviy tafakkurning o'zgarib borishi spiralsimon taraqqiyot yo'lidan borib, o'rta asrlarda feodalizm natijasida demokratiya insoniyat siyosiy hayotidan uzilib qolgan bo'lsa-da, keyinchalik yana demokratiya davlatlarning siyosiy yo'li sifatida faol harakatga aylandi. Biroq yangi avlod qo'llab-quvvatlaydigan siyosiy mafkura antik davrdagisi bilan o'xshash va qarama-qarshi aspektlarni nazarda tutadi.

Beshinchidan, yoshlarning har sohadagi faol harakatlarini qo'llab-quvvatlashda bugungi davrda xalqaro tashkilotlar va zamonaviy yuridik tizimlarning insonparvarlik tamoyili muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Inson huquqlarini ta'minlovchi shunday uyushmalar yoshlarning turli sohadagi yondashuvlari va tashabbuslarini ham ifodalamoqda va amaliyotga joriy etmoqda. Global isish, ishsizlik muammolari, oilaviy ajrimlar, abort, erta nikoh, bolalarning ekspluatatsiyasi kabi zamonaviy davr muammolarini jamoatchilikka olib chiqishda yoshlar ham faollik ko'rsatmoqda. Zero, ushbu muammolar bilan yuzlashishning muqarrarlashib borishi yoshlarni tashabbuskorlikka undamoqda. N.Qodirov shunday deydi: "Boshqacha qilib aytganda, "xar bir davr va avlod o'ziga xos madaniy me'ros yaratadi." [5]

Oltinchidan, Tashabbuskorlik faoliyatining qizg'in nuqtalaridan biri ham ommaviy axborot vositalari bo'ymoqda. Shuni e'tiborga olish lozimki yoshlar nuqtayi nazarini shakllantiruvchi axborot makoni faqatgina jurnalistika yoki internet

platformalari, teleradio yangiliklaridangina iborat bo'lib qolmasdan, balki ijtimoiy tarmoqlar, media-kontentlar va raqamli resurslarning butun bir tizimini qamrab oladi.

Xulosa. Zamonaviy axborot makoni yoshlar dunyoqarashi va mafkurasini transformatsiyalashda eng asosiy determinant omil hisoblanadi. Axborot oqimlarining shiddatli va global xarakterga ega ekanligi yoshlar qatlamini jamiyatning dinamik, ommaviy muammolarga nisbatan tashabbuskor guruhiga aylantirish bilan birga, ularning ongini turli mafkuraviy manipulyatsiyalar ob'ektiga ham aylantirmoqda. Tarixiy tajriba ochiqlik va ongli nazorat muvozanati saqlangan jamiyatlar yuksala olishini ko'rsatadi. Shu bois, raqamli axborot asrida yoshlarning konstruktiv ijtimoiy-siyosiy faolligini qo'llab-quvvatlash va media-madaniyatini oshirish milliy taraqqiyot barqarorligini ta'minlashning muhim kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Эмелин В. А. Информационные технологии в контексте постмодернистской философии. / Дисс. на соискании ученой степени кандидата философских наук, Москва 1999, - С. 164

2. Жумабоев А. Глобаллашув даврида миллим маънавиятимизга карши каратилган тахдидлар // “Маънавий тахдидларга карши курашиш механизмларини такомиллаштириш — хавфсизликни таъминлаш омили сифатида” мавзусидаги республика илмий-амалий конф. матер, туп. -Тошкент: 20 ноябрь 2019 йил. -Б.8.

3. Sh. M. Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – B. 272.

4. Фозил одамлар шахри. Абу Наср Форобий / Таржимонлар Абдусодиқ Ирисов, Маҳкам Маҳмудов, Урфон Отажон. Масъул муҳаррирлар М.Хайруллаев, М.Жакбаров. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – 30 б.

Кодиров Н.М. Ўзбекистон ёшларида ахборот маданиятини шакллантиришнинг ижтимоий-фалсафий таҳлили. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. б.13

O'ZBEKISTONDA UZOQ UMR KO'RISHGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOIY-DEMOGRAFIK OMILLAR TAHLILI

Abdiraimova Shaxnoza Abdugappar qizi

Oila va gender ilmiy-tadqiqot instituti mustaqil tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21216433>

Annotatsiya: *Ushbu tezisda O'zbekistonda uzoq umr ko'rishga ta'sir etuvchi ijtimoiy-demografik omillar sotsiologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda umr davomiyligi faqat tibbiy-biologik ko'rsatkich emas, balki oila instituti, turmush tarzi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, hududiy farqlar, gender xususiyatlari, ta'lim, bandlik va ijtimoiy muhit bilan bog'liq murakkab ijtimoiy hodisa sifatida ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda o'rtacha umr ko'rish davomiyligi 1991-yildagi 66,4 yoshdan 2025-yilda 75,4 yoshga yetgan. Tadqiqot natijalari uzoq umr ko'rishning barqarorligi sog'liqni saqlash tizimi, oilaviy g'amxo'rlik, mahalla muhiti va ijtimoiy himoya mexanizmlarining o'zaro uyg'unligiga bog'liqligini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *uzoq umr ko'rish, demografiya, ijtimoiy omillar, oila instituti, keksalar, hayot sifati, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, sog'lom qarish*

Uzoq umr ko'rish jamiyatning ijtimoiy rivojlanishi, sog'liqni saqlash tizimi samaradorligi va aholining hayot sifati bilan bevosita bog'liq muhim demografik ko'rsatkich hisoblanadi. So'nggi yillarda O'zbekistonda o'rtacha umr ko'rish davomiyligining oshib borayotgani aholining turmush sharoiti, tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati, ijtimoiy infratuzilma va oilaviy qo'llab-quvvatlash tizimidagi ijobiy o'zgarishlar bilan bog'liq. Jahon banki ma'lumotlarida ham O'zbekiston bo'yicha umr davomiyligi ko'rsatkichining o'sish tendensiyasi aks etadi.

Uzoq umr ko'rish masalasi faqat individual sog'liq bilan cheklanmaydi. U aholining yashash hududi, daromadi, ta'lim darajasi, oilaviy holati, mehnat faoliyati, ijtimoiy aloqalari va psixologik farovonligi bilan ham belgilanadi. Shu sababli

mazkur muammoni sotsiologik yondashuv asosida o'rganish keksalar farovonligini ta'minlash, sog'lom qarish siyosatini takomillashtirish va ijtimoiy himoya mexanizmlarini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotda nazariy tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va sotsiologik interpretatsiya metodlaridan foydalanildi. Asosiy manba sifatida O'zbekiston Milliy statistika qo'mitasi, Jahon banki, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, UNFPA va faol qarish indeksiga oid materiallar tahlil qilindi. Metodologik asos sifatida hayot sifati nazariyasi, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yondashuvi va demografik o'tish konsepsiyasiga tayanildi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda uzoq umr ko'rishga ta'sir etuvchi eng muhim omillardan biri oilaviy qo'llab-quvvatlashdir. O'zbek jamiyatida keksalarga hurmat, ota-onaga g'amxo'rlik, avlodlararo birdamlik va katta avlod vakillarining oilaviy qarorlar jarayonida ishtiroki muhim qadriyat sifatida saqlanib kelmoqda. Faol qarish indeksiga oid tadqiqotda O'zbekistonda keksa yoshdagi aholining qariyb 90 foizi kengaytirilgan oilalarda yashashi qayd etilgan. Bu holat keksalar uchun hissiy qo'llab-quvvatlash, kundalik yordam va ijtimoiy faollikni ta'minlaydi.

Ikkinchi muhim omil sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatidir. Profilaktik tibbiy ko'riklar, birlamchi tibbiy yordam, surunkali kasalliklarni nazorat qilish va sog'lom turmush tarzini targ'ib etish umr davomiyligiga ta'sir ko'rsatadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti sog'lom qarishni insonning funksional imkoniyatlarini saqlab qolish va ijtimoiy muhit bilan uyg'un yashashi bilan bog'laydi.

Uchinchi omil hududiy tafovutlar bilan bog'liq. Shahar aholisi tibbiy xizmat, transport, axborot va ijtimoiy infratuzilmaga nisbatan kengroq imkoniyatga ega bo'lsa, qishloq hududlarida tabiiy muhit, an'anaviy ovqatlanish va oilaviy yaqinlik uzoq umr ko'rishga ijobiy ta'sir qilishi mumkin. Biroq ayrim hududlarda tibbiy xizmat sifati, daromad darajasi va bandlik imkoniyatlaridagi farqlar uzoq umr ko'rish ko'rsatkichlarida tafovutlarni yuzaga keltiradi.

Gender omili ham alohida ahamiyatga ega. Odatda ayollar erkaklarga nisbatan uzoqroq umr ko'radi, bu biologik omillar bilan birga turmush tarzi, xavfli mehnat sharoitlari, zararli odatlar va tibbiy xizmatga murojaat qilish madaniyati bilan izohlanadi. 2023-yilda O'zbekistonda umr davomiyligi erkaklar uchun 72,5 yosh, ayollar uchun 76,9 yosh bo'lgan.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash ham uzoq umr ko'rishning muhim shartidir. Mahalla, qo'shnichilik munosabatlari, pensiya ta'minoti, ijtimoiy xizmatlar va jamoaviy faollik keksa yoshdagi insonlarning yolg'izlik hissini kamaytiradi, psixologik barqarorlikni mustahkamlaydi va hayotdan qoniqish darajasini oshiradi. UNFPA O'zbekistonda faol qarish masalasini keksalarning huquqlari, tanlov imkoniyatlari va ijtimoiy ishtiroki bilan bog'liq muhim yo'nalish sifatida ko'rsatadi.

O'zbekistonda uzoq umr ko'rishga ta'sir etuvchi ijtimoiy-demografik omillar ko'p qirrali xususiyatga ega. Oila instituti, mahalla, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, sog'liqni saqlash xizmatlari, gender xususiyatlari, hududiy sharoitlar va turmush tarzi ushbu jarayonning asosiy tarkibiy qismlaridir. Uzoq umr ko'rishni ta'minlash uchun faqat tibbiy choralar yetarli emas; oilaviy g'amxo'rlik, keksalarning ijtimoiy faolligi, sog'lom turmush madaniyati va davlat ijtimoiy siyosati uyg'un rivojlanishi zarur. Kelgusida O'zbekiston hududlari kesimida uzoq umr ko'rishning sotsiologik portretini yaratish, keksalar hayot sifati va ijtimoiy moslashuvini empirik o'rganish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston aholisining o'rtacha umr ko'rish davomiyligi oshdi [Elektron resurs]. Toshkent, 2026.
2. World Bank. Life expectancy at birth, total: Uzbekistan [Elektron resurs]. Washington, 2024.
3. World Health Organization. Uzbekistan: health data overview [Elektron resurs]. Geneva, 2024.

4. UNFPA Uzbekistan. Ensuring rights and choices of older persons: Exploring Uzbekistan's Active Ageing Index [Elektron resurs]. Tashkent, 2024.
5. Exploring Uzbekistan's Active Ageing Index. Tashkent, 2024.
6. World Health Organization. World report on ageing and health. Geneva: WHO, 2015. 260 p.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA KO'P MA'NOLILIK HODISASINING IFODALANISHI VA SEMANTIK FARQLARI

Rasulova Istoda Abdulatifovna

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21216454>

Annotatsiya: Ushbu tezisda o'zbek va ingliz tillarida ko'p ma'nolilik hodisasining yuzaga kelish omillari, ifodalanish shakllari va semantik farqlari kontrastiv yondashuv asosida tahlil qilinadi. Ko'p ma'nolilik til birliklarining birlamchi ma'no doirasidan chiqib, yangi kontekstlarda qo'shimcha semantik yuk kasb etishi bilan izohlanadi. Tadqiqotda o'zbek va ingliz tillaridagi ayrim ko'p ma'noli leksemalar qiyosiy tahlil qilinib, ularning semantik kengayishi, metaforik va metonimik ko'chishi, milliy-madaniy omillar bilan bog'liq xususiyatlari aniqlanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, har ikki tilda ko'p ma'nolilik umumiy semantik qonuniyatlarga tayansa-da, uning ifodalanishida milliy tafakkur, madaniy tajriba va kontekstual qo'llanish muhim farqlovchi omil sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: ko'p ma'nolilik, polisemiya, leksik semantika, kontrastiv tahlil, metafora, metonimiya, o'zbek tili, ingliz tili, semantik farq.

Tilning leksik tizimi doimiy rivojlanishda bo'lib, undagi so'zlar jamiyat, tafakkur va madaniyatdagi o'zgarishlarga mos holda yangi ma'nolar kasb etadi. Ko'p ma'nolilik hodisasi leksik-semantik taraqqiyotning muhim ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Bir so'zning turli kontekstlarda o'zaro bog'liq bir necha ma'noni ifodalashi tilda iqtisodiylik, obrazlilik va ifoda imkoniyatlarining kengayishini ta'minlaydi. O'zbek va ingliz tillarida polisemiya hodisasi umumiy lingvistik qonuniyatlarga ega bo'lsa-da, mazkur hodisaning namoyon bo'lishida har bir tilning ichki tuzilishi, tarixiy taraqqiyoti va madaniy semantikasi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Shu bois o'zbek va ingliz tillaridagi ko'p ma'noli so'zlarni qiyosiy o'rganish tarjima nazariyasi, leksikografiya, chet tilini o'qitish va madaniyatlararo muloqot uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqotda kontrastiv tahlil, komponent tahlil, kontekstual tahlil va semantik guruhlash metodlaridan foydalanildi. O'zbek va ingliz tillaridagi ko'p ma'noli leksemalar lug'aviy manbalar, badiiy matnlar va kundalik nutqdagi qo'llanishlar asosida qiyoslandi. Tahlil jarayonida so'zning bosh ma'nosi, hosila ma'nolari, ko'chma ma'no shakllanish mexanizmlari va ularning kontekstdagi vazifasi aniqlashga e'tibor qaratildi. Shuningdek, o'zbek tilidagi "bosh", "ko'z", "yurak", "qo'l" kabi leksemalar ingliz tilidagi "head", "eye", "heart", "hand" birliklari bilan qiyoslanib, ularning semantik maydonidagi o'xshashlik va farqlar ochib berildi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz tillarida ko'p ma'nolilik ko'pincha inson tanasi a'zolari, tabiat hodisalari, harakat va holat bildiruvchi so'zlar asosida shakllanadi. Masalan, o'zbek tilidagi "bosh" so'zi tana a'zosi ma'nosidan tashqari "rahbar", "boshlanish", "asosiy qism", "yuqori qism" kabi ma'nolarda qo'llanadi. Ingliz tilidagi "head" leksemasi ham "tana a'zosi", "rahbar", "yuqori qism", "old qism" kabi ma'nolarni bildiradi. Bu holat ikki tilda semantik kengayishning umumiy kognitiv asosga ega ekanini ko'rsatadi. Biroq ayrim kontekstlarda ma'no chegaralari mos kelmaydi. Masalan, o'zbek tilida "bosh ko'tarmoq" iborasi norozilik yoki qarshilik bildirish ma'nosida ishlatilishi mumkin, ingliz tilida esa bunday ma'no aynan "head" leksemasi orqali emas, boshqa leksik vositalar orqali ifodalanadi.

"Ko'z" va "eye" leksemalari ham qiziqarli semantik maydonga ega. O'zbek tilida "ko'z" so'zi ko'rish a'zosi, nazar, e'tibor, buloq manbai, igna teshigi, uzukdagi tosh kabi ma'nolarda ishlatiladi. Ingliz tilidagi "eye" leksemasi ham ko'rish a'zosi, nazar, igna teshigi, markaz yoki diqqat nuqtasi kabi ma'nolarni ifodalaydi. Ammo o'zbek tilidagi "ko'z tegmoq", "ko'zi qiymaslik", "ko'z-quloq bo'lmoq" kabi birliklar milliy-madaniy semantikaga ega bo'lib, ularni ingliz tiliga bevosita tarjima qilish qiyin. Bunday holatlarda ma'no ekvivalenti kontekst orqali tanlanadi.

"Yurak" va "heart" leksemalari ham ikki tilda emotsional va baholovchi ma'nolarni ifodalashda faol qo'llanadi. O'zbek tilida "yurak" jasorat, mehr, qo'rquv, ichki kechinma va ruhiy holat bilan bog'liq ma'nolarni beradi. Ingliz tilidagi "heart"

ham sevgi, markaz, jasorat, hissiyot manbai kabi ma'nolarga ega. Shunga qaramay, o'zbek tilidagi "yuragi orqasiga tortib ketdi" yoki "yuragi dov bermadi" kabi birliklar ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri emas, balki "to be frightened", "to lose courage" kabi izohli vositalar bilan beriladi.

O'zbek va ingliz tillaridagi ko'p ma'nolilikning o'xshash jihatlari inson tafakkurining umumiy kognitiv mexanizmlari bilan bog'liq. Inson tana a'zolari, fazoviy munosabatlar, harakat va hissiy holatlar asosida atrof-muhitni idrok etadi hamda shu asosda yangi ma'nolar hosil qiladi. Shu sababli "bosh/head", "ko'z/eye", "yurak/heart", "qo'l/hand" kabi birliklarda semantik yaqinlik kuzatiladi. Farqli jihatlari esa ko'proq madaniy tajriba, xalqona obrazlar, frazeologik an'analar va nutqiy odatlar bilan belgilanadi. O'zbek tilida ko'p ma'nolilik ko'pincha obrazli, hissiy-ekspressiv va milliy qadriyatlar bilan bog'liq birliklarda yaqqol namoyon bo'ladi. Ingliz tilida esa ayrim ko'p ma'noli birliklar terminologik, texnik va abstrakt sohalarida kengroq semantik taraqqiyotga ega. Bu farq tillarning tarixiy rivojlanishi, ijtimoiy-madaniy muhit va kommunikativ ehtiyojlari bilan izohlanadi.

O'zbek va ingliz tillarida ko'p ma'nolilik hodisasi leksik tizimning muhim semantik mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Har ikki tilda polisemiya metafora, metonimiya, funksional o'xshashlik va kontekstual kengayish asosida yuzaga keladi. O'xshashliklar inson tafakkurining umumiy idrok usullari bilan bog'liq bo'lsa, farqlar milliy-madaniy semantika, frazeologik an'analar va kontekstual qo'llanish bilan belgilanadi. Mazkur hodisani kontrastiv o'rganish tarjimada ma'no nozikliklarini to'g'ri berish, ikki tilli lug'atlar tuzish va ingliz tilini o'zbek auditoriyasiga samarali o'qitishda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка. — Москва: Наука, 1974. — 367 с.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. — Москва: Высшая школа, 1986. — 295 с.

3. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. — Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2002. — 168 б.
4. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги адабий ўзбек тили. — Тошкент: Университет, 2006. — 464 б.
5. Cruse D.A. Lexical Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1986. — 310 p.
6. Lyons J. Semantics. Vol. 1. — Cambridge: Cambridge University Press, 1977. — 371 p.
7. Palmer F.R. Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1981. — 221 p.

TARIXGA OID TERMINLARDA POLISEMIYA HODISASI

Abduqahhorova Xosiyat Abdurasul qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21247169>

Annotatsiya: Maqolada tarix sohasidagi terminlarda ko'p ma'nolilik hamda izohli lug'atlarda ularning ifodalanishi yuzasidan fikr-mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: polisemiya, polisemantik leksema, semema, zakot, arbob, forum, zakot leksemalari.

ПОЛИСЕМИЯ В ИСТОРИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация: В данной статье анализируется явление многозначности в исторической терминологии, рассматриваются семантические особенности исторических терминов и принципы их отражения в толковых словарях. Кроме того, представлены научные суждения о семантическом развитии и особенностях употребления отдельных исторических терминов.

Ключевые слова: историческая терминология, полисемия, полисемантическая лексема, семема, толковый словарь, термин, закят, арбоб, форум.

THE PHENOMENON OF POLYSEMY IN HISTORICAL TERMINOLOGY

Abstract: This article examines the phenomenon of polysemy in historical terminology, analyzes the semantic characteristics of historical terms, and discusses the principles of their representation in explanatory dictionaries. Furthermore, it presents scholarly observations on the semantic development and usage characteristics of selected historical terms.

Keywords: historical terminology, polysemy, polysemous lexeme, sememe, explanatory dictionary, term, zakat, arbob, forum,

Leksemaning bittadan ortiq ma'no anglatish hodisasiga ko'p ma'nolilik yoki polisemiya deyiladi. Bittadan ortiq ma'no anglatadigan leksema esa ko'p ma'noli,

polisemiya, polisemantik leksema sanaladi. Polisemiya universal asosiy semantik hodisalardan biridir. Tildagi tejamkorlik qonuni va umumiylik prinsipi polisemiyaning vujudga keltiruvchi asosiy sabablardan deb ko'rsatiladi. [Hakimova M., 2016, 65]. Ko'p ma'noli terminlar bo'lish kerakmi yoki yo'q degan masalada bugungi kunda ikki xil qarama-qarshi fikr ilgari suriladi. Ko'pchilik terminshunoslar "bitta tushunchani bitta belgi bilan ifodalash" tarafdori bo'lib, terminning bir ma'noli bo'lishini yoqlaydilar. Terminshunoslar terminologiyada ko'p ma'nolilik hodisasi bo'lmasligi kerak, deb hisoblaydilar. Negaki, agar bitta leksik shakl bir necha maxsus tushunchalarni atash uchun ishlatilsa, ilmiy va texnik tushunchalarga aniq chegaralanganlik va qat'iy belgilanganlik xosligi uchun muvofiq terminlarning ma'nolari ham aniq chegaralanish va ajratilishga muhtoj bo'ladi. [Grinyev.S.V., 1993, 96]. Ayrim olimlar esa, umumadabiy til birligi bo'lgan so'zlar kabi terminga ham ko'p ma'nolilik hodisasi xos bo'lishi mumkinligini e'tirof etadilar (O.S.Axmanova, V.P.Danilenko, V.M.Leychik).

Aytib o'tish joizki, nafaqat terminlar, balki umumiste'molda qo'llaniladigan barcha so'zlar ko'p hollarda bir ma'nolilikni ifodalaydi. Chunki leksema garchi u ko'p ma'noli bo'lsa ham muayyan bir kontekstda faqat bir sememasi bilan ishtirok eta oladi. Ko'p ma'noli terminlar ham nutqda bir ma'nosi bilan qatnashadi.

O'TILdan ko'p ma'noli tarixga oid terminlarini ajratishda ularning lug'at maqolasidagi sememalari miqdoriga tayanildi. Tilshunos M.Mirtojiyev ta'kidlaganidek: "Polisemantik so'zlarning strukturasi faqat leksik ma'nolar bilan o'lchanadi. Boshqa ma'nolar esa polisemantik so'zlarni vujudga keltira olmaydi. Shuningdek, ma'lum polisemantik so'zning ma'no strukturasi tarkib toptiruvchi leksik ma'nolar miqdori bilan uning lug'at maqolasida qayd qilingan ma'nolar miqdori teng kelishi ham shart emas. Chunki lug'at maqolasida so'zning leksik ma'nolari qatoriga boshqa ma'nolarni ham sanab, qo'shib ketishni lug'atchilik inkor etamaydi". [Mirtojiyev M., 1975, 14].

Ko'p ma'noli terminlarni ular sememalarining o'zaro munosabatidan kelib chiqib quyidagicha tasnif qildik:

- 1) bir soha doirasidagi ko'p ma'noli tarixga oid terminlar;
- 2) turli soha doirasidagi ko'p ma'noli tarixga oid terminlar;

Bir soha doirasidagi ko'p ma'noli tarixga oid terminlar. Bunday terminlarning barcha ma'nosi tarix sohasiga oid bo'ladi. Masalan, *forum* termini ko'p ma'noli bo'lib O'Tilda quyidagicha izohlangan:

FORUM [lot. forum] 1 **tar.** Qadimgi Rimda xalq yig'inlari, yarmarkalar, sud majlisi va boshqa. tadbirlar o'tkaziladigan maydon.

2 Keng vakolatli yig'ilish, anjuman. *Butun dunyo yoshlar forumi. Jurnalistlar forumi. Ikki qit'a yozuvchilari forumi do'stlik va birdamlik bayramiga aylanib ketdi.* Gazetadan. [O'TIL., 2-jild; 125].

Ko'rinadiki, *forum* terminining har ikkala ma'nosi ham tarixga oid. Ammo ular tatbiq etilishiga ko'ra bir-biridan farqlanadi.

ARBOB [janoblar; xo'jayinlar; amaldorlar] 1 Fan, madaniyat, san'at sohasida yoki davlat ishida o'z faoliyati bilan tanilgan, shu sohada o'zini ko'rsatgan shaxs. Jamoat arbobi. Madaniyat arbobi. San'at arbobi. Siyosiy arbob.

2 Davlat, hukumat apparatida ishlovchi yuqori martabali shaxs, rahbar. O'rta Osiyo ayollaridan davlat arboblari, mehnat qahramonlari, olimlar yetishgan. Oybek, Nur qidirib.

3 tar. Buxoro xonligida: mahalla boshlig'i, ellikboshi yoki qishloq oqsoqoli. Haydar uchinchi g'alvirni to'ldirayotganda, qishloq tomonidan har biri bir xurjun ko'tarib imom, sartarosh va arbob shoshib-pishib yetib keldilar. S. Ayniy, Qullar. [O'TIL., 2-jild; 89].

Mazkur termin bir soha doirasida ko'p ma'nolilikni hosil qilib, ular o'rtasida bog'li aloqa mavjud.

Turli soha doirasidagi ko'p ma'noli tarixga oid terminlar. Bunday tarixga oid terminlari turli soha doirasida qo'llansa-da, har doim termin maqomida bo'ladi. Bunga misol sifatida O'TILda berilgan *beshlik* termini izohini ko'rib chiqamiz.

BESHLIK 1 *ad.* Besh misradan iborat bo'lgan qit'a; muxammas.

2 *tar.* Besh kishidan iborat bo'lgan guruh. *Beshlik komissiya.*

3 Beshta xoli bo'lgan karta. *G'ishtinning beshligi*. [O'TIL., 1-jild; 246].

Berilgan *beshlik* terminining 1-ma'nosi adabiyot sohasiga oid bo'lsa, 2-ma'nosi tarix sohasiga, 3-ma'nosi leksik pometa bilan berilmagan bo'lsa ham tarix sohasiga oidlikni ifodalaydi.

O'TILda keltirilgan ayrim ko'p ma'noli tarixga oid terminlarining ma'nolaridan ba'zilar eskirgan. Natijada hozirgi o'zbek tilimizda bu terminlar bir ma'noda qo'llanilmoqda. Masalan: zakot terminining O'TILdagi ma'nolari quyidagilar:

“**ZAKOT** [a. poklik; poklanish; sadaqa] 1 din. Shariatga muvofiq, puldor, badavlat musulmonning o'ziga qarashli mol-mulki va daromadining qirqdan bir ulushi miqdorida (ro'za vaqtida) beva-bechoralarga, kambag'al-qashshoqlarga beradigan xayr-sadaqasi. Mana, Farg'onaning eng aziz, eng badavlat, eng xalqparvar odami – Sodiqjon boyvachcha yaqinda butun Qo'qon xalqiga zakot berdilar. K. Yashin, Hamza.

2 tar. O'rta Osiyo xonliklarida: chorva va mol-mulkning qirqdan bir ulushi miqdorida har yili xazina foydasiga olingan soliq. Soliqlarning uchinchi turi – zakot – mol-mulkdan olinadigan davlat solig'i edi. F. Ozodayev, Toshkent tarixidan ocherklar. ..dehqonlar.. kosiblar hamisha amirning xiroj, zakot singari soliqlarining jabrini tortar.. xonavayron bo'lardi. Gazetadan.” [O'TIL.,2-jild; 125].

Hozirgi o'zbek tilida zakot termini faqat lug'atda keltirilgan birinchi ma'noda qo'llanilmoqda, ikkinchi ma'no esa tarixiylashgan. Har ikki ma'no o'rtasidagi bog'liqlikni “mol-mulkning qirqdan bir ulushi miqdorida berilish” semasi ta'minlagan. Birinchi ma'noda bu ulush muhtojlarga xayr-ehson sifatida berilsa, ikkinchi ma'noda davlat foydasiga soliq sifatida olinadi.

Demak, tarixga oid terminlarida ko'p ma'nolilikning kelib chiqishi, asosan, terminlarning turli sohalarda o'ziga xos ma'nolarda qo'llanilishi bilan bog'liq. Termin bir sohadan ikkinchi sohaga ko'chayotganda o'zining mohiyatiga aloqador semalarni saqlash barobarida o'tayotgan sohaning xususiyatlaridan kelib chiqib unga qo'shimcha semalar yuklanadi. Natijada u polisemantik terminga aylanadi.

Ayrim adabiyotlardagi terminlarga qo'yilgan bir ma'nolilik talabini esa terminning muayyan bir kontekstda faqat bitta ma'noni ifodalashi, aniq bir tushunchani anglatishi sifatida tushunish maqsadga muvofiq. Shuningdek, yuqoridagi tavsiflarda ko'rganimiz singari ko'plab tarixga oid terminlarning polisemantikligini, sememalari orasidagi ma'noviy bog'liqlikning darajasini mukammal tekshirishga zarurat bor. Ma'noviy bog'liqlikning darajasiga ko'ra ularning polisemantik yoki omonimligi tahlil qilinadi, shu bilan birga yaqin ma'nolarni bir sememaga umumlashtirish vazifasi amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hakimova M. Semasiologiya. Toshkent: 2016.
2. Гринев С.В. Введение в терминоведение. – М.Московский лицей, 1993.
3. Миртожиев М. Ўзбек тилида полисемия. – Тошкент: Фан, 1975.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006.

НИЗКОЧАСТОТНЫЕ ТРОПЫ КАК СРЕДСТВО РЕПРЕЗЕНТАЦИИ НЕГАТИВНЫХ ЭМОЦИЙ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Рустамова Тамила Андреевна

Андижанский филиал Кокандского университета

Преподаватель кафедры английской филологии

email: rustamovatamilla97@gmail.com

Rustamova Tamila Andreevna

Department of English Philology, Andijan Branch

of Kokand University, Andijan, Uzbekistan

email: rustamovatamilla97@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21247439>

Аннотация. В статье рассматриваются низкочастотные тропы как один из механизмов языковой репрезентации негативных эмоций в современном английском языке. Несмотря на сравнительно небольшую количественную представленность, литота, металепсис, аллегория и гротеск обладают высокой семантической емкостью и играют значительную роль в моделировании эмоционального опыта человека. Материалом исследования послужили контексты корпуса GloWbE, репрезентирующие семантические поля anger, grief, fear и envy. Анализ выполнен с применением структурного, семантического, функционального и лингвокультурологического методов. Установлено, что исследуемые тропы обеспечивают не только усиление экспрессивности художественного текста, но и отражают особенности англоязычной картины мира, в которой негативные эмоции осмысляются посредством устойчивых концептуальных моделей. Полученные результаты позволяют уточнить специфику функционирования низкочастотных тропов в системе средств эмоциональной репрезентации английского языка.

***Ключевые слова:** негативные эмоции, семантическое поле, английский язык, литота, металепис, аллегория, гротеск, лингвокультурология, стилистика, корпусная лингвистика.*

Современная лингвистика уделяет значительное внимание исследованию способов языковой репрезентации эмоциональной сферы человека. Развитие когнитивной лингвистики, прагматики, лингвокультурологии и корпусных исследований позволило существенно расширить представления о механизмах вербализации эмоций и их роли в формировании языковой картины мира. Особый интерес представляет изучение негативных эмоций, поскольку именно они отличаются высоким уровнем семантической сложности, культурной обусловленности и разнообразием способов языкового выражения.

Эмоции не только отражают внутреннее психическое состояние человека, но и выступают важнейшим инструментом коммуникации. Их языковая репрезентация осуществляется посредством различных ярусов языковой системы: лексического, грамматического, синтаксического и стилистического. При этом стилистические средства позволяют наиболее полно передать субъективную оценку говорящего, степень эмоционального напряжения и особенности авторского восприятия действительности.

Большинство исследований посвящено высокочастотным средствам художественной выразительности - метафоре, эпитету, сравнению, гиперболе и повтору. Между тем значительно меньше внимания уделяется тропам, которые встречаются реже, однако обладают высокой смысловой насыщенностью. К подобным средствам относятся литота, металепис, аллегория и гротеск. Их количественная представленность в художественных текстах сравнительно невелика, однако функциональная нагрузка значительно превосходит статистические показатели.

Как отмечает Ю.М.Нуриахметова, литота представляет собой не просто средство количественного преуменьшения, а особый способ формирования

имплицитной оценки посредством намеренного снижения степени проявления признака¹¹. В свою очередь, металеписс рассматривается современной нарратологией как механизм нарушения границ повествовательных уровней, позволяющий расширять временную перспективу художественного текста¹².

Аллегория традиционно определяется как развернутая система образов, обладающая устойчивым вторичным смыслом и отражающая коллективные способы концептуализации действительности¹³. Гротеск же представляет собой особую форму художественной деформации, основанную на соединении несовместимых признаков и выходе за пределы реалистического изображения¹⁴.

В рамках настоящего исследования данные тропы рассматриваются не как изолированные стилистические приемы, а как средства концептуализации негативных эмоций в английском языке. Подобный подход позволяет выявить особенности взаимодействия языковой структуры, эмоциональной семантики и культурных моделей интерпретации внутреннего мира человека.

Актуальность исследования определяется несколькими факторами. Во-первых, современные корпусные исследования позволяют объективно оценивать реальную частотность функционирования стилистических средств. Во-вторых, развитие когнитивной и лингвокультурологической парадигмы требует комплексного изучения способов языкового моделирования эмоциональной сферы личности. В-третьих, недостаточная разработанность вопросов функционирования низкочастотных тропов в английском языке обуславливает необходимость их системного анализа.

Цель статьи заключается в выявлении структурных, семантических, функциональных и лингвокультурологических особенностей

¹¹ Нуриахметова Ю.М. О двойственности определения термина «литота» в лингвистической литературе // Филологические науки. 2016. С. 2–4.

¹² Алташина В.Д. Металеписс как автобиографический приём во французской литературе XVIII века // *Международный журнал исследований культуры*. 2018. № 1 (30). С. 74–80.

¹³ Чевела О.В. От притчи к аллегории: аллегореза как прием построения сакрального текста // *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2009. № 2. С. 280–282.

¹⁴ Хализев В.Е. *Теория литературы*. 4-е изд. М.: Высшая школа, 2004. С. 204–205.

функционирования литоты, металеписса, аллегии и гротеска при репрезентации семантических полей anger, grief, fear и envy.

В современной стилистике понятие тропа традиционно связывается с переносом значения, возникающим вследствие переосмысления языковой единицы. Однако современные исследования значительно расширяют данное понимание, рассматривая тропы как когнитивные механизмы концептуализации окружающей действительности. Именно благодаря образному переосмыслению человек получает возможность структурировать абстрактные явления посредством более конкретных когнитивных моделей.

Эмоциональная сфера относится к числу наиболее абстрактных областей человеческого опыта. По этой причине негативные эмоции практически никогда не описываются исключительно прямыми номинациями. Напротив, художественный текст активно использует различные образные средства, позволяющие представить эмоциональное состояние через пространственные, физические, природные или социальные модели.

В исследованиях последних десятилетий внимание ученых преимущественно сосредоточено на наиболее продуктивных тропах. Вместе с тем корпусные данные свидетельствуют о существовании группы низкочастотных средств, количественная представленность которых значительно уступает традиционным метафорам и эпитетам, однако их функциональная нагрузка существенно возрастает именно в наиболее эмоционально насыщенных фрагментах художественного текста.

Проведенный корпусный анализ показал, что литота, металеписс, аллегория и гротеск суммарно составляют около 10,2% всех выявленных стилистических средств репрезентации негативных эмоций. Несмотря на относительно невысокую частотность, каждое из этих средств характеризуется высокой степенью концептуальной насыщенности и участвует в формировании сложных моделей эмоционального опыта. Их функционирование выходит за пределы простой экспрессии и связано с

отражением культурных представлений о природе человеческих переживаний.

Особенностью данной группы является постепенный переход от локальных языковых механизмов к более сложным дискурсивным структурам. Если литота реализуется преимущественно в пределах отдельной синтаксической конструкции, то металепис затрагивает организацию повествовательного времени, аллегория функционирует на уровне развернутого образа, а гротеск охватывает целостную художественную систему произведения. Такая закономерность свидетельствует о прямой зависимости между снижением количественной частотности тропа и увеличением его концептуальной сложности.

Материалом исследования послужили языковые единицы, репрезентирующие семантические поля негативных эмоций anger, grief, fear и envy, извлеченные из корпуса GloWbE (Global Web-Based English Corpus). Использование корпусных данных позволило минимизировать субъективность интерпретации и обеспечить объективную оценку функционирования исследуемых стилистических средств в современном английском языке.

Корпус GloWbE включает тексты различных функциональных разновидностей английского языка, представленные материалами художественной литературы, публицистики, интернет-коммуникации, блогов, средств массовой информации и других типов дискурса. Такое разнообразие обеспечивает возможность анализа языковых явлений в условиях естественного функционирования и позволяет проследить особенности употребления стилистических средств в различных коммуникативных ситуациях.

На первом этапе исследования была сформирована выборка контекстов, содержащих лексические репрезентанты семантических полей anger, grief, fear и envy. Затем среди полученных примеров были выделены случаи

употребления низкочастотных тропов. Критериями отбора служили наличие устойчивого переносного значения, участие тропа в формировании эмоционального содержания высказывания и возможность его структурной идентификации.

Проведенное исследование позволило установить, что низкочастотные тропы, несмотря на сравнительно небольшую количественную представленность в корпусном материале, играют существенную роль в репрезентации негативных эмоций в современном английском языке. Их совокупная доля составляет 10,2 % общего числа выявленных стилистических средств, что свидетельствует о второстепенной частотности, но высокой функциональной значимости данных языковых единиц.

Анализ показал, что исследуемые тропы существенно различаются по способам языковой реализации и характеру эмоционального воздействия. Литота преимущественно функционирует на синтаксическом уровне и реализует стратегию имплицитной репрезентации эмоций посредством намеренного преуменьшения или отрицания противоположного признака. Ее использование отражает характерную для англоязычной коммуникативной культуры тенденцию к сдержанному и косвенному выражению эмоциональной оценки.

Металепсис отличается преобладанием нарративной функции, обеспечивая интеграцию эмоционального переживания в более широкий временной контекст. Благодаря нарушению традиционных границ повествования эмоциональное состояние персонажа осмысливается не как изолированное событие, а как часть его жизненного опыта, оказывающая влияние на дальнейшее развитие сюжета.

Аллегория характеризуется высокой степенью концептуальной организации и выступает механизмом моделирования негативных эмоций посредством устойчивых культурных образов. Наиболее продуктивными являются модели, в которых гнев осмысливается как разрушительная стихия,

горе как безграничное пространство или глубина, страх как тьма либо замкнутое пространство, а зависть

как болезнь или яд. Подобные модели демонстрируют устойчивость культурных представлений об эмоциональной сфере человека.

Гротеск занимает особое место среди исследуемых тропов, поскольку обеспечивает предельную степень эмоциональной экспрессии. Его использование связано с намеренной деформацией художественного образа, соединением реалистических и фантастических элементов и созданием образов, отражающих кризисные состояния личности. В результате негативные эмоции приобретают гиперболизированный характер и воспринимаются как разрушительная сила, нарушающая привычные границы человеческого существования.

Сопоставительный анализ позволил установить закономерность, согласно которой уменьшение количественной частотности тропов сопровождается усложнением их семантической организации. Если литота реализуется преимущественно в пределах отдельной синтаксической конструкции, то металеписис функционирует на уровне повествовательной структуры, аллегория — в рамках развернутой концептуальной модели, а гротеск формирует целостную систему художественного осмысления эмоционального опыта. Таким образом, наблюдается переход от локальных языковых механизмов к более сложным когнитивным и дискурсивным структурам.

Лингвокультурологический анализ свидетельствует, что все исследуемые тропы отражают особенности англоязычной языковой картины мира. Литота демонстрирует ценность коммуникативной сдержанности, металеписис акцентирует значимость временной перспективы в осмыслении эмоционального опыта, аллегория репрезентирует коллективно закрепленные культурные сценарии интерпретации эмоций, а гротеск актуализирует представления о предельных психологических состояниях человека.

Таким образом, результаты исследования подтверждают, что низкочастотные тропы являются не второстепенными средствами художественной выразительности, а самостоятельным механизмом концептуализации негативных эмоций. Их функционирование обеспечивает многоплановую репрезентацию эмоционального опыта, объединяя структурные, семантические, прагматические и культурные компоненты. Это позволяет рассматривать литоту, металепис, аллегорию и гротеск как важные элементы системы языковой репрезентации негативных эмоций в современном английском языке и как перспективный объект дальнейших лингвостилистических и лингвокультурологических исследований.

Список использованной литературы

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том I. Лексическая семантика. – М.: Языки русской культуры, 1995. – 472 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – 2-е изд. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 576 с.
3. Алпатов В. М. Языкознание: введение в языкознание. – М.: Академия, 1990. – 304 с.
4. Алташина В. Д. Металепис как автобиографический приём во французской литературе XVIII века // Международный журнал исследований культуры. – 2018. – № 1 (30). – С. 74–80.
5. Архипкина Г. Д. Стилистические фигуры в риторике и стилистике // Вестник ТГУ. – 2018. – С. 69–72.
6. Борисенко Ю. И. Гипербола и гротеск: проблема соотношения понятий // Мир науки, культуры, образования. – 2009. – № 5 (17). – С. 56–59.
7. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1986. – 120 с.
8. Гальперин И. А. Очерки по стилистике английского языка. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – 459 с.

9. Дормидонова Т. Ю. Гротеск как литературоведческая проблема // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Филология. – 2010. – № 3.- С.40-44.
10. Межерицкая С. И. Аллегория, аллегореза и античное ораторское искусство // Studia Litterarum. – 2019. – Т. 4. – № 2. – С. 12–25.
11. Нуриахметова Ю. М. О двойственности определения термина «литота» в лингвистической литературе // Филологические науки. – 2016. – С. 2–4.
12. Прокопова М. В., Ермакова Е. Н. Гипербола и литота как способ смысловой метаморфозы в сфере фразообразования // Учёные записки Петрозаводского государственного университета. – 2022. – Т. 44. – № 7. – С. 19–22.
13. Уфимцева А. А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики. – М.: Наука, 1986. – 240 с.
14. Хализев В. Е. Теория литературы. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 2004. – 405 с.
15. Чевела О. В. От притчи к аллегории: аллегореза как прием построения сакрального текста // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 2. – С. 280–282.
16. Шарма М. Металепсис и монструозность: границы нарративной структуры в «Беовульфе» // Studies in Philology. – 2005. – Vol. 102. – No. 3. – P. 247–279.
17. Ярцева В. Н. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
18. George Lakoff, Mark Johnson. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
19. Egamnazarova, D. (2023). THE USE OF PARADOX IN PROSE: AN EXPLORATION OF CONTRADICTION AS A LITERARY DEVICE. American Journal Of Philological Sciences, 3(06), 23-33.

20. Egamnazarova, D. S. (2023). Chiasmus: Structural and Functional Peculiarities in English Literary and Political Discourse. INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE LEARNING AND APPLIED LINGUISTICS, 2(4), 114-120.
21. Zoltán Kövecses. Metaphor and Emotion: Language, Culture and Body in Human Feeling. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 223 p.
22. Charles J. Fillmore. Frame Semantics // Linguistics in the Morning Calm. – Seoul: Hanshin Publishing Co., 1982. – P. 111–137.
23. John Sinclair. Corpus, Concordance, Collocation. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 179 p.
24. Tony McEnery., Andrew Hardie. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 294 p.
25. Mark Davies. The Corpus of Global Web-Based English (GloWbE). – Provo: Brigham Young University, 2013.
26. Sh, E. D. (2023). UNRAVELING LINGUISTIC DEVIATION: SOME THOUGHTS ON THE VARIANCES IN LANGUAGE PATTERNS. JOURNAL OF LANGUAGE AND LINGUISTICS, 6(4), 270-275.

ENAXON SIDDIQOVA SHE'RIYATIDA PRETSEDENT
BIRLIKLARNING POETIK-KONNOTATIV VAZIFALARI

D.Xaydarov-FarDU mustaqil tadqiqodchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21266388>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Enaxon Siddiqova she'riyatida qo'llangan pretsedent birliklarning poetik-konnotativ xususiyatlari tahlil qilinadi. Shoiri ijdodida tarixiy, diniy-irfoniy va madaniy pretsedent nomlarning poetik matnda estetik vazifa bajarishi, milliy-madaniy xotirani faollashtirishi hamda muallif individual uslubini namoyon etishdagi o'rni ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: pretsedent birlik, pretsedent nom, poetonim, poetik konnotatsiya, lingvopoetika, tarixiy pretsedent, diniy-irfoniy pretsedent, individual uslub, badiiy matn, milliy-madaniy xotira.

ПОЭТИКО-КОННОТАТИВНЫЕ ФУНКЦИИ ПРЕЦЕДЕНТНЫХ
ЕДИНИЦ В ПОЭЗИИ ЭНАХОН СИДДИКОВОЙ

Аннотация. В статье анализируются поэтико-коннотативные особенности прецедентных единиц в поэзии Энахон Сиддиковой. Рассматривается роль исторических, религиозно-суфийских и культурных прецедентных имен в формировании художественно-эстетического содержания текста, актуализации национально-культурной памяти и раскрытии индивидуального стиля поэта.

Ключевые слова: прецедентная единица, прецедентное имя, поэтоним, поэтическая коннотация, лингвопоэтика, исторический прецедент, религиозно-суфийский прецедент, индивидуальный стиль, художественный текст, национально-культурная память.

POETIC AND CONNOTATIVE FUNCTIONS OF PRECEDENT
UNITS IN THE POETRY OF ENAKHON SIDDIQOVA

Abstract. This article examines the poetic and connotative functions of precedent units in the poetry of Enakhon Siddiqova. It analyzes the role of historical,

religious-Sufi, and cultural precedent names in shaping the artistic and aesthetic meaning of the poetic text, activating national cultural memory, and revealing the poet's individual style.

Keywords: *precedent unit, precedent name, poetonym, poetic connotation, linguopoetics, historical precedent, religious-Sufi precedent, individual style, literary text, national cultural memory.*

Badiiy matn lingvopoetikasida pretsedent birliklar muallifning individual uslubini namoyon etuvchi hamda matnning badiiy-estetik ta'sirchanligini kuchaytiruvchi muhim vositalardan biri hisoblanadi. Bunday birliklar tarixiy, diniy, adabiy va folklor manbalariga mansub nomlarning badiiy kontekstda yangi semantik va konnotativ mazmun kasb etishi bilan xarakterlanadi. Natijada ular kitobxon ongida muayyan tarixiy, madaniy va ma'naviy bilimlarni faollashtirib, she'riy matnning mazmun qatlamlarini kengaytiradi. Ayniqsa, pretsedent nomlarning poetonim sifatida qo'llanishi badiiy obrazning estetik qimmatini oshirish bilan birga, milliy-madaniy xotirani jonlantirish va muallif g'oyaviy niyatini ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi.

Enaxon Siddiqova she'riyati pretsedent birliklarning rang-barangligi va ularning lingvopoetik imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalanilganligi bilan ajralib turadi. Shoira tarixiy shaxslar, diniy-irfoniy timsollar hamda milliy-ma'naviy qadriyatlarni ifodalovchi nomlarni yangi poetik kontekstga olib kirish orqali ularning an'anaviy mazmunini badiiy-estetik jihatdan boyitadi. Mazkur maqolada Enaxon Siddiqova she'riyatida qo'llangan tarixiy va diniy-irfoniy pretsedent birliklarning lingvopoetik xususiyatlari, ularning poetik konnotatsiyani shakllantirishdagi o'rni hamda muallif individual uslubini yaratishdagi vazifalari tahlil qilinadi.

Pretsedent birliklar va poetonimlar badiiy matnda o'zaro uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, pretsedent nomlar poetik kontekstda estetik vazifa bajarishi natijasida poetonim sifatida faoliyat ko'rsatadi. Shu bois Enaxon Siddiqova she'riyatida qo'llangan tarixiy, diniy, adabiy va folkloriy nomlarni ham pretsedent

birlik, ham poetonim sifatida baholash mumkin. Bunday birliklar shoironing individual uslubini namoyon etish, milliy-madaniy xotirani jonlantirish hamda poetik konnotatsiyani shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Enaxon Siddiqova she'riyatida pretsedent birliklar va poetonimlar badiiy-estetik mazmunni shakllantiruvchi muhim lingvopoetik vositalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Shoira tarixiy, diniy, adabiy va xalq og'zaki ijodi manbalariga mansub nomlardan o'rinli foydalanib, ularning an'anaviy semantik mazmunini yangi poetik kontekstda qayta talqin qiladi. Bunday birliklar nafaqat muayyan shaxs yoki voqelikni nomlash vazifasini bajaradi, balki kitobxon ongida keng assotsiativ maydonni yuzaga keltirib, matnning badiiy-estetik ta'sirchanligini kuchaytiradi. Shoira qo'llagan pretsedent birliklar va poetonimlar mazmun-mohiyatiga ko'ra tarixiy, diniy-irfoniy, folklor hamda transformatsiyalangan birliklarga ajraladi:

Tarixiy pretsedent birliklar – xalqning tarixiy xotirasida mustahkam o'rin egallagan tarixiy shaxslar, voqealar, davrlar yoki ular bilan bog'liq nomlarning badiiy matnda estetik va assotsiativ vazifa bajaruvchi ko'rinishidir. Bunday birliklar matnda qo'llanganda kitobxon ongida muayyan tarixiy davr, milliy qadriyatlar hamda tarixiy shaxsning faoliyati bilan bog'liq bilim va tasavvurlarni faollashtirib, muallifning g'oyaviy-badiiy niyatini yanada ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi.

Shoira tarixiy shaxslar yoki voqealarni tilga olganda, ularni milliy g'urur va davomiylik timsoli sifatida namoyon etadi. Masalan, uning "Vatan" mavzusidagi turkum she'rlarida Amir Temur yoki Bobur kabi siymolar o'tmishning bir parchasi emas, balki bugungi kunning ma'naviy suyanchi sifatida talqin qilinadi.

Sohibqiron qadamidan uyg'ongan tuproq,

Har giyohing qonimizga tomir otgandir.

Bobur mirzo ko'z yoshidan namlangan yaproq,

Sening buyuk qalbing ichra mudom uyg'ondir. ("O'zbekiston")

Mazkur she'riy parchada *Sohibqiron* va *Bobur Mirzo* nomlari tarixiy pretsedent birliklar sifatida qo'llanilgan. Ushbu nomlar o'zbek xalqining tarixiy xotirasida buyuk davlat arbobi, sarkarda va ma'rifatparvar hukmdor timsoli sifatida

mustahkam o'rin egallaganligi sababli, she'riy matnda keng assotsiativ maydonni yuzaga keltiradi. Shoiri Sohibqiron obrazini *qadamidan uyg'ongan tuproq* metaforasi orqali tasvirlab, uning faoliyatini Vatan ravnaqi, milliy uyg'onish va davlatchilik g'oyasi bilan bog'laydi. *Har giyohing qonimizga tomir otgandir* misrasida esa ajdodlarning jasorati va fidoyiligi bugungi avlodning ma'naviy ildiziga aylangani obrazli ifodalanadi. Shuningdek, *Bobur Mirzo* nomi ham tarixiy pretsedent birlik sifatida Vatanga muhabbat, hijron va sadoqat timsoli vazifasini bajaradi. *Bobur Mirzo ko'z yoshidan namlangan yaproq* poetik ifodasida Boburning vatandan yiroqda kechirgan armonli hayoti ramziy tarzda yodga olinib, uning sog'inchi butun Vatan timsoliga ko'chirilgan. *Sohibqiron* va *Bobur Mirzo* nomlari nafaqat tarixiy shaxslarni eslatadi, balki milliy g'urur, tarixiy davomiylik va Vatanga sadoqat kabi g'oyalarni ifodalovchi tarixiy pretsedent birliklar sifatida poetik konnotatsiyani yuzaga keltirib, she'rning badiiy-estetik ta'sirchanligini kuchaytirishga xizmat qilgan.

Mutasavvuf (Diniy-irfoniy) pretsedent birliklar – islom dini, tasavvuf ta'limoti hamda diniy-ma'rifiy meros bilan bog'liq tarixiy shaxslar, avliyolar, payg'ambarlar, muqaddas tushunchalar va ular bilan aloqador nomlarning badiiy matnda poetik vazifa bajaruvchi ko'rinishlari tushuniladi. Bunday birliklar kitobxon ongida diniy-ma'naviy bilimlar, tasavvufiy qarashlar hamda axloqiy qadriyatlar bilan bog'liq assotsiatsiyalarni uyg'otadi. Natijada ular she'riy matnda ilohiy ishq, ruhiy poklanish, komillikka intilish, sabr, tavakkul va Haq yo'lidagi fidoyilik kabi g'oyalarni ifodalovchi muhim lingvopoetik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Masalan:

*“Yo Mansurman, doringga keldim,
Ishq shahrida boringga keldim”. (“Men o'sha”)*

Mazkur she'riy parchada **Mansur** va **dor** birliklari mutasavvufiy pretsedent birliklar sifatida qo'llanilgan. **Mansur** nomi tasavvuf tarixida Haq ishq yo'lida jonini fido qilgan Mansur Halloj siymosi bilan bog'liq bo'lib, kitobxon ongida ilohiy ishq, e'tiqodga sadoqat va haqiqat yo'lida fidoyilik haqidagi tasavvurlarni uyg'otadi.

Shoira lirik qahramonni Mansur obrazi bilan qiyoslash orqali uning ruhiy iztiroblari, Haqqa intilishi va o'z e'tiqodidan chekinmaslik g'oyasini obrazli ifodalaydi. Misradagi **dor** obrazi esa tasavvufda jismoniy azobni emas, balki nafsni yengish, o'zlikdan kechish va ilohiy haqiqat sari komillik bosqichini anglatuvchi ramziy ma'noda qo'llangan. Shuningdek, **Ishq shahri** birikmasi ham tasavvufiy mazmun kasb etib, ilohiy muhabbat va ma'naviy kamolot makonini ifodalaydi. Mazkur obrazlar o'zaro uyg'unlashib, she'rda mutasavvufiy pretsedent birliklarning poetik konnotatsiyasini yuzaga keltirgan hamda lirik qahramonning ruhiy kechinmalarini chuqurroq ochishga xizmat qilgan.

*Mansur bo'lib dor ostiga kelsam ne ajab,
Ishq shahrida g'arib bo'lib yursam ne ajab.
Yassaviyning xilvatidan nur izlab yana,
O'zligimni xudo deya bilsam ne ajab.*

Mazkur she'riy parchada **Yassaviy** va **xilvat** diniy-irfoniy pretsedent birliklar sifatida alohida lingvopoetik ahamiyat kasb etgan. **Yassaviy** nomi kitobxon ongida tasavvuf ta'limoti, ruhiy poklanish, riyozat va komillikka intilish bilan bog'liq tasavvurlarni uyg'otadi. Shoira **Yassaviyning xilvati** obraziga murojaat qilish orqali lirik qahramonning ilohiy nur izlash, o'zligini anglash va ma'naviy kamolot sari intilish jarayonini ifodalaydi. Bu o'rinda **xilvat** tashqi yolg'izlik emas, balki insonning o'z qalbi bilan yuzma-yuz qolishi, nafsni poklash va Haqqa yaqinlashish ramzi sifatida talqin etilgan. **Yassaviy** va **xilvat** pretsedent birliklari tasavvufiy-falsafiy mazmunni chuqurlashtirib, lirik qahramonning ichki kechinmalarini ta'sirchan ifodalash hamda she'rning poetik konnotatsiyasini kuchaytirishga xizmat qilgan.

Ko'rinadiki, Enaxon Siddiqova she'riyatida pretsedent birliklardan foydalanish muallifning individual poetik uslubini namoyon etuvchi muhim lingvopoetik vositalardan biridir. Shoira tarixiy, diniy-irfoniy, folklor hamda transformatsiyalangan pretsedent birliklarni badiiy maqsadga muvofiq qo'llash

orqali milliy-madaniy xotirani faollashtiradi, poetik konnotatsiyani kuchaytiradi hamda she'rlarning g'oyaviy-badiiy mazmunini yanada chuqurlashtiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Enaxon Siddiqova she'riyatida pretsedent birliklar shunchaki nominativ vosita emas, balki muhim lingvopoetik funksiyani bajaruvchi badiiy birlik sifatida namoyon bo'ladi. Shoir tarixiy va diniy-irfoniy nomlarni poetik kontekstda qayta talqin etish orqali ularning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi hamda yangi konnotativ mazmun hosil qiladi. Xususan, Amir Temur, Bobur Mirzo, Mansur Halloj, Ahmad Yassaviy kabi tarixiy va tasavvufiy siymolar bilan bog'liq pretsedent birliklar milliy g'urur, Vatanga sadoqat, ilohiy ishq, ruhiy poklanish va komillik g'oyalarini ifodalovchi poetik ramzlar darajasiga ko'tariladi.

Shuningdek, pretsedent birliklarning poetonim sifatida qo'llanishi kitobxonning madaniy xotirasini faollashtirib, badiiy matnning assotsiativ maydonini kengaytiradi, uning emotsional-ekspressiv ta'sirini kuchaytiradi. Shu jihatdan Enaxon Siddiqova she'riyatida pretsedent birliklar individual poetik uslubni shakllantiruvchi, poetik konnotatsiyani yuzaga keltiruvchi hamda badiiy-estetik mazmunni chuqurlashtiruvchi muhim lingvopoetik vositalardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Жуманазарова Г.У. “Ширин билан Шакар” достонининг луғавий ва лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент: 2008. – Б.26;
2. Йўлдошев М. Бадий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 24.
3. Йўлдошев М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 2009. – Б.40;
4. Каримов С. Ўзбек тилининг бадий услуби: Филол. фан.д-ри ... дис. автореф. – Тошкент, 1993. – Б.140; va boshqalar.

5. Муқимова З. Ўткир Ҳошимов асарлари тилининг лингвопоэтик ва лингвомаданий хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалс. д-ри (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – Б.51; va boshqalar.

6. Умирова С. Ўзбек шеърлятида лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик (Усмон Азим шеърляти мисолида): Филол. фан. бўйича фалс. д-ри. (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2019. – Б. 49.

ISLOM DINI VA MILLIY MADANIYAT UYG'UNLIGI

Abduraximova Maftuna Maxammadjon qizi

Namangan davlat universiteti Tarix yo'nalishi talabasi

Mabduraximova050@gmail.com.DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21381862>

Annotatsiya: Mazkur maqolada Islom dini va o'zbek milliy madaniyatining tarixiy hamda ma'naviy uyg'unligi tahlil qilinadi. Arab xalifaligi davridagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, "Sharq Renessansi" davridagi ilmiy yuksalish hamda "Bayt ul-hikma" akademiyasida Markaziy Osiyolik allomalarning tutgan o'rni yoritilgan. Shuningdek, islomiy qadriyatlarning xalq pedagogikasi, me'morchilik va milliy xarakter shakllanishidagi transformatsion ta'siri asoslab berilgan. Maqola so'ngida milliy-diniy qadriyatlarning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati va ma'naviy immunitetni shakllantirishdagi roli xususida xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Islom dini, milliy madaniyat, Sharq Renessansi, Bayt ul-hikma, xalq pedagogikasi, ma'naviy immunitet, milliy o'zlik, me'morchilik, allomalar merosi.

Abstract: This article analyzes the historical and spiritual harmony between the Islamic religion and Uzbek national culture. It highlights the socio-political changes during the Arab Caliphate, the scientific revival during the "Eastern Renaissance," and the role of Central Asian scholars in the "Bayt al-Hikma" (House of Wisdom) academy. Additionally, the transformational impact of Islamic values on folk pedagogy, architecture, and the formation of national character is substantiated. The article concludes with insights into the importance of national-religious values in youth education and their role in developing spiritual immunity.

Keywords: Islamic religion, national culture, Eastern Renaissance, Bayt al-Hikma, folk pedagogy, spiritual immunity, national identity, architecture, heritage of scholars.

Аннотация: В данной статье анализируется историческая и духовная гармония между исламом и узбекской национальной культурой. Освещаются социально-политические изменения в период Арабского халифата, научный подъем в эпоху «Восточного Ренессанса», а также роль ученых Центральной Азии в академии «Байт уль-хикма» (Дом мудрости). Кроме того, обосновано трансформационное влияние исламских ценностей на народную педагогику, архитектуру и формирование национального характера. В завершение статьи приводятся выводы о значении национально-религиозных ценностей в воспитании молодежи и их роли в формировании духовного иммунитета.

Ключевые слова: ислам, национальная культура, Восточный Ренессанс, Байт уль-хикма, народная педагогика, духовный иммунитет, национальная идентичность, архитектура, наследие ученых.

Har bir millatning o'zligi uning madaniyati, tili va diniy e'tiqodi bilan uzviy bog'liqdir. O'zbek xalqining ko'p asrlik tarixida Islom dini shunchaki e'tiqod bo'lib qolmay, xalqimizning turmush tarzi, dunyoqarashi va ma'naviy qiyofasini shakllantirgan asosiy omillardan biriga aylandi. Bugungi globalashuv davrida milliy madaniyatimizning sof holda saqlanishi va rivojlanishida islomiy qadriyatlarning o'rini o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqimizning "andisha", "sharm-hayo", "oqibat" va "mehmondo'stlik" kabi o'ziga xos xislatlari asrlar davomida Islom ma'rifati bilan sug'orilgan. Buyuk ajdodlarimiz — Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Abu Rayhon Beruniy kabi allomalarning ilmiy va ma'naviy merosi din va dunyoviy ilm, milliy g'urur va diniy bag'rikenglikning yuksak namunasidir.

Arablarning O'rta Osiyoga kirib kelishi mintaqa tarixidagi eng muhim burilish nuqtasi hisoblanadi. Bu jarayon VII asrning ikkinchi yarmida boshlanib, VIII asrning o'rtalariga kelib o'zining yakuniy bosqichiga yetdi. VII asrning 40-50-yillarida arab qo'shinlari dastlab Xuroson hududlarini egallab, Amudaryo bo'ylariga yetib kelishdi. Mintaqani uzil-kesil fath etish va Islom dinini mustahkamlash jarayoni bevosita sarkarda Qutayba ibn Muslim nomi bilan bog'liqdir.

Qutayba ibn Muslim 705-715-yillar oralig'ida Baykand, Buxoro, Samarqand va Xorazm kabi yirik ijtimoiy-siyosiy markazlarni egalladi. Dastlabki davrda mahalliy aholining diniy qarashlari rang-barang bo'lib, zardushtiylik, buddaviylik va xristianlik kabi dinlar mavjud edi. Islom dinining yoyilishida iqtisodiy va ijtimoiy omillar muhim rol o'ynadi. Xususan, Islomni qabul qilgan aholining jon solig'idan ozod qilinishi va savdo yo'llaridagi imtiyozlar dinning tezroq ommalashishiga xizmat qildi. 751-yilda sodir bo'lgan Talas jangi Markaziy Osiyo taqdirini uzil-kesil belgilab berdi [1. 324-bet]. Ushbu jangda Arab xalifaligi va mahalliy kuchlar ittifoqining g'alabasi mintaqada Islom sivilizatsiyasining uzoq muddatli hukmronligini ta'minladi.

Mintaqada Islom dinining qaror topishi nafaqat e'tiqodiy, balki ulkan madaniy evrilishlarga ham yo'l ochdi. Arab tili va yozuvining kirib kelishi bilan bu til nafaqat ibodat, balki fan, falsafa va davlat boshqaruvining asosiy muloqot vositasiga aylandi. Mazkur jarayon mahalliy xalqlarning ko'p asrlik boy madaniy merosi bilan uyg'unlashib, jahon sivilizatsiyasi xazinasini boyitgan "Sharq Renessansi" uchun mustahkam poydevor yaratdi. Shaharlarda mahobatli masjidlar va ma'rifat o'choqlari bo'lmish madrasalar qad ko'tara boshladi. Bu esa o'z navbatida, ta'lim tizimining tubdan isloh qilinishiga va jamiyatda mutlaqo yangicha intellektual muhitning shakllanishiga zamin hozirladi.

IX–XII asrlarni qamrab olgan Islom Renessansi (Sharq Uyg'onish davri) Markaziy Osiyo hududida ilm-fan, madaniyat va falsafaning misli ko'rilmagan darajadagi yuksalishi bilan tarix sahifalaridan joy oldi. Bu davr insoniyatga nafaqat yangi ilmiy kashfiyotlarni, balki yuksak ma'naviyat va gumanistik g'oyalarni ham tuhfa etdi.

Islom dinining ilm talab qilishni har bir musulmon uchun farz deb e'lon qilishi mintaqada misli ko'rilmagan intellektual burilishga turtki bo'ldi. Bu davrda arab tili xalqaro fan tiliga aylangan bo'lsa-da, islomiy sivilizatsiyaning eng yirik vakillari aynan Markaziy Osiyo tuprog'idan yetishib chiqdi. Ayniqsa, xalifa Al-Ma'mun (813-833) hukmronligi davrida ilm-fan sohasiga davlat darajasida homiylik qilish

an'anasi shakllandi. Natijada tabobat, falsafa, astronomiya va matematika fanlariga oid yunon, suriya, sanskrit, pahlaviy hamda xorazmiy tillaridagi noyob asarlar arab tiliga tarjima qilindi.

Al-Ma'munning bevosita tashabbusi bilan Bag'dodda tashkil etilgan "Bayt ul-hikma" ("Donishmandlar uyi") — o'z davrining o'ziga xos akademiyasiga aylandi. Bu muqaddas ilm dargohiga Yunoniston, Hindiston, Rum va Erondan ulkan kitoblar xazinasi keltirildi. Eng e'tiborlisi, Muhammad Muso al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abbos al-Javhariy kabi daho vatandoshlarimiz aynan shu markazda ijod qilish uchun taklif etildi. Nemis tadqiqotchisi H. Zuter ta'kidlaganidek, ushbu ilm markazi olimlarining aksariyati Xuroson, Movarounnahr va Farg'ona vodiysidan chiqqan allomalar edi [2. 438-bet].

"Bayt ul-hikma" faoliyati din va fanning o'zaro ziddiyatda emas, balki bir-birini to'ldiruvchi buyuk kuch ekanligini amalda isbotladi. Jahon sivilizatsiyasiga tamal toshini qo'ygan ushbu ilmiy markazning asosiy intellektual salohiyati bizning ajdodlarimizdan tashkil topgani — milliy madaniyatimizning dunyo miqyosidagi yuksak nufuzidan dalolat beradi.

Sharq Uyg'onish davrining eng o'ziga xos xususiyati — olimlarimizning diniy va dunyoviy ilmlarni bir-biriga qarshi qo'ymay, ularni yagona bir butunlikda rivojlantirganidir. Ushbu ma'naviy uyg'unlik milliy madaniyatimizning poydevoriga aylandi. Imom Buxoriy va Imom Termiziy islom olamida e'tiqod ustunlarini mustahkamlovchi eng ishonchli manbalarni yaratgan bir paytda, Ibn Sino tibbiyot ilmini, Beruniy esa astronomiya va geodeziya sohalarini jahon miqyosiga olib chiqdi. Matematika fanida Xorazmiy tomonidan algoritm va algebra qoidalarining kashf etilishi esa butun insoniyat taraqqiyotini yangi bosqichga ko'tardi. Bu allomalarimiz timsolida ilm va imonning birlashishi o'zbekona madaniy qiyofaning asosiy belgisiga aylandi.

Islom Renessansi davrida me'morchilik, xattotlik va tasviriy san'at ham milliy kolorit bilan boyib, yuksak darajaga ko'tarildi. Bu davr madrasalari nafaqat diniy ta'lim markazi, balki aniq fanlar o'qitiladigan fundamental universitetlar vazifasini

o'tadi. Mintaqamizda shakllangan ushbu ilmiy metodologiya va ma'naviy-axloqiy mezonlar keyinchalik hatto Yevropa Uyg'onish davriga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Shuningdek, tasavvuf falsafasining keng yoyilishi xalqimizning ma'naviy dunyosini yanada boyitdi. Inson ruhiyati, kamolot va poklik masalalari milliy madaniyatimizning uzviy qismiga aylanib, "komil inson" g'oyasini shakllantirdi. Bu esa o'z navbatida xalqimizning kundalik hayotidagi bag'rikenglik va yuksak odob-axloq normalarini belgilab berdi.

IX-XII asrlarga kelib, Markaziy Osiyo me'morlik san'ati mutlaqo yangi bosqichga ko'tarildi. Mintaqaning me'moriy yodgorliklari islom dini talab va qonuniyatlari asosida shakllangan bo'lsa-da, o'zida islomgacha bo'lgan milliy an'analarni ham mahorat bilan saqlab qoldi. Bu davrda qurilish texnikasi nihoyatda takomillashdi: pishiq g'ishtdan keng foydalanish murakkab kompozitsiyali, mahobatli binolarni barpo etish, ularning tashqi va ichki ulug'vorligini ta'minlash imkonini berdi. Ravoqli va gumbazli inshootlarning ko'plab qurilishi nafaqat muhandislik yutug'i, balki milliy me'morchiligimizning dunyo miqyosidagi o'ziga xos vizual timsoliga aylandi [3. 82-bet].

Me'morchilikdagi ushbu ulug'vorlik xalqimizning ichki dunyosidagi yuksak axloqiy mezonlar bilan to'ldirildi. Milliy xarakterimizdagi andisha, mehmondo'stlik va kattaga hurmat kabi fazilatlar Islom odobi bilan chambarchas bog'lanib, millatimizning ma'naviy qiyofasini shakllantirdi. Xususan, o'zbekona "andisha" tushunchasi Islomdagi "hayo" tamoyilidan quvvat oladi. Bu fazilat nafaqat insonning ichki uyat hissi, balki o'zgalar haqini rioya qilish, jamoat tartibini hurmat qilish va yuksak ma'naviy poklikning amaldagi ifodasidir. Shu tariqa, islomiy odob mezonlari xalqimizning asriy qadriyatlari bilan birlashib, o'ziga xos milliy tarbiya maktabini yaratdi.

Islom dinining qabul qilinishi xalqimizning nafaqat e'tiqodini, balki yashash, fikrlash va dunyoni anglash tarzini ham tubdan o'zgartirib, bu yangilanishlar bevosita xalq pedagogikasida o'z in'ikosini topdi. Jamiyat halol va harom, gunoh va

savob, taqdir va qismat, hayot va o'lim hamda oxirat borasidagi tamomila yangi ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirdi. Ushbu tushunchalar vaqt o'tishi bilan kundalik hayot tarziga, urf-odat, an'ana va marosimlarga singib, yaxlit bir tarbiya tizimiga — pedagogikaga aylandi. Shu davrdan boshlab xalqimizning xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlari aynan shu ma'naviy mezonlar asosida shakllana boshladi [4. 62-bet].

E'tiqodning yangilanishi shunchaki nazariy hodisa emas, balki xalqning ichki dunyosini va ijtimoiy xulqini tartibga soluvchi yangi ma'naviy tizimning vujudga kelishiga zamin yaratdi. Islomiy tamoyillar xalqning hayotiy qoidalari bilan birlashib, jamiyat hayotida o'ziga xos “ma'naviy filtr” vazifasini o'tay boshladi. Natijada, ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi chegara diniy-axloqiy qonuniyatlar asosida qayta belgilandi.

Bu fundamental o'zgarishlar avlodlar avlodga o'tuvchi tarbiya usullarini ham mazmunan boyitdi. Dinning insoniy munosabatlardagi o'zni kuchayishi natijasida har bir milliy an'ana zahirida yuksak tarbiyaviy maqsad va ilohiy mas'uliyat hissi paydo bo'ldi. Shu tariqa, o'zbek xalqining yashash tarzi yuksak axloqiy intizom va ma'naviy javobgarlikka asoslangan mukammal bir tizimga aylanib, milliy madaniyatimizning ajralmas qismiga aylandi.

Milliy tarbiya — bu xalqlarni umumiy maqsad yo'lida birlashtiruvchi, ularning madaniyati, an'analari va tarixiy tajribasini o'zida mujassam etgan murakkab jarayondir. Uning ildizlari uzoq o'tmishga borib taqalib, har bir millatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bugungi kunda milliy, madaniy va diniy qadriyatlarni o'z ichiga olgan ta'lim dasturlari yoshlar qalbida milliy ruhni shakllantirishning eng samarali vositasi hisoblanadi. Yoshlar tarbiyasida ularning shaxsiyatini rivojlantirish bilan bir qatorda, hayotiy jarayonlar va dunyo sirlarini o'rganishga qodir bo'lgan keng qamrovli bilimlarni berish nihoyatda muhimdir [5. 22-bet].

Tarbiya tizimining milliy va diniy asoslar ustiga qurilishi yosh avlodga yot g'oyalarga qarshi kuchli ma'naviy immunitetni shakllantiradi. Bu jarayon shunchaki nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmay, inson dunyoqarashini kengaytirishga,

har qanday murakkab vaziyat va hayotiy sinovlarda to'g'ri qaror qabul qila olish qobiliyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Ta'lim va tarbiya dasturlariga milliy o'zlikni singdirish orqali biz global dunyo shiddatida o'zligini yo'qotmaydigan, yuksak intellektual salohiyatli va irodasi mustahkam shaxslarni voyaga yetkazamiz. Shu tariqa, milliy tarbiya insonni nafaqat o'z xalqi va Vatani oldidagi burchini anglashga, balki koinot va tabiat sirlarini o'rganishga bo'lgan intilishlarini ham ma'naviy jihatdan qo'llab-quvvatlaydi.

Islom dini va milliy madaniyatimizning o'zaro uyg'unligi xalqimizning ko'p asrlik tarixiy taraqqiyotida mustahkam ma'naviy poydevor vazifasini o'tadi. O'rganilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, Islom ma'rifati mintaqamizga nafaqat yangi e'tiqod, balki ilm-fan, san'at va yuksak axloqiy mezonlarni olib kirdi. "Sharq Renessansi" deb ataluvchi buyuk yuksalish davri aynan islomiy qadriyatlar va ajdodlarimizning intellektual salohiyati birlashgan nuqtada yuzaga keldi.

Bugungi kunda milliy o'zligimizning ajralmas qismiga aylangan andisha, mehmondo'stlik, kattalarga hurmat va halollik kabi fazilatlar xalq pedagogikasining asosi bo'lib qolmoqda. Islom dini tomonidan ilgari surilgan ilm egallash va komillikka intilish g'oyalari yosh avlod tarbiyasida eng samarali vositadir. Bu qadriyatlar yoshlarda turli yot g'oyalarga qarshi mustahkam ma'naviy immunitet hosil qilish bilan birga, ularni zamonaviy dunyoda o'zligini anglagan, bilimli va vatanparvar shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Shunday ekan, milliy madaniyatimizni asrash va rivojlantirish — bu ajdodlarimizdan meros qolgan diniy-ma'rifiy an'analarni bugungi kun talablari bilan uyg'un holda kelajak avlodga yetkazish demakdir. Zero, din va milliy madaniyat bir-birini inkor etmaydi, balki millatning ma'naviy qiyofasini boyitib, uni dunyo sivilizatsiyasi chorahalarida hamisha yuksak martabalarga yetaklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sagdullayev A.S O'zbekiston tarixi I kitob - Toshkent "NIF MSH", 2024. – 604 b.

2. Sagdullayev A.S. O'zbekiston tarixi, 1 kitob - Toshkent: "Donishmand ziyosi" MCHJ, 2021.-624 b.
3. Qoraboyev, Usmon. O'zbekiston madaniyati — T.: Tafakkur bo'stoni, 2011. - 196 b.
4. Karimova M.O. Abdullayev E.S. Ergashov U.O. "Tarbiyaviy ishlarni boshqarish"- O'quv qo'llanma. Farg'ona 2025-yil. 253 bet.
5. Maqsudov U.Q. - Milliy tarbiya asoslari /o'quv qo'llanma / -F.: FarDU, 2025. - 166 bet.

MUNDARIJA

1	Harbiy xizmatchilar ongida milliy-axloqiy ideallarni shakllantirishning ijtimoiy-huquqiy mexanizmlari <i>Mo'minov Fazliddin Qobil o'g'li</i>	6-12
2	O'zbekistonda davlat va din munosabatlariga oid qonun xujjatlari <i>Sotiboldiyeva Kamola Mahmudjon qizi</i>	13-20
3	Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish (3-sinflar misolida) <i>Rahimjonova Oltinoy</i>	21-27
4	1-sinflarda "Kelajak soati" mashg'ulotlarida "Xotira va qadrlash" kuni mavzusini yoritishning tarbiyaviy ahamiyati <i>Abdullayeva Dildora</i>	28-34
5	Adabiyot darslarida, "Daxshat" hikoyasini interfaol usullarda o'qitish metodikasi <i>Tursunboyeva Nixola O'ktamjon qizi</i>	35-41
6	Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim tizimidagi holati va taraqqiyot istiqbollari <i>Kamolova Munojot Jaloldinovna</i>	42-48
7	Mentorlikning ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida vujudga kelishi va taraqqiyot bosqichlari: tarixiy-analitik yondashuv <i>Raximov Xasanboy Kamoliddin o'g'li</i>	49-55
8	Yoshlar siyosatining nazariy kontseptsionalari va ijtimoiy ahamiyati <i>Jo'rayeva Muhlis Murodullayeva</i>	56-61
9	Teolingvistikada diniy diskursning pragmatik va kognitiv xususiyatlari: raqamli kommunikatsiya sharoitida yangi yondashuv <i>Nurullayeva Zulhumor Sidamatovna, Alimova Sevara Alimovna</i>	62-68
10	Bugungi zamonaviy dunyoda pedagogning imiji <i>Sotvoldiyev Mansurbek Muxammadali o'g'li</i>	69-76
11	Гуманитарное и культурное сотрудничество республики Узбекистан и турецкой республики в 2017-2026 гг. <i>Юлдашева И.Ю.</i>	77-83
12	Globalashuv va raqamli jamiyat sharoitida milliy hamda diniy qadriyatlar transformatsiyasi <i>Yusupova D.D., Do'stmurodov B.B</i>	84-90

13	Abdulla Avloniy poetikasini o'rgatishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari <i>Usmonjonova Sevinch</i>	91-98
14	Ilmiy tadqiqotda ratsioanllik va irratsionallikning o'rni <i>Qambarov Abdujabbor Boxroliyevich, Abdullajonova Dilrabo Hayrullo qizi</i>	99-105
15	Raqamli asrda inson va jamiyat o'rtaqidagi munosabat <i>Abdurahmonova Muslima Toxirjon qizi</i>	106-111
16	Tarixiy taraqqiyot konsepsiyalarining zamonaviy talqinlari <i>Akramov G'iyosiddin Najmiddin o'g'li</i>	112-120
17	Mustaqillik yillarida milliy tarixiy merosni qayta baholash va tarixiy xotirani tiklash jarayoni <i>Sultonov Fayozbek Erkinboy o'g'li</i>	121-126
18	Mafkuraning tarixiy jarayonlarga ta'siri: falsafiy-metodologik tahlil <i>Hamidova Sadoqat Mirsoli qizi</i>	127-132
19	Raqamli jamiyat kontekstida jamoatchilik nazoratining falsafiy tahlili <i>Mamatov Obidxon Vaqqosovich</i>	133-139
20	Ilmiy tadqiqot – inson ijodiy faoliyatining o'ziga xos ko'rinishi <i>Matvapayeva Robiya</i>	140-144
21	Ijodiy faoliyatning turlari <i>Samiyeva Malika</i>	145-152
22	Reflection of national and universal values in english and uzbek family discourse <i>Azimova Shahrinoz Ikromovna</i>	153-158
23	Fanning differensiyasi va integratsiyasi <i>Yusupova Gulmira</i>	159-163
24	История в структуре мировоззрения Махтумкули <i>Мадаминов Илёрбек</i>	164-171
25	Сократический метод как философская реакция на кризис истины в эпоху софистического релятивизма <i>Раджапов Азиз Анарбаевич</i>	172-178

26	Mentorlikning ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida vujudga kelishi va taraqqiyot bosqichlari: tarixiy-analitik yondashuv Raximov Xasanboy Kamoliddin o'g'li	179-185
27	Yangi O'zbekiston yoshlari tarixiy tafakkurini rivojlantirishda madaniy meros va an'anaviy qadriyatlarning o'rni Qambarov Abdujabbor Boxrolievich	186-193
28	Мировоззренческие основы земледелия в традиционной культуре кыргызского народа (на примере возделывания зерновых культур) Идиурсова С.О., Абдрасулов Э.А., Сатыбалдиева Ч.Т.	194-202
29	Turk xoqonligining klassik rus tarixshunosligida o'rganilishi (XVIII asr – 1917-yilgacha) Fayzullayev Dilshod Farxod o'g'li	203-210
30	Amir Temur va temuriylar tarixining rus tarixshunosligida o'rganilishi Fahriddinova Shodiyona Bahriddin qizi	211-216
31	Halima Xudoyberdiyeva tarjimayi holini o'rgatishda interfaol metodlardan foydalanish Isomiddinova Muxlisa	217-225
32	Ijtimoiy davlat konsepsiyasi, aholini himoya qilish modellari va rivojlanish tendensiyalari Xamidova Saida	226-232
33	Aholining zaif qatlamlarini himoyalashda milliy agentlik roli Jo'raxonova Sabina	233-239
34	Nogironligi bo'lgan shaxslar bilan ijtimoiy ishning zamonaviy usullari Nurmuhammedova Nigina	240-244
35	Rossiya mustamlakachiligi davri tarixining g'arb tarixshunosligida o'rganilishi Akbarov Raxmatillo Murtozali o'g'li	245-249
36	Aqli zaif o'quvchilarda o'qishga motivatsiyani shakllantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari Abdujabborova Mavjuda Baxtiyor qizi	250-253
37	Texnik tarjimada terminologiyani boshqarishning roli Abdullayeva Fotima Baxromovna	254-257
38	Ona tili darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining dialogik nutqini samarali usullar asosida takomillashtirishning dolzarb muammolari Turapova Ra'no Barat qizi	258-266

39	Ijtimoiy tarmoqlarda “imij” va real identiklik o‘rtasidagi tafovut Botirov Zafar Saydullayevich	267-271
40	Inklyuziv ta’lim jarayonida maktabgacha ta’lim tashkiloti boshqaruv tizimini takomillashtirish yo‘llari Turg‘unov Nurmuhammad	272-279
41	Inklyuziv ta’limda STEAM yondashuviga asoslangan muhitni modellashtirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni Norqulova Matluba Mamatmurod qizi	280-283
42	Tanqidiy fikrlash va kreativ qaror qabul qilishni integratsiyalashning metodik asoslari Jo'rayeva Dilnoza Ro'zimat qizi	284-293
43	Tanqidiy fikrlash asosida filologiya o‘quv dasturlarini modernizatsiya qilishning nazariy-metodik asoslari Jo'rayeva Dilnoza Ro'zimat qizi	294-302
44	Ingliz tilidagi arabiy o‘zlashmalarning assimilyatsiya darajasi Uzoqboyeva Ra’no Anvarjon qizi	303-309
45	От пародии к идиостиллю писателя: способы художественной трансформации в прозе Д. Емца Диана Валерьевна Абдураманова	310-317
46	Ona tili darslarida og‘zaki nutq kompetensiyasini takomillashtirish yo‘llari Solijonova Hilola Ikromjon qizi	318-324
47	Milliy va umuminsoniy qadriyatlar o‘zaro aloqadorligining tarixiy-falsafiy tahlili Abduvoxidov Qobiljon Komiljon o‘g‘li	325-330
48	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida sun‘iy intellekt foydalanish metodikasini yaratish, o‘qituvchilarni tayyorlash va o‘qitishdagi qiyinchiliklar, ularni hal etish yo‘llari Nazarova Nilufar Raxmatboy qizi	331-336
49	O‘rta asrlarda Dashti Qipchoq bilan bog‘liq etnotoponimlarni aniqlashda qo‘llaniladigan usullar Azimova Farangis	337-343
50	Маҳаллий вакиллик ҳокимиятини трансформация қилиш жараёнида делибератив демократияни жорий этишнинг муҳим йўналишлари Рахмонов Шерзод Толибович	344-352
51	Yetuk yoshdagi yolg‘izlikni subyektiv his etishning xususiyatlari Rustamova Turdixon N.	353-359

52	Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda hissiy-emotsional intellektni rivojlantirishda badiiy asarlarning didaktik imkoniyatlari Jamalova Kamola Shaxabiddinovna	360-366
53	O'quv strategiyalarining didaktik imkoniyatlari Pulatova Muattar Kurakboyevna,	367-370
54	Kommunikativ yondashuv asosida grammatikani o'qitishda mobil ilovalardan foydalanish metodikasi Tursunov Humoyun	371-374
55	Talabalar bo'sh vaqtlarini samarali tashkil qilish metodikalari To'rayev Azamat Maqsudovich	375-378
56	Charlz Dikkensning "Hard Times" romani va Abdulhamid Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanlari Khodjayeva Shoir Bekbergenovna	379-382
57	Oliy ta'lim tashkiloti xodimlarida menejerlik sifatlarining amaldagi holati va rivojlanish jarayonlari Raximov Mirvali Donayevich	383-388
58	Yoshlarning axborot makonida mafkuraviy transformatsiyalashuvi Karimov Islomjon Isroiljon o'g'li	389-394
59	O'zbekistonda uzoq umr ko'rishga ta'sir etuvchi ijtimoiy-demografik omillar tahlili Abdiraimova Shaxnoza Abdugappar qizi	395-398
60	O'zbek va ingliz tillarida ko'p ma'nolilik hodisasining ifodalanishi va semantik farqlari Rasulova Istoda Abdulatifovna	399-402
61	Tarixga oid terminlarda polisemiya hodisasi Abduqahhorova Xosiyat Abdurasul qizi	403-407
62	Низкочастотные тропы как средство репрезентации негативных эмоций в английском языке Рустамова Тамила Андреевна	408-417
63	Enaxon Siddiqova she'riyatida pretsedent birliklarning poetik-konnotativ vazifalari D.Xaydarov	418-424
64	Islom dini va milliy madaniyat uyg'unligi Abduraximova Maftuna Maxammadjon qizi	425-432

Mazkur “Tarix falsafasida tarixiylik va zamonaviylik tendensiyalari: ta’lim, bilim, metodlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 16-yanvardagi 11-son buyrug‘iga 1-ilova bilan tasdiqlangan “2026-yilda xalqaro miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasi”ga muvofiq, 2026-yil 20-may kuni Namangan davlat pedagogika instituti Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasining tashabbusi bilan o‘tkazildi.

Anjuman materiallari Namangan davlat pedagogika instituti Ilmiy-texnikaviy kengashining 2026-yil 10-iyundagi kengaytirilgan 6-sonli yig‘ilish qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

To‘plamdan o‘rin olgan maqolalarning ilmiy saviyasi, ulardagi dalillar, keltirilgan ma’lumotlarning aniqligi va ko‘chirmachilik holatlari (plagiat) uchun mualliflar shaxsan javobgar hisoblanadi.

Texnik muharrir: R. M. Akbarov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Yangi Namangan tumani,
Sihatgoh MFY, Chamanzor ko‘chasi, 6-uy.

Pochta indeksi: 160037

E-mail: smartquill.editor.@gmail.com

Web sayt: www.smartquillpublishing.uz

“Tarix falsafasida tarixiylik va zamonaviylik tendensiyalari: ta’lim, bilim, metodlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami jami 438 sahifadan iborat bo‘lib, 64 ta ilmiy maqoladan tashkil topgan. To‘plamning elektron holatini har qanday tartibda o‘zgartirish yoki soxtalashtirishga uringan subyekt shaxsan javobgar hisoblanadi.

[To‘plamni yuklab olish](#)

“SMART QUILL PUBLISHING” NASHRIYOTI
Namangan – 2026